

Л. Г. Удовика

**ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ:
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Монографія

Запоріжжя – 2014

УДК 340.116:005.44(477)
ББК Х9(4Укр)022.01
У 313

За планом науково-дослідних робіт Міністерства освіти і науки України 2011-2014 рр.

Рекомендовано до друку
вченою радою Запорізького національного університету
(протокол № 9 від 28 травня 2013 р.)

Рецензенти:

С. К. Бостан – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Класичного приватного університету;

С. Д. Гусарєв – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ;

Р. А. Калюжний – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Юридичного інституту Національного авіаційного університету.

Науковий редактор

О. Д. Тихомиров – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ.

Удовика Л. Г. **Правова система України: глобалізаційні трансформації** / Л. Г. Удовика. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2014. – 320 с.

ISBN 978-617-7019-10-6

Монографія присвячена дослідженню глобалізаційних трансформацій правової системи України. Аналіз глобалізаційних трансформацій національної правової системи здійснюється на рівні підсистем і елементів. Обґрунтовуються глобалізаційні трансформації статичного й динамічного складників національної правової системи, необхідність формування стратегії входження в глобалізаційний процес. На основі глобалізації як комплексного критерію, складником якого є правова глобалізація, здійснюється типологія правових систем, визначаються спільні й відмінні тенденції їхнього розвитку, вплив нанаціональну правову систему.

Для наукових працівників, викладачів ВНЗ, аспірантів, студентів юридичних і філософських спеціальностей, працівників органів державного управління, усіх тих, хто цікавиться загальнотеоретичними проблемами права і юридичної глобалістики.

ББК Х9(4Укр)022.01

ISBN 978-617-7019-10-6

© Л. Г. Удовика, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	6
1.1. Правова глобалізація: поняття, зміст, прояви.....	6
1.2. Проблеми теоретико-правової інтерпретації поняття «правова система»	29
1.3. Критерії та класифікація правових систем у контексті новітніх підходів сучасних учених.....	46
1.4. Трансформації правової системи України в умовах правової глобалізації: деякі проблеми теоретичного осмислення	57
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	73
2.1. Правова ідеологія, правова політика й правова культура: проблеми та перспективи розвитку в умовах глобалізації	73
2.2. Особливості розвитку нормативної підсистеми правової системи України в умовах глобалізації	102
2.3. Трансформація інституційного складника правової системи України	149
РОЗДІЛ 3. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДСИСТЕМАХ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	170
3.1. Вплив глобалізації на функціональну підсистему вітчизняної правової системи	170
3.2. Трансформація інформаційно-комунікативних зв'язків правової системи в умовах глобалізації	196
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ	218
4.1. Типологія й тенденції розвитку правових систем на основі критерію глобалізації	218
4.2. Стан глобалізованості України та проблеми і перспективи розвитку вітчизняної правової системи в умовах глобалізації	249
ПІСЛЯМОВА	270
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	275

ПЕРЕДМОВА

Загально визнано, що глобалізація як новий тип суспільного розвитку призводить до трансформації, а в ряді випадків – руйнації національних економічних, правових, політичних, соціокультурних структур, пошуку і впровадження нових критеріїв і засобів стабілізації суспільного розвитку. З'являються відповідні нові інструменти (економічні, правові, політичні), побудовані на принципах геостратегічного партнерства, наслідком використання яких є не лише позитивні зміни, а й соціальні деформації. Глобалізаційні трансформації у всіх сферах суспільства стирають кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою держави, між різними національними правовими системами, їх окремими інститутами й елементами, у результаті цього з'являються глобальні важелі управління та інститути забезпечення реалізації такого управління, нові правові норми. Під впливом глобалізації загалом, правової глобалізації зокрема, змінюється не лише правова система України, а й інші національні та міждержавні регіонально-континентальні правові системи, форми їхньої взаємодії.

Зазначене зумовлює потребу теоретичного осмислення спрямованості трансформаційних процесів національних правових систем, визначення змін, спричинених закономірними чи випадковими процесами глобального розвитку, усунення чи мінімізації неістотних і небажаних зовнішніх впливів. Принципово новий характер змін у глобальному, регіональному й національному правовому розвитку спонукає пошук нових методологічних підходів, репрезентованих постнекласичною раціональністю, синергетикою, постмодернізмом, плюралістичним праворозумінням, нових критеріїв типології правових систем, а на їхній основі – виявлення сучасних тенденцій розвитку правових систем, їхнього впливу на національну правову систему, обґрунтування шляхів і напрямів її оптимізації.

Реалії політичного, правового, економічного, соціального, культурного розвитку України кінця 2013 р. – першої половини 2014р. стали топ-новинами практично для всього світу. Військова агресія і подальша анексія Криму Російською Федерацією є явним порушенням міжнародного права, у тому числі – Статуту Організації Об'єднаних Націй, Хельсінкського акту ОБСЄ й Статуту та основних принципів Ради Європи. Саме Україна змушена випробувати на собі принципово нові правові, політичні, економічні форми й методи протистояння викликам і загрозам, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми глобальними чинниками. Водночас нові реалії несуть не лише загрози для України, а й відкривають ряд можливостей для демократичного правового розвитку, встановлення дійсно демократичної та інклюзивної системи управління державою, яка стане гарантією і способом зміцнення єдності, цілісності й модернізації країни та її правової системи. .

Цілком очевидно, що основою оптимізації національної правової системи є конституційна реформа, впровадження широкомасштабної судової реформи повній відповідності до європейських стандартів, розробки й реалізації комплексної всеосяжної стратегії щодо посилення місцевих і регіональних влад, децентралізації управління, включаючи зміцнення місцевих і регіональних інститутів управління, впровадження нового виборчого законодавства згідно із стандартами і принципами Ради Європи, захисту прав етнічних українців і кримських татар у Криму, у тому

числі – для здійснення культурних прав, майнових прав, прав на освіту, використання мови.

У пропонованій монографії робиться спроба комплексного аналізу глобалізаційних трансформацій правової системи України на рівні основних підсистем і елементів правової системи, обґрунтовується глобалізація як комплексний критерій типології правових систем, а на цій основі – визначаються тенденції розвитку правових систем, їхній вплив на національну правову систему, проблеми й перспективи її розвитку.

Усвідомлюючи складність і багатогранність поставленої проблеми, автор не претендує на абсолютно повний і вичерпний аналіз зазначеної проблеми. Монографія відображає специфіку авторського підходу до розгляду та викладу окремих питань, прагнення автора забезпечити його науковість, внутрішню логіку, структурну узгодженість розділів та основних ідей. Звернення до глобалізаційних трансформацій національної правової системи покликане продовжити науковий пошук оптимальної моделі розвитку правової системи, започаткований вітчизняними вченими, у принципово нових реаліях – в умовах глобалізації.

Науковий концепт монографії визначається теоретико-правовим дискурсом трансформації вітчизняної правової системи крізь призму глобалізації, типологізацією правових систем на підставі критерію глобалізованості та осмисленням тенденцій їх трансформації на основі використання даних низки світових індексів, зокрема: Індексу глобалізації країн світу за версією KOF (KOFIndexGlobalization)¹; Індексу глобальної конкурентоспроможності (The GlobalCompetitivenessIndex)²; Індексу верховенства права 2012 – 2013р.³; Індексу демократії країн світу 2012 р.⁴; даних Доповіді FreedomHouse про стан свобод у світі 2014 р.⁵

Таким чином, основна мета запропонованої монографії полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі глобалізаційних трансформацій правової системи України. Практичне значення роботи полягає у сформульованих пропозиціях щодо оптимізації національної правової системи в умовах глобалізації, її залучення до глобалізаційних процесів правового розвитку.

-
- 1 Индекс глобализации стран мира по версии KOF – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.
 - 2 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL:<http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.
 - 3 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.
 - 4 Индекс демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.
 - 5 Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Правова глобалізація: поняття, зміст, прояви

Посилення й інтенсифікація процесів економічної, правової, політичної, культурної взаємодії та взаємозалежності різних держав, регіонів, соціальних спільнот, індивідів спричиняють необхідність оформлення й координації зазначених процесів за допомогою різних правових засобів, пошуку найбільш дієвих і оптимальних правових механізмів зближення різних правових систем. Сучасна правова дійсність ставить перед ученими актуальне завдання теоретичного осмислення тих процесів і явищ у праві, які не лише в найближчому майбутньому, а й у перспективі будуть визначати вектор національного правового розвитку. Виконання цього завдання уможливить оптимальну модель участі України у глобалізаційних процесах загалом, глобальної правової інтеграції зокрема. Особлива значущість і нагальність дослідження проблем правової глобалізації спричинена й необхідністю забезпечення цілісності, збалансованості, оптимальної функціональності національної правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій.

Дослідження трансформацій національної правової системи, спричинених глобалізацією загалом, правовою глобалізацією, зокрема, потребує з'ясування змісту, сутності, форм правової глобалізації, її співвідношення з правовою інтеграцією, правовою інтернаціоналізацією та іншими подібними процесами. Так, аналіз наукових джерел свідчить, що впродовж останнього десятиліття в низці монографічних праць і наукових публікацій усе частіше поняття «правова глобалізація» вживається поряд із поняттям «правова інтеграція», «правова інтернаціоналізація». Досить часто зазначені поняття не розмежовуються і вживаються як тотожні. Водночас, як зазначає І. Лукашук, спільним у поглядах більшості вчених є визнання об'єктивного характеру процесу правової глобалізації, визначення необхідності й актуальності його дослідження⁶.

Серед нечисленної кількості наукових доробок у цій царині слід виокремити праці зарубіжних і вітчизняних учених, у яких розглядаються окремі аспекти правової глобалізації, зокрема таких як: Р. Войтович, В. Кулапов, Є. Потапенко, І. Лукашук, Д. Лук'янов, Л. Луць, М. Марченко, Л. Сморгунів, В. Сорокін, К. Стрельников, В. Торосян, С. Щетинін та ін.

Попри відмінності у тлумаченні часу виникнення, особливостей і наслідків правової глобалізації, спільним для більшості вчених є розуміння правової глобалізації як перманентного, дихотомічного, незавершеного процесу, розуміння того, що «глобалізація правового простору сприяє створенню єдиного правового поля, нівелюючи особливості національних законодавств»⁷.

Дійсно, упродовж останнього десятиліття простежується тенденція зростання ролі загальносвітових правових стандартів не лише в економічній сфері, а й у

6 Див. : Лукашук И. И. Глобализация и государство / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2001. – № 4. – С. 64-65.

7 Кабалкин А. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства / А. Кабалкин, Л. Санникова // Российская юстиция. – 2001. – №12. – С. 17.

регулюванні міждержавних відносин, у гармонізації національних систем законодавства, у поширенні ідей демократії та правової держави, оптимізації використання природних ресурсів, захисту прав і свобод людини, протидії глобальним викликам, у тому числі й міжнародному тероризму тощо. Цілком очевидно, що правова глобалізація призводить і до більш інтенсивної взаємодії держав, до збільшення їхньої взаємозалежності й інтеграції, а відтак – до швидкої еволюції міжнародних структур, виникнення й функціонування нових міжнародних організацій, інститутів, утворень, актуалізує питання щодо формування більш дієвих і ефективних правових норм та юридичних засобів.

Багатоманітність проявів правової глобалізації та зв'язків з іншими процесами сучасного правового розвитку зумовлює й плюралізм наукових позицій учених стосовно її інтерпретації. Одні вчені ототожнюють правову глобалізацію та правову інтеграцію. Так, В. Торосян вважає, що: «правова глобалізація – процес інтеграції національних правових систем у єдину систему юридичних норм і політико-правових інститутів, що включають і враховують при правозастосуванні й розв'язанні конфліктів не тільки норми міжнародного права, але й норми корпоративного права транснаціональних суб'єктів світової економіки, наднаціональні економічні й фінансові правила діяльності держав і макроекономічних структур, міждержавних союзів, загальновизнані правові стандарти й цінності⁸. Перевагами такої позиції є те, що в ній визначаються об'єкти правової глобалізації – національні правові системи – відповідно її складові; зміст – інтеграція міжнародного права, норм корпоративного права, транснаціональних суб'єктів світової економіки, наднаціональних економічних і фінансових правил діяльності держав і макроекономічних структур, міждержавних союзів, загальновизнаних правових стандартів і цінностей; результат – створення єдиної системи юридичних норм і політико-правових інститутів. Разом з тим, автор обмежує правову глобалізацію лише сферою правозастосування, а правотворчість, правореалізація лишаються поза увагою автора.

Інші вчені пов'язують правову глобалізацію в першу чергу з універсалізацією права. Зокрема, російський учений Л. Сморгунів у контексті логіки розвитку права тлумачить глобалізацію як «універсалізацію раціональних норм, що регулюють поведінку суб'єктів суспільної життєдіяльності через пріоритетність норм міжнародного права та уніфікацію національних правових систем»⁹. Близької позиції дотримується І.К. Стрельников, який вважає, що «глобалізація для права означає його децентралізацію, універсалізацію юридичної мови, норм, створення універсальних юридичних інструментів»¹⁰. На думку С. Щетиніна, «правову глобалізацію у найбільш загальному вигляді можна визначити як процес формування нової, загальносвітової системи правових норм, що організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства»¹¹. М. Кампто вважає, що

8 Торосян В. Р. Правовая система России в условиях глобализации и межгосударственной унификации правовых стандартов : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / В. Р. Торосян. – Краснодар. – 2009. – С. 89.

9 Сморгунів Л. В. Политическое управление в глобализирующемся мире / Л. В. Сморгунів // Перспективы человека в глобализирующемся мире; под ред. В. В. Парцвания. – СПб. : Лань, 2003. – С. 148-149.

10 Стрельников К. А. Правовая глобализация / К. А. Стрельников // Юридический мир. – 2008. – № 10. – С. 23.

11 Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы (теоретико-методологические аспекты : дис... канд. юр. наук : 23.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону. – 2009. – С.36.

основні аспекти осмислення правової глобалізації пов'язані з тими завданнями, які вона виконує і до яких слід віднести: «реформування чинних правових принципів, розробка єдиної юридичної мови й правових категорій для всіх учасників міжнародних відносин; створення уніфікованих норм права, спільних для всіх держав-учасників міжнародних відносин»¹². Погоджуючись загалом із сформульованими завданнями правової глобалізації, зауважимо, що вона не обмежується лише понятійною та нормативною сферою. Правова глобалізація передбачає формування спільних цінностей, принципів, створення правових інститутів тощо. І якщо консолідація держав, створення єдиних правових норм з метою протидії міжнародному тероризму, торгівлі зброєю, людьми, кіберзагрозам, подоланню негативних наслідків фінансово-економічної кризи визнається панівною більшістю вчених, то визнання і впровадження спільних правових цінностей і стандартів досить різних за своїми рисами правових систем викликає обґрунтовані сумніви й побоювання.

У цьому сенсі слушною є позиція тих учених, які звертають увагу на ідеологічні та ціннісні аспекти правової глобалізації. Не можна не погодитися з думкою І. Лукашука, який наголошує, що в сучасних умовах ідеться про такий міжнародний порядок, який був би «покликаний втілити ідею єдності людства й опиратися на високорозвинену систему співробітництва всіх держав на базі єдиних принципів і цілей за умови поваги різноманіття учасників. Цей порядок буде справедливим і демократичним, забезпечить високий рівень керування й законності. Новий порядок створить умови для розв'язання корінних проблем, поставлених історичним розвитком людства, в тому числі забезпечення миру й безпеки, стійкий розвиток усіх країн, світової економіки, науки й культури»¹³. Деякі прихильники такого підходу відзначають, що міжнародне, і, у тому числі, «глобальне право є важливим соціальним інститутом, який дає змогу сформувати адекватне уявлення про соціальне благо, не порушуючи логіки соціального порядку»¹⁴, а його верховенство здатне стати основою нового, більш справедливого світового порядку¹⁵.

Відмінність поглядів учених на розуміння правової глобалізації та її наслідки спричинені як методологічними позиціями, так і загальною оцінкою процесу глобалізації. Аналізуючи результати перехідних процесів у правовій сфері, В. Сорокін наголошує, що наслідком правової глобалізації є не тільки перетворення, але й становлення та розвиток нової якості правової системи – навіть не стільки становлення правової системи заново, але виникнення її нової типологічної сутності, коли змінюються цілі шари правової системи¹⁶. При цьому будь-який інтеграційний процес неодмінно супроводжується системою правил, необхідних для постановки цілей та організації процесу їх досягнення, а процес інтеграції між двома або більше країнами

12 Кампто М. Mondialisation et droit / М. Кампто // Athene. Revue hellenique du roit international. – 2000. – №2. – Р. 457-485.

13 Лукашук И. И. Мировой порядок XXI века / И. И. Лукашук // Международное публичное и частное право. – 2002. – №1. – С. 10.

14 Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – С. 101.

15 Див. : Каламакарян Р. А. Концепция господства права в современном международном праве / Р. А. Каламакарян // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 50-57.

16 Див. : Сорокин В. В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период : автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. В. Сорокин. – Екатеринбург, 2003. – С. 3.

тим більше регулюється комплексом правових норм¹⁷ і принципів. Таким комплексом, на думку А. Піголкіна, є нова, наднаціональна глобальна правова система, «у неї включаються, по-перше, міжнародне право...; по-друге, національні системи права, у яких економічні й соціально-гуманітарні компоненти неухильно зростають...; по-третє, нові норми, інститути, галузі, що поступово формуються і регулюють відносини, прямо не пов'язані з державними кордонами, відносини міжнародних, міжрегіональних економічних анклавів, багатьох господарських суб'єктів (корпорацій, об'єднань, трансграничних фінансових, банківських та інших підрозділів)»¹⁸.

Близької позиції дотримується і Л. Луць, на думку якої під впливом глобалізації та регіоналізації відбуваються суттєві зміни в інфраструктурі світопорядку; формуються світова та регіональні соціальні системи, що сприяє формуванню міждержавних правових систем, які, у свою чергу, впливають на формування як світової, так і регіональних соціальних систем. Тому їм відводиться важлива роль у структуризації універсального та регіонального соціального простору. І хоча на сьогодні існують об'єктивні передумови виникнення міждержавних правових систем лише у Європі, проте тенденція до їхньої появи є і в інших регіонах світу. При цьому основними ознаками, що характеризують міждержавну правову систему, є: функціонування їх у відповідності із загальноновизнаними міжнародно-правовими принципами і нормами та у межах, визначених установчими договорами; наявність таких елементів як суб'єкти міжнародного права (насамперед, держав); наявність постійних зв'язків між суб'єктами права, що виникають завдяки їхній діяльності і проявляються через міжнародні правові відносини; наявність міжнародно-правових норм та інших правових засобів їх упорядкування; наявність мети функціонування такої правової системи – досягнення міжнародного правопорядку. На основі цих ознак сформульовано поняття міждержавної правової системи. Хоча міждержавні правові системи за своїм характером є міжнародними, а поняття «міжнародний» є ширшим за змістом, ніж «міждержавний», проте правові системи можуть бути лише міждержавними, оскільки їх елементами є, насамперед, такі суб'єкти міжнародного права як держави (а похідними від них – міждержавні організації)¹⁹.

Отже, необхідність правового забезпечення глобальної й транснаціональної економічної, правової, політичної, культурної взаємодії держав, міжнародних інститутів, неурядових організацій, міжнародних корпорацій, індивідів, які структурують глобальний порядок метою підтримання миру й безпеки, розв'язання глобальних проблем, усталеного суспільного розвитку, детермінують правову глобалізацію. Переформатування під впливом глобалізації «локального», «національного» і навіть «континентального» політичного, правового, соціального й економічного простору потребує встановлення таких правових принципів і норм, які б виходили за межі державно-правових і територіальних кордонів, включали національні правові системи у якісно нову систему, у якій загальносвітове міжнародне право, право

17 Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 23.

18 Глобализация и развитие законодательства: очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М. : Городец, 2004. – С. 39.

19 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С.12 – 13.

регіональних об'єднань і національне право взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного. За таких умов вирішальнозначення набувають правові механізми, форми і засоби, які забезпечують процеси глобальної міждержавної взаємодії й взаємопроникнення, насамперед, правова інтеграція, правова інтернаціоналізація.

Як уже зазначалося, дослідження змісту правової глобалізації в сучасній юридичній традиції передбачає з'ясування її співвідношення з правовою інтеграцією й правовою інтернаціоналізацією.

Відомо, що поняття «правова інтеграція» прийшло, певною мірою, на зміну поняттю «міжнародне співробітництво», яке вже не охоплювало нові явища і процеси сучасної взаємодії національних правових систем. Інтеграція (латин. «Integratio» перекладається як возз'єднання, заповнення) – одна із сторін розвитку, процес, що пов'язаний із поєднанням у єдине ціле різних частин і елементів. Оскільки інтеграція проявляється у всіх сферах суспільства, то виокремлюють економічну, правову, політичну, культурну та інші різновиди інтеграції. Як зазначає А. Єгоров, «інтеграція – це самостійний об'єктивний процес взаємопроникнення елементів людського буття, де право є одним із формально-структурних утворень, що забезпечує інтегрування»²⁰.

Визначальним фактором, який спричинив актуалізацію правової інтеграції, стала необхідність правового забезпечення економічної, а згодом – політичної, культурної взаємодії різних держав, міжнародних організацій, юридичних і фізичних осіб. У цьому контексті М. Пебро зазначає: «інтеграція – складний процес взаємодії держав, який характеризується двома елементами: правовою формою і економічним змістом»²¹.

Методологічно важливим у розумінні правової інтеграції є положення щодо множинності рівнів інтеграції, а традиційне виокремлення мікро-, мезо- й мегарівнів є спрощеним підходом, оскільки в межах сучасних суспільств можна виокремити низку мезорівнів²². Враховуючи зазначене, не лише в соціальній системі, між різними правовими системами, а й у правовій системі можна виокремлювати різні рівні інтеграції між підсистемами нижчого рівня, а тому процес правової інтеграції відбувається на міжсистемному (зовнішньому) – між різними правовими системами й внутрішньосистемному (внутрішньому) – між підсистемами й елементами у межах національної правової системи рівнях.

На міжсистемному рівні «характер правової інтеграції визначається, з одного боку, участю держав у справах світового співтовариства, а з іншого боку – ступенем сприйняття країнами тих або тих позитивних аспектів права інших держав»²³, до того ж «право кожної країни «зустрічає» глобалізацію по-своєму»²⁴. В оцінці наслідків правової інтеграції на цьому рівні погляди учених розділилися. Так, на думку А. Єгорова, «правова інтеграція на найбільш високому рівні при взаємодії національних

20 Єгоров А. Е. Правовая интеграция и ее содержание / А. Е. Егоров // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 74.

21 Цит. за: Белых А. Г. Нормы международного и национального права в условиях интеграции / А. Г. Белых // Юридический мир. – 2007. – № 5. – С. 72.

22 Friedrichs J. Theorien soziale Integration / J. Friedrichs, W. Jagodzinski // Soziale Integration. Kolner Zeitschrift fur Soziologie und Sozialpsychologie. – Koln, 1999. – Sonderheft 39. – S. 9-43.

23 Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 23.

24 Глобализация и развитие законодательства : очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М. : Городец, 2004. – С. 76.

правових систем держав не призводить до утворення ідентичних правових систем і, відповідно, не посягає на їхню національну ідентичність»²⁵. Іншої точки зору дотримуються В. Кулапов і Є. Потапенко. Грунтуючись на поняттях системи й цілісності, їхньому співвідношенні, автори аргументовано доводять, що «правова інтеграція як поєднання соціальних систем, опосередкована зближенням і об'єднанням правових систем у єдину консолідовану правову систему, призводить до стирання національних особливостей елементів, що інтегруються, які вступають у суперечність при їх об'єднанні»²⁶.

Вважаємо, що у разі правової інтеграції різних правових систем, ідеться про формування такого правового об'єднання, цілісність якого є відносною, а елементи не є тотожними, між ними існують певні відмінності. Подібне та спільне у таких об'єднаннях виявляється, насамперед, на рівні спільних принципів, стандартів, норм, а відмінність – на рівні правової культури, правової свідомості, правового менталітету, і залежать від ступеня інтегрованості національної правової системи. Окрім того, слід враховувати й зворотні правовій глобалізації процеси – правової регіоналізації, які уможливають збереження своєрідності, самобутності національних правових систем.

На регіональному рівні правова інтеграція відбувається при взаємодії національних правових систем певних держав у межах певного регіону. На внутрішньодержавному рівні правова інтеграція зумовлює зближення правових систем суб'єктів федеративної держави. Окрім того, на внутрішньодержавному рівні (на рівні національної правової системи) об'єктами правової інтеграції виступають її підсистеми й елементи (норми, інститути, галузі), які є системами більш низького рівня забезпечення її цілісності та єдності.

Існують й інші критерії класифікації правової інтеграції. Так, В. Кулапов і Є. Потапенко використовують низку критеріїв, на основі яких виокремлюють різні види правової інтеграції. В узагальненому вигляді до них слід віднести: 1) залежно від характеру об'єктів інтеграційної взаємодії можна виділяють: правову інтеграцію економічних систем, політичних систем, інформаційних систем, правових систем тощо; 2) залежно від методів, що використовуються при здійсненні інтеграції, виокремлюють насильницьку й ненасильницьку правову інтеграцію; 3) залежно від специфіки механізму правової інтеграції й суб'єктів формування правової основи виокремлюють інтеграцію, що здійснюється за допомогою приєднання, та інтеграцію, що здійснюється шляхом узгодження й спільної розробки правових основ її здійснення.²⁷

Основою правової інтеграції є найрізноманітніші об'єктивні й суб'єктивні чинники (економічні, правові, політичні, культурні), філософська, політична або економічна ідеологія, що спонукає країни прагнути до інтеграції, унаслідок історичних, географічних, культурних зв'язків; прагнення до економічного співіснування й розвитку з метою загального процвітання; прагнення одних держав домінувати над іншими, нав'язуючи їм свою волю; нарешті, прагнення людства до

25 Егоров А. Е. Правовая интеграция и ее содержание / А. Е. Егоров // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 76.

26 Кулапов В. Л. Теоретические основы правовой интеграции : монография / В. Л. Кулапов, Е. Г. Потапенко. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 23

27 Кулапов В. Л. Теоретические основы правовой интеграции : монография / В. Л. Кулапов, Е. Г. Потапенко. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 48-49.

певного єднання й солідарності. Будь-який інтеграційний процес неодмінно супроводжується формуванням системи правил, необхідних для постановки цілей і його організації. Процес інтеграції між двома або більше країнами також регулюється об'єктивно необхідним у сучасному суспільстві комплексом юридичних норм²⁸. Таким комплексом є «нова, наднаціональна глобальна правова система», у яку «включаються, по-перше, міжнародне право.., по-друге, національні системи права, у яких економічні й соціально-гуманітарні компоненти неухильно зростають.., по-третє, нові, що поступово формуються норми, інститути, галузі, які регулюють відносини, не пов'язані прямо з державними кордонами міжнародних, міжрегіональних економічних анклавів, багатьох господарських суб'єктів (корпорацій, об'єднань, трансграничних фінансових, банківських та інших підрозділів)»²⁹. Саме тому правову інтеграцію пов'язують із необхідністю спільними зусиллями розв'язувати глобальні проблеми сучасності (збереження миру, екологічною, демографічною, продовольчою, сировинною та ін.), а також боротьбою із транснаціональною злочинністю, протидією торгівлі людьми, зброєю, кіберзлочинам тощо.

Луць Л. на основі трактування європейської правової інтеграції як процесу об'єднання та взаємного пристосування національних правових систем виділяє такі основні його стадії: 1) наближення національних правових систем внутрішньодержавного законодавства; 2) входження їх до європейських міжнародно-правових систем у межах єдиного європейського правового простору та їхня остаточна правова адаптація³⁰. Автор вважає, що ефективність правової інтеграції багато в чому залежить від заходів і способів, які використовуються державами на різних стадіях правової інтеграції. До них вона відносить, зокрема, створення демократичних засад розвитку суспільства, формування правової держави, реформування інституційної та нормативної частин правової системи суспільства, формування правової свідомості населення відповідно до основних засад європейського права.³¹

У контексті дослідження змісту й співвідношення правової глобалізації та правової інтеграції на увагу заслуговують міркування В. Кулапова і Є. Потапенка, які виокремлюють відмінності процесів глобалізації й правової інтеграції. В узагальненому вигляді вони полягають у такому: 1) глобалізація – це всесвітній процес, що може відбуватися тільки на вищому міжнародному рівні, тоді як правова інтеграція – багаторівневий процес, який може здійснюватися не тільки на міжнародному, але й на внутрішньодержавному рівнях; 2) глобалізація завжди пов'язана з універсалізацією й денационалізацією правових систем, тоді як процес правової інтеграції не обов'язково пов'язаний із зазначеними явищами (наприклад, проявом інтеграції в праві виступає процес формування нових правових спільнот, що ніякого відношення до універсалізації не має); 3) глобалізаційні процеси не завжди опосередковані правом, тоді як процес правової інтеграції припускає необхідність використання правових засобів; 4) глобалізація не має на меті об'єднання національних

28 Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 23.

29 Глобализация и развитие законодательства : очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М. : Городец, 2004. – С. 39.

30 Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – №5. – С. 146-148.

31 Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – №5. – С. 146-148.

систем у якусь єдність; правова інтеграція, навпаки, спрямована на об'єднання й має на меті формування єдиної консолідованої системи більш високого рівня; 5) якщо співвідносити процес глобалізації й процес міжнародної правової інтеграції на глобальному рівні з функціональної точки зору, то глобалізація як процес наростання в соціальних системах держав загального, універсального, є основою для зближення національних систем і наступного їхнього об'єднання з використанням правових засобів, тобто створює необхідні умови для здійснення міждержавної правової інтеграції³².

Отже, правова інтеграція – це об'єктивний, закономірний процес правового розвитку, що забезпечує якісно новий рівень взаємодії між елементами й підсистемами, цілісність і єдність у межах національної правової системи (внутрішня правова інтеграція), між різними правовими системами певного регіону (регіональна правова інтеграція), між правовими системами всього світового співтовариства та їхній взаємодії з міжнародним правом (глобальна правова інтеграція).

Враховуючи особливості правової глобалізації, слід зазначити, що вона спричиняє не лише глобальну правову інтеграцію, а й переформатовує правову інтеграцію на регіональному та національному рівнях. Подальший аналіз глобалізаційних трансформацій національної правової системи на рівні її підсистем, тенденцій її розвитку уможливить змістовну характеристику внутрішньої (між підсистемами й елементами у межах національної правової системи) і зовнішньої (між різними правовими системами) інтеграції національної правової системи.

Іншою формою правової глобалізації є правова інтернаціоналізація. З цього приводу В. Янков пише: «Правова глобалізація виявляється в інтернаціоналізації публічного права національних держав і є однією з головних тенденцій його розвитку поряд з гуманізацією й вестернізацією»³³. На взаємозв'язок правової глобалізації та правової інтернаціоналізації вказує відомий російський учений Ю. Тихомиров, який зазначає: «Загальна глобалізація чинить істотний вплив на трансформацію, зміну й модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, регіональному й національному рівнях, стимулює і прискорює процеси правової інтернаціоналізації»³⁴. На думку вченого, вона полягає у включенні національних правових систем суверенних держав у систему, у якій загальносвітове міжнародне право, право регіональних об'єднань і національне право перебувають у постійному взаємозв'язку, дифузії та певною мірою взаємозалежності. За допомогою цієї взаємодії національні правові системи чинять все більший вплив одна на одну³⁵.

Сучасні вчені під інтернаціоналізацією права розуміють також зближення принципів права й національних законодавств, поглиблення взаємного впливу різних

32 Кулапов В. Л. Теоретические основы правовой интеграции : монография / В. Л. Кулапов, Е. Г. Потапенко. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 44-45.

33 Янков В. В. Глобализация в сфере публичного права : теоретико-методологический анализ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Янков Виктор Викторович. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 8.

34 Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 167.

35 Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 167.

правових систем³⁶, «кількісне зростання системи правових зв'язків на рівні національних інститутів (держав, міжурядових організацій, недержавних, але національного масштабу організацій), а також поширення у все більшій кількості країн ідей та інститутів правової держави і громадянського суспільства в їх ліберально-правовій інтерпретації»³⁷.

Дійсно, за нових економічних і соціальних умов правові системи різних держав повинні бути сумісні й здатні взаємодіяти одна з одною. Це досягається, по-перше, визнанням пріоритету міжнародного права над внутрішнім, по-друге, інтенсивною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного, по-третє, поширенням у всесвітньому масштабі ідей та інститутів правової держави й громадянського суспільства в їхній ліберально-правовій інтерпретації.

З'ясовуючи сутність правової інтернаціоналізації, учені виокремлюють її сутнісні властивості, об'єктивні й суб'єктивні аспекти. Так, Ю. Тихомиров сутність правової інтернаціоналізації визначає як «концептуально-нормативну спільність правового регулювання, властиву всім або багатьом національним правовим системам»³⁸. На думку С. Щетиніна, сутність правової інтернаціоналізації полягає в тому, що внутрішньодержавне право виявляється в тісному взаємозв'язку з іншими внутрішньонаціональними правовими системами. У правовій інтернаціоналізації, як і в глобалізації в цілому виявляються два аспекти: об'єктивний і суб'єктивний. Суб'єктивний аспект правової інтернаціоналізації полягає у спрямуванні й припусканні певний набір правил, принципів і способів її здійснення. До способів правової інтернаціоналізації, які також називають формами, можна віднести рецепцію, гармонізацію й уніфікацію³⁹.

Слід наголосити, що правова інтернаціоналізація може проходити в об'єктивній і цілеспрямованій площинах. В об'єктивному плані йдеться про те, що люди, будучи частиною людського суспільства, прагнуть до певних умов і стандартів життя (істотну роль у цьому відіграють засоби масової інформації), що спричиняє відносно однакову правову регламентацію⁴⁰. Основний же контекст правової інтернаціоналізації – цілеспрямований. У цьому варіанті для подальшого дослідження глобалізаційних правових процесів необхідно виділити способи інтернаціоналізації національних законодавств, якими, на думку багатьох учених, є рецепція, гармонізація, уніфікація й стандартизація⁴¹. Виділення цих чотирьох основних способів (форм) трапляється в працях багатьох дослідників⁴², і стане предметом подальшого аналізу.

36 Лукьянова Е. Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации / Е. Г. Лукьянова // Государство и право. – 2004. – №7. – С. 84-89.

37 Див. : Гидденс Э. Последствия модернити [Электронный ресурс] / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе. – Режим доступа : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1101.html.

38 Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 167.

39 Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 65.

40 Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 173.

41 Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 23.

42 Див. : Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – С. 44; Глобализация и развитие законодательства : очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. –

При дослідженні правової інтернаціоналізації на увагу заслуговує й те, що, з одного боку, внутрішньодержавні правові норми включаються в міжнародне право в цілому й у право міждержавних об'єднань. Екологічні, управлінські, процесуальні норми поступово формують вигляд загальних міжнародних інститутів, а з іншого боку – норми, принципи й інші положення міжнародного права, прийняті (схвалені) державами, включаються до національних правових систем. Як слушно зауважує Б. Макогон, «масштабна правова інтернаціоналізація, що полягає у включенні національних правових систем суверенних держав у систему, у якій загальносвітове міжнародне право, право регіональних об'єднань і національне право перебувають певною мірою у взаємозалежності, за допомогою якої національні правові системи роблять все більший вплив одна на одну, стало можливим у сучасному праві в останні десятиліття ХХ – початку ХХІ ст.»⁴³. Близьку позицію висловлюють й інші вчені, які звертають увагу на інтенсифікацію, що відбувається у зв'язку з глобалізацією в процесах правової інтернаціоналізації, рецепції, акультурації між різними правовими сім'ями, правовими системами держав і цивілізаційними традиціями права⁴⁴.

Поряд із дослідженням змісту й сутності правової інтернаціоналізації, сучасні вчені виокремлюють основні напрями процесу правової інтернаціоналізації, зокрема: розвиток і визнання загальних правових концепцій забезпечення прав громадян, конституційних інститутів, різноманіття форм власності, захисту прав і законних інтересів бізнесу; вироблення загальних принципів правового регулювання підприємництва, фінансових потоків, екологічних стандартів, взаємин громадян і публічної влади; підтримка й правове забезпечення функціонування демократичних інститутів, суду присяжних, місцевого самоврядування; визнання важливої ролі зведених наднаціональних актів, адекватних національним правовим системам тощо.⁴⁵

Підтримуючи виокремлені напрями процесу правової інтернаціоналізації, вважаємо, що з огляду на ускладнення світових і внутрішньодержавних відносин, появу нових проблем і завдань зазначений перелік розширюється. До нього слід додати формування принципів і стандартів судочинства, виборчого права, антикорупційного законодавства.

Отже, якщо правова інтеграція більшою мірою пов'язана з необхідністю розв'язувати різні загальносвітові глобальні проблеми, насамперед, у боротьбі з організованою злочинністю, охороною довкілля, разом з іншими державами, членами різних міжнародних організацій, то сутність правової інтернаціоналізації трохи інша. Правова інтернаціоналізація більшою мірою є наслідком загальних процесів глобалізації, які охоплюють основні сфери життєдіяльності сучасного суспільства.

Правова інтернаціоналізація – це закономірний процес, що має об'єктивні й суб'єктивні риси і полягає у зближенні принципів права і національних законодавств,

М. : Городец, 2004. – С. 78-79; Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 167.

43 Див. : Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации вправовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – №3. – С. 2-4.

44 Див. : Иванец П. И. Глобализация, государство, право / П. И. Иванец, В. И. Червонюк // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 91.

45 Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров : Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М. : Норма, 2004. – С. 169.

включенні національних правових систем у якісно нову систему, у якій загальносвітове міжнародне право, право регіональних об'єднань і національне право взаємодіють і взаємодоповнюють, завдяки чому взаємовплив національних правових систем посилюється.

Дослідження змісту й сутності правової глобалізації, правової інтеграції, правової інтернаціоналізації, їхнє співвідношення передбачає звернення до основних форм (способів) правової інтернаціоналізації як прояву правової глобалізації, таких як рецепція, гармонізація, уніфікація, стандартизація. Зазначене в подальшому уможливить визначення напрямів впливу й наслідків правової глобалізації для національної правової системи, встановлення наявності чи відсутності правових способів правової інтеграції, обґрунтування найбільш адекватних і дієвих.

Правова глобалізація істотно розширює поле гармонізації законодавств різних правових систем, активно реалізовує досвід рамкових, модельних законів, міжнародних стандартів й інших прийомів, що впливають на зміст зобов'язань зацікавлених сторін, зокрема: гармонізація й зближення національних законодавств держав; уніфікація правових рішень (прийняття ідентичних рішень) із низки спільних проблем; в) прийняття загальних нормативно-правових актів тощо.

Аналіз наукових джерел свідчить, що поняття «гармонізація» однаковою мірою належить як до національного, так і міжнародного права, хоча в останньому випадку може йтися швидше про гармонізацію правових систем країн.

У позитивістському аспекті під гармонізацією права (законодавства) розуміють «узгодження загальних підходів, концепцій розвитку національного законодавства⁴⁶, «створення спільних правових принципів і окремих рішень»⁴⁷, «один із основних напрямків і форм проведення узгодженого правового розвитку держави»⁴⁸.

Досліджуючи основні заходи та способи європейської правової інтеграції, Л. Луць звертає увагу на те, що у міжнародно-правовій літературі немає чіткого визначення змісту поняття «гармонізація». Тому звичним стало його ототожнення з поняттям «уніфікація»⁴⁹. При аналізі зазначених понять Л. Луць пропонує звернутися до їхнього лексичного значення. Так, термін «гармонія» трактується як «поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей, предметів, явищ, частин цілого». Звідси випливає, що гармонізацією є сукупність дій щодо досягнення гармонії, балансу та рівноваги, усунення суперечностей. Гармонізація може бути як односторонньою, так і багатосторонньою. За останньої всі учасники на узгодженій основі вживають заходів для зближення права та законодавства, а за односторонньої – право і законодавство однієї держави адаптується до права та законодавства іншої (інших) держави. Для європейських регіональних організацій гармонізація права та законодавства має важливе значення, оскільки це один із способів правової інтеграції⁵⁰.

46 Тимченко Л. Д. Международное право : учебник для юрид. спец. вузов МВД / Л. Д. Тимченко; Университет внутренних дел. – Х. : Консум, 1999. – С. 75.

47 Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учебник / М. Н. Марченко. – М. : Издательство «Зерцало», 2001. – С. 184.

48 International Encyclopedia of Comparative Law. – N.Y. – 1975. – V. II. – Ch. 5.

49 Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – №5. – С. 146-148.

50 Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – №5. – С. 146-148.

Підтримуючи цю позицію, поділяємо думку тих учених, які вважають, що гармонізацію права і законодавства слід вважати самостійним способом правової інтеграції, який дає змогу сформуванню спільні правові принципи, правові стандарти в певній сфері правового регулювання, а тому «він повинен передувати уніфікації права або ж застосовуватись там і тоді, де і коли відсутня потреба в уніфікації»⁵¹. Водночас слід звернути увагу на те, що цей процес є досить суперечливим, оскільки «структуровані на окремі галузі й інститути, норми права є складними системами, елементи яких рідко проявляють повну гармонію»⁵².

Для національної правової системи проблеми гармонізації національного права й законодавства відіграють основоположну й визначальну роль, враховуючи стратегічний вектор правового розвитку у напрямі наближення до європейського правового простору. Здійснюючи гармонізацію національного права й законодавства, необхідно враховувати те, що цей процес має односторонній характер, оскільки при цьому не йдеться про взаємні кроки з обох сторін щодо узгодження своїх правових норм, а тільки про зміни національного права. Україна фактично не може впливати на процес нормотворення в системі Євросоюзу. Багато невизначеностей існує стосовно встановлення точного змісту актів Євросоюзу, з якими потрібно гармонізувати українське законодавство⁵³.

У контексті зазначеного уваги заслуговують міркування Ю. Шемшученка про те, що «гармонізація систем національного та європейського права не може здійснюватись механічно. По-перше, продовжує діяти принцип державного суверенітету кожної країни. По-друге, ці країни мають багато особливостей, які вони оберігають і не хотіли б утратити в ході інтеграційних процесів. По-третє, ще не вироблено універсальних організаційних механізмів гармонізації відповідних правових систем. По-четверте, мають місце суттєві недоліки в теоретичному розв'язанні відповідних проблем, що стримує і їхнє практичне розв'язання»⁵⁴.

Саме тому в сучасній зарубіжній літературі вчені виокремлюють використання декількох методів гармонізації: тотальна гармонізація; факультативна гармонізація, за якої держави можуть вибирати між використанням свого або європейського права, і альтернативна, за якої вони можуть вибирати між декількома методами гармонізації; часткова гармонізація, яка стосується окремих аспектів відповідного інституту; мінімальна гармонізація, що дозволяє державам-членам прийняти свої більш суворі правила⁵⁵.

Слід зауважити, що поряд із терміном «гармонізація» використовується термін «наближення», який на думку Ю. Капіци, необхідно використовувати для визначення передбаченої в УПС уніфікації законодавства України та ЄС. Науковці стверджують, що в праві ЄС уживаються терміни «наближення» та «гармонізація». У випадку

51 Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – №5. – С.146-148.

52 Баймуратов М. Імплементация норм международного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України / М. Баймуратов, Є. Максименко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 133.

53 Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції / В. Муравйов // Український правовий часопис. – 2003. – №2 (7). – С. 3-9.

54 Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. – К. : Юринком Интер, 2003. – С. 35.

55 Gerven W. Van. Harmonization of private law: do we need it? / W. Van. Gerven // Common market law rev. – 2004. – Vol. 41, Winter. – P. 505-532.

«наближення» йдеться про досягнення того чи іншого рівня відповідності. Зі свого боку, «гармонізація» може означати як досягнення певної ідентичності норм права держав – членів Євросоюзу через прийняття регламентів ЄС, так і визначення цілей, єдиних для держав-членів, через прийняття директив ЄС⁵⁶. Вважаємо, що фактично йдеться про один і той самий процес – приведення національного законодавства у відповідність доприписів права європейських інтеграційних організацій.

Глобалізація права істотно посилює взаємозв'язок міжнародного та національного права, в основі якого знаходиться принцип – держава забезпечує виконання міжнародно-правових норм усіма владними діями, що знаходяться в її розпорядженні у відповідності до конституційних принципів.

Суверенні держави як творці міжнародно-правових норм виступають одночасно основними суб'єктами їхньої імплементації. Панівна більшість міжнародно-правових норм, що містяться в міжнародно-правових договорах, реалізується через національний механізм імплементації. Імплементація (від лат. *implere* – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати) у міжнародному праві тлумачиться як організаційно-правова діяльність держав з метою реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань, як засіб гармонізації права.

Поняття «імплементація» вживається у контексті співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права. Імплементація як спосіб безпосередньої реалізації міжнародно-правових норм і включення їх у систему національного права містить у собі інкорпорацію, коли юридичні формулювання міжнародних угод і договорів без зміни входять у систему внутрішньодержавного права, трансформацію, коли має місце певна зміна тексту без зміни змісту на догоду правовим традиціям юридичної техніки, і юридичне «відсилання», що відсилає безпосередньо до першоджерела, тобто до міжнародного договору.

За умов глобалізаційних трансформацій удосконалення національного права й законодавства України в процесі правозастосування ґрунтується на положенні про включення до національного законодавства чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, що закріплені у ст. 9 Конституції України, Законі України від 29.06.04 № 1906-IV «Про міжнародні договори України» (ст. 19) та інших нормативно-правових актах. Для позначення цього процесу в сучасній юридичній літературі використовується низка понять, таких як: «імплементація», «трансформація», «здійснення»; «реалізація»; «виконання»; «застосування».

На жаль, погляди вчених на зміст і співвідношення зазначених понять відрізняються, а єдине загально визнане поняття «імплементація» – відсутнє. На думку С. Щетиніна правова імплементація є одним із способів правової глобалізації, поряд із правовою інтеграцією та правовою інтернаціоналізацією. У свою чергу, імплементація як спосіб безпосередньої реалізації міжнародно-правових норм і включення їх у систему національного права містить у собі інкорпорацію, коли юридичні формулювання міжнародних угод і договорів без зміни входять до системи внутрішньодержавного права, трансформацію, коли має місце деяка зміна тексту без зміни його змісту на догоду правовим традиціям юридичної техніки, і юридичну

56 Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 19.

«відсилку», що спрямовує безпосередньо до першоджерела, тобто до міжнародного договору й угоди⁵⁷. Близької позиції дотримується й Л. Мінгазов⁵⁸.

Ґрунтуючись на вагомому внеску в розуміння й тлумачення поняття «імплементация» таких учених як В. Буткевич, К. Бекашев, А. Гавердовський, Д. Левін, Н. Миронов, А. Малковський, В. Муравйов, Р. Мюллерсон, П. Рабінович, Н. Раданович, С. Черниченко, Е. Усенко окреслимо в загальних рисах власне його розуміння.

В офіційних документах ООН термін «імплементация» використовується у контексті впровадження норм міжнародного права у внутрішньодержавну сферу. Так, В. Суворова наголошує, що термін «імплементация» має право на існування як синонім поняття «реалізація» – втілення норм міжнародного права у практичну діяльність держав та інших суб'єктів⁵⁹. Термін імплементация може бути використаний для позначення впливу норм міжнародного права на внутрішньодержавні відносини через внутрішньодержавне право без його розширеного тлумачення.

На думку А. Гавердовського, імплементация норм міжнародного права – це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, що здійснюється індивідуально, колективно чи в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, повної і всебічної реалізації, прийнятих нею у відповідності до міжнародного права, зобов'язань⁶⁰. Згідно з вказаним визначенням, імплементация є підготовчою і необхідною стадією для забезпечення своєчасної та всебічної реалізації норм. Процес імплементации міжнародного права передбачає додаткові засоби правового характеру, що застосовуються суб'єктами міжнародного права на різних рівнях відносин держави та, як правило, дві взаємозв'язані стадії: правову та організаційно-оперативну. Зазначені стадії залежать від того, чи здійснюється імплементация у рамках спеціально створених міжнародних організацій чи безпосередньо державами.

У західній правовій доктрині трапляється також термін «національно-правова імплементация норм міжнародного права», що не є синонімом до ширшого поняття «імплементация». Крім того, юридичне прийняття норм національного права, необхідних для виконання норм міжнародного права, ще не означає фактичного виконання міжнародно-правових зобов'язань.

Відомий учений Р. Мюллерсон імплементацию тлумачить як більш широке поняття, ніж національно-правова імплементация норм міжнародного права: це прийняття норм національного права, необхідних для виконання міжнародно-правових зобов'язань⁶¹. Йдеться про те, що інколи держава, прийнявши необхідні для імплементации норми національного права, не лише виконує свої зобов'язання згідно з міжнародними договорами, а й порушує норми свого національного права, прийняті для імплементации такого договору.

Механізм імплементации міжнародно-правових норм включає в себе сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного

57 Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 64-65.

58 Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права / Л. Х. Мингазов. – Казань, 1990. – С. 168.

59 Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) / В. Я. Суворова // Сов. гос. и право. – 1991. – № 9. – С. 115-119.

60 Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – К. : «Выща школа», 1980. – 256 с.

61 Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Междунар. отношения, 1982. – С. 43-37.

права на міжнародному та національному рівнях. Міжнародна система імплементації складається із створення на підставі міждержавних угод універсальних, регіональних і локальних міжнародних організацій, спеціалізованих установ та їхніх допоміжних органів. За їхньою допомогою стає можливим об'єднання зусиль держав та міжнародних організацій у реалізації чинних норм міжнародного права. Національну систему імплементації становлять органи державної влади, уповноважені забезпечувати виконання країною міжнародно-правових зобов'язань. Оскільки норми міжнародного права породжують правовідносини між суб'єктами міжнародного права і не породжують їх між суб'єктами внутрішнього права, та необхідні додаткові внутрішньодержавні засоби для перетворення цілей, закладених у нормах міжнародного права, у реальні дії органів державної влади, юридичних осіб та громадян, що перебувають під юрисдикцією держави⁶². Отже, міжнародний механізм імплементації – це система правових і організаційних засобів, як створюваних спільними зусиллями держав, так і використовуваних індивідуально з метою всебічної, своєчасної й повної реалізації прийнятих відповідно до міжнародного права зобов'язань.

Саме тому поділяємо думку тих учених, які вважають, що імплементація полягає не тільки у правотворчій діяльності держави як учасника того чи того міжнародного договору, пов'язаного з відтворенням норм міжнародного права внутрішнім законодавством, а й передбачає проведення комплексу заходів організаційного характеру, спрямованих на безпосередню реалізацію міжнародно-правових норм. Тобто, імплементація передбачає як видання відповідних законодавчих актів для здійснення норм міжнародного права, так і втілення їх у практику.

Поряд із поняттям «імплементація», ученими досить часто використовується поняття «трансформація», окремі вчені їх ототожнюють⁶³. Так, Є. Усенко розглядає трансформацію як «об'єктивне явище, що проявляється в різних способах здійснення міжнародних зобов'язань держави за допомогою видання національно-правових актів»⁶⁴. Серед видів трансформації він виокремлює такі як: відсилання, ратифікація, опублікування договору, видання спеціального закону або адміністративного акту⁶⁵. С. Черніченко розглядає трансформацію як «шлях застосування норм міжнародного права, що зобов'язують яку-небудь державу в сфері її внутрішньої юрисдикції», виокремлює дві форми трансформації: фактичну і юридичну, та п'ять видів юридичної трансформації: відсилання, адаптацію, легітимацію, індивідуальну й автоматичну інкорпорацію.

Баймуратов М. зазначає: «Термін «трансформація», що застосовується у науці міжнародного права для позначення процесу входження міжнародної норми у внутрішньодержавне право, носить умовний характер, тому що в дійсності норми

62 Савчук К. О. Імплементація // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д – Й. – 1999. – С. 667 – 668.

63 Международное частное право : учебн. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Г. К. Дмитриев [и др.] ; отв. ред. Г. К. Дмитриева. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – С. 105.

64 Усенко Е. Г. Соотношение и взаимодействие международного и национального права / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 14.

65 Усенко Е. Т. Теоретические проблемы соотношений международного и внутригосударственного права / Е. Т. Усенко // Советский ежегодник международного права. – М., 1978. – С. 34; Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 15.

міжнародного права не втрачають властивої їм правової природи й не перетворюються в норми національного права. Підсумком трансформації є поява самостійної норми національного права, яка досить часто є ідентичною нормі міжнародного права»⁶⁶.

На думку Р. Мюллерсона, трансформація – це «засіб здійснення міжнародного права за допомогою видання державою внутрішніх нормативних актів»³, що веде до безпосереднього збереження норм міжнародного права в національному законодавстві. Л. Лазебник розглядає трансформацію як перетворення норми міжнародного права у норму внутрішньодержавного шляхом створення спеціального закону або іншого нормативного акта, що регулюватиме те ж саме питання, що й відповідна норма (характерно для Індії, Данії)⁶⁷. Згідно з таким тлумаченням, трансформація є лише одним із способів імплементації, поряд із рецепцією. Якщо трансформація полягає у переробці всього тексту чи окремих статей міжнародного акта і прийняття норм внутрішнього права, то рецепція передбачає текстуальне повторення змісту міжнародно-правової норми у статті національного правового акта. При цьому, сама міжнародно-правова норма не змінює свого статусу і продовжує слугувати зразком для внесення змін.

Досліджуючи онтологічні й аксіологічні аспекти імплементації норм міжнародного права в сфері прав людини, М. Баймуратов у питанні щодо співвідношення зазначених понять слушно пропонує підтримати позицію Д. Левіна⁶⁸, який обґрунтовано заперечує настільки розширене трактування трансформації та виступає проти її оцінки як єдиної, універсальної форми взаємозв'язку міжнародного й внутрішньодержавного права, як універсального способу приведення в дію міжнародно-правових норм у сфері внутрішньодержавних відносин.

Правова глобалізація впливає на визначення напрямів і пріоритетів імплементації, форм і способів трансформації, актуалізує проблему удосконалення механізму національно-правової імплементації міжнародно-правових норм та їх впровадження у правовий досвід національної правової системи.

Потреба в уніфікації права, як і необхідність імплементації норм міжнародного права, значною мірою спричинені глобалізацією загалом, правовою глобалізацією зокрема, які посилили взаємодію та взаємозалежність різних держав, їхніх правових систем, міждержавних правових систем, істотно ускладнили й прискорили розвиток суспільних відносин. Необхідність уніфікації в праві виникає і при утворенні нових держав, на території яких діють складові різних правових систем, формуванні єдиної правової системи союзних держав, у процесі зближення правових систем держав, які утворюють різні міждержавні об'єднання тощо. Саме тому уніфікацію права (законодавства) слід розглядати як процес приведення чинного права до єдиної системи шляхом усунення розбіжностей, упровадження в національні правові системи єдиних юридичних норм з метою зближення цих правових систем або створення на їхній основі спільної міжнародної правової системи. Загальним засобом проведення

66 Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права в сфере прав человека : онтологические и аксиологические аспекты / М. А. Баймуратов // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали міжнар. наук.практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 19 – 22.

67 Лазебник Л. Л. Міжнародне фінансове право: навч. пос. / Л. Л. Лазебник. – К: Центр учбової літератури, 2008. – С. 260.

68 Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права в сфере прав человека: онтологические и аксиологические аспекты / М. А. Баймуратов // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 19 – 22.

(законодавства) є міжнародно-правові конвенції, у яких формуються нормативні приписи, що підлягають упровадженню в національні правові системи в незмінному вигляді. Уніфікація права сприяє вдосконаленню правового регулювання у міжнародних відносинах, зближенню національного й міжнародного права, забезпеченню гармонізації правових систем. Уніфікація законодавства є процесом зближення законодавства шляхом встановлення чи запровадження в національні правові системи однакових норм права.

Аналізуючи зміст процесів уніфікації, учені оцінюють їх по-різному, авідмінності в її тлумаченні й оцінці мають як об'єктивний, принципівий, так і суб'єктивний характер. В узагальненому вигляді існує два основні погляди на процес уніфікації. У першому випадку передбачається, що процес правової уніфікації не обов'язково припускає взяття на себе державою певних зобов'язань, тобто механізм уніфікації може обмежуватися рамками національної правотворчості. У другому випадку мова йде про те, що механізм правової уніфікації в обов'язковому порядку має дві стадії. На першій стадії формулюється міжнародна угода й зазначається взяття на себе певних зобов'язань з уніфікації, а на другій стадії здійснюється власне внутрішньодержавна уніфікація⁶⁹.

Аналізуючи цю проблему, Б. Макогон відзначає, що правова уніфікація може розглядатися, «по-перше, у міжнародно-правовому контексті, коли правовими формами зазначених процесів виступають міжнародні договори, резолюції міжнародних органів і організацій». Друга ж форма правової уніфікації може мати більш незалежний і самостійний внутрішньодержавний характер, «тобто зміни в праві держави є наслідком обґрунтованого сприйняття певних тенденцій або аспектів права інших країн (або міжнародного права).⁷⁰ У цьому випадку немає обтяження міжнародно-правовими зобов'язаннями. Аналогічної точки зору дотримується й С. Щетинін, виокремлюючи міжнародно-правовий й внутрішньодержавний аспект уніфікації в праві⁷¹.

При обґрунтуванні необхідності уніфікації права відзначається, що національне право належить винятково до внутрішньої юрисдикції держави й входить до сфери державного суверенітету, що охороняється, тобто на сьогодні не існує якогось спеціального наднаціонального органу нормотворчості, який би приймав юридично обов'язкові положення для інших держав. Із цієї причини основним способом уніфікації права є співробітництво держав у правовій сфері. У цьому сенсі уніфікацію права можна визначити як співробітництво держав, спрямоване на створення, зміну або припинення однакових (тотожних, уніфікованих) правових норм у внутрішньому праві певного кола держав⁷². Зазначене дає підстави розглядати уніфікацію як різновид правотворчого процесу, особливість якого полягає у тому, що він протікає послідовно у двох сферах – міжнародній (або регіональній) і внутрішньодержавній. При цьому

69 Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 69.

70 Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 4.

71 Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 76 – 77.

72 Международное частное право : учеб. / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекашев, Г. К. Дмитриев [и др.] ; отв. ред. Г. К. Дмитриева. – М. : Юрист, 2004. – С. 101.

застосовуються як міжнародно-правові форми нормотворчості, так і національні, з використанням відповідних форм, засобів і механізмів.

Уніфікація охопила більшу частину галузей національного права. Так, у межах конституційного права процеси уніфікації торкнулися, насамперед, інституту прав і свобод людини й громадянина, виборчого права, організації державної влади, місцевого самоврядування тощо. Логічним наслідком правової глобалізації стала уніфікація і у міжнародному приватному праві, що пояснюється самою сутністю міжнародних глобалізаційних процесів, в основі яких лежить, у першу чергу, вільна економічна діяльність, переміщення капіталів, робочої сили тощо.

Слід зауважити, що, навіть за умови добровільної участі держави в процесах правової уніфікації, цей процес є неоднозначним, а його основою слугує економічна й політична сутність глобалізаційних процесів, у ряді випадків саме економічний чинник, чи економічний тиск може виявитися тим засобом нав'язування своєї політичної волі, який втягує держави в процеси правової уніфікації, що приховує у собі цілий ряд загроз. Економічно потужні, «розвинені» держави підштовхують до проведення цілої низки правових реформ, які стосуються соціально-економічної сфери в частині модернізації економіки, розвитку національного господарства й ведуть до надмірних зовнішніх запозичень, які зрештою можуть поставити економіку колись самостійної держави в залежне чи повне політичне й економічне підпорядкування.

Загалом правова уніфікація характеризується як позитивними (зокрема, сприяє формуванню системи забезпечення регіональної безпеки, здійсненню модернізації національної правової системи, реформуванню окремих галузей права й законодавства), так і негативними рисами (нівелює національні, культурні відмінності). Саме тому здійснення правової уніфікації в національній правовій системі має відбуватися досить виважено й обґрунтовано, із врахуванням певних правових, етнічних, культурних особливостей. Тому низка вчених наголошує, що саме правова гармонізація в сучасному світі повинна виступати в якості головного «опонента» правової уніфікації, оскільки правова гармонізація спрямована на формування балансу між загальним та національно-самобутнім.

Таким чином, гармонізація й уніфікація є основними формами правової інтернаціоналізації, однак вони відрізняються як за формою виконання поставлених перед ними завдань, так і за своїми результатами.

Разом з тим, процеси уніфікації й гармонізації зумовили появу такої правової категорії, як «м'яке право». Сучасні дослідники відзначають, що причини появи «м'якого права» пов'язані з ригідністю й «законсервованістю» договірної уніфікації⁷³. У такому контексті «м'яке право» є альтернативою регулювання суспільних відносин, що швидко розвиваються в умовах глобалізації. Незважаючи на те, що міжнародні договори відіграють значну роль у міжнародному приватному праві й займають місце основного джерела в регулюванні окремих цивільно-правових відносин з іноземним елементом, у теорії все частіше трапляються думки вчених, що договірна уніфікація

73 Див. : Di Robilant Anna. Genealogies of Soft Law / A. Robilant // The American Journal of Comparative Law. – Vol. 54 – №3. – 2006. – P. 499; David M. Trubek. Soft Law”, «Hard Law”, and European Integration: Toward a Theory of Hybridity / David, M. Trubek, Patrick Cottrell, Mark Nance [Electronic resource] // Jean Monnet Working Paper. – 2005. – №02/05 // jeanmonnetprogram.org/papers/05/050201.pdf. – P.5; Chinkin C. M. The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law / C. M. Chinkin // The International and Comparative Law Quarterly. – Vol. 38. – No.4 (Oct., 1989), PP. 850 – 866.

в останній чверті ХХ ст. сповільнилась і все частіше стала піддаватися серйозній критиці⁷⁴. Так, С. Бахін пише, що «автори подібних критичних висловлень відзначають, що міжнародний договір як форма уніфікації перестав відповідати сучасному рівню міжнародних зв'язків і не забезпечує ефективного зближення правових систем⁷⁵. Базедов Ю. вказує на цілий ряд недоліків договірної уніфікації, які пояснюють, чому в 80-і роки мало місце певне охолодження до процесу уніфікації, а також ті ускладнення, з якими доводиться мати справу багатьом його учасникам. Недостатня ефективність міжнародних конвенцій, складна пристосованість міжнародного договору до міжнародних і приватноправових відносин, що динамічно розвиваються, зумовили пошук більш гнучких інструментів у регулюванні таких відносин.

Незважаючи на різні точки зору на концепцію «м'якого права», учені сходяться в думці, що норми «м'якого права» є нормами й принципами, які не мають юридично обов'язкової сили. При цьому можна виділити такі функції «м'якого права»: 1) «м'яке право» є «передправо» – закріплені міжнародними групами вчених і політиків норми права для подальшої їхньої трансформації в обов'язкові норми міжнародного права; 2) у багатьох випадках документи «м'якого права» є не тільки компромісом при неможливості закріпити положення міжнародного права в актах «твердого права», але й відбиттям реальної потреби міжнародного ринку. У широкому розумінні формула «м'яке право» позначає ті інструменти й механізми регулювання, які, маючи на увазі певний нормативний складник, не ґрунтуються, однак на обов'язкових правилах, або режимі формальних санкцій⁷⁶. В умовах глобалізації «м'яке право» відіграє усе важливішу роль.

Притаманною Україні і визнаною на офіційному рівні формою правової інтернаціоналізації є «правова адаптація»⁷⁷. Як відомо, адаптація загалом трактується як пристосування тих чи тих явищ до довкілля, умов існування; зміна їхньої форми чи змісту під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. У юридичному словнику «адаптація» тлумачиться як пристосування чинних внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань без внесення будь-яких змін до його законодавства⁷⁸.

В узагальненому вигляді адаптація – це, в основному, процес «з одностороннім рухом». Ідеться про приведення національного законодавства у відповідність до вимог законодавства певної правової системи, наприклад, Європейського Союзу. Інакше кажучи, «кожен, хто вступає в цей Союз, має грати за його правилами»⁷⁹.

У міжнародно-правовій літературі деякі автори серед форм узгодження міжнародного та національного права називають адаптацію як різновид трансформації

74 Див. : Базедов Ю. Возрождение процесса унификации права : европейское договорное право и его элементы / Ю. Базедов // Государство и право. – 2000. – №2. – С. 67.

75 Бахин С. В. Субправо : правовая природа и назначение / С. В. Бахин // Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 144-157.

76 Di Robilant Anna. Genealogies of Soft Law / Anna Di Robilant / The American Journal of Comparative Law. – Vol.54 – №3. – 2006. – С. 499.

77 Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. – № 367 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – №29. – Ст. 351.

78 Большой юридический словарь / под. ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА-М, 1999. – С. 8–9.

79 Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом / Ю. Шемшученко // Вісник Академії правових наук. – 2004. – Вип. 3(38). – С. 108-109.

⁸⁰. Окремі вчені відмовляються від терміна «адаптація». Так, на думку С. Черніченка, «адаптація (приспосовування) наявних норм внутрішньодержавного права до будь-яких положень міжнародного права не повинна розглядатись як самостійний вид трансформації, бо при цьому не відбувається змін у внутрішньодержавному законодавстві, внутрішнє право вже узгоджено з міжнародним і забезпечує здійснення останнього»⁸¹. Таке змішування, підміна термінів спостерігається й під час створення офіційних документів, які відображають інтеграційні процеси, зокрема в Україні.

Проблеми, пов'язані з правовою адаптацією у національному праві й законодавстві, мають для України особливе значення. Процеси, зумовлені економічним співробітництвом, партнерством між різними державами, вступом України до Ради Європи, визначають необхідні умови і напрями розвитку стандартів права, новий етап взаємозумовленості міжнародного і національного права, коли до національного права включаються загальновизнані принципи та норми міжнародного права. Прикладом усвідомлення державною владою необхідності дотримання загальновизнаних норм і принципів міжнародного права щодо забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина є постанова Кабінету Міністрів Європейського Союзу (ЄС)», у якій адаптація визначається як процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС⁸².

Однією з найважливіших сфер роботи, відповідно до концепції такої Стратегії, є адаптація українського законодавства до європейського. Так, відповідно до Закону України від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетним складником процесу інтеграції України до ЄС. Така зміна є складником правової реформи в Україні⁸³. Згідно з указаним Законом, державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складник правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування, обов'язкове врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроекування, підготовку кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституційного, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України. Стратегія розвитку щодо ЄС передбачає адаптацію законодавства України до законодавства ЄС шляхом реформування та поступового приведення її правової системи у відповідність до європейських стандартів. Важливим чинником реформування цієї системи є участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють однакові для цієї організації та ЄС стандарти⁸⁴. А згідно з планом заходів щодо виконання у 2010 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства

80 Черніченко С. В. Личность и международное право / С. В. Черніченко. – М. : Междунар. отношения. – 1974. – С. 49-53.

81 Там само. – С. 106-107.

82 Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер. – 2003. – С. 122.

83 Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 367 // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – №29. – Ст. 351.

84 Баймуратов М. Імплементация норм міжнародного права про свободу пересування і вибір місця проживання у право України / М. Баймуратов, Є. Максименко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 101.

України до законодавства Європейського Союзу⁸⁵ передбачалося розроблення та прийняття у 2010 р. великої кількості нормативно-правових актів, частина з яких безпосередньо спрямована на захист економічних та соціальних прав людини, зокрема захисту прав інтелектуальної власності, охорони праці, захисту прав споживачів, безпеки довілля тощо.

Таким чином, протягом останніх років в Україні продовжується інтенсивний процес адаптації внутрішнього законодавства до відповідних міжнародних та європейських стандартів, що, однак, не призводить до суттєвого покращення правового забезпечення та захисту прав людини в Україні. Відтак постає питання про необхідність ефективного переведення визнаних Україною міжнародних стандартів, насамперед у сфері захисту прав і свобод людини з декларативної площини до стану реальної урегульованості суспільних відносин і правопорядку, заснованому на таких стандартах.

Реалізація міжнародних стандартів прав людини полягає в їхньому втіленні в реальні суспільні відносини. Реалізацію міжнародних стандартів прав людини розглядають як процес здійснення державою-учасницею міжнародного договору з прав людини своїх зобов'язань щодо імплементації цих стандартів у законодавство та правозастосовну практику. Інакше кажучи, держави – учасниці міжнародних договорів з прав людини, у яких закріплені відповідні міжнародні стандарти прав і свобод людини, зобов'язані здійснювати свої внутрішні функції, виходячи з примату прав людини над іншими соціальними, економічними, політичними чинниками. У процесі такої роботи, закріплюючи у внутрішніх нормативно-правових актах загальновизнані принципи права та права і свободи людини, забезпечуючи ефективне правозастосування всіма центральними та місцевими державними органами, здійснюючи попередження та охорону прав і свобод людини, зокрема, за рахунок правоохоронної та судової системи, держава фактично забезпечує й реалізацію міжнародних стандартів прав людини⁸⁶.

До уваги необхідно взяти й те, що правова інтеграція включає правову стандартизацію, яка встановлює як у державних масштабах, так і в рамках міжнародних організацій єдині мінімальні норми й вимоги до правового регулювання тих або тих суспільних відносин. Правові стандарти стосуються багатьох сфер правового регулювання, насамперед, це міжнародно-правові стандарти в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, демократії, місцевого самоврядування, виборчого права, трудового права. Особливого значення впродовж останнього десятиліття набули стандарти у сфері функціонування правосуддя, у підприємницькій діяльності, у фінансовій сфері (наприклад, міжнародні стандарти фінансової звітності).

Стандартизація в праві є юридичним відбиттям стандартизації всього суспільного життя, що охопила всі сфери людського життя: в економічній сфері вона виражається стандартизацією виробництва й споживання, у соціальній сфері проявляється у формуванні однорідної соціальної структури (середній клас), у

85 Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2010 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Постанова КМ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1196-2010-%F0>.

86 Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 84.

духовній сфері проявляється у формуванні так званої масової культури. Як зазначає О. Лук'янова, «стандартизація в праві є юридичним відображенням стандартизації всього громадського життя»⁸⁷.

З огляду на особливу значущість і актуальність проблеми визнання й впровадження світових і європейських правових стандартів, вона більш ґрунтовно буде розглянута в наступному розділі.

Окрім того, останнім часом набуває поширення термін «апроксимація», тобто заміна одних нормативно-правових актів іншими, близькими до вихідного. Цей термін запозичений з природничих наук і часто точніше може характеризувати процес «наближення» у контексті гармонізації.

Отже, правова глобалізація детермінує процеси правової інтеграції, правової інтернаціоналізації, правової стандартизації, у межах яких формуються відповідні способи й засоби, насамперед, гармонізація права й уніфікація права. Поряд із зазначеними процесами, відбуваються близькі за змістом і спрямованістю процеси рецепції, стандартизації, імплементації, зближення, наближення, апроксимації. Маючи певні відмінності, про які вже йшлося, зазначені процеси втілюють у різному вигляді процес правової глобалізації. Одним із наслідків правової глобалізації стало формування нової, загальносвітової системи правових норм, що організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя сучасного суспільства.

Водночас попередній аналіз загального процесу глобалізації засвідчив, що вона супроводжується й такими процесами, як регіоналізація й глокалізація. Вони певною мірою протилежні правовій глобалізації і спрямовані на збереження національних і регіональних правових особливостей. Тож цілком логічно постає питання: як зазначені процеси впливають на національну правову систему?

Як уже зазначалося вище, правова інтеграція відбувається на різних рівнях: глобальному, регіональному, національному. Наслідком процесів правової глобалізації та правової регіоналізації у сучасному світі стало формування таких правових систем, як міжнародна (світова), міждержавні та регіональні правові системи. Так, Л. Луць слушно зазначає: «На сучасному етапі розвитку людства під впливом глобалізації та регіоналізації відбуваються суттєві зміни в інфраструктурі світопорядку; формуються світова та регіональні соціальні системи, що сприяє формуванню міждержавних правових систем, які в свою чергу впливають на формування як світової, так і регіональних соціальних систем»⁸⁸.

Вважаємо, що існування різноспрямованих глобальних правових процесів необхідно враховувати як у класифікації правових систем, так і у визначенні глобалізаційних трансформацій національної правової системи, тенденцій її правового розвитку.

87 Лук'янова Е. Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации / Е. Г. Лук'янова // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 84.

88 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С. 12.

Підбиваючи підсумок, необхідно сформулювати низку узагальнювальних висновків, які є основою подальшого дослідження трансформацій правової системи України в контексті правової глобалізації.

Правова глобалізація є складником загального процесу глобалізації, характеризується спільними з ним рисами: складністю, суперечливістю, об'єктивністю, дихотомічністю, багаторівневістю, пульсуючим характером, нерівномірністю, багатовекторністю. Водночас вона має свої особливості.

У контексті аналізу світових економічних і політичних глобалізаційних процесів правова глобалізація може розглядатися у двох основних аспектах: 1) як процес, покликаний забезпечити юридичне оформлення й правову легітимність інститутам і елементам глобальної політичної влади, транснаціональним економічним об'єднанням; 2) як цілком самостійний процес, що покликаний забезпечити міждержавну взаємодію в справі розв'язання глобальних проблем сучасності.

Правова глобалізація спрямована на інтеграцію національних правових систем у загальне правове об'єднання, що охоплює загальновизнані норми і принципи міжнародного права, корпоративного права транснаціональних суб'єктів світової економіки, наднаціональні економічні й фінансові правила діяльності держав і макроекономічних структур, міждержавних союзів тощо та має наслідком інтенсифікацію взаємодії держав, зростання їхньої взаємозалежності, призводить до швидкої еволюції міжнародного правопорядку, виникнення й функціонування нових міжнародних організацій, інститутів та інших утворень, міждержавних правових систем, трансформації національних правових систем на всіх рівнях їхнього існування.

Основними формами правової глобалізації є правова інтеграція, правова інтернаціоналізація, характер яких визначається, з одного боку, участю держав у справах світового співтовариства, а з іншого – ступенем сприйняття національними правовими системами тих або тих елементів інших правових систем, міжнародного права.

Процес правової інтеграції відбувається на різних рівнях: міжсистемному (зовнішньому) – між різними національними та позанаціональними правовими системами і внутрішньосистемному (внутрішньому) – між підсистемами й елементами у межах тієї чи іншої правової системи. У свою чергу, зовнішня інтеграція може бути міжнародною й внутрішньодержавною (федеративною). Міжнародна інтеграція поділяється на глобальну й регіональну. Глобальна правова інтеграція різною мірою охоплює національні правові системи більшості держав, їхні спільні тенденції правового розвитку.

Правова інтеграція – це об'єктивний, закономірний процес правового розвитку, який передбачає формування системи норм й використання юридичних засобів, що забезпечують якісно новий рівень взаємодії між елементами й підсистемами, цілісність і єдність у межах національної правової системи (внутрішня правова інтеграція), між різними правовими системами певного регіону (регіональна правова інтеграція), між правовими системами всього світового співтовариства та їхньою взаємодією з міжнародним правом (глобальна правова інтеграція). Глобальна правова інтеграція – процес формування нової, загальносвітової системи правових норм, що організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію й взаємопроникнення в економічній, правовій, політичній, культурній та інших сферах життя суспільства і держави.

Правова глобалізація спричиняє не лише глобальну правову інтеграцію, а й переформатує правову інтеграцію на регіональному й національному рівнях.

Основними формами правової інтеграції є гармонізація й уніфікація права. Гармонізація права (законодавства) – це відносно автономна форма правової інтеграції, яка полягає в узгодженні загальних підходів, концепцій, принципів, стандартів у певній сфері правового регулювання, створення загальних правових принципів за умов збереження національних правових традицій, своєрідності та самобутності національних правових систем, забезпечує «баланс» загального та власне національного.

Уніфікація права (законодавства) – це форма правової інтеграції, яка спрямована, у першу чергу, на забезпечення одноманітності у розвитку національних правових систем шляхом усунення невиправданих відмінностей, упровадження в національні правові системи однакових правових норм з метою зближення цих правових систем або створення на їхній основі спільної міжнародної правової системи. На відміну від гармонізації права, уніфікація права може виступати як «диктат сили» у світових глобалізаційних процесах. Основою руху правових систем у напрямку правової уніфікації є економічна й політична сутність глобалізаційних процесів. Враховуючи зазначене, саме правова гармонізація в сучасному світі повинна виступати в якості головного «опонента» правової уніфікації. Слід наголосити, що пропонована систематизація форм правової глобалізації, певною мірою є умовною та дискусійною, оскільки зазначені процеси у правовому розвитку взаємозв'язані, взаємозумовлюють один одного.

Правова глобалізація супроводжується правовою регіоналізацією й правовою глокалізацією, унаслідок чого формуються правові системи різних рівнів: міжнародна, міждержавні, національні, змішані.

1.2. Проблеми теоретико-правової інтерпретації поняття «правова система»

Правова глобалізація як складний і суперечливий процес породжує низку проблем на всіх рівнях: міжнародному (міждержавних правових систем), національному (національних правових систем), окремих підсистем (ідеологічній, нормативній, інституційній, функціональній, інтегративно-комунікативній), які потребують подальшого дослідження з метою їхнього розв'язання.

З огляду на значне коло питань, що постають у процесі дослідження змін на цих рівнях та враховуючи предмет нашого дослідження, подальший аналіз якраз і буде спрямований на узагальнення, систематизацію й концептуалізацію тих особливостей інтерпретації поняття правової системи та її структури, що зумовлені впливом правової глобалізації.

Правова система як предмет дослідження є відносно новою, порівняно з іншими правовими явищами (наприклад, норма права, правовідносини, правова культура, правова свідомість та ін.) проблемою. Лише у 80 рр. ХХ ст. у радянській теоретико-правовій науці з'являються перші спроби осмислити право як єдність правових норм, правосвідомості й правовідносин. Становленню теорії правової системи передували інтенсивні дослідження системного методу і його використання у соціальних системах у 60-70-х років.

Результати аналізу стану наукової розробки досліджуваної проблеми в узагальненому вигляді свідчать, що у її становленні умовно можна виділити два етапи, кожний з яких характеризується певними особливостями.

Перший етап охоплює 60-80-і рр. ХХ ст. і характеризується становленням основоположних засад використання системного методу, зокрема, в юридичній науці, введенням у широкий науковий обіг поняття «правова система», формуванням двох основних варіантів розуміння правової системи – системного й нормативно-ціннісного, формуванням «широкого» і «вузького» тлумачення правової системи, спробами визначення елементного складу правової системи, з'ясуванням основних засад її співвідношень з іншими підсистемами суспільства.

Найбільш значущими здобутками цього періоду стали монографії та колективні роботи авторів, присвячені сутності й змісту системного підходу і системного методу (І. Блауберг⁸⁹, В. Лекторський⁹⁰, Є. Юдін⁹¹), загальній теорії систем (Л. ФонБерталанфі⁹², В. Садовський⁹³, А. Уйомов⁹⁴), поняттю, структурі соціальних зв'язків (В. Афанасьєв⁹⁵, Е. Маркарян⁹⁶).

Формування загальної теорії систем стимулювало дослідження суспільства як системи та її окремих підсистем, у тому числі – правової. З'являються перші роботи, присвячені правовій системі суспільства таких учених як С. Алексєєв⁹⁷,

-
- 89 Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 329 с.
- 90 Лекторский В. А. Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода / В. А. Лекторский, В. С. Швырев // Вопросы философии. – 1971. – №1. – С. 152.
- 91 Юдин Е. Г. Системный подход и принцип деятельности / Е. Г. Юдин // Методологические проблемы современной науки. – М. : Наука, 1978. – С. 391.
- 92 Див. : Берталанфи Л. фон. Общая теория систем : критический обзор / Л. Фон Берталанфи // Исследование по общей теории систем. – М. : Прогресс, 1969. – С. 23-82.
- 93 Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
- 94 Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
- 95 Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.; Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
- 96 Маркарян Э. С. Вопросы системного исследования общества / Э. С. Маркарян. – М. : Юрид. лит., 1972. – 196 с.
- 97 Алексеев С. С. Советское право как система: методологические принципы исследования / С. С. Алексеев // Сов. гос-во и право. – 1974. – №7. – С. 11-18; Алексеев С. С. Право и правовая система / С. С. Алексеев // Правоведение. – 1980. – №1. – С. 27-34.

Ю. Тихомиров⁹⁸, Л. Тиунова⁹⁹, А. Васильєв¹⁰⁰, А. Венгерів¹⁰¹, В. Казимирчук, В. Кудрявцев¹⁰², О. Лукашева¹⁰³, Н. Матузов¹⁰⁴, Л. Явич¹⁰⁵.

Низка основних положень щодо системного методу, поняття й змісту правової системи зазначених та інших авторів у тій частині, що не стосуються класової сутності держави і права, абсолютизації економічної детермінації права, огульної критики капіталістичного ладу, зберігають своє значення й нині, утворюючи методологічне підґрунтя дослідження національної правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій.

Кінець 80-х і початок 90-х років ознаменовані принципово новими соціально-політичними реаліями, насамперед, розпадом СРСР, становленням нових незалежних держав, відповідно – відмовою від панівної класової ідеології, переходом до ліберальної ідеології, які поклали початок новому етапу розвитку соціальних наук загалом, і другому етапу розвитку теорії правової системи – зокрема. Актуальність проблематики теорії правової системи цього періоду зумовлена, насамперед, практичною потребою формування демократичної, соціальної, правової держави в Україні, національної правової системи, формуванням власної правової політики і правової ідеології, системи права й законодавства.

Проявом активізації наукових досліджень правової системи стали науково-практичні конференції міжнародного рівня, присвячені найбільш актуальним проблемам розвитку правових систем¹⁰⁶. Інтенсифікація досліджень фундаментальних

-
- 98 Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социализма / Ю. А. Тихомиров // Сов. гос-во и право. – 1979. – № 7. – С. 31-40.
- 99 Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы / Л. Б. Тиунова // Сов. гос-во и право. – 1986. – №10. – С. 29; Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы / Л. Б. Тиунова // Правоведение. – 1985 – №1. – С. 23-30.
- 100 Правовая система социализма : Понятие, структура, социальные связи. Кн. 1 / [под ред. А. М. Васильева]. – М. : Юрид. лит., 1986. – 368 с.
- 101 Венгерів А. Б. Право, мораль, человек: советская правовая система в действии / А. Б. Венгерів – М. : Прогресс, 1987. – 229 с.
- 102 Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол. : В. Н. Кудрявцев [и др.] / Ин-т гос. и права АН СССР. – М. : Юридическая литература, 1987. – Кн. 1: Понятие, структура, социальные связи / А. М. Васильев, В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук [и др.]; отв. ред. А. М. Васильев. – 1986. – 367 с.; Правовая система социализма: в 2 кн. / [редкол. : В. Н. Кудрявцев и др.] / Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Юридическая литература, 1987. – Кн. 2: Функционирование и развитие / С. В. Боботов, А. М. Васильев, О. А. Гаврилов, Л. Н. Завадская [и др.]; отв. ред. В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев. – 1987. – 327 с.
- 103 Лукашева Е. А. Право. Мораль. Личность / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1986. – 264 с.
- 104 Матузов Н. И. Правовая система развитого социализма / Н. И. Матузов // Сов. гос. и право – 1983. – №1. – С. 18-26; Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов: Сарат. ун-т, 1987. – 294 с.; Матузов Н. И. Право как центральный элемент и нормативная основа правовой системы // Вопр. теории гос-ва и права. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. – С. 20.
- 105 Явич Л. С. Сущность права : Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1985. – 207 с.
- 106 Див. : Правова система України: теорія і практика: Тези доп. і наук. повідомл. наук.-практ. конф. / за ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко. – К. : ІДП НАН України, 1993. – 552 с.; Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжн. наук.-практ. конф., 1-2 черв. 2007 р. / [уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев]. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 1. – 506 с. Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., 30–31 трав. 2008 р. / [уклад. Т. Д. Климчук]. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2008. – 618 с.; Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 черв. 2010 р. / [уклад. Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк та ін.] – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2010. – 716 с.; Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф., 3 черв. 2010 р. / Нац. акад. правових наук України [та ін.]; редкол. : Ю.П.Битяк [та ін.]. – Х. : НДІ держ. буд. та місц. самовряд., 2010. – 171 с.; Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 28 жовт. 2010 р. / Київ. ун-т права

проблем функціонування й розвитку правової системи проявляється і в низці захищених дисертаційних робіт, монографіях та колективних роботах, присвячених багатограним аспектам правової системи.

У вітчизняній загальнотеоретичній юридичній науці значний внесок у дослідження правової системи, її структури зробили відомі вчені, насамперед, такі, як: Н. Оніщенко¹⁰⁷, автори двох колективних монографій з проблем правової системи – В. Журавський, О. Зайчук, О. Копиленко¹⁰⁸, С. Бобровник, Т. Тарахонич, Н. Пархоменко, О. Богинич, Ю. Власов, О. Львова, Л. Макаренко, Т. Дідич, В. Васецький¹⁰⁹, автори колективної монографії за загальною редакцією С. Ківалова, Ю. Оборотова¹¹⁰, Л. Луць¹¹¹. Фундаментальною за рівнем наукової розробки, обсягом та вітчизняним і міжнародним визнанням є 5-ти томне видання з проблем правової системи за загальною редакцією М. В. Цвіка, О. В. Петришина¹¹².

Особливістю сучасних досліджень національної правової системи, проблем і перспектив її розвитку, місця та ролі серед різних типів правових систем є те, що вітчизняні вчені все частіше звертаються до здобутків зарубіжних учених таких, як: Е. Аннерс, Ф. Ауман, Ж.-Л. Бержель, Г. Дж. Берман, В. Бернхем, Р. Болдін, Е. Бредлі, Р. Давид, К. Жоффре-Спінозі, Ж. Карбоньє, П. де Круза, Р. Леже, К. Нетон, Кр. Осакве, Дж. Рез, П. Сандевуар, Дж. Тернер, А. Уотсон, Л. Фрідмен, Т. К. Хартлі, Дж. Херст, К. Цвайгерт, Х. Кьотц та ін.

Прискорене формування теоретичних засад правової системи зумовлене й тим, що в 90-і роки юридична наука змушена була давати відповіді на реальні злободенні питання щодо формування й розбудови незалежної правової держави і національної правової системи у принципово нових соціально-політичних реаліях не лише в межах національного правового простору, а й у межах європейського простору; механізму взаємодії національної правової системи та правових систем Ради Європи, Євросоюзу; особливостей систематизації та уніфікації законодавства на етапі становлення правової системи України; напрямків трансформації правової системи в умовах євроінтеграції та глобалізації.

НАН України; редкол. : Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька [та ін.]. – К. : Європ. унт, 2010. – Вип. 2. – 347 с.; Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів III Міжнар. наукпракт. конф., 24 лист. 2011 р. / МОНмолодьспорту України, Київ. ун-т права НАН України; редкол. : Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька [та ін.]. – К. : Ун-т права НАН України, 2011. – Вип. 3. – 413 с.; Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжн. наук.-практ. конф., Луцьк, 17 – 19 черв. 2011 р. / [уклад. З. В. Журавська, Т. Д. Климчук, Н. М. Коритнюк, С. С. Савич]. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2011. – 376 с.

107 Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : ІДП НАН України, 2002. – 348 с.; Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи : реалії та перспективи : монографія / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2011. – 176 с.

108 Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток : монографія / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Д. Копиленко, Н. М. Оніщенко ; за заг. ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.

109 Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2006. – 432 с.

110 Введение в украинское право / под. общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – [2е изд., перераб. и доп.]. – Одесса : Юридическая литература, 2009. – С. 137.

111 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи й проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л. А. Луць. – Київ: ІГП НАНУ, 2003. – 304 с.

112 Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5ти т.. – Х. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – 728 с.

Як результат, в останні два десятиліття проблематика правової системи в різних аспектах висвітлювалася у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, зокрема:

- у загальнотеоретичних дослідженнях поняття, змісту й структури правової системи (В. Демічева¹¹³, М. Кагадій¹¹⁴, В. Карташов¹¹⁵, В. Княгинін¹¹⁶, С. Кобринська¹¹⁷, О. Мурашин¹¹⁸, В. Сирих¹¹⁹, В. Синюков¹²⁰, Ю. Старілов¹²¹, Л. Тиунова¹²², О. Шевчук¹²³, Ю. Шемшученко¹²⁴);
- у контексті комплексного дослідження права (С. Алексєєв¹²⁵, А. Бобильов¹²⁶, А. Колодій¹²⁷, Є. Кубко¹²⁸, Н. Мотрошилова¹²⁹, Ю. Тихомиров¹³⁰, В. Шиянов¹³¹);

-
- 113 Демічева В. В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Демічева Вікторія Володимирівна. – К., 2007. – 192 с.
 - 114 Кагадій М. І. Юридична практика в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кагадій Микола Іванович. – К., 2005. – 190 с.
 - 115 Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Часть 1 : Текст лекций / В. Н. Карташов. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1995. – 137 с.; Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: учеб. пособие / В. Н. Карташов. – Ярославль: Яросл. гос. Ун-т, 2005. – Т.1. – 547 с.
 - 116 Княгинин В. Н. Место правовой системы, основанной на законе среди иных правовых систем / В. Н. Княгинин. – Екатеринбург, 1992. – 213 с.
 - 117 Див. : Кобринська С. Б. До питання про поняття та структуру правової системи / С.Б. Кобринська. – К. : ІДП НАН України, 1993. – 134 с.
 - 118 Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. Г. Мурашин. – К., 2001. – 34 с.
 - 119 Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т./ В. М. Сырых – М. : Юринформцентр, 2000. – Т. 1 : Элементный состав. – 500 с.
 - 120 Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. Саратов: Полиграфист, 1994. – 496 с.; Синюков В. Н. Российская правовая система (вопросы теории): дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Синюков Владимир Николаевич. – Саратов, 1995. – С. 174-190.
 - 121 Див. : Российское государство и правовая система: Современное развитие, проблемы, перспективы / под ред. Ю. Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1999. – 704 с.
 - 122 Див. : Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория / Л. Б. Тиунова. – СПб. : Изд-во С. Петерб. ун-та, 1993. – С. 53 – 64.
 - 123 Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Шевчук. – Х., 2003. – 20 с.
 - 124 Шемшученко Ю. С. Теоретичні та практичні проблеми розвитку правової системи України / Ю. С. Шемшученко // Вибране. – К. : Юридична наука, 2005. – 592 с.
 - 125 Алексєєв С. С. Право: азбука – теорія – філософія : Опыт комплексного исследования / С. С. Алексєєв. – М. : Статут, 1999. – 712 с.; Алексєєв С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексєєв. – М. : Статут, 2000. – 256 с.; Алексєєв С. С. Право. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексєєв. – М. : Статут, 1999. – 380 с.
 - 126 Бобилев А. И. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. И. Бобилев // Государство и право. – 1998. – №2. – С. 24.
 - 127 Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1988. – 205 с.
 - 128 Введение в теорию государственноправовой организации социальных систем / под. общ. ред. Е. Б. Кубко. – К. : Юринком, 1997. – 192 с.
 - 129 Мотрошилова Н. В. Системные связи правовой действительности / Н. В. Мотрошилова, Л. В. Тиунова. – СПб. : Лань, 1991. – 319 с.
 - 130 Тихомиров Ю. А. Публичное право: учеб. для юрид. фак-тов и вуз. / Ю. А. Тихомиров. – М. : БЕК, 1995. – 485 с.; Тихомиров Ю. А. Правовая сфера общества и правовая система / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 1998. – №4. – С. 4-11.
 - 131 Шиянов В. А. Правовая система и правовая жизнь общества : теоретический аспект взаимодействия : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В.А. Шиянов. – М., 2008. – 18 с.

– крізь призму взаємозв'язку правової, політичної, економічної систем суспільства (М. Байтін¹³², І. Кресіна¹³³, Л. Тиунова¹³⁴, Т. Шкляр¹³⁵).

Зазначені автори зробили істотний внесок у загальну теорію правової системи, але, як правило, розглядали її в межах традиційної проблематики загальнотеоретичної юридичної науки. Упродовж останніх років особливої актуальності й значущості набули нові напрями осмислення правової системи, зокрема:

– дослідження особливостей сучасного розвитку національних правових систем, а саме: еволюційного розвитку правової системи в перехідний період (М. Мірошніченко¹³⁶, В. Сорокін¹³⁷, А. Черненко¹³⁸); розвитку національної правової системи за умов розбудови правової демократичної державності в Україні (М. Хаустова¹³⁹); виявлення тенденцій розвитку національних правових систем (Н. Оніщенко і Ю. Бошицький¹⁴⁰, О. Зайчук¹⁴¹, Р. Бірюков¹⁴², С. Маркова-Мурашова¹⁴³); реформування й модернізації права та правової системи (І. Архіпов, А. Белінков, Л. Голосков, Я. Ленгер¹⁴⁴, О. Малько, А. Саломатін¹⁴⁵, А. Мітін); особливостей

-
- 132 Див. : Байтін М. И. Право связующее звено между политической властью, государством и правовой системой общества / М. И. Байтін // *Вопр. теории государства и права*. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – С. 38.
- 133 Кресіна І. О. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : монографія / за ред. І. О. Кресіної ; І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко, Є. В. Перегуда, О. В. Скрипнюк та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – 304 с.
- 134 Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности. Методология и теория / Л. Б. Тиунова. – СПб.: СПб. ун-т., 1991. – 136 с.
- 135 Шкляр Т. О. Правова та економічна системи суспільства: загально-теоретичні аспекти взаємовпливу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шкляр Тетяна Олександрівна. – К., 2007. – 191 с.
- 136 Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія / М. І. Мірошніченко. – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.; Мірошніченко М. І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України : монографія / М. І. Мірошніченко. – К. : Ун-т «Україна», 2010 – Деп. в ДНТБ України 01.06.10, №32Ук 2010: Бібліогр. пок. ИНИОН РАН «Депонированные научные работы» 2010 – №7Р.
- 137 Сорокін В. В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период : дисс. ... д-ра юрид. наук 12.00.01 / Сорокін Віталій Вікторович. – Екатеринбург, 2003. – 337 с.
- 138 Черненко А. К. Теоретико-методологические аспекты формирования правовой системы общества : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Черненко Альберт Константинович. – М., 2006. – 382 с.
- 139 Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. – Х. : Право, 2008. – 160 с.
- 140 Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія / Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – Київ. ун-т права НАН України. – К. : Кондор, 2012. – 614 с.
- 141 Зайчук О. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку / О. Зайчук, Н. Оніщенко // *Право України*. – 2002. – № 11. – С. 23-26.
- 142 Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Р. М. Бірюков. – О., 2011. – 20 с.
- 143 Маркова-Мурашова С. А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации : монографія / С. А. Маркова-Мурашова. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2005. – 312 с.
- 144 Ленгер Я. І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ленгер Яна Іванівна. – Ужгород, 2007. – 215 с.
- 145 Саломатин А. Ю. Основное содержание и направления модернизации права / А. Ю. Саломатин, С. Т. Сулейманова // *Реформирование права: зарубежный и российский опыт : материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению*. – Пенза, 2005. – С. 924; Саломатин А. Ю. Мировые модернизационные процессы, предпосылки, истоки, основные сферы и этапы / А. Ю. Саломатин // *Модернизация государства: зарубежный и отечественный опыт : сборник научных статей*. – Пенза, 2005. – С. 6-10; Саломатин А. Ю. Реформирование права: от первой модернизационной волны до этапа постмодернизации / А. Ю. Саломатин // *Реформирование права: зарубежный и российский опыт : материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению*. – Пенза, 2005. – С. 24-31. Малько А. В. О некоторых чертах модернизационных процессов в

розвитку права (Л. Васечко¹⁴⁶) і правової системи під впливом глобалізаційних процесів (С. Поленина¹⁴⁷, С. Гаврилов¹⁴⁸, О. Звонарьова, Б. Карташкін, О. Колдаєв, М. Лукьянов, Б. Макогон, Ю. Старілов¹⁴⁹, В. Плігін, Є. Скурко, В. Ралько¹⁵⁰);

– порівняльно-правові дослідження розвитку правових систем у сучасних умовах (О. Скакун¹⁵¹, О. Гусарева¹⁵², О. Тихомиров¹⁵³, Х. Бехруз¹⁵⁴, К. Вовраженцева¹⁵⁵, А. Саїдов¹⁵⁶), інтеграції національної правової системи із міждержавними правовими системами (Л. Луць¹⁵⁷); когеренції правових систем (О. Третьякова¹⁵⁸); багатоманітності сучасних правових систем (І. Мукиєнко¹⁵⁹).

современных условиях / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин // Государство и право. – 2004. – №3. – С. 23-31; Реформирование права: зарубежный и российский опыт: материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению / отв. ред. А. В. Малько, А. Ю. Саломатин. – Пенза, 2005. – 340 с.; Голоскоков Л. В. Модернизация российского права: теоретико-информационный аспект : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Голоскоков Леонид Викторович. – Краснодар, 2006. – 423 с.; Саломатин А. Ю. Модернизация государства и права в США, конец XVIII – XIX вв. / А. Ю. Саломатин. – Пенза, 2003. – 296 с.

- 146 Васечко Л. О. Національне право в умовах глобалізації (загально-теоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. О. Васечко. – Луганськ, 2011. – 22 с.
- 147 Поленина С. В. Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации / С. В. Поленина, О. А. Гаврилов, Н. П. Колдаева, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурко // Государство и право. – 2005. № 12. – С. 5-12.
- 148 Гаврилов В. В. Международная и национальные правовые системы: понятие и основные направления взаимодействия : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Гаврилов Вячеслав Вячеславович. – Владивосток, 2005. – 315 с.
- 149 Российское государство и правовая система: современное развитие, проблемы, перспективы / О. Я. Бабаева, О. В. Баулин, П. Н. Бирюков [и др.]; [отв. ред. Ю. Н. Стариков]. – Воронеж: Воронежский ун-т, 1999. – 704 с.
- 150 Ралько В. В. Трансформация правовых систем: основные научные подходы, перспективы процесса / В. В. Ралько // Государство и право. – 2010. – №1. – С. 111-115.
- 151 Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2004. – 96 с.
- 152 Гусарева О. С. Юстиція як складова правових систем сучасних країн світу та України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гусарева Олена Станіславівна. – К., 2010. – 234 с.
- 153 Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / А. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 334 с.
- 154 Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – Одеса: Фенікс, 2009. – 464 с.
- 155 Вовраженцева К. П. Правові системи України та Республіки Беларусь: сучасні процеси правового розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Вовраженцева Ксенія Петрівна. – К., 2008. – 212 с.
- 156 Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (Основные правовые системы современности) / А. Х. Саидов. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.
- 157 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія / Л. А. Луць. – К. : ІДПН НАН України, 2004. – 304 с.
- 158 Третьякова О. Д. Когеренция правовых систем (На примере конституций США, Афганистана и Филиппин) / О. Д. Третьякова // Российский следователь. – 2008. – № 10. – С. 39.
- 159 Мукиєнко І. Н. Многообразие и специфика современных правовых систем : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мукиєнко Игорь Николаевич. – М. – 2008. – 161 с.

– філософсько-правові дослідження правової системи у телеологічному вимірі (Б. Малишев¹⁶⁰), етноментальному вимірі (Н. Оніщенко¹⁶¹, Ю. Оборотов¹⁶², С. Максимов¹⁶³, М. Мірошніченко¹⁶⁴, Ж. Карбоньє¹⁶⁵);

– дослідження співвідношення національних, міждержавних і міжнародних правових систем (М. Антонович, М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Висоцький, М. Гнатовський, В. Денисов, А. Дмитрієв, В. Забігайло, В. Євінтов, Т. Левицький, Л. Луць, В. Ляшенко, М. Микієвич, В. Муравйов, В. Оксамитний¹⁶⁶, А. Омельченко, В. Опришко, І. Піляєв, Л. Тимченко, Є. Харитонов та ін.).

Звернення до правової системи не лише в межах загальнотеоретичних, а й порівняльно-правових, філософсько-правових досліджень, спроби залучення здобутків науки міжнародного права є проявом фундаменталізації загальної теорії правової системи та її новелізації. Водночас аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми свідчить, що поряд із здобутками існують певні прогалини в дослідженні правових систем, зокрема в контексті її трансформацій в умовах правової глобалізації. Серед значної кількості наукових досліджень, у яких так чи інакше розглядається зазначена проблематика, спеціальних праць обмаль. На відміну від вітчизняної, у російській загальнотеоретичній юридичній науці глобалізаційним аспектам розвитку правової системи, окремим її складникам приділяється набагато більше уваги, що певною мірою зумовлено й особливостями України та РФ, їхнього місця і та ролі в світі, основними напрямками внутрішньої та зовнішньої політики тощо.

Так, у вітчизняній юридичній науці відсутній системний, комплексний аналіз глобалізаційних трансформацій як національної правової системи в цілому, так і на рівні її підсистем та елементів, а також їхніх взаємодій, зокрема, змін: на рівні принципів, норм галузей права й законодавства, правової політики й правової ідеології, правової свідомості й правової культури, а також у колі суб'єктів правової системи, у правотворчості, правозастосуванні, правореалізації, які у своїй цілісності, єдності й взаємозв'язку утворюють національну правову систему; відсутня загальнотеоретична концепція глобалізаційних трансформацій національної правової системи; не досліджено напрями й форми впливу правової глобалізації на національну правову систему; потребують подальших досліджень особливості розвитку вітчизняної системи

160 Малишев Б. В. *Правова система (телеологічний вимір) : монографія* / Б. В. Малишев. – К. : «ВД «Дакор», 2012. – 364 с.

161 Оніщенко Н. М. *Правова система та специфіка української правової ментальності : матеріали міжнар. наук. – практ. конф. «Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика», 1-3 черв. 2000 р.* / Н. М. Оніщенко. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 198-200.

162 Оборотов Ю. *Традиции и новации в правовом развитии* / Ю. Оборотов. – О. : Юридична література, 2001. – 157 с.

163 Максимов С. И. *Правовая реальность : опыт философского осмысления : монография* / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.

164 Мірошніченко М. І. *Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія* / М. І. Мірошніченко. – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.; Мірошніченко М. І. *Генезис правової системи України : теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»* / М. І. Мірошніченко. – К., 2013. – 40 с.

165 Карбоньє Ж. *Юридическая социология* / Ж. Карбоньє ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1986. – 351 с.

166 Оксамитный В. В. *Общая теория государства и права : учеб.* / В. В. Оксамитный. – М. : Юнити Дана, 2011 – 511 с. ; Oksamytnyi V. V. *Legal Systems of the Modern World: Problems of Identification* / V. V. Oksamytnyi // *The Journal of Comparative Law.* – 2010. – Vol. V. – Issue 1.

права й законодавства в умовах глобалізації; не розроблено методологію комплексного «переформатування» правової системи; остаточно не визначено напрями оптимізації національної правової системи в сучасних умовах. Лише в окремих дослідженнях зроблено перші спроби осмислення тенденцій розвитку вітчизняної правової системи, виявлення особливостей розвитку окремих її елементів в умовах глобалізації.

Розв'язання зазначених та інших проблем потребує пошуку і розробки концепції глобалізаційних трансформацій правової системи, яка б враховувала глобалізаційні виклики й загрози для правової системи, сприяла формуванню оптимальних форм і засобів залучення правової системи до процесу правової глобалізації, відповідала сучасному стану розвитку юридичної науки.

Грунтуючись на тому, що проблематика правової системи є досить багатогранною, а наукові дискусії щодо поняття, структури, проблем і перспектив розвитку – практично не вичерпними, та з огляду на предмет нашого дослідження, ми намагатимемося викладати свої думки у відносно лаконічній і стислій формі, беручи до уваги концептуально важливі положення вітчизняних і зарубіжних учених.

Подальший аналіз глобалізаційних трансформацій правової системи України передбачає уточнення основних засад теорії правової системи, поняття «правова система», виявлення основних проблем її теоретико-правової інтерпретації.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній теорії права існує багатозначність тлумачень поняття «правова система», різні підходи щодо її структури, що зумовлено різними методологічними засадами. Правову систему розуміють як інституційну сукупність (структурну, елементну, функціональну тощо) взаємозв'язаних і узгоджених правових явищ, спрямованих на регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та його деформації, правопорядок тощо). На думку Ж. Карбоньє, правова система зосереджує в собі різні юридичні явища, що існують у суспільстві одночасно та в одному просторі¹⁶⁷. А. Черненко обґрунтовує правову систему «в якості фундаментальної категорії загальної теорії права, здатної охоплювати комплекс усіх взаємозв'язаних правових явищ і процесів, що розвиваються, утворюють правову сферу суспільства і уявити їх як органічне єдине ціле»¹⁶⁸. На думку О. Скакун, це «зумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісна система юридичних явищ, що постійно діють унаслідок відтворення і використання людьми та організаціями (насамперед, державою) для досягнення певних цілей»¹⁶⁹.

На об'єктивний та історичний характер правової системи, системоутворюючі зв'язки й взаємозалежності її елементів звертає увагу Н. Оніщенко, яка визначає правову систему як об'єктивне, історично закономірне явище, що включає в себе взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, яке його втілює, юридичні установи, юридичну практику, суб'єктивні права та обов'язки,

167 Карбоньє Ж. Юридическая социология / Ж. Карбоньє ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1986. – С. 177.

168 Черненко А. К. Теоретико-методологические аспекты формирования правовой системы общества : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Черненко Альберт Константинович. – М., 2006. – С.11 – 12.

169 Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. В. І. Прокопенко. – Харків : Консум. – 2000. – С. 258.

правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію тощо.¹⁷⁰ Пропонована інтерпретація правової системи орієнтує дослідників при аналізі окремих елементів правової системи зважати не лише на статичний, але й на динамічний її аспект. Перевагами такого підходу є те, що він створює умови для цілісного осмислення правової системи, уможливує виявлення найбільш суттєвих комунікативних, інтегративних, кореляційних, субординаційних та інших зв'язків і відносин між цілим і його частинами, а також між собою.

Можна навести й інші дефініції правової системи, які пропонують вітчизняні та зарубіжні вчені. В узагальненому вигляді доцільно виокремити три основні підходи. Прихильники першого підходу (Ю. Тихомиров, С. Єгоров) пропонують розглядати зміст поняття винятково в контексті різних форм зовнішнього прояву й закріплення правових норм, а також їхньої взаємодії. Наприклад, Ю. Тихомиров включає до складу правової системи такі елементи: 1) цілі й принципи правового регулювання; 2) основні різновиди правових актів і їх об'єднання; 3) системноутворювальні зв'язки¹⁷¹. Правову систему загалом він пропонує визначати як «структурно й функціонально впорядкований масив взаємозалежних нормативно-правових актів, створених і діючих на основі єдиних принципів». У пропонованому підході поняття правової системи постає як «базове юридичне поняття, що охоплює всі правові акти і їхні зв'язки в національно-державному масштабі»¹⁷².

Слід зауважити, що в подальшому Ю. Тихомиров змінив своє ставлення до змісту поняття «правова система», і запропонував включити до неї чотири групи елементів: «а) праворозуміння – правові погляди, правосвідомість, правову культуру, правові теорії й концепції, а також правовий нігілізм; б) правотворчість як пізнавальний і процесуально оформлений спосіб підготовки й прийняття законів та інших правових актів; в) правовий масив – структурно оформлену сукупність офіційно прийнятих і взаємозалежних правових актів; г) правозастосування – способи реалізації правових актів і забезпечення законності»¹⁷³.

Прибічники другого підходу при визначенні поняття національної правової системи ґрунтувалися не тільки на позитивному праві, але й деяких інших, тісно пов'язаних із ним та між собою активних елементів правової дійсності. Так, С. Полєніна наголошує, що, відповідно до сформованого в науці уявлення, «поняття «правова система» включає всю сукупність правових феноменів, у тому числі правореалізацію, правосвідомість, правову культуру тощо»¹⁷⁴.

Прихильником цієї точки зору є С. Алексєєв, який виходив із розуміння правової системи як «вмістилища, зосередження різноманітних юридичних явищ»¹⁷⁵. До числа основних елементів правової системи він включає право, судову і юридичну практику, правову ідеологію, правотворчість і правозастосовну діяльність компетентних органів,

170 Оніщенко Н. М. Правова система : проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – С. 308.

171 Див. : Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социалистического общества / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 33.

172 Тихомиров Ю. А. Публичное право / Ю. А. Тихомиров : учебник. – М. : Норма, 1995. – С. 211-212.

173 Тихомиров Ю. А. Право: национальное, международное, сравнительное / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 6.

174 Полєніна С. В. Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия / С. В. Полєніна // Государство и право. – 1996. – №2. – С. 4.

175 Алексєєв С. С. Право и правовая система / С. С. Алексєєв // Правоведение. – 1980. – №1. – С. 31.

усю сукупність правових актів-документів, у тому числі нормативних, індивідуальних, інтерпретаційних; індивідуальні правові приписи, правовідносини (суб'єктивні права й обов'язки, юридичні санкції)¹⁷⁶. Таким чином, на думку С. Алексєєва, правова система – «це все позитивне право, розглянуте в єдності з іншими активними елементами правової дійсності – правовою ідеологією й судовою (юридичною) практикою»¹⁷⁷.

Існує й більш розширена інтерпретація меж та структури поняття правової системи, у якій виділялися такі елементи, як: правові норми, інститути й принципи, юридичні установи, правова свідомість і правова культура, правотворчість, правореалізація і правопорядок¹⁷⁸. Синюков В. запропонував включити до правової системи правоохоронні відомства та органи¹⁷⁹. А. Васильєв у якості елементів правової системи виділяє правоохоронні, правозастосовчі, державні органи, метою яких є реалізація і захист права, боротьба з його порушеннями¹⁸⁰. На думку М. Матузова, правова система «охоплює весь юридичний апарат, всю юридичну діяльність, здійснювану в різних формах»¹⁸¹. Таким чином, прихильники третього підходу вважали, що зазначене поняття відображає не лише однорідні, а всі правові явища і всю правову дійсність, що існують у суспільстві, навіть неоднакові за своїм значенням, юридичною природою, питомою вагою, самостійністю й ступенем впливу на суспільні відносини. На їхню думку, дати вичерпний перелік елементів правової системи неможливо, оскільки сама правова система – це «складне, багаторівневе, ієрархічне й динамічне утворення, у структурі якого є свої системи й підсистеми, вузли й блоки. Багато її складових виступають у вигляді зв'язків, відносин, станів, режимів, статусів, гарантій, принципів, правосуб'єктності та інших специфічних феноменів, що утворюють велику інфраструктуру або середовище функціонування правової системи»¹⁸².

Дійсним є і те, що в сучасній теорії права поняття «правова система» традиційно вживається та інтерпретується як феномен здебільшого державно-вольового походження, тобто з позицій позитивістсько-легістського праворозуміння і в цьому значенні є синонімом до таких понять, як «національна правова система», «правова система держави». У цьому сенсі наявність зазначеного поняття важко переоцінити, адже завдяки йому відображаються правові явища й процеси, зв'язки між ними та з іншими елементами суспільства, баланс інтересів різних соціальних груп, верств населення тощо. Правова система як феномен здебільшого державно-вольового походження має важливе значення для характеристики права тієї чи іншої країни, має свою специфіку, структуру, мету, історичні, культурні, національні, релігійні особливості, різновиди. Безумовно, у такому випадку йдеться про національну правову

176 Алексєєв С. С. Право и правовая система / С. С. Алексєєв // Правоведение. – 1980. – №1. – С. 31.

177 Алексєєв С. С. Право: азбука теория философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексєєв. – М.: Статут, 1999. – С. 47.

178 Див: Правовая система социализма / под ред. А. М. Васильева. – М.: Юрид. лит., 1986. – Кн.1. – С.38-44.

179 Синюков В. И. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. И. Синюков. – Саратов: Полиграфист, 1994. – С. 165.

180 Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. – Х.: Право, 2008. – Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – С. 41.

181 Матузов Н. И. Правовая система развитого социалистического общества / Н. И. Матузов // Советское государство и право. – 1983. – № 1. – С. 18 – 19.

182 Теория государства и права: Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 2002. – С. 188.

систему, розуміння якої уможлиблює в подальшому визначення особливостей національної системи права, системи законодавства, окремих галузей та інститутів національного права.

Істотне значення має і запропоноване П. М. Рабіновичем розмежування соціально-природної правової системи й державно-правової (юридичної) системи суспільства¹⁸³. Як наголошує вчений, «загальносоціальні (соціально-природні) основоположні правові можливості й обов'язки, а також природно-правова свідомість і природно-правові норми, котрі їх відображають, становлять, так чи інакше, якісно самостійну цілісність, єдність – одне слово, систему. Назвати її можна соціально-природною (чи загальносоціальною) правовою системою»¹⁸⁴.

Близьким до тлумачення соціально-природної правової системи є й підхід, пропонується Б. Малишевим, на думку якого «правова система – це автономна цілісна взаємоузгоджена сукупність правових явищ зі сфери належного, метою якої є досягнення суспільних ідеалів-цінностей справедливості, рівності, свободи та гуманізму»¹⁸⁵.

Вважаємо, що обґрунтування соціально-природної правової системи як окремої системи (сфери належного) у теорії права є можливим і доцільним у якості ідеальної моделі, ідеального орієнтира, ідеального еталона, на який має орієнтуватися державно-правова (юридична) система. При цьому ціннісна орієнтація на ідеальне, належне не суперечить пізнанню суцього, а включає в себе останнє, ґрунтується на його основі. Водночас виокремлення поняття «соціально-природна правова система», що здійснюється на основі природного праворозуміння, ставить низку питань зокрема: існування нових різновидів правової системи на основі інших видів праворозуміння (соціологічного, інтегративного та ін.); наявності у такій системі підсистем, аналогічних тим, які виокремлюються у державно-правовій (юридичній) системі (інституційна, нормативна, ідеологічна (доктринальна), функціональна й комунікативно-інтеграційна; чи є вичерпним пропонується елементний склад соціально-природної правової системи (основоположні правові можливості й обов'язки, природно-правова свідомість, природно-правові норми)? тощо. Пошук відповідей на поставлені питання передбачає подальше осмислення зазначеної проблематики та у будь-якому випадку сприятиме поглибленню розуміння й тлумачення поняття «правова система», розвитку загальної теорії правової системи.

У контексті цього на особливу увагу заслуговує зауваження П. Рабіновича стосовно того, що «кваліфікація, оцінка тих чи інших явищ як саме «правових» (а отже, й інтерпретація феномену правової системи) безпосередньо зумовлюється загальним праворозумінням, є похідним від нього». Визнаючи плюралістичність праворозуміння, учений стверджує, що, з огляду на це, «навіть чи варто очікувати формування уніфікованого, однозначного розуміння правової системи. Скільки існуватиме

183 Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – №1. – С. 64 -76.

184 Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – №1. – С. 74.

185 Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія / Б. В. Малишев. – К. : «ВД «Дакор», 2012. – С. 115.

різновидів праворозумінь, стільки ж і буде різнозмістовних інтерпретацій терміно-поняття «правова система»¹⁸⁶.

Проте саме розмаїття наукових підходів, багатозначність дефініцій правової системи, наявність різних тлумачень і поглядів на неї, специфічність авторських підходів, їхня суперечливість свідчать про активну творчу розробку загальної теорії правової системи як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці.

Сучасними науковцями пропонуються не лише різні дефініції правової системи, а й відмінні погляди стосовно структурних елементів правової системи. Між тим, довільний підхід у визначенні елементного складу правової системи, прагнення окремих учених включити максимально можливу кількість різнорідних елементів зумовлює, як слушно вважає Н. Оніщенко, в підсумку гранично широке поняття правової системи, нівелює відмінності між поняттями «правова система», «правова реальність», «правова дійсність», «правове буття», «правовий простір». Хоча зазначені поняття є однопорядковими й близькими, вони не є тотожними¹⁸⁷.

Поділяючи положення, що правова система є полісистемним комплексом внутрішньо узгоджених, взаємозалежних і взаємодіючих правових явищ, учені виокремлюють низку елементів, які переважно так чи інакше об'єднані в нормативну, інституційну, ідеологічну, функціональну й інтегративну підсистеми. Так, розмежовуючи правову систему і систему права, П. Рабінович зазначає, що перша – це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі однотипних держав, до складу якої входять: 1) різноманітні правові акти (юридичні принципи і норми з їхніми зовнішніми джерелами (формами), об'єктивовані акти офіційного роз'яснення (тлумачення) і застосування цих норм, а також діяльність відповідних суб'єктів зі створення таких актів; 2) офіційно функціонуюча правосвідомість та форми (засоби) її прояву, вираження; 3) юридичні відносини між суб'єктами об'єктивного юридичного права; 4) законність (соціальний режим відповідності фізичної діяльності суб'єктів права приписам законів та різноманітних підзаконних джерел об'єктивного юридичного права)¹⁸⁸.

Н. Оніщенко пропонує перелік елементного складу, у якому, з одного боку, перераховані безпосередньо самі елементи, а з іншого – зазначені ті системні й функціональні зв'язки, які приводять систему в рух, детермінують її подальший розвиток, зокрема: право як сукупність норм, що створені й охороняються державою; законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); правові принципи; правові установи, які здійснюють правову політику держави; судова та інша юридична практика; механізм правового регулювання; правореалізаційний процес (включаючи акти застосування і тлумачення); права, свободи й обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні); правова діяльність; система сформованих у суспільстві правовідносин; законність і правопорядок; правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); суб'єкти права (індивідуальні та колективні); системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність та стабільність

186 Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загально-теоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – №1. – С. 64.

187 Оніщенко Н. До питання про категоріальний апарат сучасних правових досліджень (правопізнавальні конструкції) / Н. Оніщенко // Публічне право. – 2012. – №1. – С. 223-230.

188 Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібн. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів : Край, 2008. – С. 137-138.

системи; інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, режим, гарантії, законні інтереси тощо), які утворюють «інфраструктуру» правової системи¹⁸⁹. При цьому компоненти правової системи неоднакові за значенням, юридичною природою, змістом, ступенем впливу на суспільні відносини, динамікою розвитку, рівнем упорядкованості.

Подібну позицію займає й А. Колодій, на думку якого «правова система – це сукупність усіх взаємозв'язаних матеріальних і нематеріальних, об'єктивних і суб'єктивних, статичних і динамічних правових явищ, що функціонують у суспільстві з приводу створення, реалізації і охорони права¹⁹⁰. Учений наголошує, що в процесі теоретичного моделювання структури правової системи за законами та методологічними принципами системного підходу надзвичайно важливо врахувати три великих блоки системних зв'язків, які здебільшого і визначають її модель. По-перше, це зв'язки, що опосередковують вплив інших соціальних систем на правову систему. Безсумнівно, що вони тією чи іншою мірою формують право, зумовлюють зміст правових явищ, їх можна назвати системним блоком генетичних зв'язків, зовнішніх щодо права. Зрозуміло, що до них належать зв'язки правової системи з економікою, політикою, ідеологією, мораллю тощо. При цьому йдеться про конкретні співвідносини між ними, що виражені у механізмах взаємодії та взаємовпливу. По-друге, це зв'язки і взаємозалежності всередині самої правової системи, їх можна назвати системним блоком зв'язків, що виражають внутрішню організацію правової системи. Це, насамперед, міжгалузеві зв'язки, взаємодія правових інститутів, форм права, норм права і правових відносин, юридичної діяльності та відповідальності, правотворчості та правозастосування тощо. По-третє, зв'язки, що викликаються зворотним впливом правової системи на інші соціальні системи¹⁹¹.

Існують й інші точки зору стосовно структури правової системи. Так, російський учений А. Саїдов звертає увагу на те, що для характеристики правової системи ключовими є категорії «праворозуміння», «правотворчість», «правозастосування». Тому дослідження правової системи повинне, передусім, охоплювати систему поглядів, ідей, уявлень, теорій, тобто праворозуміння у певний історичний період; аналіз нормативної основи, її структури; систему здійснення права¹⁹².

У сучасній юридичній науці існують різні підходи до виокремлення основних підсистем правової системи. Так, на думку Б. Малишева, підсистеми правової системи утворюють лише ті інституційні правові явища, буття яких пов'язане з належним, а саме: 1) підсистема об'єктивного права: норми права (система права) та форми права (система законодавства) як результат правотворчості; 2) підсистема праворозуміння: суспільна правова ідеологія, домінуючий тип праворозуміння; 3) підсистема правовідносин: правовідносини як модель зв'язку суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, індивідуально-правові акти правозастосування, юридична практика як

189 Оніщенко Н. М. Правова система : проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 18.

190 Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових вчень», 12.00.02 «Конституційне право» / А. М. Колодій. – К., 1999. – С. 24.

191 Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / Колодій Анатолій Миколайович. – К., 1998. – С. 263-264.

192 Саїдов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А. Х. Саїдов. – М. : Юрист, 2000. – С. 117.

сукупність правоположень, що виникли в результаті реалізації норм права. Автор зазначає, що «правові явища, які не входять до складу жодної з трьох підсистем правової системи, не беруть безпосередньої участі у правовому регулюванні та досягненні внутрішніх цілей правової системи, оскільки відносяться до сфери суцього. Такими правовими явищами є: 1) об'єкти правового регулювання: індивідуальна або групова правосвідомість людей; правомірна або неправомірна поведінка людей та їхніх колективів; функціонування установ, організацій, підприємств; фактичні суспільні відносини, у тому числі особливо важливі для права управлінські відносини за участю органів держави та органів місцевого самоврядування; 2) результат правового регулювання та його оцінка: правопорядок, законність, ефективність права»¹⁹³. Пропонований автором підхід щодо підсистем правової системи більшою мірою спрямований на регулятивне її розуміння і наближається до поняття «механізм правового регулювання».

Інша група вчених орієнтована на те, що правова система охоплює не лише сферу належного, а й сферу суцього. Так, Л. Луць, В. Оксамитний¹⁹⁴ виділяють інституційну, функційну та нормативну частини. При цьому Л. Луць зазначає: «Інтегративні властивості правової системи суспільства, стан рівноваги, необхідний для її функціонування, забезпечуються її структурою – стійкою єдністю суб'єктів права та постійних зв'язків між ними, що зумовлюють функціонування правової системи суспільства як цілісного явища. ... Поява в ході розвитку та ускладнення правової системи закономірно розташованих, взаємодіючих, взаємозалежних інституційної, функційної, нормативної частин, зумовлена об'єктивними закономірностями її внутрішньої будови (структури), спрямованістю на досягнення правопорядку та необхідністю забезпечення функціонування правової системи як цілісного явища. Ці частини є доцільними та необхідними, які відображають структурну організацію правової системи, її стійкість та мінливість (трансформування)¹⁹⁵.

Погоджуючись із твердженням щодо ролі й значення основних частин (інституційної, функційної та нормативної) у правовій системі, більш доцільною для інтерпретації трансформації підсистем правової системи в умовах правової глобалізації є наукова позиція, згідно з якою у правовій системі, поряд із зазначеними виокремлюються ідеологічна та комунікативна підсистеми. Таку позицію, зокрема, займає О. Скакун, яка вважає, що структура правової системи складається з таких підсистем: 1) інституційної – суб'єктний склад (суб'єкти права) як системоутворювальний фактор усієї правової системи; 2) нормативної (регулятивної) – правові норми та принципи, які регулюють відносини між суб'єктами права, що об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах; 3) ідеологічної – праворозуміння, правосвідомість і правова культура; 4) функціональної – правотворчість, правореалізація, правозастосування, правове виховання, правовідносини, юридична практика, через які формується, змінюється, здійснюється

193 Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія / Б. В. Малишев. – К. : «ВД «Дакор», 2012. – С. 111-112.

194 Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу / В. Оксамитний // Порівняльне правознавство. – 2013. – №12. – С. 286-290.

195 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С. 11.

дія норм права; 5) інформаційно-комунікативної – зв'язки всіх підсистем функціонування правової системи суспільства в цілому, законність і правопорядок. Кожна із самостійних частин правової системи суспільства має власну структуру, свої принципи організації та діяльності¹⁹⁶.

Адаптація зазначеної позиції до особливостей осмислення саме трансформацій правової системи передбачає відповідну конкретизацію та уточнення.

Однією з основоположних у правовій системі є нормативна (регулятивна) підсистема, яка охоплює правові норми й принципи, що об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах. Норми права найбільшою мірою виявляють основну функцію правової системи – регулювання суспільних відносин, а також основні цілі й напрями правового впливу на розвиток суспільства. Норми права є осердям правової системи, її системотворчим чинником, «несуть на собі смислове навантаження під час здійснення правовою системою правового регулювання»¹⁹⁷. Принципи й норми права об'єднують і втілюють уявлення людей про справедливість і несправедливість, про важливість і необхідність правового регулювання тих чи інших суспільних відносин. Із принципами й нормами права різними способами й засобами пов'язана решта елементів правової системи. Положення, що саме нормативна підсистема є головною підсистемою правової системи, поділяє низка вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Н. Оніщенко¹⁹⁸, М. Байтін¹⁹⁹, М. Матузов і А. Малько²⁰⁰ та ін.

Інституційна підсистема правової системи представлена суб'єктами права. Суб'єкти права можуть бути індивідуальними (громадянин, апатрид, біпатрид, особа без громадянства, іноземець тощо) та колективними (держава та її органи, громадські організації та рухи, акціонерні товариства, інші комерційні та некомерційні організації, а також соціальні спільноти – нації, народ, національні меншини та інші).

На думку Л. Луць «єдиними її (правової системи – прим. авт.) елементами є суб'єкти права, бо лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети та реалізації функцій. Мета, призначення та об'єктивні закономірності її внутрішньої будови (структури) зумовлюють переведення особистісно-соціальних властивостей таких суб'єктів як люди та їхні об'єднання (елементів соціальної системи) в юридичні, завдяки яким вони стають суб'єктами права». Інтегративні властивості правової системи суспільства, стан рівноваги, необхідні для її функціонування, забезпечуються структурою – стійкою єдністю суб'єктів права та постійних зв'язків між ними, що зумовлюють функціонування правової системи як цілісного явища. Така стійка взаємодія суб'єктів права спрямована на досягнення правопорядку, а стабільність зв'язків при цьому забезпечується правовими засобами

196 Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – С. 303-304.

197 Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія / Б. В. Малишев. – К. : «ВД «Дакор», 2012. – С. 103.

198 Оніщенко Н. М. Правова система : проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 16-19.

199 Байтін М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтін. – М., 2005. – С. 200.

200 Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 2005. – С. 180-183.

(насамперед, нормами права)²⁰¹. Проте, визнаючи істотну роль суб'єктів права у функціонуванні правової системи, вважати їх єдиними елементами правової системи не можна. Складно уявити правову систему без таких елементів як право, система права, правова культура, правова ідеологія.

Ідеологічна підсистема постає як інтелектуально-психологічний складник правової системи, який охоплює праворозуміння і правову ідеологію загалом, правосвідомість (індивідуальну і суспільну), правову культуру (індивідуальну, групову, суспільну), форми, засоби їхнього прояву. На цьому рівні співіснують і взаємодоповнюють одне одного такі різноякісні явища, як правові ідеї, теорії, знання, переконання, емоції, почуття, погляди, що дають можливість людині сприймати, оцінювати правові процеси та явища, обирати варіант правової поведінки. На роль правосвідомості серед усіх інших елементів правової системи звертає увагу багато вчених і мислителів. Зокрема І. Ільїн вважає, що правосвідомість – необхідний елемент генезису, функціонування та розвитку права, який наявний у процесах правотворчості, застосування та дотримання права. Вона є безпосереднім джерелом правопорядку та всіх правових явищ²⁰². Розмірковуючи над духовною кризою, яку переживає людство, І. Ільїн зазначає, що «її подолання «неможливе і не може бути здійснене одними «зовнішніми» й «формальними» реформами. Справа не лише в нових установах і законах; справа в оновленні правосвідомості. Перше й останнє, визначальне слово залишається за духом, тобто в цьому випадку за правосвідомістю. І лише на цьому шляху можна правильно й творчо оновити політичне й державне життя»²⁰³. Український учений С. Максимов розглядає правосвідомість як найважливіший елемент правової реальності і суб'єктивною основою права²⁰⁴, а на думку Д. Лук'янова, саме ідеологічний складник – правова свідомість та правова культура суспільства повинні стати основними критеріями типологізації правових систем на правові сім'ї. Таким чином, ідеологічна підсистема загалом, правова свідомість і правова культура (як її підсистеми й елементи) відіграють істотну роль у національній правовій системі, здатні слугувати надійним підґрунтям її оптимізації та вдосконалення.

Функціональна (функційна) підсистема охоплює різноманітні правові процеси і процедури, зокрема, форми реалізації права, правотворчу, правореалізаційну і правозастосовчу діяльність суб'єктів права, правове виховання, правовідносини, юридичну практику тощо.

Інформаційно-комунікативна підсистема відображає внутрішні та зовнішні зв'язки підсистем правової системи між собою та іншими соціальними системами країни, правовими системами інших країн, міждержавними та наддержавними організаціями. Зазначена підсистема найбільшою мірою виявляє свої взаємозв'язки з іншими системами суспільства – економічною, політичною, соціальною (у вузькому значенні).

201 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальн-теоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С. 11.

202 Ильин А. И. О сущности правосознания / А. И. Ильин // Общее учение о праве и государстве. – М. : АСТ, 2006. – С. 180-508.

203 Ильин А. И. Путь к очевидности / А. И. Ильин. – М. : ЭКСМОПРЕСС, 1998. – С. 273.

204 Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : моногр. / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – С. 253.

У межах зазначених підсистем існують системні утворення нижчих рівнів, яким притаманна власна ієрархія структур, зокрема система права, система джерел права, система принципів права тощо (які стануть предметом дослідження у подальших підрозділах).

Отже, правова система є складноорганізованим, багаторівневим, поліструктурним цілісним системним утворенням, з одного боку – підсистемою суспільства, а з іншого – системою, у межах якої співіснують та взаємодіють системні утворення нижчих рівнів, характеризується ієрархічною побудовою, інтегративними (інтегральними), генетичними й функціональними зв'язками. Правова система належить до цілісних систем, у яких визначальну роль відіграють внутрішньосистемні зв'язки або зв'язки будови.

Правова система охоплює комплекс правових явищ, процесів, внутрішньо погоджених, взаємозв'язаних, однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини. Складниками правової системи як системного комплексу є такі елементи(підсистеми), які у взаємодії утворюють структуру, що безпосередньо впливає із соціальної функції цього комплексу, його особливої якості. Структурними елементами правової системи, об'єднаними у відповідні підсистеми є правова ідеологія, правова політика, праворозуміння, правосвідомість і правова культура (ідеологічна підсистема); правові принципи та норми, що об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах (нормативна); суб'єкти права (інституційна); правотворча, правореалізаційна, правозастосовна діяльність (функціональна); комунікативні та інтегративні зв'язки всіх елементів і підсистем та системи в цілому (функціональна).

1.3. Критерії та класифікація правових систем у контексті новітніх підходів сучасних учених

Аналіз наукових джерел із проблематики правових систем, закономірностей їхнього розвитку, класифікації, свідчить про активний науковий пошук нових методологічних підходів щодо їхньої типології. При цьому вчені звертають увагу на необхідність подолання в юридичній науці однобічного підходу до правової системи, який пов'язує її появу лише з державою, що безумовно, необхідно визнати певним спрощенням²⁰⁵. У контексті зазначеного на увагу заслуговує типологія М. Марченка²⁰⁶. Учений пропонує виокремлювати три типи правових систем: демократично-орієнтовані, людиномірні (до яких відносить правову систему України), змішані²⁰⁷. Вважаємо, що запропонована типологія може застосовуватись до ідентифікації як національних, так і міжнародної та міждержавних правових систем, оскільки не пов'язана із територіальним критерієм.

Захарова М. пропонує поділяти правові системи на моноядерні та поліядерні. Більшість правових систем сучасності можна віднести до моноядерних: такі правові системи відповідають алгоритмам розвитку одного єдиного стилю правового

205 Марченко М. Н. Правовые системы современного мира / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало М, 2008. – С. 6.

206 Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія / М. І. Мірошніченко. – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.

207 Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія / М. І. Мірошніченко. – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.

мислення. Правові системи з поліядерною структурною організацією, навпаки, беруть за основу два і більше стилі правового мислення. Сутність побудови зазначених вище систем полягає у тому, що незважаючи на пріоритетний розвиток на соціальній арені окремо взятої держави певного стилю правового мислення, на його просторі існують території, де панують доміанти зовсім іншого стилю юридичного менталітету²⁰⁸.

На увагу заслуговує і класифікація правових систем на національні й наднаціональні, запропонована Д. Лук'яновим²⁰⁹. До складу національних правових систем можуть входити субнаціональні правові системи. До ознак субнаціональних правових систем він відносить: створення й існування в межах національної правової системи; несамотійне значення й функціонування тільки в контакті з національною системою, складником якої виступає субнаціональна правова система; підпорядкований відносно національної системи характер; певний ступінь автономності в регулюванні суспільних відносин стосовно національного рівня правового регулювання; можливість побудови на інших типах права, ніж національна система. До наднаціональних правових систем належать міждержавні системи й релігійні правові системи, спільною ознакою яких є вихід їхньої дії за межі держави як політико-територіальної організації.

Безумовно, наявність різних класифікацій правових систем, кожна з яких розкриває певні властивості множини існуючих чи колишніх правових систем, сприяє розвитку і поглибленню наукових знань щодо них, причому в процесі наукового дослідження ці класифікації взаємодоповнюють одна одну, а їх використання дає можливість комплексної характеристики конкретної правової системи, виходячи з її спільних властивостей з іншими системами певного класу, а також визначення відмінностей від правових систем інших класів. Враховуючи межі і зміст предмету цього дослідження, основною класифікацією є поділ правових систем на національні, міжнародні та міждержавні.

Нові політичні реалії викликали, насамперед, у науковій літературі з міжнародного права, а згодом і в теорії права нове жваве обговорення проблеми поняття державного суверенітету, співвідношення національної, міжнародної, міждержавних правових систем. У результаті дискусії, що відбулася, у сучасній доктрині міжнародного права сформувався позитивне ставлення до того, що пошук балансу інтересів держав у сучасному світі має бути нерозривно пов'язаним з «інтернаціоналізацією традиційно внутрішньодержавних питань, з передачею в спільних інтересах окремих прав у міжнародну компетенцію»²¹⁰.

З цього приводу влучно зауважує С. Марочкін: «Довгі роки загальна теорія права була орієнтована на внутрішнє право, існування міжнародного права не бралось до уваги, або воно трактувалось як галузь національного права поряд з іншими галузями (наприклад, цивільним, кримінальним правом), теоретичні розробки проводилися без урахування особливостей міжнародного права і його норм»²¹¹. Цей факт відзначався й

208 Захарова М. В. Российская правовая система: проблемы идентификации и развития // Lex Russica – Русский закон. – 2008. – Т. LXVII. – № 2. – С. 250.

209 Лукьянов Д. Национальные и наднациональные правовые системы в современном мире / Д. Лукьянов // Закон и жизнь. – 2013. – №8/4. – С. 38-40.

210 Рыбаков Ю. Примат права в политике / Ю. Рыбаков, Л. Скотников, А. Змеевский // Международная жизнь. – 1989. – №4. – С. 62.

211 Марочкин С. Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С. Ю. Марочкин. – Тюмень, 1998. – С. 10-11.

теоретиками права. Ще в середині 70-х років ХХ ст. Л. Явич зауважував: «Варто визнати, що загальна теорія права не приділяє належної уваги дослідженню міжнародної правової системи, що не відповідає тому місцю в житті народів, яке вона тепер посідає»²¹².

У свою чергу, фахівці в галузі міжнародного права також не приділяли належної уваги вивченню характеристик правових систем окремих держав, поняттю й змісту самої міжнародно-правової системи. Така позиція пояснювалася, насамперед, позитивістським підходом, що панував у радянській та пострадянській правовій доктрині, коли увага зосереджувалася на нормах.

Таким чином, проблема співвідношення та взаємодії національної правової системи з міжнародною, міждержавними правовими системами, міжнародним і національним правом набула чітко вираженої практичної спрямованості, зумовлює зростання інтересу до неї серед наукового загалу. Оскільки проблема впливу міжнародного права на національну систему права буде предметом подальшого аналізу в контексті глобалізаційних трансформацій нормативної підсистеми права, зупинимося на уточненні понять «міжнародна правова система», «міждержавна правова система», їхньому співвідношенні з національною правовою системою.

У розв'язанні зазначеного питання в останні роки намітилися позитивна тенденція завдяки інтенсифікації наукових досліджень із цієї проблематики не лише в межах міжнародного права, порівняльного правознавства, а й у теорії права. Підтвердженням зазначеного слугує низка монографічних робіт, дисертаційних досліджень, як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці, присвячених різним аспектам міжнародних, європейських міждержавних правових систем, а також національній правовій системі, зокрема таких учених як: В. Гаврилов, Г. Ігнатенко, З. Кашкін, І. Лукашук, Л. Луць, З. Марочкін, М. Моргунова, В. Оксамитний, В. Сорокін, А. Талалаєв, Б. Топорнін, Н. Ушаков, З. Черніченко, Л. Ентін та ін.

Під міжнародною правовою системою прийнято розуміти «цілісну сукупність міжнародних правових норм, міжнародних органів і організацій, а також міжнародно-правової свідомості, що забезпечують у процесі юридичної практики врегулювання суспільних відносин, які виходять за межі внутрішньої компетенції держав, що виникають між суб'єктами світового співтовариства. Нормативний компонент міжнародної правової системи не охоплює внутрішньодержавне й міжнародне приватне право, тому що, по-перше, як правило, не породжує зобов'язань і не надає прав суб'єктам керівної підсистеми світового співтовариства – держав, по-друге, є комплексом нормативних приписів різної системної приналежності й не утворює самостійної статичної правової конструкції, що могла б стати відокремленим елементом нормативного рівня міжнародної правової системи»²¹³.

У колі сучасних учених поширеною є думка, що «Взаємодія міжнародного права й національних правових систем виявляється не в сенсі нівелювання їхніх відмінностей, а в сенсі розширення взаємодії й у перетині предметів регулювання. Національні правові системи такі ж суверенні, як і держава. Правові системи в умовах

212 Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1976. – С. 131.

213 Гаврилов В. В. Международная и национальные правовые системы: понятие и основные направления взаимодействия : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / В. В. Гаврилов. – Владивосток, 2005. – С. 9-10.

глобалізації стають складноорганізованими й багаторівневими, а національне право живиться інтернаціональними правовими інститутами. Їхня взаємодія не стирає кордони між міжнародним і внутрішнім правом, оскільки це б привело до порушення їхньої функціональності, тому що в кожній із цих правових систем своя природа, своя сфера дії, свій об'єкт регулювання й свій механізм дії, тобто своя ментальність»²¹⁴. Загалом, поділяючи зазначену позицію, більш ґрунтовно звернемося до цієї проблеми при з'ясуванні особливостей розвитку вітчизняної системи права й законодавства в умовах глобалізації.

У перше десятиліття ХХ ст. під впливом глобалізації та регіоналізації у розвитку світового співтовариства відбуваються важливі зміни в інфраструктурі світопорядку, формуються світова та регіональні соціальні системи, які сприяють створенню міждержавних правових систем, які, у свою чергу, впливають на формування як світової, так і регіональних соціальних систем. Події та процеси останніх двох десятиліть мають наслідком те, що в рамках світового співтовариства сформувалися й продовжують формуватися багато в чому унікальні правові системи не лише окремих держав, а й інших внутрішньодержавних утворень, міждержавних об'єднань зі своїми базовими принципами, юридичними концепціями й категоріями, правовими конструкціями, системою джерел права, її внутрішньою структурою, особливостями правотворчого й правозастосовного процесів. Так, у міждержавних об'єднаннях, які є постійними утвореннями держав, заснованими на міжнародному договорі для досягнення спільних цілей, існують постійні органи які діють в інтересах держав-членів, поважаючи їхній суверенітет і функціонує власна міждержавна правова система, яку, на думку В. Оксамитного слід розглядати як «цілісну структуру, створювану на основі принципів і норм, що встановлюються міждержавним об'єднанням з метою формування між державами-членами відповідного правопорядку й обмежують (за їхнього попереднього згодою, вираженою в установчому договорі) суверенітет національного права в певних сферах»²¹⁵.

Вітчизняна дослідниця Л. Луць пропонує розглядати міждержавну правову систему як цілісну, структурно впорядковану за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів, стійку взаємодію суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи загалом та регіональних систем зокрема²¹⁶.

Серед низки ознак міждержавних правових систем, що визначають обсяг і межі їхнього функціонування, вчені²¹⁷ виокремлюють такі, як договірно-правовий характер міждержавного об'єднання, який встановлює принципи формування правопорядку між державами-членами; постійний характер функціонування міждержавних об'єднань і створюваного ними нормативно-правового масиву; рівноправність держав-членів між собою; спільна правова політика та узгоджена діяльність з вироблення спільних

214 Мурунова А. В. Ментальные аспекты взаимодействия международной и национальных правовых систем [Электронный ресурс] / А. В. Мурунова // Российское право в Интернете. – 2010. – №4. – Спецвыпуск. – Режим доступа к журн. : www.rpi.msal.ru/prints/201004_14murunova.html.

215 Оксамытний В. В. Общая теория государства и права : учеб. / В. В. Оксамытний. – М., 2011. – С. 482-483.

216 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л. А. Луць. – К., 2005. – С. 20.

217 Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу / В. Оксамитний // Порівняльне правознавство. – 2013. – №12. – С. 286-299.

правових основ, цілей і завдань; прогнозування правових процесів, формування механізмів правового регулювання в межах міждержавного об'єднання; єдиний правовий простір як результат взаємодії; наднаціональний характер компетенції міждержавних

органів, що мають повноваження ухвалювати імперативні рішення для всіх членів об'єднання з правом застосування заходів примусового характеру тощо.

Викладене позначається як на формуванні та подальшому розвитку окремих елементів національної правової системи, так і на особливостях її функціонування, взаємозв'язках із зазначеними правовими системами. Саме тому особливої актуальності в сучасній юридичній науці набувають проблеми взаємодії національної правової системи із міждержавними й міжнародною правовою системою, насамперед, Радою Європи та ЄС.

Правова система Ради Європи ґрунтується на поєднанні двох видів права: внутрішнього, що складається з рішень нормативного характеру з питань власної організації та порядку роботи, і зовнішнього, що визначається установчими договорами та іншими актами міжнародно-правового значення. Окрім того, істотну роль відіграють правові стандарти РЄ як вимоги до держав-членів організації дотримуватись ухвалених у ній норм і принципів. Норми права Ради Європи є певними стандартами поведінки, які створюються її суб'єктами на основі їхнього волевиявлення і визнаються ними як юридично обов'язкові. У рамках РЄ створено наднаціональні органи, які мають право ухвалювати обов'язкові для держав-членів рішення і контролювати їх виконання (наприклад, Комітет Міністрів Ради Європи або Європейський суд з прав людини).

Характеризуючи Раду Європи як міждержавну правову систему, слід зазначити, що вона функціонує в межах, визначених Статутом Ради Європи та на основі загально визначених міжнародних (універсальних і регіональних) норм і принципів. Основними її суб'єктами є держави як суб'єкти міжнародного права. Значну роль у Раді Європи відіграють судові прецеденти у сфері захисту прав людини. Європейський суд із прав людини формує загальноєвропейські правові стандарти, насамперед, у сфері захисту прав людини, і на їхній основі – відповідні механізми контролю над їх дотриманням. Слід зазначити, що поряд із значними здобутками у сфері захисту прав людини у рамках Ради Європи існують проблеми й суперечності щодо механізмів їх забезпечення, а функції контрольних органів досить часто дублюються. Зазначене спричиняє необхідність не лише вдосконалення контролюючих процесів, а й реорганізації всієї правової системи Ради Європи.

Особливої уваги заслуговує правова система Європейського Союзу. Його установчі документи, починаючи з Римського договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р., Маастрихтського (1992), Амстердамського (1997), Ніщцького (2000), Римського (2004), Лісабонського (2007) договорів, поступово закріпили спільні та взаємозв'язані функції співтовариств і встановили єдиний механізм управління інтеграційними процесами, трансформуючи співтовариства у ЄС. Україна вже переконалася в тому, що вже самі умови про асоційоване членство, а тим більше про вступ та процедура прийняття, свідчать про високі вимоги до майбутніх членів ЄС. Поряд із соціально-економічними заходами щодо перебудови й оптимізації економіки, валютно-фінансової системи, зміни зовнішньої політики тощо, країна-кандидат має прийняти цілий пакет актів, спрямованих на законодавчі обмеження

національного суверенітету і передачу низки своїх правових повноважень органам ЄС, на внесення відповідних змін до конституції країни, на підготовку державного апарату до застосування всередині країни – права ЄС.

Узагальнюючи погляди сучасних науковців, слід виокремити такі характерні ознаки міждержавної правової системи ЄС: функціонування на основі та в межах, визначених установчими документами, та відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права; наявність: основних елементів (суб'єктів міжнародного права, насамперед, держав-членів); спільного правового поля для норм міжнародного, національного права та права Співтовариств; органів, що виконують нормотворчі та правозастосовні (зокрема судові) функції; системи права та поділ її на «первинне» і «вторинне» право; особливий характер системи джерел права, серед яких найбільше значення мають установчі договори як джерела «первинного» права; наявність джерел «вторинного» права, серед яких важливе місце займають регламенти і директиви, і «третинного» права – судових прецедентів; створення власної правозахисної системи на основі Хартії основних прав ЄС; високий рівень правової уніфікації; наявність ефективних засобів нормативно-правової інтеграції; визнання пріоритету дії норм права ЄС над нормами права держав-членів; пряма дія низки норм права (так званих самовиконувальних рішень) вищих органів ЄС у національних правових системах.

На відміну від міжнародних та міждержавних правових систем національна правова система – це зумовлена конкретно-історичними особливостями, притаманна певній державі (суспільству) цілісна, динамічна система, яка складається із п'яти підсистем, що поєднують і узгоджують правові норми й принципи, об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах, правову ідеологію, правову політику, права людини, праворозуміння, правосвідомість, правову культуру, правотворчу, правореалізаційну, правозастосовну діяльність, юридичну практику, суб'єктів права, комунікативні та інтегративні зв'язки всіх елементів і підсистем загалом, спільною метою узгодження (компромісу) індивідуальних, групових і суспільних інтересів та урегулювання суспільних відносин відповідно до об'єктивних закономірностей розвитку суспільства.

Подальший аналіз потребує уточнення поняття «національна правова система». Слід наголосити, що впродовж тривалого часу, аж до кінця ХХ століття, поняття «правова система» у межах загальної теорії права використовувалося у декількох значеннях, у широкому й вузькому, про які вже йшлося, та майже винятково для характеристики правових явищ, що існують у межах конкретної держави, тобто у значенні «національної правової системи». Національна правова система як конкретно-історична соціальна реальність відповідає поняттю правової системи у «вузькому» розумінні і в межах державного кордону має ознаки єдності та суверенності²¹⁸.

Вчені поділяють думку, що призначення категорії «національна правова система» полягає у відображенні цілісного комплексу правових явищ конкретного суспільства, зумовленого об'єктивними закономірностями його розвитку²¹⁹. У більшості пропонованих дефініцій національної правової системи наголошується на

218 Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова [та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, Л. Л. Богачова. – Харків: Право, 2002. – С. 211.

219 Див. : Теория государства и права : учеб. для вуз. / отв. ред. В.Д. Перевалов. – М. : Норма, 2004. – С. 290.

важливості історичної та культурної специфіки тощо. Так, М. Файнберг наголошує, що національна правова система характеризується не стільки особливостями побудови норм права, існуванням певних джерел права, скільки специфікою правової свідомості конкретного народу»²²⁰. На думку С. Швакіна, правова система – це «інформаційно-регулятивна система суспільства, що визначається соціально-економічним ладом, яка має власні історико-правові та етно-культурні особливості й складається з взаємозумовлених елементів (законодавство, правозастосування, правосвідомість), об'єднаних статичними і динамічними відносинами у структурно впорядковану цілісну єдність, що має передавальну функцію (за допомогою якої індивід з достатністю та необхідністю перетворює інформацію про зовнішню ситуацію, у якій він перебуває, на інформацію про свою належну поведінку в інтересах суспільства); а також регулятивну функцію (за допомогою якої панівний клас суспільства здійснює регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей)».²²¹

Більш чітко визначення пропонує В. Гаврилов, на думку якого національна правова система «являє собою характерну для певної держави (суспільства) цілісну сукупність чинних на її території правових норм, а також юридичних органів, установ, організацій і правової ідеології, що забезпечують у процесі юридичної практики, опосередкованою правовою психологією, урегулювання суспільних відносин відповідно до об'єктивних закономірностей розвитку суспільства»²²².

Л. Луць сучасну правову систему України тлумачить як цілісну, структурно впорядковану за допомогою норм права та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування та розвитку українського суспільства.²²³

Ґрунтуючись на наявності у правової системи статичних і динамічних аспектів, національна правова система у статичному стані виступає як сукупність юридичних норм, принципів та інститутів (нормативний бік системи, сукупність правових установ (організаційний елемент) і сукупність правових поглядів, ідей, уявлень, правової ідеології та правової політики притаманних цьому суспільству (ідеологічний елемент). Структура національної правової системи в динаміці її функціонування включає взаємодію права, юридичної практики й правової психології. Доцільність включення правових норм у цей перелік зумовлена тим, що право в національній правовій системі не тільки виступає в якості її нормативної основи, але й несе значне функціональне навантаження – визначає механізм і зміст правового регулювання. У цьому сенсі норми права слід розглядати як необхідний засіб і інструмент регулювання суспільних відносин, які, однак, не можуть існувати поза дією й свідомістю.

220 Файнберг М. М. Модернизация правовой системы Российской Федерации: проблемы теории и практики : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Файнберг Марина Михайловна. – Краснодар. – 2008 – С. 78.

221 Швакин С. В. Системный подход и понятие правовой системы // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета / С. В. Швакин. – 2010. – № 10 (47). – С. 181.

222 Гаврилов В. В. Понятие национальной и международной правовых систем / В. В. Гаврилов // Журнал российского права. – 2004. – № 11; Гаврилов В. В. Международная и национальные правовые системы : понятие и основные направления взаимодействия : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / В. В. Гаврилов. – Владивосток, 2005. – С. 9.

223 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С. 23.

Таким чином, поняття «національна правова система» відображає історичні, політичні, економічні, етнокультурні, релігійні особливості, цілісність правової системи, має свою специфіку, структуру, мету та є одним із проявів суверенітету держави. У цьому сенсі поняття «національна правова система», «правова система держави» й «право держави» є синонімами. При цьому історико-правові, етнокультурні й соціально-економічні особливості певного соціуму більшою чи меншою мірою відображаються в нормативній, інституційній, ідеологічній підсистемах (їх елементах), її функціонуванні, інтегративних і комунікативних зв'язках. Особливості кожної держави й суспільства визначають місце і роль у ній національної правової системи, її здатність до зближення з іншими національними правовими системами в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Актуальними та перспективними в цьому сенсі є проблеми, пов'язані з механізмом зближення національних правових систем, на які звертають увагу сучасні провідні науковці²²⁴, трансформацією обсягу й меж функціонування національних правових систем, спричинених їх залученням до міждержавних правових систем.

Найбільш усталені традиції класифікації національних правових систем існують в порівняльному правознавстві, в межах якого запропоновано в різні часи та різними авторами різні її варіанти. До найбільш відомих слід віднести класифікації А. Есмайна²²⁵, Н. Созер-Холла²²⁶, А. Леві-Ульмана²²⁷, А. Армінджона, Б. Нольде, М. Вольфа²²⁸, К. Осаке²²⁹ та інших компаративістів. До проблем класифікації національних правових систем зверталися і вітчизняні дослідники: Л. Луць²³⁰, О. Зайчук та Н. Оніщенко²³¹, О. Скакун²³², Х. Бехруз²³³.

Навіть цей короткий огляд класифікації правових систем свідчить, що в науковій літературі дискусійними лишаються питання щодо критеріїв класифікації, необхідності використання лише юридичних критеріїв, одного чи декількох, пріоритету критеріїв, об'єктивних критеріїв чи є можливості використання суб'єктивного підходу дослідника.

Враховуючи викладене охарактеризуємо основні критерії та класифікації правових систем, які сформувалися у зарубіжній та вітчизняній юридичній науці, спробуємо виявити новітні тенденції в цих питаннях з метою їх врахування при

-
- 224 Оніщенко Н. М. Механізм зближення національних правових систем в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів / Н. М. Оніщенко // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: зб. м.-лів міжн. наук. конф. – Вип.8. – К., 2007. – С. 52-56.
- 225 Esmein A. Le Droit compare et l'enseignement du Droit', in: Congres international de droit compare, Procesverbaux des seances et docuits I. / A. Esmein. – Paris, 1905. – 445 p.
- 226 Sauser Hall G. Fonction et methode du droit compare / G. Sauser Hall. – Geneva, Imp A Kundig. – 1913. – 112 p.
- 227 Levy Ullman A. Observations generates sur les communications relaires au droit prive dans les pays etrangers, in: Les Transformations droit dans les princiaux pays depuis cinquante ans I. / A. Levy Ullman. – 1922. – 81 p.
- 228 Arminjonn P. Traite de droit compare I. / P. Arminjonn, B. Nolde, M. Wolf. – Paris, 1950. – P. 42-53. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digitalcommons.law.scu.edu/monographs/10/>.
- 229 Осаке К. Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы / К. Осаке // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 3. – С. 64-65.
- 230 Луць Л. А. Типологія сучасних правових систем світу: відкрита лекція. – К.; Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007. – С. 15.
- 231 Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 567-609.
- 232 Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – С. 310-312.
- 233 Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – Одеса: Фенікс, 2009. – С. 90-114.

ідентифікації національної правової системи, визначенні тенденцій подальшого її розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій.

У контексті зазначеного уваги заслуговують міркування М. Марченка, який доводить, що критерії класифікації правових систем повинні відповідати певним вимогам, зокрема таким, як: а) мати у своїй основі постійні, фундаментальні, а не тимчасові та випадкові фактори; б) за можливості бути більш-менш визначеними ознаками-критеріями; в) мати сталий об'єктивний характер; г) вирізняти основний, домінуючий критерій у випадках, коли в основі класифікації правових систем не одна, а кілька ознак-критеріїв; д) під час дослідження спільних ознак правових систем повинні враховуватись не лише об'єктивні, а й суб'єктивні фактори, що прямо впливають на процес їхнього формування²³⁴. Поділяємо думку, що визначальними мають бути правові критерії класифікації, оскільки досліджуються юридичні феномени, хоча як додаткові можуть використовуватися й інші, неюридичні, зокрема етнокультурні, технічні тощо.

В умовах багатоманіття правових систем, їх конвергенції і, водночас – прагнення зберегти національні особливості, найбільш аргументованими є типології, які поєднують декілька критеріїв, що уможлиблює уникнення однобічності при вивченні змісту правових систем та їхньої класифікації. З огляду на зазначене, доцільним є використання таких критеріїв типології правових систем: а) історичні ознаки; б) географічні ознаки; в) своєрідність нормативної основи та ієрархія джерел права; г) техніко-юридичні особливості, засоби правотворення, своєрідність правових інститутів; г) роль судових органів у правотворенні; д) особливості механізму реалізації і застосування юридичних норм; е) ідеологічні особливості. Поряд із юридичними критеріями у класифікації правових систем істотну роль відіграють і цивілізаційні, зокрема: релігійний, етнокультурний, геокультурний та ін.

На основі сукупності пропонованих критеріїв можна виділити такі правові системи, як: романо-германське право; англо-американське право (або система «загального права»); соціалістичне право; релігійно-традиційні правові системи (які поєднують мусульманське право, індуське, іудейське, канонічне, далекосхідне, традиційне право країн Азії та Африки) і гібридні правові системи.

Аналіз наукових джерел свідчить, що впродовж останніх двох десятиліть, з огляду на новітні процеси у розвитку правових систем, окремі вчені почали використовувати багаторівневу класифікацію правових систем, відмовлятися від поділу на основні та другорядні правові системи, обґрунтовувати доцільність використання декількох критеріїв чи нових критеріїв класифікації правових систем, виокремлювати поряд із соціалістичними – постсоціалістичні (чи пострадянські) правові системи. Саме тому необхідно звернутися до новітніх підходів у класифікації сучасних правових систем.

Серед прихильників багаторівневої класифікації правових систем уваги заслуговують погляди Є. Харитонова й О. Харитонової, на думку яких до критеріїв класифікації першого рівня (макрорівня) належить тип цивілізації, що зумовлює відповідні традиції права. Критерієм класифікації другого рівня є особливість

234 Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учебник для юридических вузов / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – С. 254.

світогляду в рамках традиції, отже, концепції взаємовідносин держави і приватної особи, чим, у першу чергу, визначається тип правової сім'ї²³⁵.

Поширення комплексного підходу до критеріїв та багаторівневих класифікацій правових систем відображає багатоманітність сучасних правових систем, неадекватність використання єдиного критерію та ускладнений характер правового розвитку. Саме тому французький учений Р. Леже акцентує увагу на ненадійності класифікації, запропонованої Р. Давидом і зауважує, що «ця класифікація, навіть до моменту проведення значних реформ в останні два десятиліття ХХ ст., залишала місце для застережень»²³⁶. Намагаючись знайти нові підходи до класифікації правових систем, Р. Леже звертає увагу на множинність критеріїв та здійснює класифікацію на основі трьох: 1) технічний критерій (прийняття правових рішень у системах, які намагаються об'єднати в одну сім'ю, має ґрунтуватися на однаковій юридичній техніці); 2) ідеологічний критерій (правові системи однієї сім'ї мають базуватися на одній концепції права, держави і співвідношення між цими поняттями); 3) історичний чи соціологічний критерій (системи держав, які не мають тривалої правової традиції, не можуть бути об'єднані в сім'ю з тими державами, де право ефективно функціонує впродовж тривалого часу і сприймається громадянами як вагома соціальна цінність»²³⁷.

Ґрунтуючись на зазначених критеріях, Р. Леже розділяє правові системи на дві групи: одну з них він поділяє на сім'ї, які об'єднують системи із загальними рисами в технічному, ідеологічному та соціологічному аспекті; іншу групу він поділяє на підгрупи, пояснюючи утворення кожної з них певною ідеєю. У другому випадку спільні риси цих підгруп не такі численні й визначені, щоб їх можна було віднести до однієї сім'ї. Таким чином, Р. Леже правові системи об'єднує в дві групи: 1) група правових систем, які належать правовим державам з тривалою правовою традицією; 2) група правових систем, що належать правовим державам, які не мають правових традицій, чи державам, які підпорядковують право релігії чи ідеології, що не дозволяє їх віднести до правових держав.

До першої групи правових систем належать романно-германська і система загального права. Стосовно цієї групи можуть бути використані й інші критерії класифікації та відповідні різновиди: 1) за характером впливу – однорідні й змішані правові системи; 2) за значенням, яке має Конституція чи конституційний контроль, – правові системи із значним (ФРН, Італія, Португалія та ін.) і незначним впливом Конституції (Франція, Голандія); 3) за значенням окремих галузей права, зокрема кримінального – правові системи із еволюційною слідчою системою (Франція, Бельгія) і такі, у яких вона відсутня (ФРН, Італія); 4) за значенням певних інститутів. У другій підгрупі правових систем Р. Леже виділяє: 1) правові держави без тривалої правової традиції; 2) правові системи держав, які підпорядковують право релігії (Індія) чи

235 Харитонova О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції : посібник / О. Харитонova, Є. Харитонов. – Х. : Одиссей, 2002. – С. 68.

236 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительноправовой подход / Раймон Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 102.

237 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительноправовой подход / Раймон Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 104.

ідеології (СРСР, Китай); 3) право нових держав Африки, Азії, Океанії після деколонізації²³⁸.

Така увага до типології національних правових систем пропонує Р. Леже, зумовлена, насамперед, новітнім підходом, певними його перевагами та недостатньою дослідженістю й використанням у сучасній юридичній науці. Безумовно, пропонувані критерії класифікації та відповідну типологію правових сімей не можна назвати незаперечними й вичерпними, але вони є більш адекватними сучасним правовим реаліям, сучасній множині правових сімей.

Комплексний підхід до класифікації сучасних правових систем дозволив сучасним ученим виокремлювати й інші правові системи, проводити їхнє розмежування на основі кількісних і якісних характеристик. Так, І. Мукиєнко на основі першого критерію виділяє: однорівневі правові системи унітарних держав; дворівневі правові системи, як складних унітарних держав, так і регіональних і федеративних держав; трирівневі правові системи федеративної держави; паралельні (дуалістичні) правові системи держав; конкуруючі правові системи держав. При якісно-елементній класифікації сучасних правових систем, яка враховує різні типи державно-організованих суспільств (співтовариств), виділяє правові системи: держав, що становлять собою особливі організації суверенної публічної влади, і поширюють її за допомогою права на всю територію й населення країни; внутрішньодержавних утворень, які користуються певною самостійністю частин єдиної союзної держави; залежних територій, що перебувають під владою так званих керівних держав, але мають власні адміністративні структури, які організують безпосереднє керування населенням за допомогою нормативно-правових приписів; державно-подібних утворень (квазідержав), які є так званими невизнаними державами; міждержавних утворень як об'єднань, заснованих на міжнародному договорі держав²³⁹.

Таким чином, типологізація правових систем може здійснюватися за різними варіантами. Найбільш адекватними предмету і завданням цього дослідження є їхня типологізація, у першу чергу, на національні, міждержавні та міжнародну правової системи. Національна правова система – це правова система, яка відображає історичні, політичні, економічні, етнокультурні, релігійні особливості, має свою специфіку, структуру, мету, специфічні зв'язки з іншими національними, міждержавними та міжнародною правовими системами, є одним із проявів суверенітету держави. Міждержавна правова система – це цілісна, структурно впорядкована за допомогою міжнародно-правових принципів, норм та інших правових засобів система, що забезпечує стійку взаємодію окремих суб'єктів міжнародного права, об'єднаних для досягнення спільних цілей і завдань що виходять за межі внутрішньої компетенції держав. Міжнародна правова система – це цілісна, узгоджена єдністю міжнародних правових принципів, норм на основі певної правової ідеології, а також міжнародних органів та організацій, що забезпечують урегулювання суспільних відносин, які виникають між суб'єктами світового співтовариства та виходять за межі внутрішньої

238 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительноправовой подход / Раймон Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 104 – 110.

239 Мукиенко И. Н. Многообразие и специфика современных правовых систем : дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Мукиенко Игорь Николаевич. – М., 2008. – С. 140 – 141.

компетенції держав, забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи загалом.

Серед типологізацій національних правових систем у якості основних обрано традиційну для загальної теорії права типологізацію за правовими сім'ями та авторську – за рівнем глобалізованості. Окрім того, у подальшому буде використано й їх поділ на: соціально-природну та державно-правову (юридичну) системи (П. Рабінович); національні (входять і субнаціональні) і наднаціональні (Д. Лук'янов); моноядерні й одноядерні (М. Захарова); демократично-орієнтовані, людиномірні, змішані (М. Марченко).

1.4. Трансформації правової системи України в умовах правової глобалізації: деякі проблеми теоретичного осмислення

Під впливом глобалізації загалом, правової глобалізації зокрема, змінюються як правові системи, так і форми їхніх взаємодій між собою та з іншими соціальними системами, що орієнтує їх теоретичне осмислення на визначення фундаментальних трансформацій сучасних правових систем на засадах сучасної юридичної науки, нових методологічних підходів, репрезентованих постнекласичною раціональністю, синергетикою, постмодернізмом, плюралістичним праворозумінням.

Першочерговим у цьому відношенні є осмислення змісту, характеру й сутності тих змін, які відбуваються у межах національної правової системи, що уможливить у подальшому ідентифікацію сукупності змін у національній правовій системі з одним із процесів: розвитку, трансформації, модернізації, постмодернізації. Необхідність ідентифікації та подальшої концептуалізації національної правової системи сприятиме оптимізації співвідношення планомірного і стихійного, об'єктивного й суб'єктивного, загального й особливого, глобального та локального в національній правовій системі, є запорукою оптимізації самих змін. Можливість прогнозування розвитку національної правової системи в умовах глобалізації також ґрунтується на визначенні сутності й спрямованості змін, які відбуваються в національній правовій системі.

Світова й вітчизняна практика свідчить, що основою подальшого правового розвитку національної правової системи є її оптимальне залучення до наддержавних і міждержавних правових інститутів, ефективної правової інтеграції, гармонізації та уніфікації права, «переформатування» її підсистем та елементів, зокрема, реформування всіх галузей національного права, насамперед, конституційного, цивільного, адміністративного, господарського, кримінального на основі принципу верховенства права, фундаменталізації прав людини, визнання права на справедливий судовий розгляд тощо.

Враховуючи посилення глобалізаційних викликів і загроз, ускладнення міжнародних відносин в умовах глобалізації, переформатування політико-правової карти світу, з одного боку, істотні проблеми й суперечності, відсутність виваженої правової політики, яка враховує глобалізаційні процеси, з іншого, перспективи України, її правової системи є досить песимістичними. Стан невизначеності призводить до того, що національна правова система знаходиться на перехресті, а вектор її правового розвитку може змінитися із інтеграційного (європейського) напрямку до правової глокалізації й навіть правової локалізації.

У сучасних суспільних науках склалося декілька теорій для пояснення характеру й змісту тих змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, його основних сферах і підсистемах – економічній, політичній, правовій, соціальній, культурній під впливом глобалізації: теорія трансформації, модернізації, постмодернізації та ін. Саме тому подальший аналіз потребує уточнення понять «зміни», «трансформація», «модернізація», «правова глокалізація», «правова локалізація».

У вітчизняній і російській соціально-філософській і соціологічній науках існує низка праць, присвячених трансформації та модернізації сучасних суспільств. Проблеми соціальної, політичної, економічної та культурної трансформації українського суспільства досліджувалися такими відомими науковцями, як В. Аверьянов, В. Бебик, В. Бех, В. Воловик, В. Кремінь, В. Кунцевич, О. Лазоренко, М. Лапін, М. Михальченко, Н. Нижник, В. Предборський, В. Рукавишников, В. Токовенко, В. Цапф, В. Цветков, Ю. Сурмін, В. Шевченко, С. Катаєв, З. Голенкова, С. Сокол, Г. Михальченко, І. Лукінова та ін.²⁴⁰

Важливе значення при визначенні особливостей трансформаційних і модернізаційних процесів в умовах глобалізації мають і дослідження таких російських учених, як: О. Ахієзер, Е. Гаджиєв, О. Долженков, С. Єрмаханова, Т. Заславська, В. Ільїн, В. Іноземцев, О. Ковальов, М. Кодін, Б. Макаренко, С. Матвєєва, О. Мельвілль, О. Панарін, В. Пастухов, В. Толстих, В. Кувалдін, Є. Линник, А. Чумаков, В. Федотова, А. Уткін та ін.

Серед західних науковців проблематика соціальних змін стала предметом наукових розвідок таких учених, як Д. Белл, М. Вебер, Е. Гідденс, Е. Дюркгейм, Ш. Ейзенштадт, А. Етціоні, О. Конт, В. Парето, Т. Парсонс, У. Ростоу, П. Сорокін, О. Шпенглер та ін., а наприкінці ХХ ст. – Г. Алмонд, З. Бжезінський, С. Верба, С. Хантінгтон, А. Тойнбі, П. Штомпка та ін.²⁴¹ Така пильна увага дослідників свідчить про значущість цієї проблематики, що стосується практично всіх сфер суспільства.

З метою визначення характеру й спрямованості змін, які відбуваються в національній правовій системі в умовах глобалізації, необхідно розмежувати поняття «трансформація» і «модернізація». Оскільки трансформація правової системи є різновидом соціальних трансформацій, який має всеохопний характер (співвідноситься як загальне й особливе), вона має спільні риси із іншими соціальними трансформаціями, характеризується певним алгоритмом змін. Сучасні вчені, акцентуючи увагу на всеохопному характері процесу трансформації, вживають термін

240 Див. : Гальчинський А. Глобальні трансформації : концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А. Гальчинський. – К. : Либідь. – 2006. – 312 с.; Данилова А. Н. Переходное общество : Проблемы системной трансформации : монография / А. Н. Данилова. – Минск ООО «Харвест». – 1998. – 430 с.; Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання / Л. Бевзенко // Вісник. – 2002. – №9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>; Катаєв С. Десять парадоксов соціальної трансформації [Електронний ресурс] / С. Катаєв. – Режим доступу : <http://kataev.iatp.org.ua>; Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України [Електронний ресурс] / С. І. Пирожков. – Режим доступу : www.niisp.gov.ua.

241 Див. : Ослунд А. Строительство капитализма : рыночная трансформация стран бывшего советского блока / А.Ослунд / пер. с англ. Н. А. Ранневой, А. О. Молоканова / под ред. И. М. Осадчей. – М. : «Логос». – 2003. – С. 238; Оучи У. Методы организации производства. Японский и американский подходы / У. Оучи. [сокр. пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1984. – 184 с.; Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2006. – 730 с.; Явлинский Г. А. Социально – экономическая система России и проблема ее модернизации : дисс. ... д-ра экономич. наук : 08.00.01 / Явлинский Григорий Алексеевич. – М., 2005. – С. 124.

«системна трансформація», котрий означає подолання суспільних, політичних і структурних суперечностей та проблем певної системи шляхом її виходу за рамки власної соціальної організації, що передбачає кардинальну зміну векторів її руху, способів мислення, і дії її суб'єктів»²⁴². Надумку В. Предборського й В. Кунцевича, під трансформацією розуміють зміну, перетворення виду, форми, істотних якостей. Трансформація є процесом глибокого відновлення соціально-економічного механізму з урахуванням процесу рефлексії – діалектичного повернення до генетичного коріння²⁴³, українські вчені В. Ребкало й Л. Шкляр звертають увагу на системний характер трансформацій і, водночас, відзначають відсутність єдиної технології перетворень²⁴⁴.

У своїй наукових працях Т. Заславська підкреслює, що соціальна трансформація – це радикальна та відносно швидка зміна соціальної природи та соціетального типу суспільства. Оскільки соціальна трансформація пов'язана зі зміною соціетального типу суспільства, головними об'єктами (і підсумками) трансформації є: 1) основні інститути, 2) соціальна структура й 3) людський потенціал суспільства. При цьому головні об'єкти трансформації розглядаються у взаємозв'язку один з одним через соціальний механізм трансформаційного процесу. Так, «реальне (на противагу формально-правовому) перетворення системоутворювальних інститутів суспільства слугує безпосереднім фактором зрушень у соціальній структурі. Зворотній же вплив соціальної структури на динаміку суспільних інститутів опосередковується трансформаційною структурою»²⁴⁵.

Досить часто поняття «трансформація» пов'язують із поняттям «перехід», хоча вони є відмінними. Поняття „перехідний” передбачає, що існує прямий шлях від якогось одного стану до іншого. Поняття переходу передбачає чіткий кінцевий пункт розвитку. Теорія переходу визначає мету змін і визначає, коли ця мета досягнута. Як зазначає С. Сокол: «Перехід має обмежені часові й просторові рамки тому, що рано або пізно він повинен закінчитися, незалежно від результату»²⁴⁶. Цей статичний спосіб бачення не застосовують у трансформаційному підході. Результат трансформацій відкритий і не задається на початку, або під час змін, вони відбуваються постійно й не мають обмежень у просторово-часовому вимірі.

Український соціолог С. Катаєв наполягає, що «трансформація визначає новий вимір світу, а не підкоряється канонам. У стабільному суспільстві зміни мають передбачувані результати. У суспільстві, що трансформується, немає сталих зв'язків між елементами, тому наслідки змін передбачити практично неможливо, а отже,

242 Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – С. 27.

243 Див. : Предборский В. А. Противоречия модернизации как фактор развития теневых отношений / В. А. Предборский, В. П. Кунцевич // Историко-экономические исследования. – №3. – 2006. – Т. 7. – С. 1 – 16.

244 Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В. А. Ребкало, Л. С. Шкляр. – К. : Видво НАДУ; Міленіум, 2003. – С. 36 – 37.

245 Див. : Заславская Т. И. Трансформационный процесс в России: социоструктурный аспект / отв. ред. Т. И. Заславская, З. И. Калугина // Социальная траектория реформируемой России: исследования Новосибирской экономико-социологической школы. – Новосибирск: Наука. – Сиб. предприятие РАН, 1999. – С. 149 – 155.

246 Сокол С. М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації соціальнофілософський аналіз : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії» / С. М. Сокол. – Л., 2004. – С. 14.

зростає ризик помилок”²⁴⁷. Аналогічну оцінку явищ трансформації дає і відомий філософ Г. Михальченко: „...трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій у будь-якому напрямку: уперед, назад, убік, по колу, тощо...”²⁴⁸. Тому трансформація є неминучим явищем. Категорія „трансформація суспільства” дає можливість виважено охарактеризувати сутність процесів, що відбуваються в суспільстві. При такому підході уникають, з одного боку, надто катастрофічних оцінок сучасності, а з іншого боку – схильності до безоглядно оптимістичних прогнозів²⁴⁹.

Отже, поняття «трансформація» відображає певний момент у розвитку суцього, характеризується переходом від поступово накопичуваних ознак нового до руйнації старих засад, становленням нового якісного стану предмету, процесу, явища. Трансформація як момент розвитку означає перехідний стан від того, чого вже немає, до того, чого ще не існує, що має бути чи може бути.

Зважаючи на те, що трансформація правової системи є однією з форм трансформації суспільства, загальні риси, властивості й зміст процесу соціальної трансформації втілюються у трансформації правової системи, набуваючи при цьому певних особливостей. Йдеться про те, що трансформація правової системи полягає в зміні, перетворенні форми, істотних рис правової системи, з урахуванням процесу рефлексії – діалектичного повернення до генетичного коріння, носить системний характер (тобто охоплює основні підсистеми й елементи), долає структурні суперечності й проблеми шляхом її виходу за рамки власної організації, передбачає кардинальну зміну векторів її руху, способів мислення і дії її суб’єктів. Трансформація правової системи передбачає зміни взагалі, а не лише прогресивні, це період становлення нових інститутів, норм, утвердження нових правових принципів, нових правових відносин. Для періоду трансформації правової системи притаманні невизначеність, багатоваріантність подальшого розвитку, необхідність постійного вибору вектора розвитку. Трансформація правової системи як і трансформація суспільства, певною мірою непередбачувані, адже правова й соціальна практика не завжди повністю відповідають теорії й тому ідеалу, який пропонується.

У визначенні чинників і рушійних сил процесу трансформації правової системи доцільно звернутися до здобутків відомого соціолога П. Штомпки, на думку якого факторами соціальних змін виступають «чотири види тканини (або мережі), що виникають у суспільстві: переплетення ідей, правил, дій та інтересів. Оскільки суспільство принципово динамічне, це означає, що «на кожному із чотирьох рівнів соціокультурне поле безупинно піддається змінам. Ми постійно спостерігаємо: 1) артикуляцію, легітимізацію або переформулювання ідей, виникнення або зникнення ідеологій, переконань, доктрин і теорій; 2) інституціоналізацію, перегляд норм, цінностей, правил або відмову від них; виникнення й зникнення етичних кодів, правових систем; 3) вироблення, диференціацію й переформулювання каналів взаємодії, організаційних або групових зв’язків; виникнення чи зникнення груп, кіл

247 Див. : Катаєв С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації / С. Катаєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : Науково-теоретичний часопис / Інститут соціології НАН України. – 2000. – №1. – С. 76 – 81.

248 Див. : Михальченко Н. Украинское общество : трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – Киев: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

249 Див. : Михальченко Н. Украинское общество : трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – Киев: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

спілкування й особистісних мереж; 4) кристалізацію, утвердження й перегруповання можливостей, інтересів, життєвих перспектив, зростання й падіння статусів, розподіл і впорядкування соціальної ієрархії»²⁵⁰.

Пропоновані автором чотири мережі, які виступають факторами соціальних змін, корелюються із підсистемами правової системи: ідеологічною, нормативною, інституційною, функціональною та інтегративною. Взаємодія зазначених підсистем, взаємозумовленість змін у них, інтегративно-комунікативні зв'язки системи в цілому, формують каркас трансформації правової системи.

Важливими у розумінні змісту трансформацій правової системи є і міркування П. Штомпки щодо загального сполучного компонента змін. Учений вважає, що таким компонентом виступає соціальний суб'єкт, який синхронізує всі ці процеси через власне трансцендентування, вихід за межі існуючого, і тим самим відтворює суспільство. Але й суспільство немовби моделює в собі цю здатність суб'єкта, а з іншого боку, спонукує і реальних суб'єктів до активної творчої діяльності²⁵¹. Соціальна трансформація виступає як процес перекладу суспільного змісту в суб'єктивність, а потім – знову відновлення (нарощування, творення) цього змісту через вбудований у нього суб'єктивний (суб'єктний) «проект». Іншими словами, соціальні суб'єкти – це форми визначення реальності через проекцію свого буття, які мають розкрити нові форми реальності, громадського життя, щоб поєднати це матеріальне предметне середовище із суб'єктивним світом, що змінився.

Тезу, що саме суб'єкт трансформаційних змін є головним джерелом прогресу суспільства поділяє й В. Іноземцев, який зазначає: «Хоча об'єктивна й суб'єктивна сторони постеконімічної трансформації взаємозумовлені, головне джерело прогресу постеконімічного суспільства криється в його суб'єктних факторах, у характеристиках, що становлять його індивіди, основні тенденції, які визначають розвиток постеконімічних начал, мають, зрештою, суб'єктивістську природу, у той час як у процесі власне постіндустріальної трансформації фактори суб'єктивного порядку відіграють другорядну роль»²⁵².

Ґрунтуючись на зазначеному та підтримуючи певною мірою позицію Л. Луць²⁵³, є доцільним визначити суб'єктів права як джерело та спрямовуючий чинник перетворень національної правової системи, які використовують, реалізують можливості, що відкриваються для них, завдяки відповідним правам у правових структурах, інститутах, правових відносинах. Розбіжності між власними цілями, бажаннями, прагненнями, з одного боку, та можливостями, які забезпечують правові норми й інститути, стають загальною основою трансформації та модернізації правової системи, хоча самі процеси істотно відрізняються один від одного.

На думку В. Горбатенка, під «модернізацією», яка в загальнотеоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції в науці,

250 Див. : Штомпка П. Социология: анализ современного общества / П. Штомпка; пер. с польского С. М. Червонный. – М. : Логос, 2005. – 655 с.

251 Див. : Штомпка П. Социология: анализ современного общества / П. Штомпка пер. с польск. С. М. Червонный. – М. : Логос, 2005. – 655 с.

252 Див. : Иноземцев В. А. Современное постэкономическое общество : природа, противоречия, перспективы : учебн. пособие / В. А. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 536 с.

253 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – 32 с.

розуміють: сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретного суспільства в напрямі його модернізації та постійного вдосконалення; наближення соціальних і політичних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості²⁵⁴. Глінкіна С. розглядає трансформацію як інструмент модернізації, умову наближення до центру геополітичного й гео економічного життя²⁵⁵. Поділяючи думку щодо взаємозв'язку цих процесів, вважаємо, що трансформація передуює модернізації, відбувається в кризові моменти розвитку суспільства. Прагнення впорядкувати процес змін, надати йому спрямованість, удосконалити, осучаснити, раціонально ним курувати передбачає здійснення модернізації.

У сучасних суспільних науках прийнято вважати, що процес модернізації проходить кілька стадій: а) усвідомлення мети ; б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; в) період трансформації; г) інтеграція суспільства на новій основі²⁵⁶. Сокол В. вважає, що теорія трансформації є більш загальною і універсальною порівняно з теорією модернізації та постмодернізації²⁵⁷.

В узагальненому вигляді сучасні дослідники розглядають модернізацію як особливість глобалізаційного процесу, як прогресивний розвиток суспільства, що припускає кардинальний характер змін, радикальну трансформацію соціальних інститутів, організацій, установ; це процес перетворення, відкриттів і винаходів, соціальних проектів, інновацій. В умовах глобалізації простежується коеволюція, когерентність елементів системи взаємодії.

Таким чином, поняття модернізація в сучасних науках використовується для позначення комплексу розвитку суспільства або окремої його сфери, перетворення традиційних цінностей, структур, відносин в «сучасні», «модернізовані». Теорію модернізації можна розглядати в історичному плані, для позначення процесів, що мають наслідком поступальний розвиток. Якщо поняття «модернізація суспільства» розглядає аспект удосконалення суспільства, його поступу, то поняття «модернізація правової системи» передбачає удосконалення правової системи, її інститутів, норм.

Характер світового правового розвитку, посилення взаємодії та взаємозалежності національних правових систем, їхня інтеграція, набуття ними нових рис і властивостей, призводить до того, що класифікація, ідентифікація й типологізація національних правових систем за певними ознаками – ускладнюється, а перелік використовуваних критеріїв – розширюється. Враховуючи той факт, що правова глобалізація є одним із вирішальних зовнішніх чинників трансформації національних правових систем, який значною мірою визначає напрями й тенденції її подальшого розвитку, вважаємо, що одним із критеріїв класифікації національних правових систем є ступінь глобалізованості правової системи. При ідентифікації правової системи у

254 Див. : Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – С.11, 27.

255 Див. : Глинкіна С. П. Анализ трансформационных процессов в посткоммунистических странах: попутка развенчания некоторых мифов / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imeri-eurasia.ru/baner/transformation.ppt>

256 Див. : Гезалов Ариз Авяз оглы. Трансформация общества в эпоху глобализации (социально-философский анализ) : монография / А. А. Гезалов. – М. : Издательство: Канон+, РООИ. – Реабилитация. – 2009. – 288 с.

257 Сокол С. М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С М. Сокол. – Л., 2004. – С. 5.

якості глобалізованої важливим є врахування й інших однопорядкових, але різноспрямованих процесів світового розвитку, а саме: локалізації, як зворотнього, протилежного глобалізації процесу, спрямованого на збереження особливого, традиційного; глокалізації, як певної єдності глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, регіоналізму – певної єдності різноманітних форм економічних, правових, політичних, культурних та інших особливостей, притаманних територіальним співтовариствам, що проявляють себе в ідеях, діях, намірах, спрямованих на збереження самобутності певного регіону й відповідній політиці, спрямованій на об'єднання групи держав певного регіону, залежних одна від одної в економічному, політичному та військовому аспектах.

Важливим є і встановлення перехідного стану – фрагментарної глобалізації, яка відображає, з одного боку, наявність значних показників (кількісних і якісних) процесу правової глобалізації, а з іншого, – невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до глокалізованої).

Розуміння й тлумачення змісту критерію глобалізованості правової системи ґрунтується на законі взаємного переходу кількісних і якісних змін. Згідно з діалектичним законом, існує взаємозалежність характеристик системи, при якій кількісні зміни на певному етапі призводять до якісних, а нова якість породжує нові можливості й інтервали кількісних змін.²⁵⁸ При цьому якість – це зовнішня і внутрішня визначеність, система характерних рис (властивостей) предмета, втрачаючи яку предмети перестають бути тим, чим вони є. Кількість може бути визначена як сукупність таких змін у матеріальній системі, які не тотожні зміні її сутності. Кількість є ступінь розвитку цієї якості. На думку засновника діалектики (як системи і як методу) Гегеля, «Якість є тотожна з буттям, безпосередня визначеність на відміну від кількості, яка розглядається після неї, але яка також є визначеність буття, але вже не безпосередньо тотожна з останнім, а байдужа до буття, зовнішня йому визначеність. Дещо є завдяки своїй якості тим, чим воно є, і, втрачаючи свою якість, воно перестає бути тим, чим воно є»²⁵⁹. Діалектики якості й кількості у своєму вихідному стані є їхня взаємовизначеність, кожна з категорій виизначається через свою протилежність, тобто якість є в собі кількість, а кількість – є в собі якість.

Відображенням взаємозв'язку кількості і якості є міра як спосіб визначення кількості відносно якості. У дослідженні глобалізованості правової системи визначальною є субстанційна міра як закон структурної організації системи, відповідність кількісних моментів у складі й структурі системи її кількісній специфічності. Саме цей тип міри містить у собі причинне пояснення глобалізованості правової системи.

Зміст критерію глобалізованості правової системи, на нашу думку, полягає у сукупності кількох складників (якісних і кількісних), які виявляються на рівні її підсистем і елементів, а саме:

– в ідеологічній підсистемі: у поширенні глобальних правових ідей, теорій, ліберальної правової ідеології, світових і європейських правових стандартів, їхньому

258 Див. : Ильин В. В. Мера // Диалектика материального мира. Онтологическая функция материалистической диалектики. – Л. : ЛГУ, 1985. – С. 140 – 141.

259 Гегель. Энциклопедия философских наук / Гегель. – Т.1. – М. : Мысль, 1974. – С. 228.

відображенні в правовій політиці, правовій акультурації, глобалізації правової свідомості;

– у нормативній підсистемі: у появі нових принципів і норм, які відображають і втілюють глобальні правові ідеї; правовій інтеграції; істотному посиленні впливу міжнародного права у національному праві й законодавстві; процесах адаптації, гармонізації, уніфікації національного права та законодавства;

– в інституційній підсистемі: у розширенні кола суб'єктів правової системи; трансформації їхнього правового статусу на основі врахування глобалізаційних трансформацій;

– у функціональній підсистемі: у реалізації світових і європейських стандартів правозастосування, насамперед, у сфері захисту прав людини, що виявляється у покращенні стану захисту прав і свобод людини й громадянина;

– в інтегративно-комунікативній підсистемі: у трансформації, переформатуванні зв'язків як між окремими підсистемами й елементами, так і з іншими системами суспільства; інтеграцією національної правової системи з іншими правовими системами: національними, міждержавними й міжнародною.

Ґрунтуючись на тому, що правова система є складником суспільства, співіснує і взаємодіє з економічною, політичною, соціальною, моральною системами, а норми права регулюють найбільш важливі суспільні відносини, уможливають процеси «проникнення» глобальних процесів і явищ, принципів, норм, стандартів у ці підсистеми, їх приєднання до глобального економічного, політичного, соціального, культурного простору, цілком виваженим є врахування низки кількісних показників, таких як індекс глобалізації країн світу за версією КОФ та Індекс глобальної конкурентоспроможності.

1. Індекс глобалізації країн світу за версією КОФ (KOF Index Globalization) визначається Швейцарським економічним інститутом та Федеральним Швейцарським технологічним інститутом (створений 2002 р.), а джерелами інформації у побудові Індексу служать спеціалізовані бази даних Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій і статистичних інститутів.

Індекс екомбінованим показником і дозволяє оцінити масштаб глобалізації та інтеграції певної країни у світовий простір, порівняти різні країни за низкою компонентів. Усі країни, які досліджуються в рамках Індексу, оцінюються за 24 показниками, об'єднаними у три основні групи глобальної інтеграції: 1) економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження й податки на міжнародну торгівлю тощо; 2) соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіка, поштових відправлень, трансграничних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури тощо; 3) політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв у країні. Загалом, індекс рівня глобалізації обчислюється як сума зазначених складників з ваговими коефіцієнтами 36%, 39% і 25%, відповідно. Для всіх

країн, охоплених цим дослідженням, складається рейтинг за Індексом глобалізації, що вказує їхнє місце серед інших держав, які досліджуються²⁶⁰.

2. Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму – це глобальне дослідження за показником економічної конкурентоспроможності, розрахованого за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), який ґрунтується на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. Дослідження проводиться з 2004 року й на 2013 р. охопило 148 країн та становить найбільш повний комплекс показників конкурентоспроможності у різних країнах світу²⁶¹.

Всесвітній економічний форум визначає національну конкурентоспроможність як здатність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, які були б стійкі в середньостроковій перспективі. Конкурентоспроможність національних економік визначається численними й досить різноплановими чинниками. Поряд із економічними чинниками, враховується правове регулювання економічної сфери, зокрема, ефективне керування державними фінансами, захист права інтелектуальної власності, розвинена судова система тощо.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, які визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта та професійна підготовка; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал.

У своїй сукупності індекс глобалізації країн світу за версією КОФ та Індекс глобальної конкурентоспроможності прямо й опосередковано відображають правові індикатори глобалізації країни, насамперед, правове регулювання у сфері господарської діяльності або управління нею, у сфері формування, розподілу й використання фондів коштів держави та місцевого самоврядування, використанні державного й місцевого бюджетів, спеціальних цільових фондів; у сфері оподаткування, державного і муніципального кредиту, бюджетного фінансування, фінансового контролю, грошового обігу, розрахунків, банківського й валютного регулювання тощо. Індикатори соціальної глобалізації індексу глобалізації країн світу за версією КОФ відображають правовий вплив і правове регулювання у сфері туризму, інформаційних потоків, у розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Особливе значення мають індикатори, які відображають політичну глобалізацію, а саме – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств й інших іноземних представництв у країні.

260 Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.

261 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL:<http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

3. Істотним у визначенні рівня правової глобалізації є врахування Індексу людського розвитку (ІЛР) (Human Development Index (HDI)).

Індекс людського розвитку як комбінований показник відображає розвиток людини в країнах і регіонах світу, який щорічно розраховується експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) разом із групою незалежних міжнародних експертів, що використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і міжнародних організацій²⁶².

Необхідність і доцільність викристання даних Індексу людського розвитку спричинена тим, що він відображає втілення, реалізацію, захист прав і свобод людини й громадянина, які є складниками правової глобалізації. Та й сама дефініція «розвиток людини», запропонована у доповіді про людський розвиток 2010 р. (уперше сформульована 1990 р.), має безпосереднє відношення до розуміння тенденцій розвитку прав людини в умовах глобалізації. На думку авторів проекту, визначення розвитку людини як розширення можливостей людського вибору є основним, але недостатнім. Розвиток людини припускає збереження позитивних результатів протягом тривалого часу й протидію процесам, які ведуть до гноблення людей і підсилюють структурну несправедливість. Тому ключовими є й такі принципи, як соціальна справедливість, стабільність і повага до прав людини. Ґрунтуючись на цьому, експерти організації запропонували нове, уточнене визначення, що відповідає практиці й науковим дослідженням із проблем людського розвитку: «Розвиток людини становить собою процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим і творчим життям, на здійснення інших цілей, які, на їхню думку, мають цінність; брати активну участь у забезпеченні справедливості та стабільності розвитку на планеті». У контексті цього визначення розвиток людини має три компоненти: 1) добробут: розширення реальних свобод людини таким чином, щоб вони могли процвітати; 2) розширення прав і можливостей, а також агентність: можливість людини й груп людей діяти й одержувати цінні результати; 3) справедливість: підвищення соціальної справедливості, забезпечення стабільності результатів у часі, повага до прав людини й інших цілей суспільства²⁶³.

Індекс людського розвитку (синоніми «якість життя» та «рівень життя») є сукупним показником рівня розвитку людини в тій або іншій країні та вимірює досягнення країни у сфері охорони здоров'я, здобутті освіти, фактичних доходів громадян, затрьома основними напрямками, для яких оцінюються свої індекси: 1) індекс очікуваної тривалості життя: здоров'я і довголіття; 2) індекс освіти; 3) індекс валового національного доходу: гідний рівень життя, вимірюваний величиною валового національного доходу (ВНД) на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Ці три виміри стандартизуються у вигляді числових значень від 0 до 1, середнє геометричне яких становить собою сукупний показник ІЛР у діапазоні від 0 до 1. Потім держави ранжируються на основі цього показника.

4. Інформаційні й статистичні дані міжнародних і регіональних органів забезпечення й захисту основоположних прав людини, зокрема: Європейського суду з

262 Индекс развития человеческого потенциала информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/humandevlopmentindex/humandevlopmentindexinfo>.

263 Индекс развития человеческого потенциала информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/humandevlopmentindex/humandevlopmentindexinfo>.

прав людини, Міжамериканської комісії з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Африканської комісії з прав людини і народів, верховного Комісара ООН з прав людини, Комісара Ради Європи з прав людини.

Вибір саме цих індексів зумовлений тим, що жоден із них не в змозі поодиначі продемонструвати рівень правової глобалізації, а в своїй сукупності та взаємодоповнюваності вони більш об'єктивно відображають рівень глобалізації загалом, правової глобалізації зокрема. Окрім того, істотне значення у дослідженні мають інформація й статистичні дані Комітетів ООН з прав людини, Верховного комісара ООН з прав людини, Європейського суду з прав людини, Комісара Ради Європи з прав людини, Міжамериканської комісії з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Африканської комісії з прав людини і народів.

Використання, поряд із якісними показниками глобалізованості правової системи, зазначених кількісних показників забезпечить більш об'єктивний характер критерію. Індекс правової глобалізації як комплексний критерій, що враховує низку важливих якісних показників, відображає статистичні показники, ступінь реалізації й упровадження світових і європейських правових стандартів у сфері правозастосування, правореалізації, правового захисту. У кінцевому підсумку індекс правової глобалізації відображає міру прояву глобалізованості правової системи країни, її місце серед інших країн, а при врахуванні його показників у динаміці – загальну тенденцію глобалізації країни.

Отже, до змісту критерію глобалізованості правової системи слід віднести: 1) якісні зміни національної правової системи на рівні її підсистем і елементів; активній участі у функціонуванні й розвитку міжнародної правової системи, її інститутів і органів; 2) кількісні зміни, а саме: Індекс глобалізації країн світу за версією КОФ, Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс людського розвитку, інформаційні й статистичні дані щодо забезпечення й захисту основоположних прав людини. Лише за наявності в правовій системі зазначених взаємозв'язаних кількісних і якісних показників, їхньої певної взаємозалежності національну правову систему можна ідентифікувати як глобалізовану.

Ґрунтуючись на критерії правової глобалізації, правові системи можна типологізувати (класифікувати) на такі типи: 1) глобалізовані; 2) фрагментарно глобалізовані; 3) глокалізовані; 4) локалізовані.

Глобалізована правова система – це цілісна, структурно впорядкована за допомогою міжнародно-правових норм, міжнародних органів і організацій, система взаємодії різноманітних суб'єктів (держав, їхніх об'єднань, націй (народів), міжурядових організацій, міжнародних неурядових організацій, транснаціональних корпорацій, міжнародних конференцій, фізичних і юридичних осіб тощо).

Фрагментарно глобалізована правова система – національна правова система, яка функціонує і розвивається враховуючи окремі складники правової глобалізації, а низка її елементів і підсистем залишається в незмінному вигляді. Фрагментарно глобалізована правова система – це перехідний стан, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого, простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до локалізованої).

Глокалізована правова система – правова система, яка функціонує і розвивається на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення у всіх підсистемах і елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці тощо (наприклад, правова система Китаю).

Сучасний досвід правового розвитку свідчить і про існування релігійно-правових систем, єдність яких ґрунтується на збереженні певних особливостей, насамперед, нерозривному зв'язку з релігією (ісламу, індуїзму, іудаїзму, християнства); ставленні до права як до результату божественного одкровення; дія права застосовується не за територіальною ознакою, а за релігійною приналежністю, тобто норми поширюються лише на тих, хто сповідує відповідну релігію, незалежно від того, де, на якій території вони проживають.

Локалізована правова система – правова система, яка функціонує і розвивається у зворотньому, протилежному глобалізаційнапрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи. Прикладом може слугувати правова система провінції Квебек, що має значну автономію. Ця унікальна правова система поєднує комплекс інститутів, характерних автономним правовим системам: самостійну систему законодавства, самостійну сферу правозастосовної діяльності й, нарешті, своєрідну правову ідеологію, особливий стиль правового мислення. Причиною формування такого правового утворення стало втілення особливостей колонізації цієї провінції Канади.

Існують й інші приклади правової локалізації, зокрема правова система Фарерських островів, яка є самокерованою територією в складі Данії, щодякої існує принцип обов'язковості підтвердження юридичної сили нормативних правових актів Данії парламентом Фарерських островів – лагтингом²⁶⁴. Існують й інші своєрідні локалізовані правові системи, які продовжують зберігати власну специфіку.

Отже, на основі критерію правової глобалізації визначається рівень правової глобалізації національної правової системи: наскільки процеси правової глобалізації проникли в підсистеми правової системи, трансформували її елементи, зв'язки, чи існують дієві форми і засоби правової глобалізації та інтеграції, які відображаються у реальних показниках індексу глобалізації країни. Якщо аналіз якісних і кількісних показників свідчить про високий рівень глобалізованості, національна правова система є глобалізованою; у разі низького рівня глобалізованості правової системи її можна ідентифікувати як фрагментарно глобалізовану; у разі специфікації процесу глобалізації – глокалізованою; у разі розвитку національної правової системи у протилежному глобалізації напрямі, її слід ідентифікувати як локалізовану.

Окрім того, слід враховувати існування регіональних (міждержавних) правових систем, які слід розглядати як цілісну, структурно впорядковану за допомогою міжнародно-правових норм та інших юридичних засобів, стійку взаємодію суб'єктів міжнародного права, що забезпечує належний міжнародний правопорядок, як

264 Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – С.21.

необхідну передумову функціонування світової системи в цілому та регіональних її систем зокрема²⁶⁵.

У регіональних правових системах (європейській, американській, африканській та ін.) діє як національне (внутрішньодержавне), так і міжнародне (універсальне та автономне) право. Процеси економічної, правової, політичної, культурної глобалізації, інтеграції, регіоналізації спричиняють зростання загальної кількості міждержавних правових систем, які розв'язують регіональні проблеми; розширюють наднаціональні повноваження окремих суб'єктів цієї системи; інтенсифікують процеси правотворчості тощо. У цьому контексті слушною є думка Л. Луць, яка зазначає, що «В нинішній перехідний період саме міждержавним системам має бути відведена роль стабілізатора відносин у світовій спільноті, урівноважувача різновекторних сил (інтересів)»²⁶⁶.

Таким чином, на основі критерію глобалізованості правової системи національні правові системи можна розмежувати так: глобалізовані, регіональні (міждержавні), фрагментарно глобалізовані, глокалізовані, локалізовані.

Гіпотеза глобалізаційних трансформації правової системи України ґрунтується на ідентифікації національної правової системи як фрагментарно глобалізованої, яка характеризується дихотомічними процесами і зростанням імовірності переходу до локалізованої правової системи.

На основі змісту критерію глобалізованості правової системи можна виявити низку істотних змін у національній правовій системі, які свідчать про трансформацію окремих елементів, переформатування структурних зв'язків і залежностей між елементами й підсистемами, врахування глобалізаційних процесів і явищ в ідеологічній, нормативній, інституційній, функціональній, інтегративно-комунікативній підсистемах. Водночас суперечності як у межах національної правової системи між окремими елементами й підсистемами, так і в її зв'язках з іншими правовими системами (національними, міждержавними, міжнародною) посилюють протилежний процес – наближення до локалізованої правової системи. Безумовно, йдеться не про абсолютну локалізацію, а відносну, що виражається у збереженні окремих складників процесу правової глобалізації, та водночас, у своїй сукупності вони не формують її нової якості – глобалізованої правової системи.

Подальше дослідження буде спрямоване на підтвердження чи спростування зазначеної гіпотези.

Основою формування глокалізованих і локалізованих правових систем стали базові мегатенденції глобального цивілізаційного розвитку, а саме: «культурна поляризація», «культурна асиміляція», «культурна гібридизація» і «культурна ізоляція», які на тлі посилення геополітичних процесів боротьби за природні ресурси, нестримного прагнення окремих держав до посилення глобального чи регіонального економічного, політичного, військового впливу набувають нового змісту й спрямування.

«Культурна поляризація» як мегатенденція соціокультурного розвитку ХХ століття позначилася масштабними світовими війнами, протиборством

265 Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посібн. – Львів: юрид. фак-т Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 221.

266 Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посібн. – Львів: юрид. фак-т Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 210.

капіталістичного і соціалістичного ладу, згодом – поляризацією і сегментацією політичної та гео економічної карти світу. Зазначена тенденція супроводжувалася формуванням стійких військово-політичних і економічних регіональних союзів, які створювалися для захисту спільних цінностей, інтересів.

У другому десятилітті ХХІ ст. зазначена тенденція не лише збереглася, а й істотно посилилася. При цьому джерелами зростаючої напруги й поляризації стає економічна, політична, військова, екологічна нерівність (між регіонами, державами, народами), релігійний і ринковий фундаменталізм, претензії на расову й етнічну винятковість, прагнення окремих держав або військово-політичних блоків розширити зону свого контролю у фрагментованому світі, поширення зброї масового знищення, боротьба за доступ до природних ресурсів та шляхів їх транспортування.

Наступною мегатенденцією, яка вплинула на формування різних типів правових систем, є тенденція «культурної асиміляції». Зазначена тенденція характеризується дихотомічними процесами: з одного боку – утвердження ідей західного лібералізму, ліберальної правової ідеології, універсальних («загальнолюдських») норм і правил у міжнародних відносинах, прав людини, а з іншого – «кінцем історії» (теза Ф. Фукуями), «вестернізацією», домінуванням західних цінностей, ускладненням культурної ідентифікації тощо. Наслідком поширення цієї тенденції стає посилення прагнення етносів, народів, націй, за будь-яку ціну зберегти власну культурну ідентичність, використовуючи при цьому різні способи й засоби протистояння «вестернізації». Інтенсифікація комунікацій і міжкультурних взаємодій, у тому числі правових, розвиток інформаційних технологій спричиняють подальшудиверсифікованість різноманітного світу людських культур, а не лише формування єдиної універсальної «глобальної культури». Світ поступово перетворюється в складну мозаїку транслокальних культур, які взаємно проникають одна в одну й утворюють нові культурні регіони, що мають мережеву структуру. Прикладом можуть слугувати професійні світи, що виникли у зв'язку із зростанням комп'ютерних і телекомунікаційних мереж.

Тенденцію культурної асиміляції певною мірою можна розглядати як підґрунтя формування глобалізованого типу правових систем, яким, згідно І. Валлерстайном, відповідає прогностичний сценарій «демократичної диктатури», що знайшов своє втілення в універсальній неоліберальній доктрині Вашингтонського консенсусу.

Мегатенденція «культурної гібридизації» наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. набуває нових рис: процеси «креолізації культури, які традиційно призводили до утворення нових етнічних спільнот (слід згадати хоча б образ США як «плавильного казана» для американської нації), доповнюються процесами транскультурної конвергенції й формуванням транслокальних культур – культур діаспори, а не традиційно локалізованих культур, які прагнуть знайти національно-державну ідентичність²⁶⁷.

Одним із наслідків цієї тенденції стає правовий плюралізм, співіснування у правовій системі тієї чи тієї держави різних правових систем, правових традицій, звичаїв, культур.

Важливою мегатенденцією соціокультурного розвитку ХХ ст., яка вплинула на формування, насамперед, локалізованих правових систем, є «культурна

267 Див. : Pieterse J. N. Globalisation as hybridization / J. N. Pieterse // Intern. sociology. – L., 1994. – Vol. 9. – №2. – P. 161 J. – 184.

ізоляція». Досвід ХХ ст. демонструє численні приклади ізоляції та самоізоляції окремих країн, регіонів, політичних блоків. До засобів політичної та культурної ізоляції («санітарні кордони») або культурної самоізоляції («залізна завіса») зверталися з метою консолідації соціальних систем проти зовнішніх і внутрішніх ворогів. Зазначена тенденція зберігається і в ХХІ ст., а джерелами ізоляціоністських тенденцій можуть стати культурний і релігійний фундаменталізм, екологічні, націоналістичні й расистські рухи, прихід до влади авторитарних і тоталітарних режимів, які будуть використовувати такі засоби, як соціокультурна автаркія, обмеження інформаційних і гуманітарних контактів, свободи пересування, жорсткість цензури, превентивні арешти, превентивні війни.

Отже, мегатенденції глобального цивілізаційного розвитку («культурна поляризація», «культурна асиміляція», «культурна гібридизація» і «культурна ізоляція») позначилися на національних правових системах: у низці країн вони стали цивілізаційним, соціокультурним підґрунтям формування глокалізованих і локалізованих правових систем. Збереженню, а в окремих випадках і посиленню зазначених тенденцій у ХХІ ст. сприяли суперечливі, амбівалентні тенденції сучасного геополітичного розвитку, боротьба за природні ресурси, прагнення до посилення глобального чи регіонального політичного, економічного, військового впливу окремих держав. На тлі незворотніх процесів зміни клімату, посилення екологічних ризиків і загроз, глобальних проблем загалом, такі ресурси, як безпечна територія, питна вода, вичерпні природні ресурси, енергоносії можуть стати предметом безпідставних зазіхань, суперечностей і перманентної боротьби.

Таким чином, у сучасних суспільних науках склалося декілька теорій для пояснення характеру й змісту тих змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, світі загалом, під впливом глобалізації: теорія трансформації, модернізації, постмодернізації. З'ясувавши їхній зміст і спрямованість, наглошується, що для відповіді на питання щодо характеру й спрямованості тих змін, які відбуваються в національній правовій системі в умовах глобалізації, необхідно визначити відповідний критерій і на його основі типологізувати правову систему України та національні правові системи загалом. У якості такого критерію обґрунтовується глобалізація, як комплексний критерій, який, поряд з економічною, політичною, соціальною, включає правову глобалізацію. При ідентифікації правової системи у якості глобалізованої враховуються й інші однопорядкові, але різноспрямовані процеси світового розвитку: локалізація, як зворотній, протилежний глобалізації процес, спрямований на збереження особливого, традиційного; глокалізація, як своєрідне поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів; регіоналізм, як певна єдність різноманітних форм економічних, правових, політичних, культурних та інших особливостей, притаманних територіальним співтовариствам, спрямованих на збереження самобутності певного регіону. Важливим є і встановлення перехідного стану – фрагментарної глобалізації, яка відображає, з одного боку, наявність значних показників (кількісних і якісних) процесу глобалізації й правової глобалізації, а з іншого, – невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до глокалізованої).

Зміст критерію глобалізованості правової системи ґрунтується на законі взаємного переходу кількісних і якісних змін. До змісту критерію глобалізованості

правової системи, на думку автора, слід віднести: 1) якісні зміни національної правової системи на рівні її підсистем і елементів; 2) кількісні зміни, представлені у світових рейтингах та індексах. Лише за наявності в правовій системі зазначених взаємопов'язаних кількісних і якісних показників, їхній певній взаємозалежності, національну правову систему можна віднести до відповідного типу. У результаті наукових розробок, здійснених у цьому підрозділі, завершено обґрунтування глобалізації як комплексного критерію типології правових систем і визначено їхні основні типи: 1) глобалізовані; 2) фрагментарно глобалізовані; 3) глокалізовані; 4) локалізовані.

Гіпотеза глобалізаційних трансформації правової системи України ґрунтується на ідентифікації національної правової системи як фрагментарно глобалізованої, яка характеризується дихотомічними й різноспрямованими процесами правового розвитку.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Правова ідеологія, правова політика й правова культура: проблеми та перспективи розвитку в умовах глобалізації

Серед підсистем правової системи України в умовах її глобалізаційних трансформацій особливе місце займають правосвідомість, правова ідеологія, правова політика та правова культура, оскільки вони є не тільки об'єктом трансформацій, але і їхніх важливим чинником, рушійною силою.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що трансформації, яка відбувається в суспільній та індивідуальній правосвідомості в результаті глобалізації, поки що мало вивчені²⁶⁸. Разом з тим, глобалізаційні процеси дозволяють по-іншому подивитись на сенс життя людини, який складається з характеристик способу життя, життєвої позиції, світогляду й картини світу загалом. Під впливом глобалізації зміни, які виникають у свідомості людини, в основному стосуються сфери змістів, цінностей і цілей життя людини, зникає і колишній сенс життя, а натомість – з'являється новий відкорегований зовнішніми умовами та внутрішніми настановами. За таких умов традиційні правові норми й принципи не завжди спрацьовують.

Зміни у правосвідомості виявляються як на рівні індивідуальної, групової, так і на рівні суспільної. На індивідуальну правосвідомість глобалізація впливає шляхом «перекодування» ціннісних (правових) настанов та світоглядних принципів. Серед низки рис правосвідомості суспільства, що глобалізується, російський учений В. Сорокін виокремлює зокрема такі, як: космополітизація правової свідомості шляхом витиснення самобутніх національних правових ідей і нав'язування уніфікованих шаблонів мислення; підміна справді правових ідеалів і принципів догматикою законності й формалізму; міфологізація; конформізм; ускладнення й надвиробництво юридичної інформації; дезорієнтація правосвідомості суспільства та індивіда²⁶⁹. Автор висловлює занепокоєність і тривогу з приводу того, що «атрибути глобалізму породжують переорієнтацію правової свідомості на сумнівні цінності, примітивізм правових поглядів і принципів, деградацію правопочуттів тщо»²⁷⁰.

Актуалізація проблематики саме національної правової системи зумовлює звернення, у першу чергу, до національної правової свідомості, яка є складником національної свідомості, має спільні риси з іншими її видами. Дослідивши українську національну свідомість у контексті сучасних політичних процесів, відомий український учений І. Кресіна зазначає: «Національна свідомість є складною модернізованою системою духовних феноменів, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття. [...] Поняття національної свідомості охоплює теоретичні, буденні, масові й елітні, власне національні та запозичені й асимільовані внаслідок акультураційних процесів ідеї, настанови, устремління, культурні здобутки, що утворюють духовний універсум

268 Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – С.180.

269 Сорокин В. В. Юридическая глобалистика : учебник / В. В. Сорокин. – Т.2. – М. : Юрлитформ, 2010. – С. 52.

270 Сорокин В. В. Юридическая глобалистика : учебник / В. В. Сорокин. – Т.2. – М. : Юрлитформ, 2010. – С. 52.

нації»²⁷¹. Хоча існують й інші точки зору. Так, на думку М. Цимбалюка, «у конструюванні визначення правосвідомості не потрібно вдаватися до переліку можливих форм існування правосвідомості (ідей, теорій, поглядів, почуттів, емоцій, уявлень, настанов, компетенцій ...), оскільки цей список так чи інакше не буде повним»²⁷². Автор пропонує таку дефініцію: «Правосвідомість – це осмислене ставлення до нормативізації та державно-інституційного регулювання людського буття в суспільному та природному світі»²⁷³. Вважаємо, що пропонуванний підхід автора до правосвідомості є можливим і доцільним, з огляду на високий ступінь категорійної узагальненості, у якості філософсько-правової категорії.

Між тим, аналіз наукових джерел свідчить, що у панівній більшості дефініцій учені йдуть шляхом перерахування основних компонентів правової свідомості. Така позиція є більш прийнятною для осмислення трансформацій національної правової системи під впливом правової глобалізації, оскільки дає можливість з'ясувати не тільки і не стільки основні елементи правосвідомості, скільки виокремити ті із них, на які, у першу чергу, впливають процеси правової глобалізації²⁷⁴ та які мають фундаментальне значення саме у трансформації національної правової системи. Тому, орієнтуючись переважно на складники правової свідомості суспільства, у подальшому увага буде акцентована на правовій ідеології (раціональний компонент), правовій ментальності (ірраціональний компонент), правовій політиці (компонент поведінкової, прагматичної спрямованості), правовій культурі як ціннісному компоненті правосвідомості та аксіологічному «зрізі» національної правової системи загалом.

Зростання значення правосвідомості у трансформації правової системи зумовлене не в останню чергу особливістю місця в національній правовій системі та глобалізаційних процесах правової ідеології. Як слушно зазначає Т. Андрусак, «можна з певністю стверджувати про необхідність визнання пріоритетності правової ідеології стосовно інших видів ідеології, її ключового значення у сучасному державно-правомурозвитку суспільства»²⁷⁵. Важливе значення правової ідеології у національній правовій системі свідчить про те, що поза змістовними трансформаціями сучасної національної правової ідеології, врахуванням у ній глобальних викликів і загроз, істотно ускладнюється формування стратегічних пріоритетів правового розвитку, їхня практична реалізація, насамперед, розбудова суверенної правової демократичної соціальної держави, громадянського суспільства, забезпечення й захист конституційно проголошених прав людини й громадянина, унеможливлується залучення до європейського та глобального правового простору.

Зважаючи на зазначене, актуальним питанням, що має теоретичне й практичне значення, є дослідження проблем і перспектив формування правової ідеології України

271 Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : (Етнополітичний аналіз) : монографія / І. О. Кресіна. – К. : Вища шк., 1998. – С. 353.

272 Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості : теорія та реальність : монографія / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – С. 66 – 67.

273 Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості : теорія та реальність : монографія / М. М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – С. 67.

274 Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола» // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 102-109.

275 Андрусак Т. Правова ідеологія: поняття та суть / Т. Андрусак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.практ. конференції, 13–14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 3 – 4.

в умовах глобалізації, зокрема, необхідно уточнити поняття і зміст правової ідеології, поняття ідеології глобалізму, визначити вплив глобалізації та ідеології глобалізму на зміст і функції правової ідеології, окреслити основні проблеми й перспективи розвитку національної правової ідеології в умовах глобалізації.

Теоретико-методологічне підґрунтя у дослідженні правової ідеології становлять по-перше, праці вітчизняних і зарубіжних учених, які з різних методологічних позицій вивчали правову свідомість, певним рівнем якої є правова ідеологія. Зокрема, слід згадати праці таких учених, як: О. Атоян, Ю. Битяк, Б. Бичко, В. Братасюк, В. Бурмістров, О. Волошенко, Л. Герасіна, Ю. Грошовий, О. Данильян, О. Дзьобань, В. Калініна, А. Козловський, М. Костецький, П. Кравченко, С. Максимов, А. Мельник, М. Панов, П. Рабінович, В. Селіванов, В. Тацій, Ю. Тодика, Б. Чміль, В. Шкода, І. Яковюк та ін. У доробку російських науковців на увагу заслуговують роботитаких учених як О. Лейст, В. Малахов, В. Нерсесянц, А. Овчинніков, А. Піголкін, Т. Радько, В. Сальников, А. Семітко, А. Хабібулін, Н. Хабібуліна та ін.

Поділяючи думку щодо тісного взаємозв'язку правової свідомості й правової ідеології, слід наголосити, що правова ідеологія – складне, суперечливе динамічне явище, яке потребує окремої уваги. Тому на особливу увагу заслуговують праці тих учених, які досліджували саме правову ідеологію. Безпосередньо проблематика формування правової ідеології в сучасних умовах стала предметом уваги низки вчених, які присвятили їм дисертаційні, монографічні дослідження, статті у фахових виданнях, зокрема: Т. Андрусак, А. Беседін, Ю. Власова, С. Золотарьов, М. Недюха, А. Сидоров, К. Толкачов, В. Толстенко, Ю. Яковець, В. Якунін та ін. Праці вищезазначених науковців становлять другу групу робіт, у яких аналізується поняття, зміст, структура правової ідеології. Разом з тим, ґрунтовні дослідження правової ідеології як елемента національної правової системи суспільства та особливості її формування в умовах глобалізації, у сучасній теорії права майже відсутні.

Попри відмінності у тлумаченні ролі й значення правової ідеології, її моністичного чи плюралістичного характеру, сучасні вчені поділяють думку, що правова ідеологія є складним, суперечливим, комплексним явищем, яке включає в себе сукупність правових ідей, теорій, концепцій, парадигм, переконань, уявлень щодо найбільш оптимального правового розвитку національної правової системи й національної держави. Так, М. Недюха правову ідеологію визначає як «сукупність правових ідей, теорій, поглядів і норм, що в концептуальному вимірі відображають, оцінюють та цілеорієнтують процес соціальних змін»²⁷⁶. На думку А. Беседіна, «правова ідеологія постає найважливішим субстративним елементом правової системи суспільства і має низку рис (відмінних властивостей), які зумовлюють її особливе значення. Вона може функціонально підміняти інші елементи правової системи. Правова ідеологія становить собою основний елемент правової системи сучасного суспільства й містить у собі систему правових ідей, механізм інтерпретації цих ідей, а також систему державних і суспільних інститутів, що впроваджують положення правової ідеології в правосвідомість»²⁷⁷. Змістовно правова ідеологія відображає

276 Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М. П. Недюха // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – №1. – С. 14 – 21.

277 Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Беседин. – М., 2011. – С. 5.

основні досягнення в сфері праві, фіксує форми бажаного правового майбутнього та окреслює шляхи його досягнення.

Аналіз наукової літератури дозволяє виявити таку особливість досліджень правової ідеології в Україні, як переміщення їх у площину проблематики праворозуміння та формування правової доктрини України, науковий інтерес до якої та численні публікації простежуються у провідних фахових виданнях, публікаціях монографічного рівня²⁷⁸. У межах цих досліджень ставляться питання щодо подальшого правового розвитку України, визначаються шляхи і засоби такого розвитку тощо. Зазначений контекст дослідження правової ідеології є цілком закономірним, адже концепції праворозуміння можна розглядати як різновиди правової ідеології. Саме у різних типах праворозуміння знаходяться відповіді на питання щодо співвідношення наявного й належного в праві, можливого та дійсного, розуміння правового ідеалу, тенденцій і перспектив правового розвитку суспільства і держави загалом, України зокрема. Проблематика правової ідеології поряд із правовою соціальною державою, демократією безпосередньо пов'язується із правами людини, верховенством права, громадянським суспільством, яким присвячено численні дослідження вчених²⁷⁹.

Як за змістом, так і за своєю спрямованістю в сучасній теорії права й практиці реалізації існують різні типи й види правової ідеології. Так, залежно від співвідношення ідей і теорій захисту національних інтересів, прав і свобод людини, демократії, з одного боку, та мобілізації громадян і здатності до соціальних змін виокремлюють різні типи європейських правових ідеологій. Найбільш поширеними на думку сучасних учених, є такі типи правової ідеології: ліберально-прогресивний, консервативний, тоталітарний, модернізаційний²⁸⁰. Існують й інші типізації правової ідеології, побудовані за тими чи іншими ознаками та їхніми комбінаціями, однак очевидно, що правова ідеологія у поєднанні із державною ідеологією не тільки формує певне розуміння соціально-правової дійсності, перспектив її розвитку, а й сприяє утвердженню певного громадського порядку і злагоди в суспільстві.

Правова ідеологія сучасних цивілізованих країн передбачає створення ідеологічного балансу між індивідуальними та груповими інтересами, інтересами індивідів, спільнот, громадянського суспільства, держави, утверджує громадянську злагоду, солідарність. З одного боку, «право завжди було, є і буде специфічною ідеологією, за якою стоять інтереси різних соціальних сил, саме це і робить його предметом так званої боротьби за право»²⁸¹, а з іншого, правова ідеологія впливає на різні підсистеми правової системи, зокрема, на розвиток правової культури, здатна «збагачувати її тими ідеями, цінностями, концепціями та принципами, які зміцнюють

278 Див. : Право України. – 2010. №4 (Актуальна тема номера праворозуміння фундамент юридичної науки та практики).

279 Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – №1. – С. 64 – 76.

280 Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М. П. Недюха // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – №1. – С. 16.

281 Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – С. 76.

правову культуру, підвищують її рівень, дозволяють поширити її серед громадян держави»²⁸².

Підтримуючи цю тезу, слід наголосити, що зазначений напрям впливу правової ідеології не є вичерпним. Правова ідеологія впливає не лише на правову культуру, а на всі підсистеми та елементи правової системи, на суб'єктів правової системи, норми права, систему права й законодавства, правову діяльність, функціонування та розвиток правової системи, характер зв'язків між підсистемами та елементами правової системи і зв'язки з іншими системами суспільства. Правова ідеологія у багатьох випадках знаходиться в основі прийняття тих або інших юридично значимих рішень, функціонально підмінюючи собою систему формально визначених норм права, виступаючи у формі правової доктрини або у формі неписаних загальних принципів права, спрямовує процеси правотворчості й правозастосування, акумулює всі складники правової системи та визначає вектор правового розвитку. Отже, правова ідеологія зрештою впливає на статичні й динамічні підсистеми правової системи, її структурні елементи, визначає пріоритети суспільно-правового розвитку.

Визначальне місце правової ідеології в правовій системі зумовлює потребу дати відповіді на низку питань, зокрема: які зміни відбуваються у правовій ідеології в умовах глобалізаційних трансформацій? яким чином змістовні трансформації правової ідеології в умовах глобалізації позначаються на національній правовій системі? чи змінюється за таких умов її роль і значення в правовій системі? які перспективи подальшого розвитку національної правової ідеології в умовах глобалізації?

Аналіз наукових досліджень та практики правового розвитку свідчить, що глобалізація впливає як на утвердження тієї або тієї правової ідеології, так і на структурні елементи правової ідеології. Глобалізація як об'єктивний процес сприяє поширенню ліберальної правової ідеології у світі загалом, в Україні зокрема. Зазначена тенденція зумовлена тим, що глобалізація призводить до формування глобального правового простору, поширення і утвердження світових та європейських правових принципів і стандартів. Сучасні правові системи західного зразка – це системи, які відповідають ліберальному типу політичної системи суспільства. За цих умов постає потреба формування такого вітчизняного соціально-правового простору, який можна було б об'єднати з європейським та глобальним правовим простором на основі спільних європейських і світових правових цінностей і стандартів. Саме цим зумовлена панівна більшість процесів, які відбуваються у національній правовій системі, пов'язаних із адаптацією, гармонізацією національного законодавства із міжнародним та європейським, утвердженням європейських цінностей демократії, правової держави, прав людини, світових стандартів у сфері захисту прав людини, судочинства, правозастосування тощо. Утвердженню основних засад ліберальної правової ідеології в Україні сприяє і налагодження та посилення зв'язків між науковцями різних країн, взаємне збагачення новими правовими ідеями, поняттями, теоріями, трансформація юридичного світогляду загалом.

Можна погодитися з тезою Г. Мальцева, що «правові системи й законодавство багатьох країн у прогресувальній мірі ідеологізуються. Проти цього боролися колись

282 Толстенко В. Правова ідеологія в процесі формування правової культури: проблеми теорії і практики [Електронний ресурс] / В. Толстенко // Юридична Україна. – 2009. №4. – Режим доступу : <http://www.infopressa.com/article604.html>.

«чисті» нормативісти. Але сьогодні протистояти цьому процесу набагато складніше, ніж раніше. Тільки один феномен глобалізму створює ідеологічний натиск на право, якого раніше не було, але є й інші фактори, наприклад, розлад між різними цивілізаціями, культурами й релігіями світу»²⁸³. Таким чином, поряд із поширенням і утвердженням ліберальної правової ідеології у світі загалом, національній правовій системі зокрема, простежується зростання ролі й значення правової ідеології у національній правовій системі.

Ліберальна правова ідеологія у своїх крайніх проявах перетинається з ідеологією глобалізму, ідеологією панування світового ринку, яка за своєю сутністю є економічною, керується цінностями вільного ринку, яким поступаються цінності екологічні, культурні, політичні та ін., а тому національна правова ідеологія зіштовхується з ідеологією глобалізму, створюючи низку гострих проблем і суперечностей. На відміну від ідеології глобалізму, у національній правовій ідеології основним пріоритетом є розбудова незалежної демократичної правової соціальної держави, захист прав і свобод людини й громадянина, а економічні цінності й пріоритети – засіб досягнення поставленої мети.

Враховуючи зазначене, перед українськими вченими постало вкрай важливе завдання – сприяти формуванню в умовах глобалізації такої національної правової ідеології, яка, втілюючи національну ідею побудови незалежної, демократичної, правової держави, захисту прав і свобод людини й громадянина, національних інтересів, у найбільш загальних вимірах узгоджується з ідеєю сталого суспільного розвитку, світовими та європейськими стандартами прав людини, враховує імперативні зобов'язання та зобов'язання «перед усіма» (*jus cogens* та *erga omnes*). Окрім того, «в основі такої ідеології, яка стосовно суспільства функціонує як своєрідна модель сприйняття права, має бути повага до права, знання і визнання фундаментальних правових цінностей, внутрішнє переконання у необхідності дотримання встановлених правових норм».²⁸⁴ Українським у формуванні національної правової ідеології в умовах глобалізаційних трансформацій стає оптимальне поєднання суперечливих дихотомічних процесів: глобалізації та регіоналізації, інтересів світового співтовариства та національних інтересів тощо.

Глобалізація впливає не лише на зміст, а й на функції правової ідеології. Як відомо, у науковій літературі існують різні підходи до функцій правової ідеології²⁸⁵. Разом з тим, у пропонованих підходах не наголошується на основній особливості правової ідеології – цілеспрямованому впливі на свідомість (правову, політичну) індивідів, груп, усього суспільства з метою піднесення престижу та авторитету права, законодавства, держави. У цьому сенсі головна функція правової ідеології – «вплив на формування і розвиток правової, політичної і моральної свідомості, світогляду та

283 Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – С. 704.

284 Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 297-298.

285 Абрамов А. И. Функции правосознания и их роль в реализации функций права / А. И. Абрамов // Правоведение. – 2006. №5. – С. 24; Толкачев К. Б. Правовая идеология в структуре профессионального сознания государственных служащих Российской Федерации / К. Б. Толкачев // Государство и право. – 2007. – №11. – С. 102; Недюха М. П. Правовая идеология українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М. П. Недюха // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. №1. – С. 16.

загальної культури індивідів, на зміцнення у суспільстві правових знань, піднесення престижу та авторитету держави, права, законодавства»²⁸⁶. У колі функцій правової ідеології слід виділити й трансформаційну функцію, яка полягає в здатності правової ідеології шляхом реалізації обґрунтованих і виважених концепцій, теорій, програм, реформ впливати й змінювати не лише правову свідомість і правову культуру, а й суспільні відносини. Так, Т. Андрусак, зауважує: «Зростає і значення функцій, які виконує правова ідеологія, зокрема інтегративної, яка полягає в об'єднанні людей, інтеграції різних соціальних утворень для успішного існування і розвитку всього суспільства; аксіологічної, тобто формулювання і пропагування правових цінностей та ідеалів, які покликані виступати орієнтирами для суспільного розвитку; мобілізуючої, тобто за допомогою спільності ідей і відповідного їхнього змісту ідеологія мобілізує людей і спонукає до тих чи інших дій. Особливо важливою є прогностична функція. Це зумовлено тим, що ідеологія є специфічним інструментом соціального орієнтування і прогнозування. Основним елементом прогнозу є ідеал, що має нормативний характер, він позначає не просто те, що буде, а те, що повинне бути»²⁸⁷.

Глобалізація більшою чи меншою мірою впливає на всі функції правової ідеології, оскільки актуалізує питання щодо оцінки нових правових явищ, процесів, зокрема правових стандартів прав людини, функціонування судової влади, правової інтеграції та ін., розширює правову свідомість як учених, так і пересічних громадян, потребує від них враховувати нові ціннісні орієнтири й норми у правовій політиці, правовій поведінці, більш швидко й адекватно реагувати на нові соціально-правові процеси в суспільстві, прогнозувати перспективи правового розвитку національної правової системи у глобальному правовому просторі.

Аналіз свідчить, що вплив глобалізації на правову ідеологію та її місце в правовій системі виявляється і в інших аспектах.

У контексті дослідження слід звернути увагу на те, що між правовою ідеологією та глобалізацією існує двосторонній зв'язок: поширення ліберальної правової ідеології чи лібералізація права сприяє уніполярній глобалізації. З одного боку, це відбувається тому, що правовий лібералізм пов'язаний з ідеєю правового космополітизму, а з іншого боку, лібералізація права припускає його індивідуалізацію, що в умовах геополітичного виклику веде до послаблення країни. За таких умов для західних країн відкрилися широкі перспективи в державотворенні «загального благоденства» і забезпечення «права на гідне існування» усім своїм громадянам за рахунок природних і трудових ресурсів інших держав²⁸⁸. Зазначене твердження не можна вважати безпідставним. Дійсно, глобалізація, яка пов'язана, насамперед, із західними цінностями й пріоритетами, відкриває набагато більші можливості західним країнам більшою чи меншою мірою залучених до процесу глобалізації, на відміну від тих держав, які виступають у якості об'єктів глобалізації, які не здатні захистити власні національні інтереси: економічні, енергетичні, природоресурсні.

286 Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.] – К. : «Укр. Енцикл.», 1999. – Т. 2: Д – Й. – С. 659.

287 Андрусак Т. Правова ідеологія: поняття та суть / Т. Андрусак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.практ. конференції, 13–14 лютого 2003 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 3 – 4.

288 Танган С. А. Неолиберальная глобализация / С. А. Танган. – М. : Изд-во современная экономика и право, 2004. – С. 178.

Аналіз відповідних джерел свідчить, що сучасна правова ідеологія Української державини вирізняється ідейною обґрунтованістю та виваженістю, її не можна вважати адекватною і оптимальною сучасним світовим реаліям і глобалізаційним викликам, що загалом негативно позначається на змістовних аспектах правового розвитку, законодавчому процесі, змісті багатьох законів, їхньому доктринальному наповненню, аксіологічному спрямуванні тощо. Зазначене детермінує низку проблем, що істотно ускладнюють поступальний розвиток правової системи України. Слід погодитись із твердженням, що не сформованість вітчизняної правової ідеології регіоналізує вітчизняний правовий простір, породжує слабкість правової системи, призводить до втрати чітких політичних і духовних орієнтирів і, як наслідок, до перманентної політичної нестабільності, протистояння²⁸⁹.

У системі елементів правосвідомості правова ментальність з'являється у вигляді глибинного шару, певною мірою поєднується з правовим несвідомим рівнем, з правовою підсвідомістю. Правова ментальність є духовно-правова психологічна інваріанта, що має тільки їй властиві нерухомі, стійкі, тобто консервативні форми відтворення правових цінностей. Як зазначає Р. Байніязов, «Правовий менталітет – це глибинний рівень правосвідомості, виражений у структурованій єдності правових уявлень, стереотипів, звичок, реакцій, у характері і способі юридичного сприйняття»²⁹⁰. Він існує відносно автономно, а наявність у юридичному менталітеті іманентної рефлексії з приводу власного місця в ряді інших правових феноменів показує його культурну і духовну самотність. Інший російський дослідник О. Овчєв зазначає: «Правовий менталітет – це сукупність стереотипів правового мислення, юридичної діяльності і правової поведінки, які ґрунтуються на сформованій у конкретному державно-правовому просторі системи правових цінностей, правових традицій і пріоритетів, що визначаються об'єктивно-суб'єктивними факторами»²⁹¹.

Поширеною є точка зору, згідно з якою менталітет посідає особливе місце в психологічних і ідеологічних структурах свідомості, тісно пов'язаний із соціальними, етнічними, релігійними, науковими, культурними й іншими стереотипами, доведеними до автоматизму діями людей, самотністю їх включення в той чи інший соціум і т.ін.. Якщо менталітет взагалі є специфічним стилем світосприйняття, що відбиває у загальному вигляді тривалий процес спільного існування людей у подібних природно-географічних і соціокультурних умовах, то правовий менталітет виступає специфічним стилем, формою сприйняття права. Як вдало зазначає В. Сальников «правовий менталітет є стриженем, за допомогою якого правова культура, суспільства етнічно «пульсує», функціонально забезпечує власну культурну самість. У цьому випадку правова культура з'являється як особливий якісний правовий стан»²⁹².

289 Недюха М. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології : [Електронний ресурс] / М. Недюха // Віче. – 2009. – № 21. – С. 27 – 30. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1724/>.

290 Байніязов Р. С. Абстрактное правосознание и правовой менталитет / Р. С. Байніязов // Право и политика. – 2003. – № 4. – С. 104.

291 Овчєв Р. М. Правовая культура и российский правовой менталитет : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Р. М. Овчєв. – Краснодар, 2006. – С. 10; Овчєв Р. М. Правовые традиции и модернизация российской правовой культуры / Р. М. Овчєв // Философия права. – 2006. – №4. – С. 84 – 93.

292 Сальников В. П. Правовая культура. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 1997. – С. 575.

Правовий менталітет у структурі свого зовнішнього буття – правової свідомості – виконує функцію впорядкування, стабілізації, консервації, до деякої міри «заморожування» елементів останнього. На думку Р. Байніязова «Юридична стаціонарність правосвідомості залежить від якісного стану правової ментальності, ступеня розвитку її іманентних духовно-психологічних структур»²⁹³. Разом з тим, правовий менталітет характеризується не тільки сталістю, консервативністю, а й динамізмом. На цю властивість ментальності звертали увагу Ф. Бродель та Ж. Дюбі²⁹⁴. Так, Ф. Бродель запропонував схему, у якій розрізняв три види тривалості ментальності в історії, які, на нашу думку також мають місце у праві. До першого виду належать ті ментальні процеси, які протікають на поверхні, вони плинні й змінні (наприклад, правове сприйняття короточасних народних хвилювань тощо), саме на цьому рівні формуються відносини між індивідами, і реакція індивіда на тиск з боку групи; до другого – менш швидкоплинні, середні за тривалістю ментальні процеси, що стосуються як індивідів, так і соціальних груп (сюди відноситься правове сприйняття і відчуття плавних, трансформаційних правових змін у суспільстві); до третього – «темниці тривалого часу» (за Броделем) – відносяться правоментальні структури, які утворюють глибинний пласт уявлень і моделей поведінки, що не змінюються з поколіннями і їхня зміна відбувається шляхом мутацій.

У межах правової й етнічної ментальності формується певний тип ціннісних орієнтирів правової культури, характерний для цього суспільства. Правова самість соціуму визначається, насамперед, власним способом правового осмислення, уявленнями, сприйняттями, переживаннями, особливим характером розумової, творчої діяльності. Ментальна енергія стимулює здійснення юридичних вчинків, що традиційно звичні, зручні з погляду певної правової культури, ігноруючи нетрадиційні правові дії особистості, які суперечать правовому менталітету.

Правовий менталітет утворює духовно-психологічну основу позитивного права, є культурною парадигмою відображення правової дійсності, де позитивні правові феномени переломлюються через правову призму громадянської свідомості, духу суспільства. Правова ментальність поєднує правові традиції і звичаї, раціональне з ірраціональним та інтуїтивним, відображає типове, стале, у правовому мисленні, умонастрої, специфічність правової інтенційності, етнічно-культурну заданість правового образу думки і стилю поведінки та утворює деякий духовний простір, потрапивши до якого індивід збагачується його внутрішньою енергією, силою, засвоюючи тим самим ментальні установки, стереотипи, звички, моделі поведінки.

На жаль, глобалізаційні процеси посилюють розрив між матеріальними й духовними компонентами особистості, їхніми проявами в культурі. Традиції та ментальні установки, з якими людина входить в епоху глобалізації, усе частіше неспіврозмірні. Фрагментарність культури зумовлює фрагментарність особистості, позбавленої будь-яких уявлень про базові моральні цінності, життя з повсякденними проблемами, обмеженість прагматичними інтересами.

Аналіз трансформацій національного правового менталітету в умовах глобалізації потребує звернення до питання щодо етноментальних характеристик

293 Байніязов Р. С. Абстрактное правосознание и правовой менталитет / Р. С. Байніязов // Право и политика. – 2003. – № 4. – С. 105.

294 Dubi G. Histoire des mentalites // Histoire et ses methodes. Sous la Dir De Ch Samaran. – P., 1961.

українців, які зумовлюють її значною мірою. Видатний український філософ Д. Чижевський виокремлює такі характеристики українського національного характеру: емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; індивідуалізм і стремління до свободи в різних розуміннях цього слова. При цьому, філософ наголошує, що індивідуалізм може вести до самоізолювання, до конфлікту з усім та усіма, до руйнації будь-якої життєвої форми; разом з тим, індивідуалізм може вести і веде в певних випадках до глибоко позитивних форм творчості й активності. Поруч з цими двома основними рисами пербуває третя – неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні. З індивідуалізмом, вважає Д. Чижевський, «зв'язані і дуже позитивні риси характеру, як здатність до прийняття нового, тенденції до психічної еволюції, але і максимально негативні сторінки української історії – «шатість», тенденція до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм»²⁹⁵. Мислитель уважав, що українці схильні до безмежного захоплення, піднесення, однак після першої невдачі зневірюються у можливості остаточного успіху і так само швидко переходять до стану цілковитого знеохочення до подальшої праці²⁹⁶. Йдеться про те, що історія українського народу сприяла формуванню такої поширеної риси, як замкненість, адже властивість виявляти свою щирю душу, заявляти про свої права відкрито була завжди небезпечною.

Подібної позиції дотримуються й інші дослідники, зокрема Ю. Калиновський, який звертає увагу на те, що етноментальності українців, у першу чергу, слід виокремити почуття власної гідності, повагу до гідності чужої, схильність до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися, так званих «законних речей» (етикет, любов до чистоти й порядку, краси життя)²⁹⁷. «Такі риси наближають українця до західноєвропейської культури – у дечому до німців, з їхньою солідністю, діловитістю, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти; у дечому до романської культури — тягою до форми, елегантністю, бажанням внести у все красу, висвітлити нею кожен сферу життя, взагалі світлим і радісним поглядом на життя. У той же час, правова культура та правосвідомість українського народу набула ознак правового нігілізму, скептичного ставлення до законодавства, яке часто-густо насаджувалося державою-загарбником і не відповідало інтересам нашого народу, оскільки воно (законодавство) було або польським, або австро-угорським, або російським, тільки не українським. Тому правова культура та правосвідомість українців більш «орієнтувалась» на традиції, звичаї як засіб збереження своєї національно-культурної ідентичності, ніж на позитивне право»²⁹⁸.

Складність і суперечливість полягає і в тому, що етноментальні характеристики є відмінними у населення Західної та Східної України. Так, для галичан більшою мірою притаманний індивідуалізм. На думку І. Лисяк-Рудницького²⁹⁹, природні умови, зокрема, лісовий характер Західної України істотно вплинув і на її внутрішню історію,

295 Чижевський Д. Філософія і національність [Електронний ресурс] / Д. Чижевський / Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – С. 5 – 17. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph02.htm>.

296 Чижевський Д. Філософія і національність [Електронний ресурс] / Д. Чижевський / Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – С. 5 – 17. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph02.htm>.

297 Калиновський Ю. Ю. Сутність етнополітики / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : ХВУ, 1998. – С. 17.

298 Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – С. 123.

299 Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Історія філософії України : хрестоматія. – К., 1993. – С. 515.

оскільки ліс ускладнював контакти, роздрібнював населення на групи, а в цілому такі умови сприяли політико-правовому та економічному партикуляризму. Натомість, населенню Нижньої Наддніпряни характерні колективізм, у поєднанні з анархізмом, радикалізмом і народництвом, вірою в «доброро розумного господаря», сформовані в польський і радянський політико-правовий період розвитку. Таким чином, українська правова культура більшою мірою тяжіє до «західного» типу, хоча містить і окремі риси «східного» типу, які виявляються різною мірою у населення Східної та Західної України. Зазначені особливості етноментальних характеристик українців виявляються не лише в особливостях національної правової свідомості й правової культури, а й визначають особливості національної правової системи.

Слід зазначити, що суперечливість етноментальних характеристик, соціально-правових цінностей притаманна не лише українцям, а й багатьом народам і націям. Ще в 40-х роках минулого століття відомий американський учений Л. Колман, досліджуючи базові американські цінності та національний характер, до «американських рис» відносить такі: «громадська активність; демократія (переконаність у ній і боротьба за неї); віра в рівність всіх людей (за фактом і по праву); свобода особистості (в ідеалі та в дійсності); зневага до закону (перевага прямої дії); місцеве самоврядування; практичність; процвітання й загальний матеріальний добробут; пуританство; релігійність і віра у велике значення релігії для життя країни; одноманітність і конформізм»³⁰⁰. Із переліку перерахованих цінностей стає очевидним, що певна їх частина суперечить одна одній, зокрема: цінності «місцевого самоврядування» й «демократії» прямо суперечать «зневазі до закону», який призводить до «прямої дії». Віра в «рівність» і «свободу» прямо суперечить «одноманіттю» та «конформізму». Самі американці визнають таку суперечливість, зокрема Ф. Хсю³⁰¹. Попри перераховані та інші суперечливі риси американців, існує певна їхня єдність, яка дає підстави для існування такого феномену як «американський менталітет».

На відміну від правової ідеології та правової ментальності, правова політика більш орієнтована на прагматику правового розвитку. Правова політика є основоположним компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин загалом, формування і функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації, зокрема. Розбудова й розвиток державності та громадянського суспільства неможливі без посилення їхньої правової основи, без обґрунтованої правової політики. Як наголошують сучасні вчені, «серед усіх напрямів діяльності держави правова політика відіграє в Україні вирішальну роль, оскільки економічному, соціальному, культурному розвитку нашого суспільства явно бракує надійної та повної правової основи. А отже, лівова частканедоліків, які виявляються в процесі реалізації державної політики, зумовлена незадовільним станом її правового забезпечення»³⁰².

300 Coleman L. What is American a Study of Alleged American Traits / L. Coleman // Social Forces. – 1941. – Vol. XIX. – №4. – P. 498.

301 Hsu F. L. K. American Core Value and National Character // Psychological Anthropology / Ed. by F. L. K. Hsu. Homewood : The Dorsey Press Inc., 1961. – P. 209 – 230.

302 Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / І. О. Кресіна, А. С. Мавієнко, Н. М. Оніщенко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2006. – С. 297.

Сучасні вчені наголошують, що «взаємодія правової системи й правової політики має ключове значення для ефективного проведення правових перетворень, для конструктивного формування і посилення правової державності³⁰³, вбачають у правовій політиці потужний інструмент перетворень³⁰⁴, а її результат – у «зростанні якості й рівня правового життя суспільства й особистості»³⁰⁵.

На жаль, досвід правового розвитку України та його наукового осмислення свідчать про існування низки гострих проблем як у тлумаченні поняття, змісту, сутності правової політики, так і в сфері її формування та реалізації. Проблема правової політики у теоретичному плані, зазначає академік НАН України Ю. С. Шемшученко, «знаходиться на рівні де лега ференда (лат. de legeferenda – з точки зору законодавчого припущення). Проблемними залишаються саме поняття правової політики, її зміст, місце у системі інших видів політики тощо»³⁰⁶. Відсутність скоординованої, цілісної, обґрунтованої концепції правової політики, якісний стан українського законодавства та його інтенсивність, перманентний характер внесення змін і доповнень до прийнятих законів, численність законів і підзаконних актів, їхня внутрішня суперечливість у поєднанні з правотворчими похибками, прорахунками в правовому регулюванні, істотно ускладнюють модернізацію української держави та національної правової системи.

Аналіз джерельної бази з проблем правової політики дає підстави зробити висновок, що в сучасних наукових дослідженнях правова політика переважно розглядається як різновид державної політики й характеризується спільними з нею рисами. У зазначеному контексті на увагу заслуговують праці таких учених як В. Горбатенко³⁰⁷, В. Тертичка³⁰⁸, В. Ребкала³⁰⁹, Т. Брус, О. Кучеренко, В. Філіпчук, В. Цветков³¹⁰ та ін.

Наукові здобутки українських і зарубіжних учених щодо осмислення проблем формування правової політики загалом, в Україні зокрема, дають підстави зробити

-
- 303 Правовая политика как научная теория в историко-правовых исследованиях / под ред. докт. юрид. наук, докт. филос. наук, проф. О. Ю. Рыбакова. – М. : Статут, 2011. – С. 382 – 383.
- 304 Матузов Н. И. Правовая политика: концепция и реальность / Н. И. Матузов // материалы научной конференции «Правовая политика: федеральные и региональные проблемы», Саратов, 22 – 23 июня 2000 г. / под ред. Н. И. Матузова. – Саратов, Тольятти. – 2001. – С. 36.
- 305 Малько А. В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь / А. В. Малько // материалы «круглого стола» «Правовая политика и правовая жизнь», Москва, 12 сентября 2000 г. ; под ред. В. А. Казначеева. – Пятигорский технологический университет. Научные труды. – Серия: Юридические науки. – Пятигорск. – 2002. – С. 10.
- 306 Шемшученко Ю. С. Правова політика // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 5: П – С. – С. 38; Рыбаков О. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки / О. Рыбаков // Журнал российского права. – 2002. – №3 [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://base.garant.ru/5119759/>.
- 307 Цветков В. В. Демократія. Управління. Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 346 с.
- 308 Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
- 309 Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / за ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 232 с.
- 310 Цветков В. В. Державне управління : основні фактори ефективності. Політико-правовий аспект / В. В. Цветков ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Академія правових наук України. – Х. : Право, 1996. – 164 с.; Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні. Політико-правові детермінанти : монографія / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 2003. – 495 с.

висновок, що її дослідження здійснюється у чотирьох основних напрямках: по-перше, як різновид правової діяльності різних суб'єктів права; по-друге, як сукупність заходів, завдань, програм, настанов для досягнення певних цілей (насамперед, розбудови правової держави і захисту прав людини); по-третє, як соціально-правове явище, іманентно пов'язане із правовою культурою і правовою свідомістю, по-четверте, як правова категорія. У науковій літературі простежуються різні позиції стосовно оцінки ролі й значення правової політики в суспільстві та державі, від тих, хто недооцінює, до тих, хто її ідеалізує.

Між тим, спільним для більшості наукових позицій учених є визнання прагматичної спрямованості правової політики, її пов'язаності з наданням функціонуванню держави, суспільства і правової системи цілеспрямованості та перспективності розвитку. Разом з тим, правову політику не слід ототожнювати із поточною діяльністю державних органів. Її істотною особливістю є спрямованість у майбутнє, формування правових концепцій стратегічного характеру. Правова політика, критично оцінюючи реалії, орієнтується, у першу чергу, на правовий розвиток, на вдосконалювання системи правового регулювання з метою більш ефективного виконання соціальних, економічних, політичних та інших завдань, які стоять перед державою.

Узагальнюючи та систематизуючи погляди сучасних українських і російських учених на правову політику, можна виокремити за різними критеріями такі її форми та різновиди: 1) за змістом виокремлюють такі форми: правотворча; правозастосовна; правовиховна; правоінтерпретаційна; 2) за терміном дії виокремлюють такі види: стратегічна; тактична (поточна); 3) за галузями права – конституційна; кримінально-правова; адміністративно-правова та ін.; 4) за видами юридичної діяльності – правотворча; правозастосовна; установча; правоохоронна; контрольна-наглядова.

Зазначені форми й види правової політики не є вичерпними і однозначними. Російський учений А. Мазуренко виокремлює також позитивну й негативну правову політику³¹¹. Існують й інші підходи, зумовлені, зокрема, відмінними поглядами на види юридичної діяльності тощо. Вчені звертають увагу на той факт, що подібно «правовому регулюванню в цілому, в процесі реалізації правової політики можна спостерігати перехід від одних форм правової політики до інших».³¹² Перелік і зміст різновидів правової політики постійно оновлюються, зважаючи на постійний розвиток суспільних відносин, появу нових правових процесів і явищ.

У періоди відносної стабільності суспільного розвитку істотна роль правової політики зменшується, актуальності набувають окремі її різновиди. Такі міркування підтверджуються й дослідженням Г. Муромцева, який проаналізувавши основні періоди в еволюції наукових підходів до правової політики з кінця XIX – початку XX ст., і до наших часів, а саме – дорадянський, радянський і пострадянський, робить висновок, що «при всій своєрідності кожного з них можна проте виділити притаманну їм загальну властивість. Це – системні кризи, які періодично виникали в суспільстві. Різні за своєю природою і формам прояву вони звичайно приводили до значного

311 Мазуренко А. П. Правотворческая политика : понятие и соотношение со смежными юридическими категориями / А. П. Мазуренко // Государство и право. – 2010. – №4. – С. 17.

312 Малько А. В. Правовая политика современной России: цели и средства / А. В. Малько, К. В. Шундииков // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 15.

зниження ефективності права. У цих умовах правова політика щораз розглядалася як якийсь чарівний засіб її підвищення, як інструмент подолання кризи. Ідеалізація можливостей правової політики, тенденція до їх перебільшення періодично проявляється протягом усього століття»³¹³. Зазначено пояснюється, насамперед, тим, що впродовж тривалого часу правова політика фактично ототожнювалася з державною.

Визнання особливої значущості правової політики в трансформаційних процесах правової системи спостерігається й на сучасному стані розвитку України, особливо в час набуття Україною незалежності. Уже в Постанові Верховної Ради УРСР³¹⁴ від 25 грудня 1990 р. Раді Міністрів було доручено спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах. У Декларації про державний суверенітет України (розділ IX)³¹⁵ закріплювався принцип, згідно з яким Україна є постійно нейтральною державою, що не бере участі у військових блоках. Україна бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах (розділ X). Зазначений перелік сфер, а відповідно і видів міжнародних організацій має вичерпний характер і не передбачає участі у військово-політичних блоках чи міжнародних організаціях військового спрямування. Отже, проголошений європейський вибір став стратегічним напрямом подальшого державно-правового розвитку України, про який вона заявила вже на момент проголошення незалежності, склав підґрунтя формування правової політики української держави.

Сучасна національна правова політика, під впливом глобалізації та внутрішньосупільних проблем перебуває в стані динамічної трансформації й ускладнення. Перед Україною гостро постали питання щодо збереження національного суверенітету держави в умовах глобалізації, її членства в міжнародних, наднаціональних організаціях, спрямованості сутнісних і змістовних трансформацій національної правової системи. Стало очевидним, що проблеми трансформації правової системи, правової політики пов'язані з еволюцією процесу управління соціально-політичними процесами, якісно новими, більш оптимальними і адекватними новим сучасним реаліям правовим регулюванням суспільних відносин.

В умовах глобалізації та інтеграції правових систем тенденції зміни правової політики в Україні мають низку особливостей, зокрема:

1. Невизначеність, нестабільність, часткова керованість суспільного розвитку, спричинені глобалізацією, зумовлюють нагальну необхідність розробки й прийняття Концепції правової політики, на чому акцентували увагу відомі українські вчені, зокрема, такі як: Ю. Баулін, В. Борденюк, М. Буроменський, Н. Гуторова, А. Заєць, М. Оніщук, О. Руднєва, М. Недюха, В. Яблонський, І. Яковюк, О. Ярмиш та

313 Муромцев Г. И. Правовая политика: специфика понятия и ее преломление в постсоветской России [Электронный ресурс] / Г. И. Муромцев. – Центр правовых исследований и развития законодательства. – Режим доступа: <http://www.centrlaw.ru/publikacii/Muromtsev1/index.html>.

314 Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України: постанова Верховної Ради УРСР від 25.12.1990 № 581XII // Відом. Верх. Ради України. 1990. – № 31. – С. 429.

315 Декларація про державний суверенітет України // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

ін.³¹⁶ Концепція правової політики як доктринальний документ має враховувати тенденції глобалізації та стратегію євроінтеграції, узгоджуватися із конституційною реформою, що відбувається в Україні. Базова концепція правової політики стане основою, підґрунтям для розробки програмних доктринальних документів, зокрема концепції правотворчої політики, правореалізаційної, правової політики у сфері захисту прав людини. Правова політика в умовах глобалізації як система теоретичних положень щодо сутності, цілей, принципів, пріоритетів, напрямів, механізмів реалізації й шляхів підвищення ефективності правового регулювання у довгостроковій перспективі має формуватися на основі наукової обґрунтованості, єдності, взаємоузгодженості, взаємодоповнюваності окремих різновидів правової політики, зокрема: конституційно-правової, адміністративно-правової, кримінально-правової та інших її різновидів. Концепція правової політики як спільне надбання правової теорії й практики покликана стати виваженим і гнучким засобом цілеспрямованої модернізації національної правової системи і модернізації української держави в умовах глобалізації та євроінтеграції. Слід наголосити, що на сьогодні існує нагальна необхідність прийняття Концепції правової політики в Україні. При цьому, як зазначає відомий український учений О. Ярмиш, такий документ повинен легітимізуватися указом Президента.

2. Підґрунтям ефективної правової політики України має стати національна правова ідеологія³¹⁷ як концептуальна основа, яка в змістовному та функціональному аспектах підпорядкована принципу верховенства права, доктрині юридичної відповідальності держави перед особою, гарантує і захищає права людини, забезпечує ефективність законодавства, сприяє формуванню цілісної національної правової системи, досягненню структурно-функціональної єдності її елементів, правовими засобами забезпечує модернізацію держави, захищає національні інтереси, гарантує оптимальне функціонування правової держави і громадянського суспільства, сприяє зміцненню міжнародного авторитету України, позиціонує Україну як цивілізовану європейську державу в глобальному правовому просторі.

3. Глобалізація, яка впливає на всі різновиди державної політики, впливає і на правову політику України, насамперед, – законодавчу, оскільки у процесі її реалізації відбувається оформлення та закріплення політичних рішень у приписах законодавчих актів, нормах позитивного права. При цьому законодавчий напрям правової політики охоплює не тільки процедури законотворчості, процеси проходження законопроектів, але й пошуку нормативно-змістового навантаження законодавчих актів. Вплив міжнародного чинника актуалізує зокрема, процеси уніфікації, імплементації, гармонізації правових принципів і норм. Збільшення питомої ваги міжнародно-правового масиву у національному законодавстві певною мірою зумовлене тим, що значна частина цих норм діє на випередження, а галузі й інститути міжнародного права виникають значно раніше, ніж відповідні нові галузі й інститути національного права (атомне право, сімейне право тощо).

316 Науково-практична конференція «Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування», 05 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1006/>.

317 Науково-практична конференція «Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування», 05 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1006/>.

Не менш складними й актуальними є проблеми у сфері правозастосовної політики. Глобалізація активізує впровадження й реалізацію міжнародних правових стандартів у правозастосовну діяльність, а євроінтеграція прискорює процес приведення у відповідність із європейськими стандартами правових норм національного законодавства, що регламентують правозастосовну діяльність, насамперед правоохоронну, правозахисну, судову. Світові та європейські правові стандарти впроваджуються в моделі організації правозастосовної діяльності, що знаходить прояв в удосконалюванні організації й діяльності правозастосовних інститутів, у забезпеченні їхньої відповідності загальновизнаним світовим і європейським моделям.

4. Правова політика іманентно пов'язана з діяльністю державних органів, водночас, слід визнати, що її ефективність і оптимальність в умовах глобалізації все більше залежить від інститутів громадянського суспільства. Відкритість кордонів, залученість у глобальний економічний, правовий, інформаційний, культурний простір, трансформація правової свідомості й правової культури громадян, нестримне їхнє прагнення відстоювати й захищати свої права і свободи сприяють утвердженню в Україні громадянського суспільства. У цьому контексті слушною є пропозиція О. Ярмиша розглядати Концепцію правової політики саме як документ, який закріплює компроміс між громадянським суспільством і державою³¹⁸. Зазначена ідея заслуговує на особливу увагу, зважаючи на те, що саме компроміс між громадянським суспільством і державою виступає тією діалектичною суперечністю, тим внутрішнім чинником, який є одним із основних джерел суспільно-правового розвитку України. Активне громадянське суспільство позитивно впливає на правову політику, підвищення якості державного управління шляхом забезпечення прозорості та стабільності демократичних перетворень. Прийняті нормативні акти, зокрема Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»³¹⁹, Закон України «Про громадські об'єднання»³²⁰, затвердження «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»³²¹ стали важливими кроками у цьому напрямі і орієнтують на: наділення громадських об'єднань правом законодавчої ініціативи; залучення інститутів громадянського суспільства, які володіють певними навичками, до ухвалення рішень державних органів та контролю за їх виконанням.

5. Правова політика України визначається також її залученням і участю у процесах удосконалення архітектури європейського правового простору, у міжнародній миротворчій і антитерористичній діяльності, багатосторонніх заходах протидії глобальним і регіональним викликам і загрозам, у безпекових програмах

318 Науково-практична конференція «Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування», 05 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1006/>.

319 Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: закон України від 01.07.2010 р. // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

320 Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/457217.

321 Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації. Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.

ОБСЄ, СНД та ін., співробітництвом із Радою Європи, ОБСЄ, ЄС, ПАРЄ, Венеційською комісією тощо.

Глобалізація як визначальна тенденція сучасності прискорює і поглиблює взаємодію, посилює взаємозалежність правових систем, спричиняє поступове їх зближення, інтеграцію, формування спільного правокультурного простору, супроводжується визнанням спільних цінностей, принципів, норм, стандартів, зіткненням відмінних правових традицій, звичаїв, «зняттям» правокультурних відмінностей. Як наголошують сучасні вчені, зокрема А. Ковлер³²², В. Графський³²³: глобалізація і універсалізація культури, американський «культурний імперіалізм» уже призвели до баналізації багатьох світових культур, «появи нових субкультур»³²⁴. Як наслідок, підриваються основи не лише культурного плюралізму, а й плюралізму правового: стираються кордони між правовими сім'ями й правовими системами, які базуються на спільності типів культури і цивілізацій. Окрім того, проголошений курс України на євроінтеграцію, залучення до європейських і світових політико-правових структур, виконання взятих на себе зоб'язань перед низкою наддержавних інститутів супроводжуються визнанням і втіленням нових правових цінностей, норм, стандартів, які не притаманні національній правовій культурі, запозичуються із європейського й світового правового досвіду.

Складна й суперечлива взаємодія правових культур як об'єктивний процес правового розвитку викликає появу низки гострих проблем у національній правовій культурі, які позначаються на функціонуванні й розвитку національної правової системи, зокрема: правових наслідків стирання культурних відмінностей, визнання й утвердження нових правових цінностей, норм, стандартів, визначення шляхів і способів подолання негативних наслідків глобалізації у розвитку національної культури, збереження національної правової ідентичності, обґрунтування ціннісних орієнтацій правового виховання й правової освіти населення тощо.

Саме тому дослідження глобалізаційних трансформацій ідеологічної підсистеми передбачає аналіз трансформацій правової культури, зокрема, як її елемента, який акумулює правові цінності, що притаманні і є домінуючими в суспільстві.

Зазначене, зокрема, зумовило актуалізацію наукового осмислення правової культури. За останні роки захищено низку дисертаційних робіт, надруковано численні наукові публікації, присвячені різноманітним аспектам правової культури й правової свідомості у контексті: розбудови правової держави в Україні (С. Максимов, О. Ганзенко, В. Головченко, Т. Мартинюк, О. Менюк, В. Мухін, І. Осика, М. Требін); формування професійної правової свідомості й культури (С. Сливка, П. Макушев, Ю. Легеза, І. Зеленко, Є. Федик); подолання правового плюралізму (Ю. Калиновський, Л. Горбунова); правового виховання (О. Гіда, М. Штангерт); особливостей українського правового менталітету, правової культури та її взаємозв'язку з національною безпекою (О. Дзьобань) тощо. З'являються наукові публікації, у яких досліджуються окремі аспекти впливу глобалізації на національну політичну й правову культуру, зокрема Р. Бірюкова, Л. Васечко, Г. Ніколайченко та ін. Водночас

322 Див.: Ковлер А. И. Антропология права : [учебн. для вузов] / А. И. Ковлер. – М. : НОРМА, 2002. – С. 4-5.

323 Див.: Графский В. Г. Всеобщая история права и государства / В. Г. Графский. – М. : Норма – Инфра, 2000. – 744 с.

324 Горський В. Глобалізація культури як проблема України / В. Горський // Практична філософія. – 2002. – № 5. – С. 33.

монографічні праці, присвячені трансформації правової культури в умовах глобалізації загалом, національної, зокрема, відсутні.

Дослідження глобалізаційних трансформацій національної правової культури в умовах глобалізації потребує, насамперед, уточнення поняття «правова культура», її структури, співвідношення із поняттями «правова система», «правова свідомість». Не вдаючись у наукові дискусії з приводу існуючих численних дефініцій правової культури, що є предметом окремого наукового дослідження, слід підкреслити, що сучасні науковці розмежовують широке й вузьке розуміння поняття «правова культура».

У широкому розумінні під правовою культурою прийнято розуміти усе позитивне, що створено людством у правовій сфері, відтак – правова культура відображає стан правосвідомості, юридичної науки, освіти, якість розробки текстів законів, рівень професіоналізму функціонування правоохоронних та інших правозастосовних органів і таке ін. Відомий учений А. Семітко, дотримуючись широкого розуміння правової культури вважає, її синонімом державно-правової системи, правової сфери життя³²⁵.

Правова культура у вузькому розумінні – це рівень знання права членами суспільства та їхнє ставлення до права, а також престиж права у суспільстві. Вона є важливою умовою і засобом зміцнення законності та правопорядку³²⁶. Недоліком вузького розуміння правової культури є те, що воно певною мірою обмежує інтерпретацію правової культури, її прояви, а в деяких випадках зводить до окремих елементів. Втім інтерпретація правової культури як сукупності домінуючих правових цінностей та ціннісних орієнтацій спрямоване на визначення її місця та ролі у правовій системі, виявлення зв'язків з іншими правовими явищами та відповідних трансформацій під впливом правової глобалізації саме на основі системного, а не культурологічного підходу.

У контексті зазначеного на увагу заслуговує тлумачення правової культури як ціннісних проявів правової дійсності, що є внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності³²⁷. Тому правова культура, правосвідомість та інші правові явища діалектично взаємозумовлюють їхнє існування та функціонування. Так, у правовій культурі та правосвідомості оцінюються й співвідносяться потреби, інтереси з ідеалами та імперативами належного, справедливого, бажаного, з одного боку, та із правовою реальністю, правовою практикою, з іншого боку. Саме на підставі таких чинників формуються моделі правової поведінки, правової організації суспільного життя.

Правова культура, поряд із моральною, політичною, естетичною, екологічною та ін., характеризується загальними рисами, закономірностями функціонування й розвитку культури і, водночас, має свою специфіку. У цьому контексті на увагу

325 Семітко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс (проблемы теории и методологии) : автореф. дис. на соиск. научн. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А. П. Семітко. – Екатеринбург, 1996. – С. 3.

326 Тодька Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры / монография / Ю. Н. Тодька. – Х. : РАЙДЕР, 2001. – С. 8.

327 Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства / монографія ; за ред. проф. Ю. П. Битяка та доц. І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – С. 5.

заслугове теза відомого російського вченого С. Алексеева: «Саме через право втілюється головне, у чому виявляється призначення культури, – потенціал розуму, накопичених духовних багатств творчості, покликаних і здатних відгородити й захистити людину від неприборкуваних демонічних сил природи й суспільства, від тенденцій до ентропії, розпаду»³²⁸.

Проте більшої уваги заслугове широке розуміння правової культури як аксіологічної інтерпретації правової системи, що дозволяє реалізувати у дослідженні трансформацій національної правової системи культурологічний підхід, зокрема, системним чином осмислити вплив глобалізації на функціонування й розвиток національних правових культур, їхню взаємодію, посилення якої в сучасних умовах визнають науковці різних напрямів – філософи, культурологи, антрополози, соціологи, юристи, як вітчизняні, так і західні. Водночас характер, напрями, особливості, наслідки такого впливу оцінюють по-різному. Так, на думку Дж.Де-Вос, «рух до світового співтовариства пов'язаний із страхом перед посиленням культурної гомогенності. Втрачаються не тільки культури окремих областей Нової Гвінеї, але й відмінні риси традиційних культур у всьому світі»³²⁹. Сучасні вчені активізацію міжкультурної взаємодії, що супроводжується «зняттям» культурних відмінностей, «експансією правової культури Заходу»³³⁰, визнають одним із основних проявів глобалізації, який приховує в собі низку загроз, аж до зникнення національних культур. Як зазначає відомий український учений Ю. Оборотов, «деякі національні правові культури буквально руйнують правові цінності інших культур, деформують національне законодавство, юридичну практику, негативно позначаються на правовому менталітеті народу»³³¹.

В умовах глобалізації взаємодіють як окремі національні правові культури, так і правові культури Заходу й Сходу. Як наголошує відомий французький учений Н. Рулан, «сучасна епоха характеризується тим, що проникнення західних культурно-правових моделей відбувається набагато швидше і на більш великі відстані, що значно збільшує можливості передачі права»³³². У цьому сенсі взаємодія сучасних правових культур є закономірністю правового розвитку, що позначається на будь-якій національній правовій системі, у тому числі – українській. Найбільш суперечливим і складним в умовах глобалізації є взаємодія правових культур Заходу й Сходу, адже сам процес глобалізації у багатьох своїх вимірах є продуктом Заходу. До того ж, сучасні політико-правові надбання й цінності, зокрема: демократія, рівність, свобода, права людини, парламентаризм, багатопартійність, правова держава та відповідні їм норми, інститути, справедливо асоціюються із західною культурою. Економічна, технічна, військова, політична могутність західних держав, новації в усіх сферах у поєднанні із пропагандою, завоюваннями сприяють експансії західної політико-правової культури,

328 Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – С. 225.

329 Де Вос Дж. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос : современная психологическая антропология ; под общ. ред. А. А. Белика. – М. : Смысл, 2001. – С. 241.

330 Мартышин О. В. Национальная политическая и правовая культура в контексте глобализации / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2005. – №4. – С. 9.

331 Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии : монография / Ю. Н. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 111.

332 Рулан Н. Юридическая антропология : уч. для вузов / Н. Рулан ; [пер. с фр., отв. ред. В. С. Нерсисянц]. – М. : НОРМА, 1999. – С. 185.

тиску на відмінні правові культури Сходу. Як справедливо зауважує О. Борискіна, «наявність серйозних негативних наслідків спроб уніфікації й універсалізації правових культур, не завжди виправдана відмова від урахування національних правових традицій роблять цілком закономірним негативне ставлення багатьох дослідників до глобалізації»³³³.

Взаємодія правових культур, що належать до різних типів, за своїм змістом і наслідками істотно відрізняється від взаємодії правових культур, що належать до одного типу правових систем, є більш складними й суперечливими. Причини цього криються у декількох аспектах. По-перше, значна частина правових принципів, норм і цінностей незахідних суспільств іманентно пов'язана з релігійними віруваннями й мораллю, а тому спроби їх змінити, осучаснити, європеїзувати досить часто сприймаються як замах на національні правові звичаї та традиції. По-друге, правова глобалізація має нееквівалентний характер, а очевидні переваги мають, насамперед, економічно потужні держави. Окрім того, процес глобалізації досить часто супроводжується загрозливими спробами європеїзації суспільств із незахідною правовою культурою, прагненнями нав'язати власне бачення моделі правового розвитку, геополітичною експансією прав людини, «конвенційними домовленостями» тощо. У цьому сенсі до уваги слід взяти міркування О. Братусьової, яка зазначає, що поступова універсалізація й уніфікація права за рахунок зближення правових культур різних типів і поступового стирання відмінностей між ними на практиці виявляється у принципово іншій тенденції – «насамперед, посилення протистояння правових культур, які належать до різних типів, більш жорсткого конфлікту між ними, а також поступове збільшення внутрішньої суперечливості незахідних правових культур»³³⁴, оскільки кожна культура має свою власну історію, ґрунтується на певному менталітеті.

На увагу заслуговують і міркування Є. Завадської, яка наводить два принципи взаємодії правових культур Сходу й Заходу, а саме: гомологічний і діалогічний. В узагальненому вигляді гомологічний принцип полягає у певній кореляції між точками різних систем, вимагає здійснювати інтерпретацію фактів культури, на відриваючи їх від того підґрунтя, на якому вони вирости. Будь-яка зовнішня інтерпретація традиції має збігатися із самоінтерпретацією зсередини. Водночас послідовно проведений гомологічний принцип вступає в суперечність із життям, де культури, відкидаючи деякі свої одвічні риси, засвоюють свої. Звідси – доповнення гомологічного принципу діалогічним, який дозволяє більш глибоко зрозуміти логіку культурних контактів³³⁵.

Отже, прозахідна спрямованість глобалізації у багатьох випадках призводить до посилення протиріч, конфліктів, створює загрозу поглинання окремих національних культур, відтак – стимулює тенденцію до сепаратизму, націоналістичних настроїв, створює загрози не лише для національних правових культур, а й гармонійного міжкультурного діалогу. Прояви глобалізації в міжкультурній взаємодії аж ніяк не зводяться до універсалізації та уніфікації права за рахунок зближення правових

333 Борискіна О. Н. Последствия глобализации для развития национальных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем / О. Н. Борискіна // История государства и права. – 2008. – №17. – С. 6.

334 Братусева О. Н. Правовые культуры в условиях глобализации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Братусева Ольга Николаевна. – Москва. – 2009. – С. 108.

335 Завадская И. В. Культура Востока в современном западном мире / И. В. Завадская. – М. : Наука, 1977. – С.10 – 11.

культур різних типів і поступового стирання відмінностей між ними, а є більш складними й суперечливими.

У силу специфіки західних і східних правових культур обмін між ними, що є наслідком міжкультурної взаємодії, має нееквівалентний характер. Вплив правових культур західного типу на східні правові культури має очевидний характер, зворотній вплив є незначним. Характерна для правових культур східного типу традиційність перешкоджає їхній вестернізації, через що можливими стають лише часткові зміни. Вступаючи в протиріччя із правоментальними властивостями східних правових культур, набуті риси зумовлюють зниження ступеню цілісності й стабільності національних правових культур, відповідно – національних правових систем. Духовний компонент національних правових культур на Сході залишається практично незмінним, а складники матеріальної правової культури, які змінюються, з ними дисгармоніюють. Принципова відмінність релігійно-моральних основ східних правових культур визначила те, що, маючи схожі риси, ці культури все-таки несуть істотні правоментальні відмінності. Як наслідок, подальше зближення східних правових культур в умовах глобалізації не відбувається.

Таким чином, в умовах глобалізації посилюється протистояння правових культур, що належать до різних типів, підвищується ступінь конфліктності їхньої взаємодії. Прояви глобалізації в розвитку східних правових культур є більшою мірою негативними, ніж позитивними. До негативних наслідків глобалізації варто віднести й те, що взаємодія в умовах глобалізації правових культур, які належать до різних типів, створює реальну небезпеку як для гармонійного розвитку національних правових систем, так і для нормального міжкультурного й міждержавного діалогу.

На особливу увагу заслуговує питання стосовно чинників, які визначають масштаби взаємодії правових культур, її наслідків тощо. Так Є. Матвієнко зазначає, що масштаби впливу на правову культуру її контактів з носіями іншої правової культури визначаються такими обставинами: 1) культурно-правова близькість контактуючих суспільств (так, китайське право вплинуло на Японію, Корею, країни Південно-Східної Азії, спроба ж запозичення європейського права іншими країнами успіху не мала через найглибші культурні відмінності, аж до неможливості адекватного перекладу правових текстів); 2) ставлення носіїв культури-реципієнта до культури-донора (запозиченню правових інститутів сприяє усвідомлення технологічної та економічної переваги відповідної країни; коли це панування ґрунтується на військових, силових засобах, негативне ставлення поневоленого населення до гнобителів перешкоджає рецепції); 3) ступінь зв'язку з іншими елементами культури суспільства (чим сильніші інтегровані компоненти культури, тим складніше замінити вигляд кожного з них окремо)³³⁶.

Слід звернути увагу й на те, що в умовах глобалізації нееквівалентність інформаційного обміну між правовими культурами різних типів спричинена об'єктивно існуючими чинниками, насамперед тим, що західна правова культура характеризується мозаїчністю, взаємною автономією своїх складників, більшою гнучкістю, здатністю пристосовуватися, проникати в інші культури. Східні правові культури такими властивостями не володіють.

336 Матвиенко Е. А. Правовая культура России на рубеже столетий (Обзор всероссийской научно-теоретической конференции) / Е. А. Матвиенко // Государство и право. – 2001. – №10. – С. 107.

Історичний досвід засвідчує, що національні правові культури природно сприймають, насамперед, риси тих культур, які їм близькі, мають окремі спільні риси. Так, єдність принципів правової культури західноєвропейських держав зумовила формування європейського права як специфічного соціокультурного феномена епохи інтеграції. Сучасні дослідники звертають увагу на те, що на сучасному етапі, із вступом до ЄС країн Східної Європи, суть інтеграційних процесів на європейському континенті змінюється. Якщо традиційно вони відбувалися в рамках єдиного монокультурного правового простору, то сьогодні інтеграція права є полікультурним процесом, що охоплює простір, який характеризується наявністю двох самостійних центрів культурно-правового впливу. За таких умов розв'язання проблем, пов'язаних із глобалізацією права, може бути забезпечене тільки за умови, якщо поряд із принципом розширення інтеграції правових культур держав, сприйнятливість правових систем яких до західноєвропейських правокультурних принципів визначається спільністю етимологічно-генетичних коренів, буде реалізований принцип послідовного втілення ідеології мультикультурності у взаємодії державно-правових систем, принципово різних за своїми правокультурними основами. Близької позиції дотримуються і російські науковці³³⁷.

Трансформації національних правових культур в умовах їхніх взаємовпливів, процесів правової акультурації мають різні форми, «діапазон» яких лежить між «культурною мутацією» Ж. Карбоньє³³⁸ та «глобальною трансформацією» Н. Рулана. Виокремлюючи у найбільш загальному вигляді примусовий, асиміляційний і понятійний характер правової акультурації Н. Рулан визнає можливість істотних глибоких трансформацій правової культури й правової системи. Саме до таких наслідків призводить правова акультурація в умовах глобалізації, адже за своєю сутністю й змістом глобалізація спрямована на посилення взаємодії економічної, правової, політичної, технологічної, культурної сфер, держав, суспільств, народів, призводить до посилення їхньої взаємозалежності. Взаємодія правових культур базується на певному ідеологічному та науково-технічному підґрунті, яке уможливорює універсалізацію, раціоналізацію, інтеграцію правових систем³³⁹.

Взявши до уваги закономірний, об'єктивний та, водночас, суперечливий характер правової глобалізації, який призводить до складної, неоднозначної взаємодії відмінних правових культур, необхідно відповісти на питання щодо особливостей та ймовірних тенденцій розвитку національної правової культури в умовах глобалізації.

В узагальненому вигляді існує три основні моделі розвитку національних правових культур в умовах глобалізації, залежно від яких відбуваються, чи, навпаки, не відбуваються структурні трансформації національної правової системи.

Перша модель – це входження національних держав до складу наддержавних утворень, «глобальних імперій», наслідком чого стає значний ступінь уніфікації правових цінностей, принципів, норм відповідно до вимог, які висуваються (приклад

337 Див.: Морозов В. А. Принципы западноевропейской правовой культуры : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В. А. Морозов. – М., 2009. – 166 с.

338 Карбоньє Ж. Юридическая социология / Ж.Карбоньє ; пер. с фр. и вступ. статья В.А.Туманова. – М. : Прогресс, 1980. – С. 198 – 201.

339 Рулан Н. Юридическая антропология : учебник для вузов / Н. Рулан ; пер. с франц., отв. ред. В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 1999. – Гл. IV.

ЄС). Така модель є прийнятною для тих держав та їхніх правових систем, які мають спільні риси, історію, елементи правового менталітету, належать до одного типу правових систем або, попри існуючі відмінності, убачають єдність поглядів стосовно майбутнього правового розвитку. Так, єдність принципів правової культури західноєвропейських держав зумовила формування європейського права як специфічного соціокультурного феномена епохи інтеграції. Однак на сучасному етапі, із вступом до ЄС країн Східної Європи, суть інтеграційних процесів на європейському континенті змінюється. Якщо традиційно вони відбувалися в рамках єдиного монокультурного правового простору, то сьогодні інтеграція права є полікультурним процесом, що охоплює простір, який характеризується наявністю двох самостійних центрів культурно-правового впливу. Більш чітко простежується послідовне втілення ідеології мультикультурності у взаємодії державно-правових систем, принципово різних за своїми правокультурними основами. Реалізація зазначеної моделі зумовлює структурні трансформації не лише на рівні правової культури й правової свідомості, а й на рівні окремих елементів і підсистем, національної правової системи загалом. Зважаючи на спільність багатьох рис у правових культурах зміни носять відносно несуперечливий характер, хоча така модель не може гарантувати їхню повну відсутність.

Друга модель – критичне, поступове запозичення елементів правової культури у поєднанні зі збереженням власної національної правової культури, правових звичаїв і традицій. Такий варіант є найбільш оптимальним для більшості сучасних правових систем, хоча й вимагає виваженої правової політики, значних зусиль, спрямованих на оцінку чужого досвіду, обґрунтування етапів, відповідних заходів тощо. Зазначена модель супроводжується певними конфліктами, зіткненнями окремих правових цінностей, принципів, детермінує структурні трансформації правової культури і національної правової системи. Період запозичення окремих елементів правової культури може розтягуватися в часі та потребує значних зусиль як з боку суб'єктів реалізації правової політики, так і з боку інших суб'єктів права.

Третя модель – правова ізоляція, тобто збереження чи формування закритої національної правової системи, яка за будь-яких умов прагне зберегти власну правову культуру, звичаї, традиції, цінності. Іноземні правові традиції ігноруються, різко критикуються як неприйнятні, такі, що суперечать національному правовому менталітету тощо. Наслідком цього стає формування особливих політико-правових режимів (Ірак, Лівія), які у будь-який момент можуть зазнати силового тиску з боку інших держав. Цілком закономірно, що реалізація такої моделі не призводить до істотних структурних трансформацій правової культури. Водночас на рівні національної правової системи, зокрема її нормативної та ідеологічної підсистем, можуть бути здійснені певні кроки щодо посилення заходів протидії проникненню чужорідних правокультурних елементів.

Зазначені моделі певною мірою мають умовний характер. Зважаючи на те, що однією з провідних тенденцій сучасного правового розвитку є зближення національних правових систем, перші дві моделі є більш поширеними. У силу специфіки правових культур, інформаційний обмін, що є наслідком міжкультурної взаємодії між незахідними типами правових культур і західною в умовах глобалізації, має нееквівалентний характер. Вплив правової культури західного типу на національні має очевидний характер, зворотній вплив є незначним. Для подолання проблем розвитку

національної правової культури, які спричиняє чи загострює глобалізація, найбільш доцільним є поступове виважене й обґрунтоване запозичення чужого державно-правового досвіду зі збереженням власних правокультурних і правоментальних традицій. При цьому важливою умовою ефективності подальшого розвитку правової культури і правової системи є відмова від спроб уніфікувати чинне право і юридичну практику там, де їхня самобутність визначається особливостями правової культури і правоментальними установками.

Глобалізація детермінує динаміку національної правової культури. У культурології поняття «динаміка культури» пов'язане із широковживаним у теорії культури поняттям «культурні зміни» та інтерпретується у різних наукових напрямках, із різних методологічних позицій (постмодернізму, синергетики, структурно-функціонального підходу тощо), які взаємно доповнюють одна одну³⁴⁰. Вагомий внесок у тлумачення поняття й змісту динаміки культури здійснив у 30-х роках минулого століття відомий учений П. Сорокін у праці «Соціальна й культурна динаміка», дослідивши перехід від однієї культурної системи до іншої, від одного культурного стилю до іншого³⁴¹. У другій половині ХХ ст. відбулося розширення уявлень про зміни в культурі, багатоманітність динамічних типів і форм.

Насамперед слід зазначити, що сучасний національний правокультурний досвід є недостатнім для характеристики історичної динаміки, яка передбачає більш тривалий період часу (100 років і більше). На сучасному етапі можна оцінювати лише актуальну динаміку національної правової культури, мікромасштабні зміни, яка передбачає період активного життя в культурі одного покоління, від 25-30 до 100 років.

Згідно з особливостями основних моделей динаміки культури, найбільш адекватною сучасному етапу розвитку національної правової культури є полілінійна модель, яка передбачає множинність векторів соціокультурної динаміки та поліфакторна визначеність її причин. Зміни, які відбуваються у національній правовій культурі, можуть призводити як до збагачення й диференціації правової культури, так і до ослаблення диференціації, до спрощення, занепаду правокультурного життя. Вектор подальшого правокультурного розвитку визначається низкою причин, насамперед, стратегічними політико-правовими пріоритетами, правовою ідеологією, правовою політикою, станом дотримання прав людини. Динаміка національної правової культури є об'єктивною необхідністю адаптації правової культури та проявом здатності складних соціальних систем адаптуватися до нових зовнішніх і внутрішніх умов свого існування. У цілому для динаміки національної правової культури характерний стійкий порядок взаємодії її компонентів, періодичність, стадійність, спрямованість. Ряд аспектів динаміки правової культури має симетричні за структурою механізми, що відрізняються певною спрямованістю (зокрема, правосвідомості, правової поведінки, юридичної практики). Саме тому динаміка національної правової культури є закономірним процесом, який відбувається під впливом зовнішніх,

340 Див.: Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 273 – 306; Моль А. Социодинамика культуры ; пер. с фр. ; предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.

341 Див.: Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб: РХГУ, 2006. – 1176 с.; Соркин П. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред. сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. – М. : Политиздат. 1992. – 543 с.

насамперед, глобалізаційних і внутрішніх факторів та у взаємодії, діалозі різних правових культур.

Взявши до уваги зазначені особливості правової культури українського суспільства та глобалізацію як визначальну тенденцію сучасного світового розвитку, спробуємо виявити особливості розвитку української правової культури в умовах глобалізації. Аналіз емпіричного досвіду правового розвитку України та праць учених дає підстави окреслити такі особливості розвитку української правової культури в умовах глобалізації.

1. В умовах глобалізації простежується посилення взаємодії національної правової культури з іншими правовими культурами, її поступове зближення із західною, західними правовими цінностями, принципами, нормами, пріоритетами. Підґрунтям зазначеного слугує те, що національна правова система належить до романо-германського типу, узгоджується у найбільш загальних рисах із її цінностями, а проголошений євроінтеграційний напрям розвитку сприяє визнанню й утвердженню цінностей і принципів верховенства права, прав людини, свободи, демократії, індивідуалізму, раціоналізму, лібералізму, громадянськості, законності.

Вплив принципів і цінностей західноєвропейської правової культури на українську правову культуру відбувається у різних формах та декількома шляхами: уніфікації, гармонізації, імплементації, стандартизації. Слід зазначити, що окремі правокультурні цінності й норми утверджуються в національній правовій системі внаслідок певного тиску з боку наддержавних політико-правових інститутів і структур. Утвердження та сприйняття європейських правокультурних цінностей, принципів, норм є складним і суперечливим процесом, має хвилеподібний характер, супроводжується значними труднощами. Більшою мірою утвердження нових правових цінностей відбувається на рівні чинного права, правової політики, системи законодавства, ніж на рівні правової культури та правової свідомості громадян.

Особливості українського національного характеру й української правової культури (індивідуалізм, прагнення до свободи, порядку, активність), зумовлюють те, що значна частина базових принципів і цінностей західноєвропейської правової культури з ними цілком узгоджується. Водночас враховуючи, що в національній правовій культурі наявні елементи східної, маємо ситуацію, коли, з одного боку, простежується зростання правової активності громадян (прикладом може слугувати кількість звернень до судових органів загалом, ЄСПЛ, зокрема), а з іншого, – низький рівень правової вихованості громадян, досить сильні позиції «тіньового права», скептичне ставлення й недовіра до судових, правоохоронних органів, поширений правовий нігілізм тощо. У контексті зазначеного, до уваги необхідно взяти положення, згідно з яким правова культура є гармонійною лише за умови, коли її матеріальний складник відображає адекватні певному типу духовної правової культури психологічні та ідеологічні риси, які визначаються правовим менталітетом. Привнесення, запозичення національною культурою чужорідних елементів, які не узгоджуються чи суперечать правоментальним цінностям, установкам, детермінує внутрішні суперечності, падіння рівня правової культури.

Отже, глобалізація та євроінтеграція сприяють поступовому зближенню української правової культури із західною. Зазначена тенденція є оптимальною моделлю розвитку національної правової культури, а інші варіанти, зокрема – правовий ізоляціонізм, тобто формування замкнутої правової системи (по типу Лівії, Іраку) чи

розмивання, повна уніфікація правової культури із західною є неприйнятним. Такий вибір означав би для України, у кінцевому підсумку, загрозу існування національної правової системи. При цьому когнітивний компонент національної правової культури розширюється за рахунок включення нових правових цінностей, принципів, норм, міжнародних і європейських правових стандартів.

2. Розширення правового простору під впливом процесів глобалізації з одного боку, сприяє утвердженню нових правових цінностей, а з іншого боку – відбувається девальвація традиційних правових цінностей, принципів, норм, що призводить до втрати правової орієнтації й посилення правового нігілізму. Окремі правові принципи, цінності, норми, ритуали й символи втрачають свою культурну, моральну, національну природу, здатність впливати на правову свідомість суб'єктів і учасників юридичної діяльності (наприклад, цінність шлюбу, родини)

У цьому випадку йдеться про часткову елімінацію правової спадщини. Сучасні науковці, зокрема Е. Баллер, визначають правову спадщину як «сукупність зв'язків, відносин і результатів правового розвитку минулих історичних епох у межах окремої правової культури, правової системи чи правової сім'ї». ³⁴² Окрім того, «правова спадщина поєднує як позитивні, так і негативні аспекти «старої» правової системи. Поширеною є точка зору, що «об'єктами правової спадщини є: правові цінності, які забезпечують цілісність і спадкоємність у розвитку правової системи; накопичений правовий досвід; механізм правової соціалізації особистості й держави, який забезпечує зв'язок поколінь» ³⁴³.

Значний негативний вплив на національну правову культуру зберігають фактори тоталітарного минулого. Серед них О. Данильян виокремлює такі: безініціативність населення, подвійна мораль, звичка покладатись на патерналістську опіку держави й одночасно не довіряти їй, правова безпорадність. Стримують процес формування демократичної правової культури українського суспільства й стереотипи тоталітарного минулого: ірраціональна віранаселення у всесилля вождя (а не всесилля права, закону), очікування приходу «месії», що розв'яже всі проблеми. Але найбільш істотною психологічною деформацією тоталітарного періоду, на думку О. Данильяна, є майже повна втрата почуття відповідальності, у тому числі і відповідальності перед правом, законами, що істотно гальмує процес формування правової культури населення в транзитивному суспільстві ³⁴⁴. Таким чином, глобалізація, руйнує традиційні нормативні структури, розширює матрицю правових координат, сприяє поширенню процесів аномії, що призводить до втрати правової орієнтації, правокультурної ідентифікації, посилення правового нігілізму. В умовах глобалізації ускладнюється й загострюється поведінковий та емоційно-оціночний компонент правової культури.

3. Глобалізація трансформує засоби та умови розвитку національної правової культури. Якщо цінності правової культури є досить стійкими, то засоби й умови – більшою мірою піддаються змінам, більш відкриті до інновацій. Так, на думку

342 Баллер Э. А. Социальный прогресс и культурное наследие / Э. А. Баллер. – М. : Наука. – 1987. – С. 56.

343 Софронова С. А. Правовое наследие и аккультурация в условиях правового прогресса общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Софронова Светлана Аркадьевна. – Н. Новгород, 2000. – С. 7-8.

344 Данильян О. Г. Деякі причини, що впливають на формування правової культури у перехідному суспільстві / О. Г. Данильян // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. – Х. : НЮАУ, 2004. – С. 145-153; Данильян О. Г. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві / О. Г. Данильян // Наук. зап. Харк. Унту Повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2007. – Вип. 2 (26). – С. 4.

А. Ахiezер і С. Матвеевої, на цій основі можна виокремити три типи культури: 1) з домінуванням цінностей адаптації до умов, що склалися історично; 2) з домінуванням орієнтації на розвиток засобів; 3) з домінуванням орієнтації на формування цілей³⁴⁵.

Сучасний досвід правокультурного розвитку свідчить, що національна правова культура більшою мірою зорієнтована на розвиток засобів, а орієнтація на формування цілей, спільних із європейським правовим простором знаходиться на початковому етапі. Техніко-технологічна база забезпечує входження національної правової культури до європейського простору за рахунок розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Діалог сучасних правових культур визначається державним (політичним) режимом, економічним становищем, рівнем розвитку загальної культури суспільства, менталітетом народу.

Діалог правових культур як найбільш істотна умова, що впливає на розвиток національної правової системи, відбувається на різних рівнях, різними суб'єктами, різними шляхами, хоча інтенсивність цього процесу є мінливою, зумовлена об'єктивними й суб'єктивними чинниками, які визначають відповідні переваги національної самобутності та інтеграційної єдності. Слід погодитися із думкою С. Сафронової, яка вважає, що «універсальним типом правової акультурації є рецепція, яка характеризується як односторонній, добровільний акт юридичного запозичення. Умовами успішної рецепції є: а) ідентичність донорської соціально-економічної системи і тієї, що її запозичує; б) поетапне сприйняття елементів чужого правового досвіду – спочатку системи цінностей, а потім власне правові норми, інститути і т.ін.; в) науковий підхід до рецепційованого явища; г) елементи чужої правової культури, які запозичуються не мають заперечувати національні правові традиції, юридичну практику тощо»³⁴⁶.

Водночас на увагу заслуговує той факт, що в умовах глобалізації посилюються можливості правової експансії, яка є наслідком зовнішньої політики чи військової агресії та є особливим різновидом правового впливу, відмінним від правової акультурації. Механізмом захисту від несвоечасного впровадження небажаного юридичного елементу мають стати власні правова традиція та досвід.

Обов'язковими умовами взаємодії правових культур є: взаємна повага, рівність сторін, визнання національних особливостей як невід'ємної частини правової культури, співпраця, взаєморозуміння, добровільна відмова від правової експансії, претензій на абсолютну істину, тобто діалог правових культур. Як наголошує В. Толстих, «рівноправність і визнання іншого як рівного собі складають онтологічну основу повноцінного діалогу культур, який нимислимий і не має сенсу, коли суб'єкти, які беруть у ньому участь не розглядають і не усвідомлюють себе як частину, фрагмент єдиного цілого»³⁴⁷.

Однією з умов оптимізації міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації є новий гуманізм і плюралістична парадигма. У цьому контексті до уваги необхідно взяти

345 Ахiezер А. С. Культурное основание в исследовании глобальных процессов / А. С. Ахiezер, С. Я. Матвеева // Динамика культуры : Теоретико-методологические аспекты : сб. статей. АН СССР ; под общ. ред. А. В. Петровского. – М., 1985. – С. 65.

346 Софронова С. А. Правовое наследие и акультурация в условиях правового прогресса общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Софронова Светлана Аркадьевна. – Н. Новгород, 2000. – С. 9-10.

347 Толстых В. И. Глобализация в социкультурном измерении / В. И. Толстых // Практична філософія. – 2001. – №2. – С. 24.

«Декларацією взаємної залежності» (1988 р.), яка доповнила «Загальну декларацію прав людини» та «Гуманістичний маніфест. Заклик до нового планетарного гуманізму» (2000 р.). Підтримуючи позицію відомого українського філософа В. Табачковського, можна стверджувати, що саме на принципах «Гуманістичного маніфесту – 2000» можна «подолати ілюзію та відродити справжній діалог культур на засадах комунікативної етики в площині універсального громадянського дискурсу»³⁴⁸.

Поряд із новим гуманізмом, істотну роль відіграє плюралістична парадигма, яка виходить із безумовного визнання відмінностей, гетерогенностей, множинності й багатоманітності способів правового буття і правового мислення. Плюралістична парадигма, обґрунтована в межах юридичної антропології, має бути покладена в основу організації міжкультурного діалогу на міжнародному рівні. Збереження національної самобутності, її правоментальних особливостей надає їй стійкості, опори і невідомою умовою розвитку правової культури в умовах глобалізації. Як зазначає відомий український учений Ю. Оборотов, діалог правових культур засвідчує, що «самобутність є невід'ємною властивістю національної правової культури, визначальним моментом її існування. Зростання взаємодії правових культур максимально розширює простір правової культури, вимагає від кожної правової культури стійкості щодо інших правових культур і здатності до засвоєння інновацій»³⁴⁹.

4. Глобалізаційні трансформації посилюють роль і значення правової культури суспільства і особи в національній правовій системі.

Між правовою культурою і правовою системою існує не односторонній взаємозв'язок, а взаємодія, тобто права система, у свою чергу, впливає на національну правову культуру. Саме тому задекларований курс на модернізацію української держави іманентно пов'язаний із модернізацією національної правової системи, із необхідністю підвищення рівня правової культури суспільства. Неможливо модернізувати українську державу, національну правову систему, не підвищивши рівня національної правової культури українського суспільства загалом, окремих громадян – зокрема. Як слушно зауважує професор Університету Комплутенсе (м. Мадрид, Іспанія) Х. Карденас Грасія, «при трансформації політичних і державних інститутів має одночасно змінюватися права культура, у протилежному випадку не виникне повноцінної правової держави й консолідованої демократії»³⁵⁰.

Враховуючи зазначене, одним із пріоритетів гуманітарного розвитку України в умовах модернізації української держави й глобалізації світу є оптимізація розвитку національної правової культури. Якісна зміна культурно-правового середовища, формування відкритого культурно-правового простору потребує виважених системних заходів як з боку суб'єктів, які тією чи іншою мірою пов'язані з процесами правового виховання, правової просвіти, так і з боку самих громадян. Враховуючи неоднорідність правової культури громадян в Україні, правовий вплив необхідно здійснювати на свідомість і поведінку індивідів і груп, на всі сфери суспільного життя. Важливу роль

348 Табачковський В. Гуманізм та проблеми діалогу культур / В. Табачковський // Філософська думка. – 2001. – №1. – С. 8-9.

349 Оборотов Ю. М. Традиции и новации в правовом развитии : монография / Ю. М. Оборотов. – Одесса: Юридическая литература. – 2001. – С. 102.

350 Cardenas Gracia J. Hacia un cambio en la cultura juridica nacional / J.Cardenas Gracia // Boletin Mexicano de derecho comparado. – Nueva serie. – Mexico, 2007. – A. 40. – № 119. – P. 295 – 324.

у розвитку національної правової культури відіграють правова ідеологія та правова політика, які мають враховувати особливості правового менталітету, зберігати правокультурні традиції українського народу, відмовитися від модернізації елементів правової культури й правової системи шляхом уніфікації та універсалізації чинного права там, де відмінності правових культур мають ментальний характер. Слід пам'ятати, що «національно-культурне у своєму протистоянні глобально-наднаціональному в першу чергу зберігає особистісне в людині».³⁵¹ У сучасному світі конкурентоспроможність національної культури є вагомим чинником економічного та соціогуманітарного розвитку кожної країни³⁵², а особливості національної правової культури – вагомим чинником і джерелом розвитку національної правової системи в умовах глобалізації. Ігноруючи факт існування інших самобутніх правових культур, можна спричинити конфлікти, загострити протиріччя між різними правовими культурами, які можуть стати перманентним джерелом суперечностей між національними правовими системами.

Таким чином, розвиток і змістовне оновлення національної правової ідеології триває, супроводжуючись зіткненням різних поглядів і переконань. Правова глобалізація супроводжується поширенням ліберальної правової ідеології та, водночас, ідеології глобалізму. На відміну від ліберальної правової ідеології, ідеологія глобалізму за своєю сутністю є економоцентричною, керується цінностями вільного ринку, яким поступаються цінності правові, екологічні, культурні, політичні тощо. Зазначене, на тлі плюралізму ідеологій, що гарантується ст. 15 Конституції України, зумовлює нагальну потребу у формуванні обґрунтованої національної правової ідеології як концептуальної основи правової політики, яка в змістовному та функціональному аспектах підпорядкована принципу верховенства права, гарантує і захищає права людини, забезпечує ефективність законодавства, сприяє формуванню цілісної національної правової системи, досягненню структурно-функціональної єдності її елементів, правовими засобами забезпечує модернізацію правової системи й держави, захищає національні інтереси, гарантує оптимальне функціонування правової держави і громадянського суспільства, надає адекватні та дієві політико-правові засоби забезпечення від викликів, ризиків і небезпек, спричинених глобалізацією, сприяє зміцненню міжнародного авторитету України, позиціонує Україну як цивілізовану європейську державу в глобальному правовому просторі.

Правова політика як різновид суспільної й державної політики здатна виступати потужним чинником розвитку національної правової системи, оптимізації взаємовідносин суспільства і держави, насамперед, у кризові періоди розвитку. Наголошується, що невизначеність, нестабільність, часткова керованість суспільного розвитку, спричинені глобалізацією, зумовлюють нагальну необхідність розробки й прийняття Концепції правової політики в умовах глобалізації, яка має враховувати процеси уніфікації, імплементації, гармонізації правових принципів і норм. В умовах глобалізації визначального значення набуває виявлення пріоритетів стратегії правової

351 Ільїн В. В. Національнодуховне в контексті раціональноглобального / В. В. Ільїн // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наукових статей. – К. : ПАРАПАН, 2003. – С. 162.

352 Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 369.

політики, обґрунтованого правового прогнозування і правового моделювання розвитку національної правової системи в умовах глобалізації.

Важливу роль у розвитку національної правової культури відіграють правова ідеологія й правова політика, які мають враховувати особливості правового менталітету, зберігати правокультурні традиції українського народу. Зазначається, що однією з умов оптимізації міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації є новий гуманізм і плюралістична парадигма.

2.2. Особливості розвитку нормативної підсистеми правової системи України в умовах глобалізації

Трансформації ідеологічної підсистеми національної правової системи як безпосередньо, так й опосередковано зумовлюють зміни нормативної підсистеми, які, у свою чергу, мають фундаментальне значення для трансформацій національної правової системи загалом, і, відповідно, ставлять низку складних теоретичних і практичних проблем, які потребують нагального й адекватного розв'язання. Так, В. Тацій, наголошуючи на неминучості загальних змін у правовій системі України, зазначає: «Відбулася масштабна галузева кодифікація чинного законодавства, що дало істотний поштовх до глобальних перетворень у правовій системі загалом. Однак комплексне дослідження довело, що цей шлях має бути продовжений, бо залишається ще чимало напрямів правового регулювання, які потребують інституціоналізації або істотного оновлення їхніх нормативних засад»³⁵³. Йдеться, насамперед, про необхідність прийняття Аграрного кодексу, Інноваційного кодексу, внесення змін до Земельного кодексу України.

Аналіз наукових досліджень останнього десятиліття свідчить, що вплив глобалізації на окремі галузі національного права й законодавства все частіше стає предметом уваги вчених, зусиллями яких накопичено певний масив знань щодо глобалізаційних трансформацій нормативної підсистеми, проте враховуючи динамічний і суперечливий характер глобалізації, багатовекторність і непрогнозованість її наслідків, перед науковцями постають нові проблеми й питання, розв'язання яких потребує узагальненого, комплексного, систематизованого погляду, розуміння тенденцій трансформацій нормативної підсистеми в умовах глобалізації.

У дослідженні загальнотеоретичних аспектів розвитку нормативного складника національної правової системи у нагоді стануть здобутки вчених, які досліджували особливості впливу глобалізації на окремі галузі права, інститути і норми права. Насамперед, серед низки монографій та наукових публікацій заслуговують на увагу праці, присвячені впливу міжнародного права на національне право й законодавство, таких учених, як: М. Баймуратов, В. Денисов, В. Карташкін, І. Лукашук, П. Рабінович, Ю. Тихомиров, Б. Топорнін, Х. Корелл та ін.³⁵⁴

353 Правова система України: час змін. Інтерв'ю президента Національної академії правових наук України, академіка Василя Тація – журналу «Право України» // Право України. – 2012. – №1. – С. 9

354 Корелл Х. Примат міжнародного права и мандат Организации Объединенных Наций. Выступление заместителя Генерального секретаря по правовым вопросам, юрисконсульта ООН на конференции «Вступая в XXI век: к примату права в международных отношениях» / Х. Корелл // Моск. журнал междуна. права. – 2001. – №2 (42). – С. 7.

У вітчизняній та зарубіжній науці конституційного права проблематика впливу глобалізації та міждержавної інтеграції на розвиток конституційного права розглядалася, окрім зазначених авторів, у працях О. Батанова, М. Буроменського, М. Бондаря, Є. Венізелоса, Ю. Волошина, Ю. Древаль, Б. Ебзеєва, А. Капустіна, І. Кресіної, О. Кресіна, О. Костенка, В. Лафіцького, Л. Луць, М. Марченка, М. Орзіха, В. Семенова, Ю. Тихомирова, В. Федоренка, Ю. Шемшученка, Т. Хабрієвої та ін.³⁵⁵ Конституціоналісти звертають увагу на те, що саме правова глобалізація все більше актуалізує перегляд сучасних тенденцій конституційно-правового розвитку у більшості сучасних правових систем. Як зазначає І. Конюхова, «процеси глобалізації і посилення універсалізму права як такого стали загальною тенденцією сучасності і не могли не торкнутися міжнародного й конституційного права як провідних галузей права»³⁵⁶.

Глобалізаційні трансформації в адміністративному праві осмислювали: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Р. Войтович, В. Колпаков, І. Коліушко, В. Тимошук, Б. Шлоер та ін.³⁵⁷

Проблематика впливу глобалізації на кримінальне право стала предметом дослідження таких учених, як: В. Навроцький, М. Хавронюк, А. Бова, Н. Дрьоміна,

-
- 355 Див. : Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин / за ред. М. О. Баймуратова. – К. : Логос, 2010. – 428 с.; Древаль Ю. Д. «Нація-держава і парламентаризм в умовах сучасних глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / Ю. Д. Древаль. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/20082/doc/4/02.pdf>; Семенов В. С. Міжнародноправові аспекти Конституції України / В. С. Семенов, О. Я. Прагнюк; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Ін Юре, 1997. – 32с.; Конюхова І. А. Международное и конституционное право : теория и практика взаимодействия / И. А. Конюхова. – М. : Формула права, 2006. – С. 5.
- 356 Конюхова І. А. Международное и конституционное право : теория и практика взаимодействия / И. А. Конюхова. – М. : Формула права, 2006. – С. 5.
- 357 Див. : Авер'янов В. Б. Демократична спрямованість адміністративноправової реформи / В. Б. Авер'янов // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державноправових систем: матеріали міжнар. наук. конф. 17 – 20 жовтня 2000 р. – 2000. – С. 76 – 80; Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 384с.; Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук. проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ. 2007. – 680 с.; Колпаков В. К. Адміністративна реформа: еволюція адміністративного права / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 6. – С. 17 – 25. Колпаков В. К. Адміністративна реформа: концептуальні засади / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. : 1. – С. 18 – 26; Управлінські (адміністративні) послуги – новела адміністративного права // Адміністративна реформа для України: наук.-практ. нарис / за заг. ред. І. Коліушка; кол. авт. : І. Б. Коліушко, В. Б. Авер'янов, В. П. Тимошук [та ін.] – К., 2001. – С. 25 – 35. Адміністративна реформа історія, очікування та перспективи / Упоряд. В. П. Тимошук. – К. : Факт, 2002. – 100 с. ; Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському публічному праві та його розвиток в українському адміністративному праві / Б. Шлоер // Право України. – 2011. – № 4. – С. 65 – 103.

Н. Зелінська, С. Лихова, Л. Новікова, В. Попович та ін.³⁵⁸, серед зарубіжних: Ф. Сафаєв, А. Наумов, Г. Мішин, А. Спиридонов та ін.³⁵⁹

На особливу актуальність і складність екологічно-правових проблем в умовах глобалізації звернули увагу такі вчені: А. Гетьман, І. Каракаш, О. Колбасов, В. Костицький, Н. Малишев, В. Мунтян, В. Олещенко, В. Семчик, Ю. Туниця, Ю. Шемшученко, О. Черноус та ін.³⁶⁰; зарубіжні: С. Боголюбов, О. Новікова, М. Андерсон, А. Бойл, Д. Мерріс, А. Хардінг та ін.³⁶¹

Окремі аспекти впливу глобалізації на господарське право досліджували В. Мамутов, Є. Кубко, Р. Стефанчук та ін.³⁶², а цивільне та цивільно-процесуальне право – А. Довгерт, Є. Гада, В. Комаров, Є. Кубко, Н. Сакара, О. Беяневич, А. Хворостянкіна та ін.³⁶³

-
- 358 Див.: Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. Навроцький [Електронний ресурс] / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. – 2010. – №2. – С.140 – 152 – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Navrotskiy.pdf; Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2005. – 264 с.; Бова А. Організована злочинність у вимірі глобалізації [Електронний ресурс] / А. Бова // Соціальна психологія. – 2005. №3 (11). – С.147 – 155. – Режим доступу: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=39&c=766>; Дрьоміна В. Н. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: монографія / Н. В. Дрьоміна. – Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с.; Зелінська Н. А. Міжнародні злочини і міжнародна злочинність: монографія / Н. А. Зелінська. – Одеса: Юридична література, 2006. – 568 с.; Лихова С. Я. Глобалізація та кримінальне законодавство (позитивні результати та негативні наслідки) / Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наукової конференції 15 травня 2009 р. – Х.: Право, 2009. – С.45 – 48; Новікова Л.В. Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність: питання сьогодення [Електронний ресурс] / Л. В. Новікова – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_3/PB3/PB3_5.pdf; Попович В. Примат норм міжнародного кримінального права над законодавством України: проблеми, глибина та межі імплементації [Електронний ресурс] / В. Попович // Геополітика України: історія і сучасність. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Popovych.pdf.
- 359 Див.: Сафаєв Ф. К. Проблемы унификации международных и национальных уголовных норм / Ф. К. Сафаєв // Государство и право. – 2010. – № 4. – С. 102–105; Наумов А. В. Сближение правовых систем как итог развития уголовного права XX в. и его перспектива в XXI в. / А. В. Наумов // Государство и право. 1998. – №6. – С.50 – 58; Мишин Г. К. Глобализация общей, организованной и коррупционной преступности: материалы круглого стола ИГП РАН 16 марта 2001г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.mosorgc.rimrescenter.ru/Conferens/Conf5.htm; Спиридонов А. П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение: дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Спиридонов Анастас Павлович. – СПб., 2006. – 419с.
- 360 Див.: Туниця Ю. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу / Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця // Вісник НАН України. – 2008. № 2. – С. 21; Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. Шемшученко // Вісник ПАН України. – 2007. – № 9. – С. 4; Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом / Ю. Шемшученко // Вісник Академії правових наук. – 2004. – Вип. 3(38). – С.100; Черноус О. В. Деякі аспекти глобалізації в екологічному праві / О. В. Черноус // Правова держава: щорічник наук. пр. 2010. – Вип. 21. – С. 393 – 398.
- 361 Див.: Боголюбов С. А. Глобализация и развитие экологического законодательства [Электронный ресурс] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2004. – № 5. – Режим доступа: <http://legalinfo.pw/globalizacijairazvitiyekologicheskogozakonodatelstva>; Боголюбов С. А. О возможностях экологического права [Электронный ресурс] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2000. – №11. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CJI;n=447>; Новікова Е. В. Частное право и экологическое законодательство. Влияние и соотношение / Е. В. Новікова. – М.: Юристъ, 1999. – 63 с.
- 362 Мамутов В. Загальні проблеми науки господарського права на стику XX та XXI століть / В. Мамутов // Право України. – 2010. – №8. – С. 4 – 12; Кубко Є. Міжнародноправові стандарти в господарському судочинстві (методологічні питання) / Є. Кубко // Право України. – 2011. – № 6. – С.21 – 28.
- 363 Див.: Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // Право України. – 2011. – №10. – С. 22 – 44; Довгерт А. Методологічне значення наднаціонального цивільного права / А. Довгерт // Право

Проблеми впливу глобалізації на трудове право стали предметом дослідження таких учених як: А. Лушников, О. Костюченко, Т. Занфірова та ін.,³⁶⁴ серед зарубіжних – Ю. Вдовіна, Дж. Кейнс, Р. Кастель, С. Кашкін та ін.³⁶⁵ Науковці наголошують: «Не викликає сумніву твердження, що трансформація трудових відносин значною мірою пов'язана з глобалізацією світової економіки»³⁶⁶. Окрім того, в розумінні сутності й змісту процесів глобалізації у національній системі права й законодавства важливу роль відіграють здобутки зарубіжних учених, які досліджували розвиток права й законодавства в умовах глобалізації, зокрема М. Коршунова, О. Лукашевої, О. Тіунова та ін. Попри різні погляди учених на сутність, зміст, специфіку впливу правової глобалізації на нормативну підсистему, вчені єдині в тому, що вплив глобалізації є одним із найбільш істотних зовнішніх чинників трансформації національної правової системи, причому правова глобалізація спричиняє як позитивні, так і негативні наслідки.

Зважаючи на багатоманітність факторів впливу і проявів трансформацій нормативної підсистеми правової системи України основою аналізу є, у першу чергу, ті з них, що мають системне, інтегративне значення, впливають на різні елементи цієї підсистеми. До таких факторів належать домінування верховенства права, вплив міжнародного права, глобальне право, правова стандартизація та інші, які зумовлюють трансформацію не тільки окремих галузей права чи законодавства, але й конвергенцію публічного та приватного права, зміну як у формах (джерелах) права, так і сфері правового регулювання, спричиняють системну перебудову не тільки цієї підсистеми, але й національної правової системи загалом.

Осмишуючи проблеми правової глобалізації, сучасні західні вчені звернулися до обґрунтування концепції «глобальної юриспруденції» метою якої є, з одного боку, «сприяння» процесу універсалізації й уніфікації права на глобальному й регіональному рівнях, а з іншого, – прагнення до збереження «правових основ національної та локальної культури», а також підтримка «балансу цінностей» між «автономією індивіда й ефективним управлінням юстицією»³⁶⁷.

Процеси глобалізації формують глобальний правовий простір, глобальну систему. У глобальній системі виокремлюють кілька рівнів відносин, які потребують регулювання: а) публічно-правові відносини, які знаходяться у сфері національної юрисдикції держав; ці відносини регулюються внутрішньодержавним правом (до таких відносин належать внутрішньодержавні відносини, відносини приватно-правового

України. – 2009. – №8. – С. 15 – 19; Стефанчук Р. Шляхи реформування цивільного законодавства: погляд на Захід та Схід / Р. Стефанчук // Право України. – 2009. – № 8. – С. 53 – 61.

364 Див. : Костюченко О. Є. Трудове право в умовах глобалізації / О. Є. Костюченко // Сучасні виклики для України у сфері політики, економіки та права в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. – Ірпінь: УДПС України. 2010. – С. 276 – 279; Занфірова Т. А. Трансформація розуміння трудового права в умовах глобалізації / Т. А. Занфірова // Європейські перспективи. – 2011. – №1. – С.154 – 158.

365 Див. : Вдовіна Ю. Г. Трудовое право. Часть 1 [Электронный ресурс] / Ю. Г. Вдовіна. – Режим доступа: http://ecollege.ru/xbooks/x_book_08_4/book/index/index.html?part005*page.htm.; Кашкін С. Ю. Идеология и ценности права Европейского союза в свете Лиссабонского договора [Электронный ресурс] / С. Ю. Кашкін. «Российское право в Интернете». Режим доступа: <http://www.rpi.msa.ru/prints/200902kashkin.html/4>; Лушников А. М. Курс трудового права : учеб. : в 2 т. / А. М. Лушников. М. : Статут, 2009. – Т. 1. – 879 с.

366 Занфірова Т. А. Трансформація розуміння трудового права в умовах глобалізації / Т. А. Занфірова // Європейські перспективи. – 2011. – №1. – С.154.

367 Slaughter A. A. Global Community of Courts / A. Slaughter // Harvard International Law Journal. – 2003. – Vol. 44. – №1. – P.202 – 203.

характеру з іноземним елементом);³⁶⁸ б) публічно-правові відносини між державами та іншими публічними особами; ці відносини регулюються міжнародним правом. Водночас сучасні дослідники звертають увагу на те, що глобалізація веде до появи і розширення «двох груп публічних відносин, які об'єктивно вимагають нормативного регулювання: публічно-правових відносин між приватними особами у тих питаннях, які не регулюються ні внутрішнім, ні міжнародним правом, або регулюються загальнодозвільним способом, при якому застосовується принцип «дозволено все, що прямо не заборонено», у цьому випадку приватні особи різних держав, будучи зацікавленими в забезпеченні порядку, створюють власну автономну систему регулювання (міжнародне договірне право – транснаціональне право)³⁶⁹; публічно-правові відносини в сферах наднаціональної юрисдикції: такого роду відносини породжені глобальними проблемами та інтересами, і регулюються вони нормами, які умовно можна назвати наднаціональним правом»³⁷⁰.

Якісну єдність між чотирма правовими явищами публічно-правових відносин у науковій літературі досить часто називають глобальною правовою системою публічного права,³⁷¹ у якій поєднуються та узгоджуються різні рівні правового регулювання.

Правова глобалізація підвищує роль і значення принципів права, які в концентрованому вигляді втілюють універсальні цінності та ідеали, визначають змістовний характер системи права, напрями її подальшого розвитку; сприяє більш широкому їх використанню у вітчизняній правовій системі.

Правовий розвиток і необхідність системного характеру модернізації вітчизняної правової системи у єдності з модернізацією української держави передбачає наявність виваженого підґрунтя правових змін, яке уможливить подальший її правовий поступ у суперечливих умовах глобалізації здатні стати принципи права, які, за переконаннями А. Колодія, «мають безпосередній зв'язок з переважною більшістю стрижневих загальнотеоретичних питань, як-то: сутність права, норми права, юридичний акт, правова система, правове регулювання тощо. Вони пов'язують право з політикою, економікою, мораллю, забезпечують єдність різних правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, поняттєво-категоріальних рядів»³⁷². Подібну позицію займає С. Погребняк, який наголошує, що «принципи права «живуть» не тільки в текстах законів, а насамперед у свідомості суб'єктів права; вони фактично проявляють себе через юридичну діяльність, а в юридичних актах лише знаходять своє підтвердження»³⁷³. «З аксіоматичного пріоритету принципів над іншими нормами

368 Див. : Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – 105 с.

369 Янков В. В. Глобализация в сфере публичного права : теоретико-методологический анализ: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Янков Виктор Викторович. – РостовнаДону, 2009. – С. 47 – 48.

370 Див. : Мальковская И. А. Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации (актуализация европейского опыта для России) [Электронный ресурс] / И. А. Мальковская. Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat96879.html>.

371 Див. : Мальцев Г. В. Частные и публичные начала в общественной и правовой жизни: научная доктрина и практика / Г. В. Мальцев // Гражданское и торговое право зарубежных стран. – М. : МЦФЭР, 2004. – 896 с.

372 Див. : Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 3.

373 Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. П. Погребняк. – Харків, 2008. – С. 7.

права впливає, що більшість норм формується під впливом або в розвиток того чи іншого принципу чи групи принципів і не повинні їм суперечити. Правові норми є зазвичай лише різними проявами дії принципів, засобами їх конкретизації».³⁷⁴

Важливим кроком у трансформації ролі й значення принципів права у вітчизняній системі права стало визнання принципу верховенства права в Конституції України (ст. 8), «основоположним принципом правової й політичної системи України»,³⁷⁵ який втілює та забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина. З часом цей принцип було зафіксовано в інших законах (ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Поняття верховенства права стало використовуватися в актах Конституційного Суду України, Верховного Суду України та інших судових органів.

Верховенство права розглядається як глобальний ідеал, як «верховенство, ясна річ, права «природного», загальносоціального»³⁷⁶. Водночас, на думку багатьох західних учених, він залишається «сутнісно спірним поняттям»³⁷⁷. На дискусійний характер принципу вказують і відомі українські вчені, зокрема В. Авер'янов, С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, Є. Назаренко, О. Петришин, С. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, С. Шевчук. М. Цвік та ін. Спільною для вчених є думка, що принцип верховенства права втілює та забезпечує пріоритет прав і свобод людини й громадянина, що знайшло своє відображення ще в положеннях Загальної декларації прав людини, засади якої закріплені в законодавстві багатьох держав світу, зокрема, у Конституції України, більшість положень якої повною мірою відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини³⁷⁸.

У розумінні принципу права на увагу заслуговує тлумачення верховенства права КСУ: «Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України (254к/96-вр) в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу й правозахисну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Дсі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка певною мірою дістала відображення в Конституції України (254к/96-вр).

До переваг тлумачення верховенства права КСУ можна віднести поєднання природно-правового й позитивно-правового праворозуміння, крізь призму

374 Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. №2 (45). – С. 28.

375 Введение в украинское право / под. общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – [2е изд., перераб. и доп.]. – Одесса: Юридическая литература, 2009. – С. 145; Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5ти т. – Х. : Право, 2008. – Т.1 : Методологічні та історикотеоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – С. 148.

376 Рабінович П. Верховенство права як соціальноприродний феномен / П. Рабінович // Право України. – 2010. – №3. – С. 22.

377 Waldron J. Is the Rule of Law an Essentially Cjntested Concept (in Florida)? 21 Law si Philosophi. – 137 (2002).

378 Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія у 2 кн. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Кн.1. Верховенство права як пинцип правової системи : проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка» 2008. – С. 305 – 306.

справедливості як атрибуту верховенства права та закону, як форми її прояву. На зазначений аспект звертає увагу відомий український учений П. Рабінович. Учений, вказуючи на окремі неточності в позиції щодо тлумачення КСУ, в підсумку зауважує, що вона є «загалом достатньо обґрунтованою й її оприлюднення, слід сподіватись, сприятиме впровадженню в Україні верховенства права».³⁷⁹ Водночас, на думку вченого, більш обґрунтованими та виваженими є рішення Євросуду, з огляду на специфіку природи, призначення (функцій) і повноважень (компетенцій) кожної з цих судових інстанцій та істотну різницю у часі їхнього існування, кількість справ, що ними розглядаються. Спільним, на думку П. Рабіновича, у рішеннях КСУ та Євросуду в тлумаченні верховенства права є інтегральність праворозуміння (поєднання природно-правових і позитивно-правових концепцій) та гуманістичність (зорієнтованість на забезпечення природних прав людини, її гідності, її інтересів). Основна відмінність полягає, насамперед, у ситуативності змістовної інтерпретації поняття права (а отже, й поняття верховенства права) Євросудом. Окрім того, «зміст поняття саме «верховенства» (стосовно права) Євросуд розкрив на сьогодні вже досить докладно, більш-менш конкретизовано, у цілій низці ознак, які було сформульовано ним у рішеннях, ухвалених з конкретних справ»³⁸⁰.

Принцип верховенства права має кілька проявів. Так, на думку Б. Таманаги, верховенство права тлумачиться в трьох значеннях: правових обмежень урядової влади, формальної законності й верховенства права³⁸¹. При цьому розбудова традиції верховенства права триває століття. Сьогодні ми бачимо ознаки цього по всьому світу в багатьох суспільствах, яким досі бракувало традиції верховенства права. І це вселяє надію.³⁸²

Складність, багатогранність поняття й змісту принципу верховенства права спричинена тим, що він втілює синкретичну єдність правових, політичних, моральних, культурних цінностей та ідеалів, цивілізаційні, загальнолюдські, культурні, міжнародні, національні уявлення про справедливість, добро, благо, істину, здобутки теорії (правової, політичної) та відповідний практичний досвід. Зазначене практично унеможлиблює формування універсальної, єдиної, спільної для всіх дефініції принципу верховенства права. Найбільш доцільним, з огляду на теорію й практику політико-правового досвіду, є розуміння й тлумачення принципу верховенства права крізь призму єдності й відповідності взаємозв'язаних принципів, «як певної суми щільно переплетених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідним для будь-якого ... демократичного суспільного устрою»³⁸³.

Утвердження принципу верховенства права в Україні простежується, насамперед, у конституційному праві, вітчизняному судочинстві, пронизує весь процес

379 Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – №2 (45). – С. 14.

380 Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – №2 (45). – С. 15.

381 Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага / [перекл. з англ. А. Іщенка]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 162.

382 Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Браян Таманага / [перекл. з англ. А. Іщенка]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 158 – 163.

383 Аллан Т. Р. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. Аллан. – пер. з англ. Р. Семків. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 10.

трансформації вітчизняної системи права. При цьому принцип верховенства права як і інші правові принципи «виконують регулятивну функцію лише у взаємозв'язку та взаємодії з класичними нормами права, нормами-ідеями, нормами-дефініціями, нормами-деклараціями й іншими регуляторами»³⁸⁴.

Поряд із утвердженням принципу верховенства права, у національній системі права утверджуються загальновизнані принципи міжнародного права, які діють як норми, прямо інкорпоровані в національне законодавство. Зростання впливу принципів міжнародного права на вітчизняну систему права є складником загальної тенденції посилення впливу міжнародного права на національне та метаюрідичного впливу міжнародного права. Так, у ст. 18 Конституції України закріплено, що зовнішньополітична діяльність України здійснюється на основі загальновизнаних принципів і норм; міжнародного права³⁸⁵. Утвердження й поширення міжнародних принципів права спричинено і входженням України до низки міжнародних органів та інститутів. В умовах глобалізації серед принципів міжнародного права визначальну роль відіграють такі принципи, як: принцип суверенної рівності держав, принцип їхньої територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи інших держав, принцип, відповідно до якого держави повинні втримуватися в їхніх відносинах від погрози застосування сили, розв'язання спірних питань тільки мирними засобами й іншими принципами, закріпленими в Уставі ООН (1945 р.), у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй (1970 р.), у Заключному акті наради з безпеки й співробітництва в Європі (1975 р.) і в низці інших міжнародно-правових документів³⁸⁶.

Емпіричний досвід свідчить, що тенденція зростання ролі й значення принципів права, які виступають у формі принципів-норм, загальноправових принципів (рівності, справедливості, гуманізму тощо), галузевих, міжгалузевих, більш чітко виявляється на глобальному й регіональному рівні, у відносинах між державами, між державами й транснаціональними корпораціями, іншими суб'єктами й інститутами, причетними до процесу глобалізації. Саме принципи права створюють основу, підґрунтя механізму правового регулювання на глобальному й регіональному рівні, визначають характер і шляхи розвитку правовідносин, проте на рівні вітчизняного права ця тенденція проявляється також, але дещо меншою мірою.

Зростання ролі й значення принципів права у вітчизняній системі права зумовлене поширенням принципів, які формуються й встановлюються суб'єктами глобалізації, зокрема: міжнародними універсальними й регіональними організаціями, транснаціональними корпораціями, фінансово-інформаційними групами, міжнародними неурядовими організаціями та іншими національними і наднаціональними інститутами. Серед таких принципів на особливу увагу заслуговують принципи, які визначають взаємини між державою та транснаціональними корпораціями, наприклад: принцип партнерства, кооперації у розв'язанні спільних економічних, фінансових та інших проблем, принцип відносної

384 Див. : Международное публичное право / отв. ред. К. А. Бекяшев. – М. : Проспект, 2004. – С. 30 – 31; Конюхова И. А. Международное и конституционное право: теория и практика взаимодействия / И. А. Конюхова. – М. : Формула права, 2006. – С. 24 – 25.

385 Конституція України від 28 червня 1996 р. : коментар Конституції України. – К., 1996. – С. 61.

386 Див. : Международное право в документах / сост. Н. Т. Блатова. – М. : Юрид. лит., 1982. – 648с.

самостійності суб'єктів глобалізації, принцип співробітництва і взаємодопомоги у розв'язанні питань глобального керування (global governance) та інших, тісно пов'язаних з ними проблем.³⁸⁷ Безумовно, не всі задекларовані принципи взаємин різних суб'єктів рівною мірою реалізуються. На жаль, деякі з них, зокрема принципи партнерських взаємин держави і транснаціональних корпорацій у справі забезпечення миру й прав людини³⁸⁸, мають у багатьох випадках суто декларативний, формальний характер. Окрім того, як зазначає С. Шевчук, «однією з ліній постійної напруги у демократичному суспільстві є конфлікт між демократією та правами людини, між більшістю та меншістю, між принципом законності та верховенства права тощо»³⁸⁹.

На проблеми реалізації принципів права, насамперед, верховенства права в умовах глобалізації, звертають увагу відомі західні вчені. На XXII Всесвітньому конгресі з філософії права (м. Гренада, 2005 р.) іспанський учений Ф. Лапорта звернув увагу на невідповідність глобалізації права та глобалізації ринкової економіки, невідповідність глобального права, що формується, ідеалу верховенства права. Автор наголошує: «Перевага надається тим системам права, які є найбільш сприятливими для діяльності транснаціональних корпорацій, тобто їм притаманні дешева робоча сила, низькі податки. Але при цьому й недемократичні режими далекі від ідеалу верховенства права»³⁹⁰. Можна погодитися з думкою автора, що сучасне глобальне право існує у формі так званого «м'якого права», обов'язковість якого ґрунтується не на зовнішньому примусі, а на спільній вигоді (приклад – ВТО). Однак «м'яке право» має проблеми з виконанням, дотриманням, а тому не відповідає всім вимогам верховенства права. Більш перспективним у глобалізації верховенства права є юридизація міжнародних відносин, яка здійснюється шляхом створення наднаціональних політичних і юридичних союзів (приклад – ЄС).

Аналіз практики реалізації та дотримання принципів права, насамперед, верховенства права, розв'язання міжнародних спорів мирним шляхом, захисту прав людини в умовах глобалізації в багатьох випадках є досить складними і суперечливими. Саме тому, поділяючи думку щодо утвердження принципу верховенства права у вітчизняній системі права, слід звернути увагу на глобальну кризу самого принципу верховенства права. В умовах глобалізації правові суперечності виникають і при дотриманні інших принципів, насамперед, Принципу незастосування сили й погрози силою – і Принципу невтручання у внутрішні справи держави; Принципу територіальної цілісності держави – й Принципу самовизначення народів; Принципу розв'язання міжнародних спорів мирним шляхом – і Принципу захисту прав людини. Саме глобальний характер суспільних трансформацій, посилення взаємодії та взаємозалежності сучасних держав, народів, цивілізацій істотно посилив роль і значення принципів права у міжнародній та національній правових системах, ускладнив реалізацію й дотримання значної частини принципів міжнародного права.

387 Див. : Bennett J. Public Private Partnerships: The Role of the Private Sector in Preventing Funding Conflict / J. Bennett // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. – 2002. – № 2. – Vol. 35. – P. 711 – 727.

388 Див. : Orts E. War and Business Corporation / E. Orts // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. – 2002. – № 2. – Vol. 35. – P. 549 – 583; *Governance in a Globalising World*. – N. Y., 2000. – P. 315.

389 Див. : Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – С. 548.

390 Максимов С. И. XXII Всемирный конгресс по философии права и социальной философии «Право и справедливость в глобальном обществе» / С. И. Максимов // *Проблеми філософії права*. – 2006 – 2007. – Том IV-V. – С.50 – 59.

Прикрим прикладом, який викликав європейський резонанс, став конфлікт між Україною та Росією.

Отже, правова глобалізація сприяє більш широкому використанню принципів права у вітчизняній системі права (насамперед, принципу верховенства права), що зумовлено утвердженням універсальних правових цінностей та ідеалів, посиленням впливу принципів міжнародного права та принципів, які формуються і встановлюються суб'єктами глобалізації (зокрема: універсальними й регіональними організаціями, транснаціональними корпораціями, фінансово-інформаційними групами, міжнародними неурядовими організаціями та іншими національними й наднаціональними інститутами). Нові принципи визначають процеси розвитку й реформування національного права. Визнання нових принципів права, значна частина яких формується і встановлюється суб'єктами глобалізації, у вітчизняній системі потребує виважених і ґрунтовних кроків, адаптації та гармонізації національного законодавства із новими принципами й нормами. Практика правозастосування свідчить, що реалізація багатьох принципів стикається із низкою проблем, від розв'язання яких залежить подальший розвиток вітчизняної системи права, та врешті – й національної правової системи.

Утвердження ліберальної правової ідеології в міжнародному праві детермінує поглиблення взаємодії міжнародного й національного права (як публічного, так і приватного). На цій основі відомий учений Р. Мюллерсон робить висновок: «На зміну внутрішньому праву прийшов примат міжнародного права»³⁹¹. Слід зазначити, що питання співвідношення міжнародного й національного права є одним із найбільш дискусійних у сучасній юридичній науці. Сформувавшись у межах міжнародного права, це питання й дотепер залишається предметом досліджень і дискусій фахівців у галузі міжнародного права. До проблеми співвідношення міжнародного й національного права зверталися такі вчені, як Г. Кельзен, І. Лукашук, Р. Мюллерсон, Д. Анцилотті, І. Бліщенко, С. Зівс, В. Моїсєєв, П. Рабінович, Ю. Тодика, Ю. Тихомиров, В. Шаповал та ін. Водночас як слушно зазначає російський учений Ю. Тихомиров, поки «велич «зовнішньої тіні» лише мовчазно визнається, як і раніше за нею не бачать нових тенденцій у світовому розвитку права, свого роду переплетення різних його граней, тоді як системне розуміння ч. 4 ст. 15 Конституції нагально диктує осучаснити погляд на цю проблему»³⁹². Погоджуючись із думкою відомого вченого, слід зазначити, що проблематика співвідношення міжнародного й національного права, як і співвідношення та взаємодії міжнародної, міждержавних, національних правових систем в умовах глобалізації та інтеграції, вийшла за межі міжнародного права і має стати предметом наукових дискусій теоретиків права, компаративістів.

На думку сучасних учених (зокрема Ю. Тихомирова³⁹³ та інших), домінування тієї чи тієї тенденції зумовлено не лише поглядами науковців, а й об'єктивними умовами та факторами (конфлікти, війни, мир, економічне зростання тощо), впливом

391 Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М. : Международные отношения, 1982. – С. 4.

392 Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права [Электронный ресурс] / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2002. – №11. – Режим доступа: <http://lawlist.narod.ru/library/public/tgp/tgp23.htm>.

393 Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права [Электронный ресурс] / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2002. – №11. – С. – Режим доступа: <http://lawlist.narod.ru/library/public/tgp/tgp23.htm>.

якісних державно-правових змін в окремих країнах (революції, перевороти, нові політичні курси, конституції), нерівномірним і неоднаковим взаємним впливом міжнародно-правових масивів і їхніх «потоків» стосовно окремих країн (деструкції, «обвали» правових станів та інститутів). Вплив об'єктивних чинників на утвердження моністичного чи плюралістичного підходу підтверджується й дослідженнями та висновками М. Могунової, здійснених на основі аналізу імплементації норм міжнародного права в національні правові системи країн Північної Європи³⁹⁴.

Вплив міжнародного на національне право має комплексний характер, що відзначають відомі вітчизняні та зарубіжні вчені³⁹⁵. Міжнародне право впливає на національне шляхом визнання теоретичних ідей-доктрин, способів і принципів правового регулювання, важливих правових рішень, виникнення нових норм, зміни або скасування старих норм, впливу міжнародних норм на судову практику тощо. Усе частіше норми міжнародного права стають зразком для правового регулювання внутрішньодержавного права, інкорпорується в національне право і тим самим втілюють своє значення. Як зазначає відомий український учений В. Денисов, «саме в національній правовій системі великий масив абстрактних норм міжнародного права набуває свого реального, життєвого значення як для певної держави, так і для міжнародного співтовариства в цілому»³⁹⁶.

Спільна значимість предметів правового регулювання, насамперед, верховенства права, прав людини, демократії, розподілу влади, зумовлює взаємодію, потребу узгодження принципів і норм міжнародного та національного права. Як зазначає М. Олбрайт, «глобальна фінансова криза вимагає, щоб ми концентрували свої зусилля не лише на нормах, що регулюють міжнародну торгівлю, а також і на нормах, які здійснюють регулювання й управління економікою в межах держав. Адже ясно, що недостатня прихильність до верховенства права в ключових питаннях стала великим внеском у поточну кризу»³⁹⁷.

Стан розвитку суспільних відносин підтверджує, що недостатня увага, неналежне врахування норм міжнародного права в кінцевому підсумку негативно позначаються як на міжнародному, так і на національному праві. Напрями й канали впливу міжнародного права на національне досить різноманітні, здійснюються різними шляхами й засобами, мають свої особливості в кожній державі, а їхні наслідки є різними та залежать від специфіки процесів ратифікації, адаптації, імплементації, гармонізації в національній правовій системі.

В узагальненому вигляді до способів міжнародно-правового впливу на національне право сучасні вчені відносять: 1) ціннісну орієнтацію; 2) визнання пріоритету міжнародного права над національним; 3) визначення юридичних процедур імплементації положень міжнародного права у внутрішнє право; 4) ратифікацію

394 Могунова М. А. Имплементация норм международного права и региональных организаций в национальные правовые системы стран Северной Европы / М. А. Могунова // Журнал российского права. – 2002. – №5. – С. 144–152

395 Див. : Reessler F. Law, De Facto Agreements and Declarations of Principles in International Economic Relations / F. Reessler // German Year Book of International Law. 1978. – P. 39 – 52.

396 Денисов В. Н. Міжнародне право як складова частина правової системи України / В. Н. Денисов / Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом. – Київ, 1998. – С. 84.

397 American Journal of International Law. – Vol. 93. – 1999. – No. 2. – P. 470.

міжнародно-правових актів та їх включення в національне право³⁹⁸. І. Барциц до перерахованих додає колізійне право³⁹⁹, роль і значення якого постійно зростає, а В. Гаврилов виділяє два основних напрямки взаємодії нормативних складників міжнародної та національної правових систем. Перший він іменує «змістовним», коли має місце формування юридичних правил поведінки. Другий – «регулятивним», що виникає в процесі здійснення приписів правових норм на практиці через форму державного акту (договору)⁴⁰⁰.

Подальший правовий розвиток пов'язаний із високою активністю України щодо вступу до міжнародних організацій, які своєю діяльністю сприяють розвитку публічного й приватного, матеріального і процесуального права, зокрема таких, як: Рада Європи, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Міжнародна організація з цінних паперів, Міжнародна морська організація, Всесвітня туристична організація та ін.

Вплив міжнародного права на спеціалізацію національного права спричинений тим, що в процесі правового регулювання окремі галузі й інститути міжнародного права виникли раніше, ніж відповідні нові галузі й інститути національного права (атомне, екологічне та ін.)⁴⁰¹. Новими структурними елементами системи права, поряд із зазначеними галузями та інститутами, стали корпоративне право, акціонерне право, право ЗМІ, Інтернет-право, антимонопольне (конкурентне) право, енергетичне право. Нові галузі відзначаються комплексним характером, поєднанням елементів диспозитивного й імперативного права. Так, спеціальна частина міжнародного економічного права складається з міжнародного торгового права, міжнародного фінансового права, міжнародного інвестиційного права, права міжнародної економічної допомоги, міжнародного трудового (міграційного) права,⁴⁰² які в подальшому можуть стати підґрунтям спеціалізації національного права.

В умовах глобалізації для України особливої актуальності набуває енергетичне право. Розвиток міждержавних відносин в енергетичній сфері, інвестиції в розробку енергетичних ресурсів упродовж останніх двох десятиліть сприяли становленню міжнародного енергетичного права, прийняття низки важливих правових актів. Основну роль в обговоренні питання постійного суверенітету над природними ресурсами відіграла Генеральна Асамблея ООН. На думку А. Бредбрука, енергетичне право є сукупністю прав та обов'язків, щовиникають у зв'язку з використанням усіх енергетичних ресурсів між приватними особами, приватними особами та урядом, між урядами та державами.⁴⁰³

398 Тихомиров Ю. А. Международное и внутреннее право: динамика соотношения / Ю. А. Тихомиров // Правоведение. – 1995. – №3. – С. 56-66.

399 Барциц И. Н. Международное право и правовая система России [Электронный ресурс] / И. Н. Барциц // Журнал российского права. – 2001. – №2. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_2339.html

400 Гаврилов В. В. Основные направления взаимодействия нормативных компонентов международной и национальной правовых систем / В. В. Гаврилов // Право и политика. – 2004. – №11. – С.80.

401 Поленина С. В. Воздействие глобализации на правовую систему России / С. В. Поленина, О. А. Гаврилов, Н. Г. Колдаева, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурков // Государство и право. – 2004. – №3. – С. 11.

402 Див. : Шумилов В. М. Международное экономическое право / В. М. Шумилов. – Кн.1. – М. : ООО ИКК ДеКа, 2002. – 384 с.

403 Bradbrook A. Energy Law as an Academic Discipline / A. Bradbrook. – Journal of Energy and Natural Resources Law. – Volume 14 (2). – 1996. – P. 203 – 212.

Актуальність енергетичного права для внутрішньодержавного права спричинена, насамперед, тим, що відносини в цій сфері пов'язані також з транзитом, транспортуванням, торгівлею, обміном енергетичними ресурсами, співробітництвом у сфері подолання негативних наслідків, що виникають у результаті енергетичної діяльності. Серед низки джерел енергетичного права важливу роль відіграють Європейська Енергетична Хартія та Договір до Енергетичної Хартії. Якщо ЄЕХ є, по суті, декларацією політичних намірів, то Договір до Енергетичної Хартії є юридично обов'язковим багатостороннім договором, фактично єдиним договором, що регулює питання міжнародного співробітництва у галузі енергетики. Слід зауважити, що Україна ратифікувала Договір, водночас Російська Федерація тимчасово застосовувала ДЕХ, проте згодом перестала бути її учасником. Основним принципом міжнародного енергетичного права є принцип постійного суверенітету над природними ресурсами. Зважаючи на трансформації державного (національного) суверенітету в умовах глобалізації, існує загроза трансформації принципу постійного суверенітету над природними ресурсами.

Правова глобалізація сприяє утвердженню міжнародних і європейських правових стандартів практично у всіх галузях національного права, у тому числі конституційному, кримінальному, екологічному, цивільному, трудовому та інших.

Правова стандартизація полягає у встановленні в рамках міжнародних організацій «єдиних мінімальних норм і вимог до правового регулювання тих або тих суспільних відносин»; у встановленні однакових вимог, що стосуються прав і свобод людини та громадянина; у визначенні й встановленні «правових стандартів у сфері функціонування правосуддя, у підприємницькій діяльності, у фінансовій сфері та ін.».⁴⁰⁴ Так, у національному праві й законодавстві відбулося визнання й утвердження міжнародних стандартів прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, пактах про політичні, громадянські, економічні, соціальні й культурні права, міжнародних конвенцій про захист тих або тих категорій громадян (дітей, жінок та ін.), Європейської конвенції про захист прав і свобод людини та до протоколів до неї, визнання юрисдикції Європейського суду із прав людини⁴⁰⁵, обов'язковими з питань тлумачення й застосування Конвенції й протоколів до неї.

Сприяючи становленню єдиної системи міжнародних виборчих стандартів, правова глобалізація трансформує національне виборче право у напрямі їх визнання та застосування. У сучасній науці під міжнародними виборчими стандартами розуміють «принципи міжнародного права, що розроблені в рамках міжнародних організацій, належать до виборчих прав громадян, до організації та проведення виборів, що сприймаються державами-членами зазначених організацій у якості їхніх міжнародно-правових зобов'язань, потім запозичуються їхнім національним законодавством з метою уніфікації виборчого законодавства і виборчого процесу та гарантування демократичного проведення електорального процесу»⁴⁰⁶. В основі виборчої спадщини

404 Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 9 – 10.

405 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 р. №3477IV// Урядовий кур'єр. – № 60. – 30 берез.

406 Баймуратов М. А. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики. актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины : монография / под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. А. Волошина. – Сумы, 2012. – С. 3 – 4.

Європи лежать такі п'ять принципів: загальне, рівне, вільне, таємне і пряме виборче право. Крім того, вибори повинні провадитися регулярно» (розділ 1)⁴⁰⁷. Лідерами у сфері розробки виборчих стандартів та сприяння проведенню демократичних виборів на території держав-учасниць ОБСЄ є Бюро з демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі⁴⁰⁸ (БДПІЛ ОБСЄ)⁴⁰⁹, Венеційська комісія⁴¹⁰ та ін.

Українські вчені М. Баймуратов і Б. Кофман, звертаючись до проблеми становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів, зазначають: «в умовах всеосяжної політичної і правової глобалізації та зростання взаємодії та взаємозалежності держав на міжнародній арені вибори органів державної влади й органів місцевого самоврядування, посадових осіб у конкретній державі виходить на наддержавний рівень, трансформуючись в об'єкт міжнародно-правового регулювання, демонструючи перманентний характер тенденції конституціоналізації міжнародного правопорядку та інтернаціоналізації національного конституційного права. Одним із найбільш яскравих феноменів зазначеної тенденції є міжнародні виборчі стандарти, що мають велику та неминущу політико-правову цінність»⁴¹¹. Водночас слід зазначити, що на міжнародному рівні процес формування єдиної системи міжнародних виборчих стандартів триває, він є незавершеним. Наслідком цього є значний конгломерат рекомендаційних норм, політичних зобов'язань, принципів, коментарів, рекомендацій, що розпорошені в різних документах та потребують спільних підходів у визначенні, об'єднанні, закріпленні в єдиному документі. Попри зазначене, міжнародні виборчі стандарти здатні слугувати підґрунтям модернізації виборчого права в Україні.

У розвитку національного трудового права все більшою мірою використовуються міжнародні стандарти, сформовані різними міжнародними, наддержавними та міждержавними організаціями і зафіксовані у різних документах. Так, у ст. 23 Загальної декларації прав людини зазначено, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці і на захист від безробіття⁴¹²; у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права вказано, що право на працю – це право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується⁴¹³. Істотну роль у системі міжнародних норм регулювання праці відіграють регіональні норми, закріплені в Конвенції про захист прав людини та

407 Див.: Свод рекомендуемых норм при проведении выборов : руководящие принципы и пояснительный доклад, принятые Европейской Комиссией «За демократию через право» (Венецианская комиссия) на 52 – й сессии (Венеция, 18 – 19 октября 2002 г.). – Страсбург. – 2002.

408 Борисов И. Б. ДИПЧ ОБСЕ в действии. Наблюдение за наблюдателями / И. Б. Борисов, А. В. Игнатьев. – М., 2011. – 128 с.

409 Существующие обязательства по проведению демократических выборов в государствах-участниках ОБСЕ : отчет группы экспертов Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ (Варшава, октябрь 2003) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osce.org/item/13587.html?ch=127&lc=RU>.

410 Див.: Свод рекомендуемых норм при проведении выборов : руководящие принципы и пояснительный доклад, принятые Европейской Комиссией «За демократию через право» (Венецианская комиссия) на 52 – й сессии (Венеция, 18 – 19 октября 2002 г.). – Страсбург. – 2002.

411 Баймуратов М. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів / М. Баймуратов, Б. Кофман // Право України. – 2013. – №5. – С. 63.

412 Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

413 Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Пакт ООН від 16.12.1966 (ратиф. Указом президії Верховної ради Української РСР від 19.10.1973 р.) // Вісн. Конституційного суду України. – 2006. – №4.

основних свобод 1950 року⁴¹⁴, Європейській соціальній хартії (переглянутій 03.05.1996)⁴¹⁵. Окрім того, міжнародно-правові норми в галузі регулювання праці закріплені також в основних нормативних актах Європейського Союзу, зокрема: Хартії Співтовариства про основні соціальні права трудящих та Хартії основних прав Європейського Союзу⁴¹⁶. Істотну роль у розвитку національного трудового права відіграють норми й стандарти, сформульовані Міжнародною організацією праці (МОП). Її рекомендації використовуються також при розробці «кодексів поведінки», інших локальних (корпоративних) актів, що виходять від транснаціональних корпорацій. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України важливу роль відіграють європейські правові стандарти, які містяться в Амстердамському договорі, кількох розпорядженнях та приблизно в 100 директивах (з них близько 60 стосуються вимог безпеки праці в різних галузях і за різних ризиків). Європейські трудові стандарти містяться також в Хартії ЄС про основні соціальні права трудящих (Страсбург, 9 грудня 1989 р.) та Хартії основних прав ЄС (Ніцца, 2000 р.), які не є обов'язковими, проте мають велике значення для розвитку трудового права ЄС, держав-членів та держав-кандидатів.

Поряд із визнанням міжнародних правових стандартів, у національній системі права впродовж останніх років поширюється гармонізація через взаємне визнання національних стандартів, які стосуються виробника і реалізації товарів та надання послуг. Основними сферами, у яких здійснюється гармонізація шляхом взаємного визнання національних стандартів, стали фінансові послуги, визнання кваліфікації, технічні стандарти тощо. Визнання значущості міжнародних правових стандартів поєднується з їхнім застосуванням. Як слушно зазначають західні вчені, незалежно від того, є право (національним) або глобальним, переважають у ньому глобальні стандарти і начала або регіональні разом з національними (локальними), головне, щоб воно відповідало «інтересам і вимогам суспільства» і повною мірою здійснювалося. У протилежному випадку право взагалі «навіть чи може вважатися правом».⁴¹⁷ Відповідно, правова система, яка «хоча б що частково відступила від цих вимог і інтересів, навіть чи може вважатися в правовому сенс повноцінною»⁴¹⁸.

На жаль, стан реалізації й дотримання міжнародних і європейських правових стандартів свідчить про істотні проблеми. Порушення чи неналежне дотримання і реалізації правових стандартів спричинені низкою факторів, зокрема: відсутністю дієвих механізмів реалізації стандартів, низьким рівнем правової культури суб'єктів правозастосування, поширеним правовим нігілізмом тощо.

Правова глобалізація спричиняє зростання ролі й значення модельних законів у національному праві й законодавстві. Окрім того, у вітчизняній системі права з'являються нові форми права – закони-програми, акти-доктрини, прогнози, рекомендації, рамкові закони.

414 Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 // *Голос України*. – 10 січня 2001 року. – № 3 (2503). – С. 6-8.

415 Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 // *Збірка договорів Ради Європи*. – К. : Парламентське видавництво, 200. // *Збірка договорів Ради Європи*. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – С. 109-141.

416 Хартія Європейського Союзу об основних правах. Коментарий / под ред. Кашкина Ю. С. Коментарий. М. : Юриспруденція, 2001. – С. 23.

417 Endicott T. The impossibility of the Rule of Law / T. Endicott // *Oxford Journal of Legal Studies*. – 1999. – №4. – Vol. 19. – P. 2.

418 Finnis J. *Natural Law and Natural Rights* / J. Finnis. – L., 1980. – P. 271.

Важлива роль і значення модельних законів спричинена тим, що вони, будучи результатом ґрунтовного порівняльно-правового аналізу, постають у якості ланцюжка, який поєднує норми міжнародного і національного права. Втілюючи загальноновизнані принципи й норми міжнародного права, модельний закон у концентрованому вигляді втілює концепцію чи встановлює загальні принципи регулювання у відповідній сфері суспільних відносин, сприяє, зрештою, його оптимізації.

Глобалізаційні трансформації сприяють зростанню ролі модельних законів загалом, кримінальних законів зокрема, особливо тих, що підготовлені за участю фахівців різних держав і відображають рівень світової кримінально-правової думки й стан криміногенної ситуації. Як зазначає В. Навроцький, «саме у глибоких теоретичних дослідженнях, значення яких виходить за національні рамки, закладені основи для подальших законодавчих рішень глобального характеру».⁴¹⁹ Найбільш вагоме значення у розвитку кримінального права мав Модельний кримінальний кодекс для держав-учасниць СНД, прийнятий 17 лютого 1996 р.⁴²⁰ Джерелом права, повного чи часткового відтворення норми, уточнення її змісту можуть стати акти, які було ухвалено вже після прийняття Конституції України, зокрема: Конвенції ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 р., міжнародної конвенції ООН для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р., Всезагальної декларації про біоетику та права людини, ухвалену ЮНЕСКО 19 жовтня 2005 р.

В умовах глобалізації зростає роль і значення модельних екологічних законів, зокрема: Модельне законодавство ОАЄ з безпеки в біотехнології (2001), про екологічну безпеку, про охорону лісів, природні об'єкти, які охороняються, про екологічну освіту і культуру, про обов'язкове екологічне страхування тощо, що використовуються в національному екологічному законодавстві. Так, 2006 р. було прийнято «Загальну частину» Модельного екологічного кодексу СНГ, який покликаний стати основою уніфікації екологічного законодавства країн-учасниць співдружності. Позитивним є той факт, що окремі модельні закони розробляються в Україні. Так, у російському екологічному законодавстві були застосовані норми закону України про екологічну експертизу. Зростання ролі й значення модельних законів у національному праві й законодавстві простежується і в інших галузях національного права і законодавства, у цивільному, господарському, трудовому, житловому праві.

Правова глобалізація посилює роль і значення колізійного права в системі права й законодавства України. Євроінтеграційна спрямованість правового розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій зумовлює зростання ролі та значення колізійного права як у вітчизняній системі права, так і в системах права інших держав. При регулюванні міжнародних зв'язків фізичних і юридичних осіб виникають колізії національних правових систем, оскільки на регулювання одних і тих відносин претендують різні правові системи. Для розв'язання цих питань право держав містить особливий вид норм – колізійні норми, які визначають національне право, що підлягає

419 Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. – 2010. – №2. – С. 140 – 152. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Navrotskiy.pdf.

420 Модельный уголовный кодекс: рекомендательный законодательный акт для СНГ: принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств участников СНГ: постановление от 17.02.1996г. № 75 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iads.ru/html/?id=22&pag=31 &nid=1>.

застосуванню. Ці норми утворюють міжнародне приватне право⁴²¹. Колізійне право забезпечує нормальну взаємодію складних правових систем і правове регулювання великого обсягу транснаціональних зв'язків, є основою правової взаємодії нових галузей права держав. Ці норми утворюють певну єдність.

Досить високо оцінює колізійне право І. Лукашук, який зазначає: «Значення цього права для взаємодії правових систем надзвичайно велике. Можна стверджувати, що без нього така взаємодія не може бути забезпечена, а, відповідно, було б неможливе правове регулювання транснаціональних зв'язків»⁴²². Враховуючи стрімкий розвиток приватно-правових відносин з іноземним елементом, зокрема: укладення численних договорів між фізичними і юридичними особами України та ЄС, проблема узгодження тих або тих положень матеріального права, яке б підлягало застосуванню до того чи того договору, набуває перманентного характеру.

Важливим каталізатором зростання ролі й значення колізійного права у вітчизняній системі права стала кодифікація внутрішнього колізійного права України, прийнятий у 2005 році Закон України «Про міжнародне приватне право».

Шлях до європейської інтеграції України ставить перед нею нагальне завдання європеїзації національних колізійних норм, яка має підлягати не лишерецепції, а й гармонізації та уніфікації із подальшими пропозиціями вдосконалення тих чи тих норм і положень права. Особлива актуальність і необхідність гармонізації та уніфікації колізійного права в Україні визнається провідними вченими такими, як: А. Довгерт, В. Кисіль, В. Коссак, О. Мережко, О. Бірюков, О. Виговський та ін., праці яких створюють методологічне підґрунтя подальших наукових розвідок колізійного права. У розвитку колізійного права до найбільш актуальних слід віднести: зобов'язальне право осіб (правосуб'єктність, іноземці в Україні), юридичних осіб (уніфікація їхньої право – та дієздатності, участь іноземних юридичних осіб у цивільно-правових відносинах, транснаціональні корпорації, спільні підприємства, транскордонні банкрутства) та держави, включно з питаннями юрисдикційних імунітетів.

Вплив правової глобалізації на національне право й законодавство виявляється в уніфікації правової термінології у національному праві й законодавстві.

Прикладом може бути екологічне право, у якому простежується уніфікація еколого-правової термінології, понять, дефініцій. Водночас аналіз чинного законодавства свідчить, що значна частина понять, інститутів у національному законодавстві чітко не визначена, а тому лишається суперечливими, наприклад, довкілля, ландшафт, поширення й отримання інформації, екологічні правопорушення й злочини тощо. Так, важливе значення для правильного розуміння права на сприятливе довкілля сьогодні мають проекти міжнародних документів, серед яких особливо варто виділити проект міжнародного пакту з довкілля й розвитку, підготовлений у рамках Міжнародного союзу охорони природи й природних ресурсів і схвалений ювілейним Конгресом ООН з міжнародного публічного права в Нью-Йорці 1995 р. (існує в ред. 2004 р.). Стаття 12 цього документа містить перелік основних екологічних прав людини, серед яких першим згадується право кожного «на довкілля, сприятливе для його здоров'я, процвітання й гідності».

421 Див.: Международное частное право / отв. ред Г. К. Дмитриева. – 2е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2004. – 688 с.

422 Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – С. 52.

На увагу заслуговує і російський досвід, зокрема Федеральний закон від 10 січня 2002 р. №7-ФЗ «Про охорону довкілля», у якому в Загальних положеннях (Розд. 1) пропонуються визначення основних понять екологічного права з урахуванням сучасних реалій, серед них зокрема: довкілля, природне середовище, антропогенний об'єкт, природно-антропогенний об'єкт, державний екологічний моніторинг, екологічний аудит, екологічний контроль, екологічний ризик, екологічна безпека тощо. Традиційним для екологічного права є тлумачення поняття «довкілля» як природного середовища. Сучасне розуміння довкілля трансформується завдяки розумінню його як природно-антропогенного. Зважаючи на зростання в умовах глобалізації природно-антропогенних об'єктів, кількість антропогенних ризиків істотно зросла, і це має знайти своє відображення в нормах екологічного права й законодавства з метою їх попередження й усунення.

Уніфікація правової термінології посідає важливе місце і в інших галузях національного права й законодавства, зокрема в цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному, трудовому. Слід зазначити, що уніфікація правової термінології є складником більш загальної тенденції – універсалізації та уніфікації права, яка, на думку М. Марченка, «виявляється найбільш яскраво і носить швидше не еволюційний, а вибуховий, революційний характер»⁴²³.

Міжнародні норми використовуються в національній правовій системі як засоби тлумачення і як юридичний аргумент у правозастосовній діяльності.

Незаперечним є те, що належне виконання міжнародних договорів прямо залежить від розуміння сторонами договору його умов. Так само, як і в разі розв'язання спору із договірних відносин його розв'язання значною мірою пов'язане з усвідомленням договірних положень правозастосовчим органом. Саме тому тлумачення норм міжнародних договорів в умовах глобалізаційних трансформацій має істотне значення для правотворчості, правореалізації, правозастосування. Поряд із тлумаченням за принципами національної правової системи, у сучасних умовах набуває значення тлумачення за міжнародними принципами. Так, у тлумаченні міжнародних комерційних договорів основоположну роль відіграють Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р., Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 р., Принципи європейського договірного права (Principles of European Contract Law та Проект спільних підходів (Draft Common Frame of Reference). На думку вітчизняних науковців, розвиток принципів тлумачення міжнародних комерційних договорів виявляється і в «появі нових принципів»⁴²⁴.

Слід зазначити, що проблеми використання міжнародних норм у національній правовій системі як засобів тлумачення і як юридичного аргументу в правозастосовній діяльності потребує особливої уваги. У цьому аспекті на увагу заслуговують праці О. Мережка, А. Смітюх, І. Дідковської, які досліджували окремі питання тлумачення договорів⁴²⁵.

423 Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации / М. Н. Марченко // Государство и право. – 2009. – №6. – С. 5.

424 Дідковська І. Окремі аспекти тлумачення міжнародних комерційних договорів / І. Дідковська // Право України. – 2013. – №7. – С. 111.

425 Див. : Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та Lex Mercatoria в контексті міжнародного приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та

В умовах глобалізації вплив національного права на міжнародне розширюється. Взаємний вплив міжнародного й національного права спричиняє їхню взаємодію. Взаємодія міжнародного й внутрішнього права зумовлює так звану інтернаціоналізацію або гомогенізацію останнього, становлячи собою одну з основних тенденцій розвитку цього права в ХХІ ст.⁴²⁶.

Насамперед, норми національного права впливають на міжнародне у тій частині, що стосується порядку створення норм міжнародного права. Норми національного права визначають спеціалізацію міжнародного права, формування його галузей. Досить часто норми, інститути й види правових актів держав копіюються в структурі міждержавних об'єднань. Сучасні вчені відзначають дуалістичний вплив внутрішнього права на міжнародне: шляхом визначення сутності й змісту останнього через норми про внутрішню й зовнішню політику і шляхом впливу на створення та здійснення норм міжнародного права (порядок укладення міжнародних договорів тощо). Поряд із зазначеними матеріальними й процесуальними аспектами опосередкованого впливу на міжнародне право, вплив здійснюється і в прямій формі. Маються на увазі національні норми, перетворені в міжнародні: звичаєві норми, норми про іноземців, посольства, принципи зовнішньої політики, нарешті, норми, які можуть бути зразком при забезпеченні прав людини⁴²⁷.

Підсилюється вплив національного права на структурування сучасного міжнародного права. У структурі міжнародно-правових норм помітно зростає питома вага тих інститутів і норм, які є прямим результатом норм національного права. На цій основі в ньому формуються нові галузі, які повторюють у предметі регулювання галузі й інститути національних правових систем (атомне, космічне та ін.). Нові підрозділи міжнародного права немовби накладаються на національне право, маючи з ним спільний предмет. У цих поєднаних сферах міжнародного й національного права відбувається найбільш інтенсивний обмін юридичними ідеями й нормативними формулами, аж до взаємопереходів. Усе це підсилює процес взаємодії та взаємозбагачення міжнародного і національного права⁴²⁸. Внутрішньодержавний правовий механізм, як зауважує І. Лукашук, висувається на перший план у повсякденній реалізації норм міжнародного права. Забезпечення міжнародного правопорядку стає завданням національних правових систем⁴²⁹. І, нарешті, стійка правова потреба двох чи декількох держав породжує спільний публічний інтерес, а тому відбувається міжнародне укрупнення предметів національного правового регулювання.

У контексті впливу національного права на міжнародне уваги заслуговує той факт, що на початку 90-х років ХХ ст. українські науковці (Ф. Бурчак, М. Костицький,

цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. В. Смітюх. – О., 2004. – 19 с.; Мережко А. А. Транснаціональне торговельне право (lex mercatoria) / А. А. Мережко. – К.: Таксон, 2002. – 464 с.; Дідковська І. Окремі аспекти тлумачення міжнародних комерційних договорів / І. Дідковська // Право України. – 2013. – №7. – С. 103 – 112.

426 Лукашук І. І. Взаимодействие международного и внутреннего государственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – №3. – С. 115.

427 Див.: Общая теория государства и права: академический курс. – Т.2. – М.: Зерцало, 2001. – С. 209-211.

428 Васильев А. М. О системах советского и международного права / А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1985. – №1. – С.70.

429 Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – №3. – С.118 – 119.

С. Кравченко, Ю. Туниця, Ю. Шемшученко) ініціювали розробку і прийняття такого акту, дійсно універсального характеру, яким би регулювався увесь комплекс суспільних відносин у сфері підтримання екологічної рівноваги в довкіллі, який отримав назву «Екологічна конституція Землі»⁴³⁰.

Ідея була висловлена на Міжнародній науковій конференції з проблем федералізму в нью-йоркському університеті «Хофстра» (1992 р.), і підтримана учасниками конференції, водночас із прийнятою резолюцією «Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва». На думку вітчизняних учених, «майбутня Екологічна Конституція Землі повинна закріпити основні, принципові засади, що стосуються міжнародного співробітництва держав у відповідній сфері суспільних відносин, а ключовою ідеєю для визначення змісту і структури Конституції має стати доктрина про право людини на безпечне довкілля»⁴³¹. «Нею також має бути передбачений механізм забезпечення цих прав, насамперед, шляхом поліпшення якості довкілля на основі міжнародного співробітництва і в інтересах таперішнього та прийдешніх поколінь»⁴³².

Посилення взаємодії норм міжнародного й внутрішньодержавного права в умовах глобалізації породжує певні проблеми: насамперед, рівності сторін, колективної відповідальності міжнародних інститутів, які здійснюють координацію транснаціональних процесів у рамках міжнародного співтовариства тощо. Визначальним критерієм гармонізації національного і міжнародного права, мають стати національні інтереси та економічні можливості держави забезпечити реалізацію відповідних норм, а Україна повинна керуватися ними при розв'язанні питань про імплементацію норм міжнародного і європейського права у свою правову систему. Неприпустимо приймати на себе зобов'язання, якщо вони свідомо не будуть виконуватися або будуть виконуватися на шкоду іншим. Тому Україна повинна використовувати різні легальні способи «відхилення» від прийняття на себе певних зобов'язань, у тому числі застосовувати право на дерогацію. Це право активно використовується багатьма країнами Ради Європи (Великобританією, Грецією, Ірландією, Туреччиною та ін.), завдяки чому створюються умови для легального обмеження прав певного кола осіб з метою створення безпеки. За умови, коли включення є недоцільним, держава може діяти декількома способами: по-перше, не висловлювати згоди на обов'язковість для себе норм відповідного міжнародного договору, тобто не підписувати, не затверджувати, не приєднуватися тощо; по-друге, не ратифікувати підписаний міжнародний договір, щоб він розглядався як акт політичний, а не правовий; по-третє, зробити застереження й тим самим не взяти на себе зобов'язання, які важко чи неможливо виконати. У всіх трьох способах існують свої особливості, які необхідно враховувати при виборі тієї чи іншої моделі поведінки.

Отже, взаємодія міжнародного і національного права має характер об'єктивної закономірності, особливо в умовах, коли глобалізація стирає кордони між

430 Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник НАН України. – 2005. – №11. – С. 32 – 42.

431 Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. С. Шемшученко // Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 4.

432 Малишева Н. Р. Міжнародноправове регулювання охорони та використання природних ресурсів і об'єктів навколишнього середовища // Екологічне право України: академ. курс : підруч. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2005. – С. 763.

внутрішньою та зовнішньою діяльністю. Збільшується кількість об'єктів спільного правового регулювання, коли необхідно досить виважено поєднувати принципи й норми, вводити нові правові режими в обох правових системах. Такі предмети правового регулювання набувають нового вигляду. Відбувається динамічна взаємодія різних елементів права та його норм, їхнє ускладнення, обмін, збільшення обсягів правових засобів, але внутрішньодержавна система права сприймає не міжнародне право, як систему, а зміст норм. Відповідно до них створюються норми національного права.

Враховуючи прискорення й поглиблення глобалізаційних процесів, взаємодія міжнародного й національного права у найближчому майбутньому посилиться, а вплив міжнародного й транснаціонального права на національне право й законодавство – зросте. Найбільш істотно вплив зросте у сфері безпеки, екології, конфліктів, міграції, прав людини, демократичних інститутів, освіти, боротьби з транснаціональною злочинністю, тероризмом, тіньовою економікою, торгівлею людьми, зброєю тощо. Враховуючи зростання ролі й значення міжнародних і міждержавних інститутів, розшириться збіг за предметами, рівнями й формами правового регулювання. Унаслідок ускладнення реалізації та захисту спільних і національних інтересів предмети регулювання внутрішнього права з часом набудуть значення предметів міжнародно-правового регулювання (наприклад, питання екології, торгівлі). Взаємодія міжнародного і національного права виявляється не в сенсі нівелювання їхніх відмінностей, а в сенсі розширення взаємодії і у дотичності предметів регулювання.

Правова глобалізація розширює і поглиблює сферу правового регулювання. Розширення сфери правового регулювання в умовах глобалізаційних трансформацій пов'язується з еволюцією традиційних правових інститутів, поширенням дії права на нові сфери соціально-правової реальності, формування яких лише відбувається.

Правова глобалізація спричиняє еволюцію традиційних правових інститутів, зокрема реформується інститут права власності (якісні та кількісні зміни об'єктів права власності); з'являються нові об'єкти інтелектуальної (літературної, художньої, промислової) власності; істотно розширюється обсяг так званого безтілесного майна (перелік об'єктів права власності на «тілесне» майно збільшився за рахунок різних енергоносіїв).

У межах традиційних галузей права з'явилися норми про боротьбу з корупцією, легалізацією доходів, отриманих незаконним шляхом тощо. Чинниками, які сприятимуть формуванню зазначеної тенденції, є глобалізація, інтеграція, НТП, інформаційний, інтелектуальний розвиток людства. Водночас надбанням другої половини ХХ ст. стала поява нових галузей, підгалузей, інститутів права й законодавства таких, як: інформаційне право, медичне право, транспортне законодавство, законодавство про охорону здоров'я, космічне законодавство, законодавство про довкілля, про науку й техніку, законодавство про енергетику і т. ін.

Правова глобалізація спричиняє поглиблення правового регулювання суспільних відносин більш повним, конкретним і всебічним їхнім регламентуванням. Як зазначає А. Піголкін, поглиблення правового регулювання – це головний магістральний шлях розвитку сучасного законодавства⁴³³.

433 Систематизация законодательства в Российской Федерации / под ред. А. С. Пиголкина. – Спб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 20.

У керуванні науково-технічним прогресом право трансформується у напрямі утвердження обмежувальної функції, водночас, розширюється використання стимулюючих і охоронних норм. Насамперед це стосується військових (ядерних, біологічних та ін.) технологій, генетики, медичної біології, соціальних наслідків науково-технічної революції.

Правова глобалізація загалом, утвердження ліберальної правової ідеології, принципу верховенства права, світових правових стандартів зокрема, спричиняють розширення й поглиблення прав і свобод людини та громадянина загалом, у вітчизняній системі права зокрема.

В умовах глобалізації зміни торкнулися змісту практично кожного виду прав людини. Насамперед зміни торкнулися особистих прав людини. Як відомо, особисті (громадянські) права – можливості людей, що характеризують їхнє фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Вони є невідчужуваними, природними правами людини, що належать їй від народження і не залежать від приналежності до конкретної держави (тобто наявності або відсутності громадянства). Особисті права й свободи покликані забезпечувати свободу й автономію індивіда як члена громадянського суспільства від якого-небудь незаконного зовнішнього впливу. Основне призначення цих прав полягає у тому, щоб забезпечити пріоритет індивідуальних, внутрішніх орієнтирів розвитку кожної особистості.

Першоосновою всіх інших прав і свобод людини й громадянина є право на життя – як абсолютну цінність світової цивілізації, фундаментальне право людини, тому що всі інші права є похідними від нього. Низка інших прав так чи інакше поєднується навколо цього основоположного права, а саме: право на соціальне забезпечення, на охорону здоров'я, на довкілля. Держава зобов'язана визнати ці права й створити сприятливі для життя людини умови всіма наявними в її розпорядженні засобами. Право на життя включає у себе всю сукупність прав людини загалом, але не збігається повністю із жодним з них зокрема⁴³⁴. Право на життя означає не лише відмову від війни, заборону вбивств та смертної кари, але й умови гідного існування, що необхідні для всебічного розвитку людини. На відміну від інших прав, право на життя є визначальною передумовою, основою людської гідності, що гарантує недоторканність фізичного існування людини, оскільки життя розглядається як єдине і неподільне благо, яке не підлягає обмеженню. Загальність цього права і його природний характер закріплюються у міжнародно-правових документах, які визнані всіма цивілізованими країнами світу (наприклад, у ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2–1 Конвенції про захист прав людини та основних свобод тощо).

В умовах глобалізації актуалізація проблем реалізації права на життя пов'язана з тим, що в сучасних умовах стрімкого розвитку нових медичних технологій (трансплантології, генетики, клонування, реаніматології тощо) часто входять у суперечність із забезпеченням права на життя людини⁴³⁵, проблеми, що пов'язані з операціями штучного переривання вагітності (абортом), ставлять питання пріоритету

434 Мочульская Е. Е. Право на социальное обеспечение – естественное и неотъемлемое право человека / Е. Е. Мочульская // Вестник МГУ. – Серия 11: Право, 1998. – №5. – С. 53.

435 Стеценко С. Г. Медичне право України: підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта; за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 158 – 162.

життя і здоров'я матері з життям ненародженої людини, а явище евтаназії викликає питання щодо правомірності терміну «право на смерть». Зазначені проблеми, які безпосередньо співвідносяться з правом на життя є складними, суперечливими і водночас вельми актуальними, потребують ґрунтовних наукових досліджень.

У цьому сенсі близькою є і проблематика формування соматичних прав людини. Так один із перших дослідників соматичних прав людини В. Крусс зауважує «Серед праводомогань особистості, що представляють людство на рубежі третього тисячоліття від Різдва Христового, можна виділити й виокремити групу таких прав, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом, здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. Сюди можна віднести право на смерть, зміну статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, вживання наркотиків або психотропних засобів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт (і в зримій перспективі) на клонування, а потім – і на віртуальне моделювання, у сенсі повноправного утвердження себе в неметричній формі об'єктивного існування. Права ці, що мають суто особистий характер, пропонується визначати як «соматичні» (від грецьк. soma – тіло)»⁴³⁶.

Таким чином, окреслена група прав, а саме – соматичних, пов'язана із тілесним буттям людини, її прагненням, невпинним бажанням його змінювати, удосконалювати завдяки найновішим біомедичним досягненням. Безумовно, сучасний рівень розвитку біомедицини й біотехнологій здатний, з одного боку, суттєво змінити життя людини, покращити його якість, тривалість, а з іншого боку, несуть загрозу багатьом іншим правам, насамперед фундаментальному й невідчужуваному праву людини на життя. Тож вкрай важливо вже на сучасному етапі розвитку визначити основні принципи й норми правового регулювання соматичних прав людини, визначити найбільш гострі проблеми й загрози, які вони викликають, і унеможливити їх поширення.

Особливої уваги в умовах глобалізації потребують соціально-економічні права. Термін «соціально-економічні права», яким звичайно позначають групу прав другого покоління, вимагає деяких пояснень, хоча його застосування у вітчизняній науці й практиці є традиційним. У це поняття комплексно об'єднані два види прав: 1) соціальні права – домагання на соціальні послуги, що розподіляються державою; 2) економічні права – права, пов'язані з трудовими відносинами й економічною активністю громадян. Хоча ці дві групи прав зв'язані спільною метою – забезпечення кожній людині гідного рівня життя, – кожна з них має свої особливості⁴³⁷. Важливою особливістю соціально-економічних прав, що прямо впливає з їхніх основних характеристик, є обмеження можливості їхнього судового захисту. Суд не може допомогти людині реалізувати своє право на гідний рівень життя, надати роботу безробітному або житло тим, хто його потребує. Захисту підлягають не ці принципові положення, а конкретні норми, що впливають із них, наприклад про право безробітного на відповідну допомогу або про відсутність дискримінації в системі оплати праці тощо. Забезпечити захист соціально-економічних прав у повному обсязі на сучасному етапі вкрай складно і практично

436 Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В. И. Крусс // Государство и право. – 2000. – №10. – С.43.

437 Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М: Прогресс, 1985. – С.186.

неможливо, хоча багато яких із цих прав є суб'єктивними, а їх дотриманням можна вимагати в суді (наприклад, право на медичну допомогу, призначення пенсії тощо). Однак це не є підставою вважати соціально-економічні права другорядними й недооцінювати їхнє значення. Соціально-економічні права – особливий вид прав людини, юридичне значення яких розкривається в комплексі взаємозалежних елементів системи прав людини.

Реалізація принципів глобального ринку провокує й виникнення проблеми «соціального демпінгу». Йдеться про те, що робоча сила, маючи можливість безперешкодного переміщення, направляється, насамперед, у ті країни, де є більш високий рівень соціального захисту, а вкладення інвестицій у виробництво відбувається переважно в регіонах, де встановлюється низька ціна робочої сили. Разом з тим, саме із глобалізацією пов'язується можливість розв'язання багатьох соціальних проблем, і не тільки тому, що свобода, ринок і демократія тісно взаємозалежні. Українці важливо, не відмовляючись від традиційних соціальних цінностей, модернізувати чинну правову модель соціальної захищеності, підвищити конкурентоспроможність, зберігши, при цьому цінності солідарності й принципи соціальної держави. Тільки цілеспрямована й спільна політика держав може унеможливити поширення глобальних тенденцій зубожіння, соціальної напруги. Для розв'язання зазначеної проблеми всі держави, як економічно потужні, так і з недостатньо розвиненою економікою, мають виробити спільні соціальні стандарти, прийняти загальні соціальні зобов'язання, гарантувати кожному, незалежно від громадянства, володіння соціальними правами і їхнє ефективне втілення. Таким чином, держави, залучені до процесу глобалізації, мають сформулювати соціальні правила участі в глобальній економіці.

Слід звернути увагу на те, що в документах Європейського Союзу фактично запропонований юридичний механізм співіснування глобального й національного рівнів регулювання соціально-економічних прав. Загальні зобов'язання із соціальних питань, що містяться в них, контролюються за допомогою позасудових механізмів, а судовому захисту в якості суб'єктивних прав ці положення можуть підлягати тільки після закріплення їх у внутрішньому законодавстві країн-учасниць. Європейське законодавство існує для того, щоб спонукати держави до прийняття подібних норм. Національне законодавство, яке формується під впливом загальних європейських норм, цілком може відповідати глобальним викликам сучасності, якщо в нього із самого початку вкладати спільні принципи й цілі, інтегровані в загальне світове господарство, хоча законодавець кожної країни повинен мати можливість урахувувати специфіку національного соціального права, адаптувати загальні положення для правової системи своєї країни.

Сучасні науковці виділяють кілька тенденцій розвитку соціально-економічних прав під впливом процесів глобалізації. До них, зокрема, належать: розширення сфери дії трудового права й поширення його норм на незалежних працівників (дрібних торговців, осіб вільних професій), а також на державних чиновників, військовослужбовців і навіть осіб, які відбувають покарання й займаються працею у виправних установах. У галузі соціального права також спостерігається розростання інституту соціального захисту й розмежування соціального права та соціального

страхування⁴³⁸. Цілком слушною є і теза, що глобалізація неминуче викликає загострення внутрішніх соціальних проблем усіх країн і, як наслідок, – проблем захисту соціально-економічних прав. Поряд із цим, досвід ряду країн показує, що глобалізація не обов'язково має означати глобальну соціальну катастрофу, що можна шукати й знаходити правові розв'язання проблем, які виникають, не допускати розростання соціальних конфліктів. Отже, глобалізація, як одна із визначальних тенденцій сучасного світу, суттєво впливає як на зміст і обсяг прав людини, розширюючи й поглиблюючи практично всі групи прав людини, сприяє появі нових прав людини загалом, у вітчизняній системі права зокрема, так і на механізм їхньої реалізації, істотно його ускладнює та модифікує.

Глобалізація, впливаючи практично на всі галузі національного права, трансформує зв'язки між ними, між публічним і приватним правом загалом. Традиційний поділ на публічне й приватне право в умовах глобалізації змінюється, простежується розширення й поглиблення їхньої взаємодії, взаємопроникнення, інтеграція, розмивання кордонів, трансформація. Окремі вчені розглядають зазначену тенденцію як конвергенцію приватного і публічного права, зокрема С. Алексєєв, Н. Вітрук, Р. Ієринг, О. Іюффе, Ж. Карбоньє, Р. Давид, М. Марченко, М. Коршунов, Ю. Тихомиров та ін. Як зазначає відомий російський учений М. Коршунов, «Глобалізація, яка породила сучасні уявлення про загальне благо, проголосила пріоритет прав і свобод людини, встановила вимоги й стандарти їхнього забезпечення й захисту, обмеження з боку державної влади, сформувала тим самим нову – модерністську – концепцію взаємодії й гармонізації приватноправового й публічно-правового регулювання».⁴³⁹ Слід зазначити, що конвергенція приватного й публічного права є об'єктивною тенденцією, водночас, у їхньому співвідношенні наявний і політичний елемент, зважаючи на тісний зв'язок права з політикою.

У наукових працях стосовно конвергенції приватного і публічного права пропонуються різні підходи й різне тлумачення поняття, змісту, сутності конвергенції. Спільним для багатьох із них є визнання того, що конвергенція приватного і публічного права є визначальною тенденцією світового правового розвитку, яка посилюється, «виступає одним із стратегічних факторів формування світового правопорядку»⁴⁴⁰, а дослідження й практичне використання процесів функціонування приватного і публічного права, що відбуваються в його рамках – однією з умов інтеграції в світове співтовариство⁴⁴¹.

Аналіз свідчить, що процес конвергенції пов'язаний із перетинанням сфер регулювання, переміщенням об'єктів публічно-правового регулювання в сферу приватного і навпаки, із запозиченням методів правового регулювання, опорою

438 Киселев И. Новый облик трудового права в странах Запада: прорыв в постиндустриальное общество / И. Киселев // Трудовое право. – 2002. №4. – С. 53.

439 Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – С. 5.

440 Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – С. 224.

441 Див. : Алексєєв С. С. Линия права / С. С. Алексєєв. – М. : Статут, 2006. – С. 117; Яковлев В. Ф. Гражданский кодекс и государство / В. Ф. Яковлев // ВВАС РФ, 1997. – №6. – С. 132 – 134; Вітрук Н. В. Система російського права (сучасні підходи) / Н. В. Вітрук // Російське правосуддя. – 2006. – № 2. – С. 4; Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – С. 6.

приватного права напублічне з метою захисту від порушень, із врахуванням публічним правом вимог приватного. Напрямами й способами конвергенції, на думку сучасних учених, є: правова інтеграція, трансформація, універсалізація, гармонізація, рецепція, уніфікація, інтернаціоналізація, експансія, когеренція тощо.⁴⁴² Прикладом проникнення приватного права в публічне можуть бути зміни в адміністративно-правовій доктрині, яка, запозичивши європейську концепцію «сервісної держави» та «публічних послуг», орієнтується на перехід від позитивістського розуміння адміністративного, як права «державоцентриського», управлінського до «людиноцентриського», «публічно-сервісного», зміни в рамках адміністративної юстиції, зокрема адміністративного судочинства тощо.

Новелізація адміністративного судочинства в контексті конвергенції приватного й публічного права має наслідком те, що завданнями адміністративного судочинства визнано захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.⁴⁴³ У межах адміністративної юстиції, зокрема адміністративного судочинства, згідно з положеннями, які встановлює Кодекс адміністративного судочинства⁴⁴⁴ компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі, делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання, виконання, припинення та визнання нечинними адміністративних договорів; спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Цілком закономірно, що Кодекс адміністративного судочинства України як вітчизняні, так і зарубіжні науковці вважають одним із найпрогресивніших нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою за час незалежності України⁴⁴⁵.

Проникнення приватного права в публічне виявляється і в інших галузях, підгалузях, інститутах публічного права. Зокрема Закон України «Про соціальний діалог в Україні»⁴⁴⁶ визначає принципи, на основі яких здійснюється соціальний діалог, спрямовує правове регулювання на розв'язання ситуацій, що потребують врахування інтересів приватних суб'єктів та держави, встановлює нові форми досягнення

442 Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – С. 223 – 224.

443 Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 № 2747IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

444 Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 06.07.2005 № 2747IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

445 Затираха І. Деякі проблеми визначення підсудності адміністративних судів / І. Затираха // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XV регіональної науково-практичної конференції. 45 лютого 2009 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 135 – 137.

446 Про соціальний діалог в Україні. Закон України від 23.12.2010 № 2862VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. – № 28. – Ст. 255.

компромісу. Розробка і прийняття Податкового кодексу України,⁴⁴⁷ які відбувалися із широким залученням громадськості, сприяли коригуванню його змісту та врахування більшості зауважень громадськості, наслідком чого стало визначення способів «оперативного розв'язання спірних ситуацій та інші шляхи досягнення компромісу інтересів платників податків та держави в особі податкових органів»⁴⁴⁸.

Навіть у кримінальному праві простежується проникнення приватно-правових засад, передбачається коригування кримінально-правових засобів захисту приватного і публічного інтересів. Можна погодитись із О. Банчуком, який зазначає, що намагання реалізації у кримінальному процесі таких приватно-правових принципів, як рівність, змагальність та диспозитивність ніяк не впливатиме на зміну суті порядку розгляду в суді кримінальних справ, який буде публічно-правовим. Це впливає з того, що судові правовідносини завжди є потрійними за своїм складом, де задіяні учасники справи та суд, який є публічним суб'єктом і втілює надану йому публічну владу. Також реалізація процесуальних прав та обов'язків учасників справи має публічний характер, коли вони можуть здійснювати лише ті права і лише в той спосіб, який передбачений процесуальними законами⁴⁴⁹. Процес проникнення приватних начал у кримінальне й кримінально-процесуальне право триває, а сучасні науковці пропонують нові можливі напрямки додаткової підтримки приватногоскладника в кримінальному праві. До них, на думку А. Жалінського, слід віднести: розширення меж приватного та приватно-публічного звинувачення, надання потерпілому або іншим зацікавленим суб'єктам права компетенції у сфері вибору заходів кримінально-правового впливу та призначення покарання, посилення засад матеріально-правової змагальності, власне розширення захисту персоніфікованих (приватних) інтересів особи шляхом криміналізації поведінки тощо⁴⁵⁰.

Проникнення приватно-правових засад у контексті конвергенції приватного й публічного права простежується і в фінансовому праві. Сучасні науковці звертають увагу на те, що у вітчизняному фінансовому праві надбанням останнього десятиліття стали такі явища, як модельне фінансове право, договірне фінансове право, судове фінансове право, узвичаєння правозастосовної фінансово-правової практики тощо.⁴⁵¹ При цьому панівна їхня більшість, насамперед, конвенційне фінансове право, на думку вчених, «спричинені багатьма внутрішніми та зовнішніми факторами», «світовими

447 Податковий кодекс України. Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 13 – 14, № 15 – 16. – № 17. – Ст. 112.

448 Див.: Вдовічен В. А. Податково-правовий компроміс інтересів платника податків і держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Вдовічен Віталій Анатолійович. – К., 2011. – 256 с.

449 Банчук О. А. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність [Електронний ресурс] / О. А. Банчук. – К. : Конус Ю, 2008. – Режим доступу: Режим достуру: <http://www.pravo.org.ua/publications/2011-06-15-11-46-49/740-publichne-i-pryvadne-pravo.html>.

450 Жалинский А. Э. О соотношении частного и публичного обвинения в уголовном праве // Материалы научной конференции «Интерес в публичном и частном праве» 21 ноября 2002 г., Государственный университет – Высшая школа экономики, [ред. коллегия: Ю. А. Тихомиров, Г. В. Мальцев, Б. В. Россинский]. – М., 2002. – С. 88 – 89.

451 Див. : Пацурківський П. С. Критерії правового начала – принцип формальної рівності суб'єктів правовідносин – і пострадянське фінансове право : проблеми теорії / П. С. Пацурківський // Право України. – 2008. – №1. – С. 10 – 15; Гаврилук Р. О. Принцип симетрії приватних і публічних потреб індивіда – теоретичне ядро егалітарної парадигми податкового права / Р. О. Гаврилук // Право України. – 2009. – №2. – С. 101 – 109; Смирнов Д. А. Принципы российского налогового права: понятие, формирование, реализация: монография / Д. А. Смирнов; под ред. Н. М. Химичева. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 248 с.

процесами глобалізації та інтеграції усього суспільства, зокрема і правового життя»⁴⁵². Як зазначає В. Гаврилюк, оновлення доктрини фінансового права здійснюється на основі використання системного, структурно-функціонального, «антропологічно-соціологічного» підходів у правопізнанні, «принципу симетрії приватних та публічних потреб індивіда», «принципу конкуренції заявлених публічних потреб окремих індивідів, їхніх об'єднань та соціуму в цілому, як засіб реалізації цього права»⁴⁵³. Таким чином, у розвитку національного фінансового права простежуються зазначені вище тенденції розвитку публічного права в умовах глобалізації, зокрема проникнення приватно-правових засад в контексті конвергенції приватного й публічного права, посилення ролі й значення правових принципів, модельних законів тощо.

Аналіз свідчить, що до основних форм проникнення приватного права в публічну сферу можна віднести використання різних форм договірному регулювання (наприклад, державно-приватного партнерства), інститути саморегулювання, медіацію, досудові угоди із правосуддям, альтернативні способи розв'язання економічних суперечок і ін., і цей перелік буде розширюватися, їхній зміст поглиблюватися. Безумовно, процес «проникнення» є досить складним, суперечливим, водночас він є вкрай необхідним і закономірним у контексті модернізації української держави в умовах глобалізації, та відображає загальну закономірність конвергенції приватного й публічного права в умовах глобалізації.

Не лише приватне право «проникає» в публічне. У свою чергу, публічні засади проникають у приватне право. Зважаючи на те, що глобалізація передбачає формування світового економічного простору, супроводжується інтенсифікацією міжнародних переміщень товарів, послуг, міжнародними потоками капіталу, швидкою і широкою дифузійною технологій тощо, постає питання щодо забезпечення публічних інтересів в економічній сфері. Попри визнання принципів ліберальної економіки, широкі гарантії вільної економічної діяльності, використання приватної та іншої власності, суспільство і держава велику увагу приділяють збереженню засад економіки, попереджують та суворо припиняють їх порушення у результаті недобросовісності акціонерних товариств, фірм, корпорацій, окремих громадян і свавільних дій державних органів та посадових осіб. Це ж стосується й іноземних компаній. Закони та інші нормативно-правові акти створюють необхідний юридичний режим забезпечення публічних інтересів у сфері економіки. Об'єктом охорони можуть бути: а) інтереси національної економіки; б) державні потреби; в) економічні інтереси територіальних утворень; г) вимоги до видів діяльності, якості товарів та послуг; д) інтереси об'єднань груп власників та власників загалом; е) інтереси споживачів⁴⁵⁴.

Держава здійснює контроль і нагляд за дотриманням суб'єктами господарювання обов'язкових умов державних стандартів на стадії розробки, підготовки продукції, її виготовлення, реалізації, використання, зберігання, транспортування, утилізації. Водночас існують певні межі втручання владних структур у приватноправову сферу, а необхідною умовою є спеціальний дозвіл закону або рішення суду, яке набрало чинності. Існування певних меж втручання є доцільним і

452 Гаврилюк Р. Еволюція природи пострадянського фінансового права / Р. Гаврилюк // Право України. – 2012. – №11-12. – С. 305.

453 Гаврилюк Р. Еволюція природи пострадянського фінансового права / Р. Гаврилюк // Право України. – 2012. – №11-12. – С. 311.

454 Тихомиров Ю. А. Публичное право / Ю. А. Тихомиров. – М. : Издательство БЕК, 1995. – С. 7 – 72.

обґрунтованим, оскільки безконтрольне втручання держави у діяльність приватних осіб може призвести до серйозних порушень у сфері ринкових відносин.

Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права зумовлені наявністю публічного (загальносуспільного) інтересу щодо її участі у цивільних відносинах та їхніх правових наслідках, зазначає у своїй дисертації О. Клименко, що знаходить свій прояв у її подвійній природі: 1) держава є публічно-правовим утворенням (принципи, умови виникнення, функціонування визначаються публічним правом), метою якого є забезпечення публічних інтересів як умови існування та розвитку суспільства; 2) у цивільних відносинах є юридично рівним учасником поряд з іншими суб'єктами цивільного права, отже, у сфері цивільних правовідносин держава проявляє себе через системні соціально-правові зв'язки з такими її елементами, як людина, громадянин, населення, народ, суспільство, юридичні особи, та виявляє ознаки складеного суб'єкта цивільного права, в особі якого втілюється публічний інтерес. Таким чином, держава у цивільному обороті має власні інтереси, що становлять квінтесенцію інтересів суспільства, забезпечених цивільним правом, які відмінні від індивідуалізованого приватного інтересу; її участь у ньому є правовою формою узгодження загальносуспільного (публічного) інтересу, представленого державою, з індивідуальним інтересом приватної особи⁴⁵⁵.

Сімейне право також демонструє проникнення елементів публічного права. Доцільно згадати шлюбний договір, обов'язкові вимоги до якого встановлює Сімейний кодекс України (Розділ 10)⁴⁵⁶. Ст. 93. визначає зміст шлюбного договору, за яким шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки; шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Шлюбний договір не може регулювати особисті стосунки подружжя, а також особисті стосунки між ними та дітьми, не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені цим Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації. Таким чином, свобода шлюбного договору є обмеженою захистом інтересів як приватних (дітей, подружжя), так і державних.

Проникнення публічного права в приватне забезпечують регулятивна й охоронна функції права, які передбачають встановлення певної юридичної процедури виникнення й здійснення суб'єктивних прав приватних суб'єктів, їх охорону й захист⁴⁵⁷. При цьому форми й способи проникнення публічного права в приватну сферу, що пов'язані з певними публічно-правовими обмеженнями, можуть бути як загальними (наприклад, не зловживати своїми правами, реалізовувати їх на основі критеріїв розумності, справедливості, гуманності тощо), так й інституційними (наприклад, обмеження права на набуття приватної власності, яка знаходиться у виключній державній власності, права власності шляхом примусового вилучення її

455 Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. : 12.00.03 «Цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Клименко. – К., 2006. – С. 6.

456 Сімейний кодекс України. Закон від 10.01.2002 № 2947ІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст.135. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

457 Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М. : Норма : ИНФРАМ, 2011. – С. 230.

об'єктів, свобода договору шляхом встановлення заборони на укладення певного виду договорів та ін.).

Конвергенція приватного і публічного права спричиняє появу публічно-приватного (державно-приватного) партнерства, яке оформляється різними договірно-правовими конструкціями, у тому числі тими, які комбінують приватноправові й публічно-правові методи регулювання (концесійні угоди, угоди про взаємне представництво, співучасть у розробці й прийнятті законодавчих та інших стратегічних рішень, цільових комплексних програм тощо). Набувають поширення саморегульовані організації, яким держава делегує частину публічних функцій із нормативно-правового регулювання різних сегментів підприємницької діяльності та контролю за її здійсненням.

Таким чином, конвергенція приватного й публічного права є складним і суперечливим соціально-правовим явищем. Як специфічне інструментально-нормативне явище, конвергенція забезпечує впорядкування суспільних відносин за допомогою діалектичного поєднання приватноправових і публічно-правових методів регулювання. Як соціальне явище, конвергенція приватного й публічного права забезпечує діалектичне поєднання різноманітних, об'єктивно існуючих потреб та інтересів учасників суспільних відносин. Здатність конвергенції приватного й публічного права забезпечувати поєднання, багатогранних, різнорівневих, суперечливих приватних і публічних інтересів, своєчасно запобігати й розв'язувати конфлікти між ними, їх гармонізувати в умовах глобалізації зумовлює подальший розвиток цієї тенденції. Конвергенція приватного й публічного права в умовах глобалізації як загальна закономірність набуває своєї специфіки у національних правових системах, зумовлюється національною правовою культурою, системою ціннісних установок та інститутів, домінувальним типом праворозуміння. Критерієм оптимальності діалектичної взаємодії приватного й публічного права, що визначає межі їх конвергенції, є права й свободи людини, які виступають універсальним критерієм правового розвитку.

Конвергенція приватного й публічного права під впливом глобалізаційних процесів спричиняє появу значної кількості нових комплексних галузей законодавства, зокрема: інформаційного, транспортного, космічного, соціального, природоохоронного, митного, міграційного, законодавства про охорону здоров'я, освіти, технічне регулювання. Зростає роль кодифікаційного законодавства, яке все частіше стає моделлю в системі міжнародного й міжрегіонального нормативно-правового регулювання, впливає на форми конвергенції приватного й публічного права різних держав.

Правова глобалізація посилює тенденцію розширення сфери процесуального регулювання, призводить до зростання кількості процедурно-процесуальних норм, ускладнення процедур, удосконалення процесуальної форми. Процесуальне регулювання стає більш чітким і деталізованим, насамперед, у сфері захисту прав і свобод людини. Розширення сфери процесуального регулювання в національному праві є відображенням більш важливої закономірності – підвищення значення й статусу процесуального права в правових системах держав. В умовах розвитку демократичної правової держави процесуальне право перетворюється в необхідний засіб забезпечення законності, справедливості й правопорядку в суспільстві.

Цілком імовірно, що з розвитком вітчизняного права блок процесуального права буде розширюватися й удосконалюватися, і в структурі права його обсяг буде постійно зростати, а ті групи процесуальних правових норм, які зараз займають місце підгалузі, будуть перетворені в самостійні галузі (наприклад, адміністративно-процесуальне, конституційно-процесуальне право), а ті, що виступають як процесуальні інститути в складі своїх «материнських» галузей, оформляться в підгалузі (наприклад, трудовий процес, податково-процесуальне право).

Аналогічна тенденція простежується у більшості сучасних розвинених правових систем⁴⁵⁸. Так, у РФ виникли нові процесуальні утворення: галузі, підгалузі й інститути – арбітражне процесуальне, виконавче, судово-конституційне право, податковий процес. Розширюється предмет регулювання чинних процесуальних нормативних утворень, зокрема адміністративно-процесуального права⁴⁵⁹.

Прикладом розширення сфери процесуального регулювання може бути цивільно-процесуальне право. У сучасній процесуальній доктрині відображене усвідомлення того, що інститути правосуддя і судочинства повинні модернізуватися відповідно до викликів сучасного суспільства, виходячи з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини і визнання права на справедливий судовий розгляд як у межах національного, так й інтернаціонального правопорядків. Саме тому провідні сучасні цивілісти акцентують увагу на тому, що «фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі все більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права у зв'язку з глобалізацією»⁴⁶⁰.

Входження України до різного роду міжнародних об'єднань та інститутів з метою колективного й узгодженого розв'язання спільних публічних справ супроводжується зростанням ролі й значення міжнародного договору як джерела національного права, появою добровільно взятих на себе обов'язків, «правової зв'язаності держави» (наприклад, з боку РС, ООН, СОТ), певним обмеженням свої суверенних прав.

Відомі українські й російські вчені, зокрема Н. Пархоменко, М. Тихомиров, О. Лук'яновата ін., звертають увагу на те, що глобалізаційні процеси мають прямий вплив на систему джерел (форм) права, зумовлюють появу нових джерел права, трансформацію та перерозподіл ролей між існуючими⁴⁶¹. Посилення й прискорення цього процесу відбулося завдяки європеїзації правової сфери, що зумовлена витісненням із правового поля Європейського Союзу національного права, а отже, і його джерел та заміною їх загальноєвропейськими правовими інститутами⁴⁶².

Наслідком впливу глобалізації на джерела національного права стало більш широке використання в різних галузях права правового договору як джерела права;

458 Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права : учеб. / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – С. 231.

459 Бахрах Д. Н. О предмете административного права / Д. Н. Бахрах // Государство и право. – 2003. – №10. – С. 38.

460 Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // Право України. – 2011. – №10. – С. 23.

461 Лукьянова Е. Г. Глобализация и правовая система России (основные направления развития) : монография / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2006. – С. 34.

462 Mortelmans K. The Relationship between the Treaty Rules and Community Measures for the Establishment and functioning of the Internal Market Towards a Concordance Rule / K. Mortelmans // Common Market Law Review. – 2002. – № 39. – P.1307 – 1310.

фактичне визнання й застосування практики Європейського суду з прав людини (прецеденту) як джерела права; поява в системі нормативно-правових актів положення про те, що «загальновизнані принципи й норми міжнародного права й міжнародні договори України є складником її правової системи.

У вітчизняній юридичній думці фундаментальне дослідження джерел права на засадах плюралістичного підходу, заснованого на визнанні багатоманітності сучасних теорій права, розмаїтті правової реальності було здійснене Н. Пархоменко⁴⁶³. Досліджуючи основні напрями інтеграції системи джерел права різних правових сімей та обґрунтовуючи тенденції розвитку системи джерел національного права з урахуванням глобалізаційних процесів, Н. Пархоменко застерігає щодо небезпечної за своїми наслідками проблеми запозичення норм, які не відповідають національній правовій культурі та менталітету. Вчений слушно зазначає, що «пряме запозичення норм без урахування національних особливостей не сприяє прогресивному розвитку системи джерел права і правової системи загалом. Одним із запобіжних заходів негативного впливу глобалізаційних процесів може бути уніфікація міжнародних правових норм, вироблення механізму їхньої реалізації та закріплення гарантій їх захисту»⁴⁶⁴. Слід зауважити, інтеграція систем джерел права національної правової системи України є проявом «інтеграції джерел праворізних правових сімей як об'єктивного явища, що зумовлене процесами глобалізації»⁴⁶⁵.

Найбільш істотними трансформаціями у системі джерел національного права, зумовленими глобалізаційними процесами, можна вважати: ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основних свобод і Протоколів до неї в Україні⁴⁶⁶, обов'язкове врахування практики тлумачення і застосування Європейським Судом Конвенції та Протоколів до неї; визнання пріоритету міжнародного права над національним; ратифікацію міжнародно-правових актів та їх включення до національного права; пряме й безпосереднє запозичення нормативного матеріалу, що полягає в інкорпорації національною правовою системою у свій склад нормативних комплексів інших правових систем (галузей права, законодавства, крупних законодавчих актів, інститутів права); поширення практики застосування модельних актів тощо.

При цьому значна частина міжнародних інститутів, створених у серед. ХХ ст. модернізує свою діяльність, враховуючи глобалізаційні процеси, які також необхідно враховувати державам-членам. Так, Україна, як держава-засновник ООН уже в якості незалежної і суверенної держави бере активну участь у діяльності ООН і її спеціалізованих установ та інститутів, виконує взяті на себе обов'язки, враховує нові напрями діяльності ООН в умовах глобалізації, які «були вказані в Декларації тисячоліття, у нових документах ООН»⁴⁶⁷.

463 Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 296 – 304.

464 Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 303.

465 Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : монографія / Н. М. Пархоменко. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 304.

466 Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

467 Баймуратов М. А. Организация Объединенных Наций в условиях глобализации: вопросы модернизации и повышения эффективности деятельности : монография / М. А. Баймуратов, В. Б. Мелинишин, Ю. А. Волошин / под ред. М. А. Баймуратова. – М. : Транс Лит, 2008. – С. 244.

В умовах глобалізації питома вага міжнародно-правового фактора в національному праві та законодавстві істотно збільшується. Україною розширено внутрішнє законодавство за рахунок імплементації значної кількості міжнародних договорів. Зростання кількості договорів призводить до того, що все нові й нові норми інкорпорується у внутрішнє право, це приводить до якісної зміни в співвідношенні міжнародного й національного права: виникають нові форми взаємодії, істотно видозмінюються старі. Разом з тим, сучасні науковці звертають увагу на те, що загальнопроцес ратифікації відбувається несистемно та неузгоджено, без приведення до відповідності системи підзаконних нормативно-правових актів⁴⁶⁸.

Прикладом може слугувати й те, що, окрім базових основоположних міжнародних договорів, Україна є учасницею значної кількості інших міжнародних і регіональних двосторонніх і багатосторонніх договорів, які стосуються прав і свобод людини. Лише протягом останніх 2 років у формі законів України про ратифікацію було імplementовано понад 100 міжнародних угод, 22 з яких є конвенціями, зокрема, Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, Конвенція № 184 Міжнародної організації праці «Про безпеку та гігієну праці у сільському господарстві», Конвенція про права інвалідів і факультативний протокол до неї, Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження тощо. Окрім того, було підписано значну кількість двосторонніх міждержавних угод, спрямованих на більш ефективне забезпечення та захист прав і свобод людини. Водночас слід зазначити, що ставлення до міжнародних договорів є суперечливим, навіть у колах правників нерідко побутує застаріле ставлення до міжнародних договорів, особливо з прав людини, як до факультативних і другорядних, що лише доповнюють внутрішнє законодавство. Наслідком чого є низька ефективність реального впливу цих договорів на зміст, обсяг та можливості реалізації прав і свобод людини. У поєднанні з низькою обізнаністю правників, державних службовців і суспільства загалом про зміст міжнародних договорів з прав людини, їхню ефективність не можна вважати належною.

Інтеграція в ЄС поставила перед Україною зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. Зазначена проблема є однією з найбільш гострих і суперечливих у сучасному конституційному праві і саме у цьому напрямі слід очікувати появи нових норм права. Для вступу до ЄС необхідно внести доповнення до Конституції, що допускали б членство у наднаціональних організаціях і чітко регламентували питання делегування їм суверенних прав і повноважень, враховуючи позитивний досвід західних держав (наприклад, Франції). При формулюванні конституційного положення про участь у міждержавному союзі важливою є вказівка на принципи добровільності його утворення і субсидіарності в процесі функціонування⁴⁶⁹, а також на принцип взаємності при делегуванні наднаціональним органам (інститутам) несуверенних прав і повноважень, що необхідні для здійснення союзом своїх статутних цілей і завдань, а лише правореалізації цих прав і повноважень. Питання про вступ до міждержавного союзу або вихід з його складу

468 Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 81 – 82.

469 Див. : Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – № 4. – 2004. – С. 22 – 30.

вирішується законом, що потребує схвалення кваліфікованою більшістю голосів від конституційного складу парламенту або затвердження на референдумі, що призначається Президентом.

В умовах глобалізації актуалізуються проблеми загальноєвропейської системи безпеки та оборони. Україна завжди була зацікавлена у створенні загальноєвропейської системи безпеки та оборони, основні положення якої чітко окреслені у лісабонських договорах⁴⁷⁰ і свідчать про ймовірність у віддаленій перспективі втілення в життя ідеї щодо створення такої системи в Європі. А отже, Україна як і інші держави, що прагнуть набути членства в ЄС, має на конституційному рівні врегулювати питання про правові підстави участі у такій системі. Для цього необхідно внести доповнення до Конституції, що передбачали б можливість участі України в системі взаємної колективної безпеки в Європі і, як наслідок, передачі права реалізації окремих суверенних прав.

Вплив правової глобалізації на форми національного права виявляється у визнанні міжнародних рішень (документів) важливими у діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів (наприклад, ЄСПЛ, Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та ін.). Тенденція посилення ролі й значення судового прецеденту, поряд із зростанням ролі й значення міжнародного договору, відображає більш загальну тенденцію – трансформації джерел національного права в умовах глобалізації. Як зазначає І. Лукашук, в умовах глобалізації «право стає все більш складною системою» і оскільки «передбачити все в законах неможливо», то неминуче зростає роль судової практики у розв'язанні низки питань»⁴⁷¹. Прикладом може слугувати і той факт, що, відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів, ратифікованої Україною, держава має надавати пріоритетного значення у своїй правовій системі не лише ратифікованим нею міжнародно-правовим актам, але й практиці їх застосування тим міжнародними органами, юрисдикція яких визнана Україною.

Попри те, що в національній системі права судовий прецедент не вважається джерелом права, як вітчизняні, так і західні вчені наголошують, що у зв'язку із зростанням ролі й значення судової правотворчості й суддівського права на міжнародному рівні та в інших правових системах, із неминучістю зростає значущість сформованих судами прецедентів та інших форм судового права, що іменується судовою практикою, судовим розсудом, правовими позиціями суду⁴⁷².

Упродовж останніх років надбанням європейської системи захисту прав людини стали пілотні рішення ЄСПЛ, які вперше було реалізовано Європейським судом з прав людини у 2004 р. Як один із ефективних засобів для подолання структурних проблем правової системи переважної більшості держав – членів Ради Європи, пілотні рішення здатні позитивно вплинути і на національну правову систему, і на систему права. На жаль, нині відсутній ефективний вплив пілотних рішень ЄСПЛ на національну правову

470 Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М. : ИНФРА-М, 2008 – С. 200 – 205.

471 Див. : Лукашук И. И. Глобализация и право / И. И. Лукашук // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 113 – 120.

472 Див. : Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.; Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.; Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судейское право / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2007. – 512 с.

систему. «Суддя ЄСПЛ Л. Гарліцькі зазначив, що «пілотна процедура виникла тоді, коли «квазісистемний вплив» рішень Суду без застосування ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (тих, у яких зазначалася наявність системної проблеми) на правову систему держави-відповідача виявився недостатнім»⁴⁷³.

Дудаш Т., досліджуючи пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем, пропонує таке їх тлумачення: «Пілотними рішеннями Суду вважаються ті рішення, у яких було застосовано процедуру ухвалення пілотного рішення. У резолютивній частині таких рішень обов'язково зазначено заходи, які повинна вжити держава на виконання пілотного рішення. Від них слід відмежовувати квазіпілотні рішення – ті, у яких застосовано ст. 46 Конвенції у мотивувальній частині, та рішення «третього рівня» – ті, у яких зазначається наявність системної чи розповсюдженої проблеми»⁴⁷⁴. Зважаючи на те, що ключовим у застосуванні й ефективності пілотного рішення є ступінь співпраці з Судом з боку органів держави у реалізації заходів пілотного рішення, важливим є діалог, співпраця, наявність «політичної волі до співпраці з Судом з боку органів держави-відповідача, включаючи й судові органи, у тому числі й конституційної юрисдикції, ефективність пілотної процедури істотно знижується»⁴⁷⁵.

Обґрунтовуючи ефективність пілотних рішень у таких напрямках як ефективність для конкретних заявників; ефективність для групи осіб; ефективність для держави-відповідача; ефективність для Суду, Т. Дудаш доходить слушного висновку, що «значення пілотних рішень Суду як ефективного інструменту захисту прав людини в цілому полягає в тому, що вони повертають права людини з міжнародного на національний рівень, посилюють пряму дію Конвенції у правових системах її держав-учасниць, підтверджують субсидіарну роль Суду порівняно з національними правозастосувальними органами»⁴⁷⁶. Безумовно, застосування цієї процедури супроводжується значними труднощами, потребує вираженої та системної діяльності, яка зрештою сприятиме посиленню захисту прав людини в Україні.

На тенденцію поступової трансформації національного конституціоналізму й самої національної конституції в «інтернаціональний», глобальний за своїм характером і масштабами конституціоналізм звертають увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені⁴⁷⁷. Західні вчені зазначають, що, оскільки «планетарна» правова система, яка формується під впливом процесу глобалізації, «буде скоріше мультилокальною» (multi-local), ніж дуалістичною чи моністичною, то самі по собі відпадуть всі підстави для розгляду в майбутньому конституції як «акту, що володіє вищою юридичною силою тільки в межах суверенної національної держави»⁴⁷⁸. Конституція як акт, що має вищу юридичну силу, відповідно до цієї версії, згодом перетне національні кордони й

473 Цит. за: Дудаш Т. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем / Т. Дудаш // Право України. – 2013. – № 6. – С. 208.

474 Дудаш Т. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем / Т. Дудаш // Право України. – 2013. №6. – С. 208.

475 Дудаш Т. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем / Т. Дудаш // Право України. – 2013. – №6. – С. 217.

476 Дудаш Т. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем / Т. Дудаш // Право України. – 2013. – №6. – С. 218.

477 Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – С. 292.

478 Wet E. The International Constitutional Order // International and Comparative Law Quarterly. 2006. – Part. 1. – P. 52.

перетвориться на глобальному й регіональному рівнях у «конституційний конгломерат (verfassungskonglomerat)»⁴⁷⁹, «зумовлений» не національними державами й суспільствами, а наднаціональними інститутами й відповідними людськими співтовариствами. У свою чергу, національні конституції в їхньому сучасному вигляді, разом з тенденцією трансформації національного конституціоналізму в наднаціональний, глобальний конституціоналізм, у міру «втрати національними державами властивого їм абсолютного суверенітету й імунітету», як наслідку процесів глобалізації та регіоналізації, поступово вичерпають свій традиційний юридичний ресурс як акта, що володіє вищою силою, і перетворюються у звичайний нормативно-правовий акт⁴⁸⁰.

Процес формування нормативної основи для розвитку глобального конституціоналізму набуває перманентного характеру. Це виявляється у включенні основних сучасних цінностей конституціоналізму в міжнародні документи, прийняті на рівні Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, ОБСЄ/НБСЄ⁴⁸¹. Зазначена тенденція носить загальний характер. Наприкінці ХХ ст., на тлі розпаду соціалістичного табору й появи молодих незалежних держав інтенсифікувалися процеси розробки й прийняття нових національних конституцій держав, які стали втіленням програм політичних змін, а на їхній основі відбувалися широкомасштабні соціальні реформи. Важливим компонентом зазначених тенденцій стала тенденція до посилення ролі в національних конституціях міжнародного і європейського права, що поступово, але активно набувають статусу «конституційності». Постійне розширення «кадастру» основних прав і свобод людини та громадянина, посилення захисту довкілля, стрімкий розвиток біотехнологій – це лише деякі причини підвищення конституційного статусу міжнародного і європейського права. З іншого боку, конституція (у широкому розумінні) «інтернаціоналізується» і стає невід'ємною частиною міжнародного співтовариства⁴⁸². На сучасному етапі багато національних конституційних актів розробляється на міжнародному рівні, перебуваючи при цьому під прямим або опосередкованим міжнародним контролем⁴⁸³. Повною мірою це стосується й України. Упродовж останніх років значна частина нормативно-правових актів, насамперед кодексів розроблялася із врахуванням рекомендацій Венеційської Комісії, ПАРС та ін.

У глобальному конституціоналізмі існує певна сумісність демократичних стандартів, водночас про повністю збудовану ієрархію конституційних принципів не йдеться, оскільки «глобалізація поки знаходиться в пошуку свого власного конституційного порядку. Влада закону і взаємодія глобальних стандартів з

479 Weiler J. *European Constitutionalism Beyond the State* / Weiler J. and Wind M. (eds.). Cambridge. – 2003. – P. 326.

480 Див. : Ludwikowski R. *Supreme Law or Basic Law? The Decline of the Concept of Constitutional Supremacy* / R. Ludwikowski // *Cardozo Journal of International and Comparative Law*. – 2001. – № 2. – P. 254 – 256.

481 Волошин Ю. О. Доктрина «глобального конституціоналізму» в механізмі забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічний аналіз / Ю. О. Волошин // *Часопис Київського університету права*. – 2008. – № 3. – С. 95-102.

482 Венізелос Е. Стабільність конституційного феномену в постновітній час / Е. Венізелос // *Порівняльноправові дослідження*. – 2005. – № 1. – С. 48.

483 Волошин Ю. О. Міжнародно-правові та конституційні проблеми формування механізму зовнішньої політики Турецької Республіки на сучасному етапі в контексті європейської міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. – Випуск 8. – 2007. – С. 163-169.

національними конституційними порядками все ще ґрунтуються на принципі *pacta sunt servanda*. За цих умов зростає значення міжнародних правових стандартів, що компенсують юридичну слабкість наднаціонального глобального конституціоналізму, який формується»⁴⁸⁴.

У контексті формування глобального конституціоналізму на увагу заслуговують міркування німецького конституціоналіста М. Мадуро, який висуває ідею трьох ключових опор конституційного розвитку в національному і глобальному масштабах⁴⁸⁵. На його думку, глобальний конституціоналізм, що формується, впливає на конституції національних держав, ставлячи під питання їхній статус носіїв вищого суверенітету та безумовність легальності їхніх правових систем. Глобальний конституціоналізм впливає на національне конституційне самовизначення відносно ідеї самоврядування, форм демократичної участі, розподілу владних компетенцій і демократичного представництва. Правові стандарти, закріплені в міжнародних договорах, і «рекомендаційне право» (*soft law*) також можуть відігравати роль опори, за допомогою якої обмежувачі застосування влади, які формуються, проникають на рівень національного конституціоналізму як універсальний критерій конституційного порядку.

Ця позиція підтримується й вітчизняними вченими, зокрема, Ю. Волошин наголошує, що глобальний конституціоналізм «позитивно впливає як на розвиток національної держави, так і міжнародного співтовариства, детермінуючи позитивний розвиток усіх акторів національних і міжнародної систем»⁴⁸⁶. Проте окремі науковці, зокрема О. Барабанов, поставились до глобального конституціоналізму як до чергової форми управління, коли влада, щоб відповідати вимогам демократії, повинна бути конституційно обмеженою⁴⁸⁷.

Розвиток концепції глобального конституціоналізму зумовлює конституційну модернізацію, моделювання соціальних процесів, адже, на думку вчених, «аксіологічною і багато в чому праксиологічною основою правової глобалізації є універсальні конституційні цінності»⁴⁸⁸. Танчев В., прогнозуючи подальший правовий розвиток зауважує, що у контексті глобального конституціоналізму національні держави, слідуючи за державами-членами ЄС, прийдуть до згоди і далі діятимуть спільно, керуючись не тільки міжнародними зобов'язаннями і правовими нормами наддержавних об'єднань, але також принципом верховенства закону, закріпленого в писаній конституції». Попри певні досягнення й прогрес у сфері верховенства закону,

484 Волошин Ю. О. Міжнародно-правові та конституційні проблеми формування механізму зовнішньої політики Турецької Республіки на сучасному етапі в контексті європейської міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право. – Випуск 8. – 2007. – С. 163-169.

485 Madura M. From Constitutions to Constitutionalism : A Constitutional Approach for Global Governance, Lead Paper to the Workshop Changing Patterns of Rights Politics : A Challenge to a Stateness? Hamnse Institute for Advanced Studies. – Delmenhorst, Germany, 2003. – P. 9 – 12.

486 Волошин Ю. О. Доктрина «глобального конституціоналізму» в механізмі забезпечення європейської міждержавної інтеграції : теоретикометодологічний аналіз / Ю. О. Волошин // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 3. – С. 95 – 102.

487 Барабанов О. Н. Глобальное управление и глобальное сотрудничество / О. Н. Барабанов // Глобализация : человеческое измерение. – М. : Росспэн, 2002. – 112 с.; Барабанов О. П. Глобальное управление / О. П. Барабанов, В. А. Голицын, В. В. Терещенко. – М. : МГИМОУниверситет, 2006. – С. 127-128.

488 Бондарь Н. С. Современный конституционализм – основа правовой глобализации / Н. С. Бондарь // Правовая система России в условиях глобализации : сборник материалов «круглого стола» / под ред. Н. П. Колдаева, Е. Г. Лукьяновой. – М., 2005 – С. 41.

прав людини і демократичного конституціоналізму людство очікує нових здобутків. «...Ці досягнення лише передвісники захоплюючої історії конституційного розвитку на глобальному рівні, що чекає нас у найближчі десятиліття»⁴⁸⁹.

Правова глобалізація сприяє утвердженню універсальних конституційних цінностей сучасної демократії, прав людини, верховенства права як загального надбання людської цивілізації як на глобальному, так і національному рівні. Визнання й утвердження універсальних конституційних цінностей простежується як в Конституції України, так і в панівній більшості конституцій сучасних правових держав (Конституції)⁴⁹⁰. Їхнє втілення й реалізація відбивається в конституційному ладі. Саме конституційний лад як базова і, водночас, інтеграційна категорія практики державотворення, втілює низку найважливіших, універсальних конституційних цінностей, які визначають правовий статус особи, процедури формування, організації та функціонування державної влади, взаємодію гілок влади, діяльність інститутів громадянського суспільства. При цьому «базові цінності конституційного ладу це і є той суспільний ідеал, до якого прагне суспільство під час конституційного будівництва»⁴⁹¹.

Варто погодитися з думкою, що однією із заporук якісної трансформації конституційного ладу в Україні в напрямі укорінення світових і європейських правових цінностей і практик є модернізація конституції. Базові цінності конституційного ладу, що втілюють ці ідеали, відіграють досить важливу роль у конституційному врегулюванні, оскільки фактично є передумовою його послідовності, правонаступництва і, як наслідок, стабільності та непорушності⁴⁹². Саме тому з метою модернізації Конституції України було створено Конституційну Асамблею⁴⁹³, метою якої є підготовка законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України. Конституційно-правова реформа покликана модернізувати Конституцію України, утвердити її у якості реального сучасного загальнонаціонального політико-правового договору, основоположного закону національного права у відповідності до кращих світових правових стандартів, який закріпить засади інноваційної моделі суспільного та державного розвитку, стане надійним фундаментом майбутнього Української держави у сучасному глобалізованому світі.

Поряд із модернізацією Конституції правова глобалізація сприяє тенденції розширення прав людини. У контексті зазначеного, та враховуючи необхідність модернізації Конституції України у відповідності до світових правових стандартів прав людини на увагу заслуговують здобутки Львівської лабораторії прав людини та громадянина. Підтримуючи необхідність оновлення Конституції України,

489 Танчев Е. Верховенство конституции в контексте конституционного плюрализма / Е. Танчев // Сравнительное конституционное право. – 2005. – № 4. – С. 110.

490 Див. : Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – №3. – С. 118-119.

491 Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал : до питання про базові цінності конституційного ладу в Україні / Ф. Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 122.

492 Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал : до питання про базові цінності конституційного ладу в Україні / Ф. Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 121.

493 Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї. Указ Президента України від 25 січня 2012 р. №31/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14411.html>; Про конституційну Асамблею. Указ Президента України від 17 травня 2012 р. №328/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/328/2012>.

насамперед, у сфері захисту прав людини і громадянина ними було обґрунтовано низку пропозицій, значна частина яких «детермінована міжнародними «праволюдними» стандартами, зокрема: 1. Привести Конституцію до більшої відповідності з міжнародними «праволюдними» стандартами (мають бути відтворені в її тексті) через, зокрема: а) доповнення конституційного тексту правами, зафіксованими у новітніх міжнародних конвенційних актах ООН і Ради Європи (передусім актах, ратифікованих Україною); б) відображення на конституційному рівні положення про пріоритетну юридичну силу таких міжнародних договорів у системі джерел права України; в) уміщення вказівки на необхідність врахування у нашій правовій системі практики міжнародних юрисдикційних органів із застосування міжнародно-конвенційних актів з прав людини»⁴⁹⁴. Під впливом процесів глобалізації та інтеграції у межах конституційного права трансформується розуміння сутності, змісту, функцій держави, спричинених об'єктивною зміною сутності держави, перерозподілом функцій держави між наднаціональним, національним і субнаціональним рівнями⁴⁹⁵; трансформація порядку реалізації державного суверенітету, що розглядається в контексті багаторівневої моделі управління або навіть концепції «імперського суверенітету», де роль «центру» реалізує наднаціональний рівень одноособово або спільно з національним рівнем влади. У конституційному праві відбувається активний пошук нових моделей демократії, що враховували б нові форми та методи здійснення влади, зокрема її часткове перенесення з національного на наднаціональний і субрегіональний рівні⁴⁹⁶, а також дефіцит демократії, що виникає в Європейському Союзі внаслідок часткового відлучення громадян і національних парламентів від здійснення влади і згортання демократичного контролю як за національними урядами, так і наднаціональними інститутами.

Таким чином, аналіз трансформацій національного конституційного права й законодавства, які найбільшою мірою відображають втілення ліберальної правової ідеології, світових і європейських правових цінностей та ідеалів свідчить, що до низки найбільш актуальних і складних проблем конституційного права, спричинених глобалізаційними процесами можна віднести: конституціоналізацію основних цінностей демократичних стандартів і формування глобального конституціоналізму, державного суверенітету, переі розподілу влади, утвердження стандартів прав людини, самоврядування тощо. Значна частина трансформацій зумовлена трансформацією інституту української держави, її функцій, політико-правових статусів України як нейтральної і позаблокової держави. Безумовно, зазначений перелік не є вичерпним. Певною мірою глобалізаційні процеси позначаються і трансформації народовладдя, діяльності представницьких органів влади, політичному й ідеологічному плюралізмі, гласності, свободі слова, членства держави у складних міждержавних об'єднаннях тощо. Істотним є той факт, що розробка значної частини конституційних актів

494 Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості модернізації в Україні / П. Рабінович // Право України. – 2012. – №8. – С. 50.

495 Див.: Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Сало Володимир Ігорович. – Харків, 2007. – 217 с.

496 Див.: Битяк Ю. П. Аналіз досвіду проведення регіональної політики країн Центральної і Східної Європи на етапі їх перебування у статусі країн-кандидатів у члени Європейського Союзу / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк // Інституційно-функціональна організація місцевої влади в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку: аналітичний огляд / Ю. П. Битяк, П. М. Любченко, О.В. Петришин [та ін.] / за ред. С. Г. Серьогіної, І. В. Яковюка. – К., 2009. – 223 с.

знаходиться під прямим або опосередкованим міжнародним контролем, із врахуванням рекомендацій Венеційської Комісії, ПАРС та ін.

Появі нових принципів права у вітчизняній системі права й трансформації існуючих сприяє проголошений курс на вступ України до ЄС, якому держави-члени передають право реалізації ключових суверенних прав. Зазначене має наслідком те, що вказані тенденції прямо або опосередковано стосуються не лише держав-членів ЄС, а й держав, що набули статусу країни-кандидата, а також країн, зокрема України, що такого статусу не отримали, але перебувають з Європейським Союзом у договірних відносинах з приводу виконання передвступних зобов'язань (передусім адаптації національного законодавства до законодавства ЄС)⁴⁹⁷. З'являються нові моделі й принципи управління, які формуються під впливом глобального адміністративного простору. Упровадження нових моделей і принципів управління, які мають децентралізований, поліцентричний, інноваційний характер, поєднують принципи державного й ринкового регулювання індивідуальної свободи й нових форм колективної та особистої відповідальності відбувається у межах оновлення доктрини адміністративного права, проведенні адміністративної реформи в Україні.

Наукові здобутки провідних вітчизняних адміністративістів дозволили сформулювати теоретичне підґрунтя Концепції адміністративної реформи, у якій уперше було запропоновано комплексне, системне бачення проведення змін на вищому і центральному рівнях державного управління та в системі державної служби; використано широкий спектр міжнародного досвіду, визначено основні напрями змін у системі державного управління, особливо тих, які пов'язані з роллю і функціонуванням органів виконавчої влади; удосконалення судового захисту прав і свобод громадян за допомогою формування повноцінної адміністративної юстиції, позасудового захисту прав і свобод громадян, процесуальних питань щодо судового і позасудового розгляду справ; посилення відповідальності органів виконавчої влади, її посадових осіб за свої рішення, дії або бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені; упровадження механізму контролю за функціонуванням виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської і прямої демократії; надання публічною адміністрацією адміністративних послуг; удосконалення процедур публічного адміністрування; формування нових фінансово-економічних основ функціонування публічного адміністрування тощо⁴⁹⁸.

497 Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 102-103.

498 Див. : Авер'янов В. Б. Демократична спрямованість адміністративно-правової реформи / В. Б. Авер'янов // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: матеріали міжнар. наук. конф. (17 – 20 жовтня 2000 р.). – 2000. – С. 76 – 80; Колпаков В. К. Адміністративна реформа: еволюція адміністративного права / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – №: 6. – С. 17 – 25. Колпаков В. К. Адміністративна реформа: концептуальні засади / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2010. – Вип. : 1. – С. 18 – 26; Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 384 с.; Управлінські (адміністративні) послуги – новела адміністративного права // Адміністративна реформа для України: наук.практ.нарис / за заг. ред. І. Коліушка; кол. авт. : І. Б. Коліушко, В. Б. Авер'янов, В. П. Тимошук та ін.. – К., 2001. – С. 25 – 35; Адміністративна реформа історія, очікування та перспективи // Упоряд. В. П. Тимошук. – К. : Факт, 2002. – 100 с.; Андрійко О. Адміністративна реформа в Україні: організаційно-правові засади і контроль / О. Андрійко // Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє. – К. : К.І.С., 2009. – С. 59-71.

Формування глобального адміністративного простору, у якому жорстка дихотомія між внутрішньодержавним та міжнародним правом долається, у якому адміністративні функції здійснюються, як правило, у складній взаємодії між посадовими особами та інститутами, призводить до трансформації національного адміністративного права. На думку Ю. Тихомирова, глобальний адміністративний порядок у рамках глобального адміністративного простору означає більш широке, рухоме юридичне новоутворення, яке відповідає сучасним вимогам, гармонійно інтегрується в право, політику, економіку, культуру та інші сфери суспільних відносин, не засноване на суверенній рівності держав, як міжнародне право, авідрізняється транспарентністю, багатофункціональністю та адаптованістю не тільки до публічно-правових, а й приватноправових інститутів⁴⁹⁹. При цьому нові форми глобального адміністративного права будуть результатом консолідації міжнародного, внутрішньодержавного та адміністративного права, за допомогою появи нових «норм-конгломератів». Такі «норми-конгломерати» можуть з'являтися за рахунок імплементації норм не тільки міжнародного права у внутрішньодержавне, а й навпаки, імплементації норм глобального адміністративного управління в систему міжнародного права⁵⁰⁰.

Останнім часом до проблеми глобального та регіонального (європейського) адміністративного права звертаються вітчизняні вчені-адміністративісти⁵⁰¹, а окремі західноєвропейські вчені наголошують на створенні галузі глобального адміністративного права⁵⁰². Глобальне адміністративне право означає, що більша частина глобального управління може сприйматися в якості регулювання та адміністрації.

Правова глобалізація, зокрема, і вплив міжнародного права сприяє трансформації кримінального права, яке, на думку В. Навроцького, «стало чи не найбільш глобалізованою галуззю права»⁵⁰³. Тенденція переходу норм міжнародного кримінального права в національне кримінальне право зумовлена «сутністю процесів глобалізації»,⁵⁰⁴ її негативними наслідками, спричинена необхідністю формування уніфікованих норм кримінального права для боротьби з найпоширенішими видами організованої злочинності в Європі, до яких сучасні вчені відносять: «Незаконний обіг наркотичних засобів, торгівля людьми та організація місць розпусти, організація

499 Тихомиров Ю. А. Сравнительное правоведение и интегрирующая роль международного права. Открытая лекция. Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения». – Выпуск 8. – Киев, Москва, Симферополь : Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2008. – С. 14-15.

500 European Journal of International Law. – 2006. – Vol. 17. – № 1. – P. 12 – 45.

501 Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір [Електронний ресурс] / А. А. Пухтецька // Науково-інформативне видання / [відп. ред. В. Б. Авер'янов]. – К. : Інститут держави і права імені В. М. Корецкого НАН України, 2007. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2011_116/19_pukhtetska.pdf.

502 Baffin S. The Globalization of Public Law / S. Baffin // Internationalization of Public Law. European Public Law Center. – London, 2006 – P. 27 – 50; Falcon G. Internationalization of Administrative Law / G. Falcon : Actors, Field and Techniques of Internationalization – Impact of International Law on National Administrative Law. – P. 217 – 248.

503 Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. – 2010. – № 2. – С. 140 – 152. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Navrotskiy.pdf.

504 Спиридонов А. П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение : дисс. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Спиридонов Анастас Павлович. – СПб., 2006. – 419 с.

нелегальної міграції, викрадення транспортних засобів, виготовлення підробних грошей та цінних паперів, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, торгівля зброєю, контрабанда, злочини в сфері високих технологій та інтелектуальної власності, а також загальнопоширені злочини проти власності (крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства)». ⁵⁰⁵ Особливу загрозу в умовах глобалізації становить транснаціональна економічна злочинність, що виходить за межі національних територій і здійснюється з метою отримання економічної вигоди, здатна деструктивно впливати на окремі сфери економіки і економіку країни (держави) загалом, створювати самостійні галузі тіньової економіки» ⁵⁰⁶.

Зміни у складі злочинності у сучасному світі проявляються у двох видах: через набуття вже існуючими злочинами нових рис (наприклад, комп'ютерне піратство, відмивання злочинних грошей, торгівля наркотиками, неонацизм, педофілія тощо), і виникнення зовсім нових злочинів, які раніше не траплялися на практиці, (наприклад, розробка й впровадження у всесвітню комп'ютерну мережу вірусів таких як, I LOVE YOU, що поставив на межуліквідації компанію Майкрософт у 2000 р.). В умовах глобалізації притягнення до відповідальності за здійснення нових злочинів або злочинів з використанням комп'ютерної технології стає досить складним, і тільки тісне міжнародне співробітництво дозволить гіднопротистояти злочинцям ⁵⁰⁷.

При цьому тісна взаємодія норм внутрішньодержавного й міжнародного права не приводить до їхнього злиття в єдину правову систему. Норми національного кримінального права залишаються такими навіть у тих випадках, коли вони створені спеціально для охорони міжнародного правопорядку. Взаємодія міжнародного й національного кримінального права полягає в тому, що з одного боку, в міжнародному кримінальному праві виконання охоронних і превентивних завдань досягається активізацією механізмів реалізації кримінальної відповідальності саме відповідно до внутрішньодержавного кримінального законодавства, а з іншого – вплив міжнародного кримінального права на внутрішньодержавне кримінальне право й законодавство досить істотний і відбувається як на інституційному рівні (щодо норм-принципів і інститутів Загальної частини), так і на рівні конструювання підстав кримінальної відповідальності за міжнародні злочини, злочини міжнародного й транснаціонального характеру в нормах Особливої частини Кримінального кодексу України.

В умовах глобалізації все частіше загальноприйняті принципи й норми міжнародного кримінального права стають джерелом національного кримінального права. Самостійним джерелом українського кримінального права є міжнародні договори, які відображають узгодженість позицій держав-учасниць, наявність нормативної форми, імперативний характер положень, що містяться в них. Загальноприйняті правові принципи, ідеї гуманізації кримінально-правових відносин, що домінують у доктрині сучасного права, а також положення міжнародних договорів, у тому числі кримінально-правового змісту, у яких взяла участь Україна. До них

505 Див. : Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко. – Х. : Право, 2009. – 400 с.

506 Новікова Л. В. Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність : питання сьогодення [Електронний ресурс] / Л. В. Новікова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_3/PB3/PB3_5.pdf.

507 Kampto M. Mondialisation et droit / M. Kampto // Athene. Revue hellenique du roit international. – 2000. – № 2. – P. 457-485.

належать: інститут дії кримінального закону в часі й просторі, інститут екстрадиції, інститут співучасті (насамперед, щодо організованої злочинної діяльності, інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх). Українське й міжнародне кримінальне право виявляються інтегрованими в систему загальноправової, комплексної підтримки різних сфер міжнародного правопорядку, реалізуючи його властивими лише цим юридичним галузям прийомами і методами.

Інтенсивність розвитку інститутів українського кримінального права в умовах правової глобалізації прямо пропорційна значимості відповідних норм і положень для підтримки суверенності й безпеки України. Значного розвитку в найближчі роки набуде кримінальне право в частині встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру за допомогою висновку міжнародних договорів (конвенцій) і наступного їх включення до національного кримінального законодавства країн-учасників, міжнародне кримінальне переслідування, екстрадиція, створення єдиної системи реєстрації та обліку міжнародних злочинів, судимість, розробка правил кваліфікації міжнародних злочинів, тлумачення норм у міжнародному кримінальному праві, застосування амністії та помилування, інші проблеми щодо звільнення особи від відповідальності чи покарання за міжнародний злочин тощо. Досить інтенсивно повинні розвиватися міждержавні правові відносини, що забезпечують колективні зусилля організаційно-управлінського змісту в протидії транснаціональній злочинності. Альтернативою повній глобалізації міждержавних кримінально-правових відносин стане зближення кримінально-правових систем держав за регіональним критерієм, що природно включає економічні, політичні, військові, соціальні інтереси суверенних держав.

Досліджуючи вплив глобалізації на вітчизняне кримінальне право, В. Навроцький виокремлює такі тенденції: 1) значна частина норм, які міститимуть кримінально-правові акти епохи глобалізації («Світовий кримінальний кодекс»), уже передбачені в КК України; 2) у КК України досить повно відображені вимоги численних міжнародних договорів кримінально-правового характеру, за якими їх учасники беруть на себе певні зобов'язання у сфері регламентації протидії злочинам; 3) існує прагнення забезпечити узгодженість кримінального закону України з міжнародними актами прямої дії, які безпосередньо не передбачають необхідності внесення змін або доповнень у національне кримінальне законодавство (договір, відповідно до якого створено МКС), який підписаний від імені України, але до цих пір не ратифікований; 4) реалізація в Україні принципу «подвійної кримінальності» також припускає своєрідну «підгонку» положень національного, зарубіжного і міжнародного кримінального права; 5) вимога врахування в правозастосуванні правозахисних конвенцій і практики їх застосування; 6) усе більшу роль відіграє зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації, що виявляється в компаративістських наукових дослідженнях; 7) спільність кримінально-правової теорії, незважаючи на певні текстуальні розбіжності⁵⁰⁸. Учений робить висновок, що в сучасному українському кримінальному праві глобалізаційні тенденції виявляються досить чітко й глибоко. Із пропонованими тенденціями В. Навроцького можна погодитися. Водночас слід

508 Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. – 2010. – №2. – С.140 – 152. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Navrotskiy.pdf.

зазначити, що поширення впливу правової глобалізації на національне кримінальне право є досить потужним, складним і має тенденцію до посилення й ускладнення, з огляду на процеси поширення транснаціональної злочинності.

Визнання й реалізація принципів права, міжнародного права простежується і в інших галузях національного права. Прикладом може слугувати і МПрП. Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» окремо не визначає принципів МПрП як галузі права чи як галузі законодавства, вказує лише на один чітко визначений принцип – автономію волі (п. 1 ч. 5 ст. 1 цього Закону)⁵⁰⁹. Водночас серед цих принципів учені, на основі аналізу законодавства, виокремлюють такі: верховенство права, свободи особи (неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини), непорушність права власності (свободи власності), свободи договору, свободи підприємницької діяльності, судового захисту порушеного права чи інтересу, засади розумності, справедливості та добросовісності⁵¹⁰. При цьому, як зазначає відомий український учений А. Довгерт, «принцип верховенства права лежить в основі регулювання всіх приватноправових відносин, включно з відносинами, ускладненими іноземним елементом⁵¹¹. Таким чином, значна частина принципів вітчизняного приватного права сягає своїм корінням міжнародного приватного права.

Глобалізація сприяє зростанню впливу наднаціональних органів та інститутів різного спрямування й призначення, екологічних органів, зокрема: Європейського екологічного арбітражного суду, Європейської екологічної комісії та інших європейських органів екологічної взаємодії. Як зазначає С. Боголюбов, «економічні важелі екологічного управління є ефективними, але не єдиними; їх доповнює створення організацій і органів наднаціонального масштабу, залучення у світовоохорону доквілля регіональних і муніципальних органів, утвердження в міжнародній і національній практиці принципів міжнародної екологічної співпраці, встановлення кордонів юрисдикції різнорівневих органів щодо природних ресурсів та їх охорони»⁵¹². У межах цих органів поглиблюється обмін технологіями використання енергії сонця, вітру, морських припливів; формуються системи обмежень шкідливих викидів в атмосферу, здійснюються спостереження за викидами, стягнення плати за надлишки забруднень, допущені після 1990 року й підписання Кіотського протоколу; організовано міжнародні органи управління рухом і порятунком морських, повітряних і космічних судів, очищенням Світового океану, недопущенням глобальної вирубки лісів і забезпеченням лісовідновлення; здійснюється міжнародний нагляд за планомірним і повсюдним знищенням хімічної зброї тощо.

Інтенсивність світогосподарських економічних, фінансових, торговельних відносин в умовах глобалізації активізувала діяльність і прийняття низки міжнародних угод, що містять матеріальні норми про цивільну відповідальність за заподіяння шкоди: угоди про міжнародний транспорт, про цивільну відповідальність за

509 Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

510 Міжнародне приватне право : загальна частина: підручник / [за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля]. – К., 2012. – С. 135.

511 Довгерт А. С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері // Цивільне право для адвокатів : навч. посіб. / [кол. авт.] – К., Юрінком Інтер, 2006. – С. 243 – 253.

512 Див. : Боголюбов С. А. Глобализация и развитие экологического законодательства [Электронный ресурс] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2004. – № 5. – Режим доступа: <http://legalinfo.pw/globalizacijairazvitiyekologicheskogozakonodatelstva>.

забруднення моря, за ядерну шкоду. На зазначену тенденцію звертав увагу і Л. Лунц⁵¹³. Цю групу складають конвенції, які мають приватноправовий характер, зокрема: Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 р., Міжнародна конвенція про відповідальність і компенсацію шкоди у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин 1996 р., Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1997 р., Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення бункерним паливом 2001 р. та ін.

Здійснений аналіз дає підстави сформулювати низку важливих положень і висновків. Правова глобалізація й інтеграція детермінують трансформацію вітчизняної нормативної підсистеми, яка: іманентно пов'язана з формуванням світового правопорядку й транснаціональної правової системи; відбувається на основі поширення неоліберальної правової ідеології та є закономірним процесом правового розвитку, пов'язаним із пошуком універсальних, загальних, істинних ідеалів, цінностей, принципів справедливості, свободи, рівності; є складником процесу трансформації національної правової системи, корелюється із змінами в інших підсистемах і елементах правової системи; пов'язана з утвердженням і поширенням ідей та цінностей природного права (насамперед, прав людини, верховенства права, демократії), формуванням і поширенням світових і європейських правових стандартів, утвердженням концепції «сервісної держави» та «публічних послуг», переходом від «державоцентристського», управлінського публічного права до «людиноцентристського», «публічно-сервісного»; детермінована поглибленням взаємодії міжнародного й національного права. Глобалізація зумовлює метаюридичний вплив міжнародного права на національне, що виявляється в такому: а) утвердженні міжнародних і європейських правових стандартів; б) зростанні ролі та значення принципів і норм міжнародного права; в) «переході» міжнародних норм до національних шляхом «деконцентрації» й конкретизації, повного чи часткового відтворення норми в тексті національного закону; г) зростанні ролі й значення міжнародного договору як джерела національного права; ґ) зростанні ролі й значення модельних законів у національному праві й законодавстві; д) уніфікації правової термінології; е) визнанні значення міжнародних рішень (документів) важливими у діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів (насамперед, ЄСПЛ, Міжнародний суд ООН та ін.); ж) спеціалізації національного права під впливом спеціалізації міжнародного права. Тенденція впливу національного права на міжнародне є менш виразною і знаходить свій прояв у порядку створення норм міжнародного права, його структуруванні тощо. Правова глобалізація спричиняє розширення й поглиблення прав і свобод людини та громадянина загалом, у вітчизняній системі права зокрема; супроводжується конвергенцією приватного і публічного права; характеризується розширенням і поглибленням правового регулювання.

Розширення і поглиблення правового регулювання пов'язані з: а) інтенсивним розвитком сформованих інститутів і галузей таких, як права людини, екологічне право, інформаційне право, медичне право та ін.; б) появою нових комплексних галузей права,

513 Див.: Курс міжнародного частного права. В 3-х томах / А. Б. Альтшулер, В. П. Звекон, Л. А. Лунц [и др.] – М. : Спарк, 2002. – С. 644.

законодавства, правових інститутів (зокрема: міграційне право, економічне право, інформаційне право, транспортне право, космічне право, соціальне законодавство, митне законодавство, міграційне законодавство, законодавства про охорону здоров'я, освіту, технічне регулювання), їхнім комплексним характером, поєднанням елементів диспозитивного й імперативного права; в) інтенсивною конституціоналізацією нових, інтегрованих, комплексних галузей (зокрема, конституціоналізація механізмів захисту вищих цінностей людства, що відображає загальносвітову тенденцію формування глобального конституціоналізму з метою захисту стабільного, справедливого й демократичного світового порядку). Правова система характеризується збільшенням процесуальності у правовому регулюванні, що виражається в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні кількості процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконаленні процесуальної форми.

Зазначені тенденції й особливості розвитку вітчизняної системи правової мірою проявляються у галузях національного права: в одних вони виявляються досить чітко, виразно, в інших – перебувають на стадії формування. При цьому процес формування нових тенденцій розвитку вітчизняного права й законодавства триває.

Спільними особливостями розвитку приватного й публічного права в умовах глобалізації є: посилення впливу міжнародного права на національне, його інтернаціоналізація; трансформація джерел права; зростання ролі й значення правових стандартів, модельних законів, універсальних правових принципів; універсалізація й уніфікація правових норм, яка набуває революційного характеру (насамперед, у сфері торгівлі, фінансів, бізнесу); зростає роль і значення принципів права, сформованих ТНК, універсальними й регіональними організаціями, фінансово-інформаційними групами, міжнародними неурядовими організаціями, які є суб'єктами процесу глобалізації (зокрема, принцип партнерства, принцип кооперації у розв'язанні економічних, фінансових проблем, принцип співробітництва й взаємодопомоги у розв'язанні питань глобального управління та ін.); уніфікація правової термінології; ускладнення реалізації та захисту приватних і публічних інтересів; трансформація ієрархії правових норм і принципів; конвергенція приватного й публічного права; поглиблення й розширення правового регулювання; зростання ролі й значення процесуального права; формування нових комплексних галузей права й законодавства.

В узагальненому вигляді правова глобалізація у сфері публічного права, окрім зазначеного, виявляється в такому: обмеження окремих публічних інтересів і відповідних прав, делегування їх міжнародним наддержавним інститутам і органам; проникнення приватно-правових засад в публічне право, його гуманізація; посилення протиріччя між правовими принципами демократизму й гуманізму у внутрішньодержавній правовій політиці і диктатом тиску й сили в міждержавних відносинах; уніфікація конституційно-правових моделей і конструкцій.

Ускладнений характер публічно-правового забезпечення й захисту національних інтересів України вимагає особливої уваги теоретиків і практиків, виважених і обґрунтованих правових механізмів, які враховують особливості національного й правового менталітету, культурно-історичну спадщину, захищають національну економіку й національного виробника, національні інтереси загалом і, водночас, враховують необхідність захисту спільних інтересів людства в умовах глобалізації.

Правова глобалізація у сфері приватного права характеризується низкою спільних із публічним правом особливостей, водночас, має свою специфіку, зокрема:

простежується проникнення публічно-правових засад у сферу приватного права; у розвитку вітчизняного приватного права все більшу роль відіграють норми й інститути договірної, колізійного права, універсалізація торгових звичаїв, процес формування нової транснаціональної правової системи, що поєднує норми міжнародного корпоративного й транснаціонального торгового права загалом. У перспективі глобалізаційні трансформації здатні спричинити перехід до наднаціонального правового регулювання приватно-правових відносин.

У вітчизняному приватному праві внаслідок істотного й стрімкого поглиблення економічної, фінансової, торговельної співпраці актуалізується потреба в формуванні й поширенні єдиних норм і правил підприємницької, інвестиційної, торгової діяльності. Необхідність залучення приватних інвестицій у національну економіку призводить до збільшення тиску ТНК, вимагає врахування сформованих ними норм і принципів, актуалізує питання щодо необхідності захисту національних інтересів, національного виробника в умовах глобалізації. Подальший розвиток вітчизняної системи права (як публічного так і приватного права) й законодавства в умовах глобалізаційних трансформацій, враховуючи зростаючу активність і бажання України бути членом різних міжнародних, міждержавних союзів, органів та інститутів (насамперед, членом ЄС), пов'язаний із поглибленням і розширенням зазначених процесів інтернаціоналізації, уніфікації, універсалізації, формуванням комплексних галузей права, використанням нормативних актів, прийнятих на міжнародному рівні, сформованих різними міжнародними, міждержавними інститутами й органами.

Трансформація національного права в умовах глобалізації визначається суперечностями світового правового розвитку, зокрема: застосуванням подвійних стандартів, принципами демократизму й гуманізму у внутрішній політиці й диктатом сили у зовнішній політиці, імперськими прагненнями окремих провідних держав, використанням суперечливих способів і засобів захисту національних інтересів різними державами, їхньою боротьбою за енергоносії, контроль над ними й засобами їх транспортування тощо.

Таким чином, у нормативній підсистемі під впливом глобалізаційних процесів відбуваються істотні зміни на рівні чинних норм, інститутів, галузей права та законодавства. В узагальненому й систематизованому вигляді вплив глобалізації на національну систему права виявляється у такому: 1) інтенсивному розвитку вже сформованих інститутів і галузей, таких як права людини, екологічне право (право на сприятливе довкілля), інформаційне право, медичне право та ін.; 2) формуванні й розвитку нових комплексних галузей та інститутів таких, як право миру, право безпеки, право стійкого розвитку, міграційне право та ін., нормативна база яких знаходиться на стадії систематизації; 3) початковому етапі концептуалізації та формуванні нових інститутів, нормативної бази і комплексних галузей – економічного права, соціального права (соціальне страхування, соціальні послуги, соціальне забезпечення); 4) послабленні заборон у приватній сфері життя людини, наділенні особистості більшою автономністю, самодостатністю у виборі прийнятих рішень; 5) активному втручанні публічного (адміністративного) начала у сферу приватного права, що виявляється у зміні договірної права, зміні сутності цивільно-правового договору; 6) збільшенні процесуальності у правовому регулюванні, що виражається в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні кількості процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконаленні процесуальної форми.

Спільною рисою для нових, інтегрованих, комплексних галузей є їхня інтенсивна конституціоналізація, що відображає загальносвітову тенденцію зростання ролі конституцій як інструменту впливу на внутрішньодержавні й загальносвітові процеси з метою формування й захисту стабільного, справедливого та демократичного світового порядку.

Глобалізаційні трансформації норм права різною мірою проявляються у галузях національного права, в одних вони виявляються досить чітко, виразно, в інших – знаходяться на стадії формування. При цьому процес формування нових тенденцій розвитку вітчизняного права й законодавства триває. Виокремлюються спільні й відмінні риси розвитку приватного і публічного права в умовах глобалізації.

Значна частина змін, яка відбувається в галузях, підгалузях, інститутах національної системи права, ініційовано чи відбувається під впливом низки міждержавних інститутів таких, як Європейський Суд з прав людини, СОТ, ПАРЄ, Венеційська Комісія та ін., роль і значення яких в умовах глобалізації істотно зростає.

2.3. Трансформація інституційного складника правової системи України

Дослідження багатоаспектного й різнорівневого впливу глобалізації на національну правову систему, її підсистеми й елементи передбачає звернення до інституційної підсистеми національної правової системи, виявлення тих змін, які відбуваються у колі суб'єктів національної правової системи та їхньому правовому статусі. Актуальність і значущість дослідження зазначеної проблематики посилюється також переосмисленням традиційного розуміння поняття «суб'єкт права», істотними змінами в правовому статусі суб'єктів права.

Суб'єкти права мають права і відповідні юридичні обов'язки, виступають реальними елементами правової системи. На думку вчених, зокрема Л. Луць⁵¹⁴, С. Архіпова⁵¹⁵ та ін., саме суб'єкт права є первинним, системоутворювальним елементом правової системи. Як наголошує Л. Луць, «інтегративні властивості правової системи суспільства, стан рівноваги, необхідні для її функціонування, забезпечується структурою – стійкою єдністю суб'єктів права та постійних зв'язків між ними, що зумовлюють функціонування правової системи як цілісного явища. Така стійка взаємодія суб'єктів права спрямована на досягнення правопорядку, а стабільність зв'язків при цьому забезпечується правовими засобами (насамперед, нормами права)⁵¹⁶.

Проблематика, пов'язана із поняттям, змістом, сутністю, класифікацією суб'єктів права, є традиційною для загальнотеоретичної юридичної науки і розглядається в контексті структури й змісту правовідносин, у зв'язку із суб'єктивними правами тощо. Свого часу в науковій літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. поняття «суб'єкт права» використовувалося для позначення носія «суб'єктивних прав». Так, на

514 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С.11, 19.

515 Див. : Архипов С. И. Субъект права: теоретические исследования / С. И. Архипов. – Ассоц. «Юрид. центр». – СПб. : Юрид. центрПресс, 2004. – 466 с.

516 Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – С.11.

думку Г. Шершеневича, «слово «суб'єкт» стосовно юридичних відносин використовується у подвійному значенні. Визначають суб'єкта юридичних відносин, розглядаючи його або з активного боку, як носія права, або з пасивного боку, як носія обов'язків. Частіше під суб'єктом права мають на увазі тільки того учасника правових відносин, якому належить у них право»⁵¹⁷. Поділяючи зазначену тезу, Є. Трубецький зауважує: «Суб'єктом права є той, хто здатний мати права, незалежно від того, користується він ними в дійсності чи ні»⁵¹⁸. При цьому юридична властивість бути суб'єктом права у правовідносинах не виникає сама по собі, «а є породженням об'єктивного права»⁵¹⁹.

Упродовж останнього десятиліття дослідження суб'єктів права все більше привертають увагу вітчизняних і зарубіжних учених, а проблемам правосуб'єктності присвячуються низка міжнародних конференцій (2003 – 2012 роки)⁵²⁰. Поняття «суб'єкт права» є предметом наукових дискусій у філософії права, загальній теорії права, науці міжнародного права, порівняльному правознавстві, галузевих юридичних науках, кожна з яких має свої здобутки. Філософсько-правові аспекти представлені в поглядах С. Максимова⁵²¹, С. Бігуна, Д. Гудими та ін.; загальнотеоретичні аспекти – у роботах таких учених як С. Архипов⁵²², В. Карташев⁵²³, Н. Витрук⁵²⁴, П. Рабінович⁵²⁵, О. Смірнова⁵²⁶, М. Хаустова⁵²⁷, А. Якимов⁵²⁸, у контексті міжнародної

-
- 517 Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1912. – Вып. 3. – С. 620.
- 518 Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права (Издание по запискам студентов) / Е. Н. Трубецкой. – К. : Книжный магазин С. И. Иванова и К., 1906. – С. 134.
- 519 Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1912. – Вып. 3. – С. 577.
- 520 Див. : Проблема правосубъектности : современные интерпретации : материалы науч. практ. конф.; Ю. Е. Пермяков; Самар. гуманитар. акад., Юрид. фак. 2-е изд. А. И. Чучаев, А. А. Ашин. – Владимир : Транзит Х., 2008. – 253 с.; Проблема правосубъектности: современные интерпретации : матер. международ. науч. - практ. конф., Самара, 27 февраля 2009 г.; Вып. 7. – Самара : Самар. гуманитар. акад., 2009. – С. 147-152.
- 521 Максимов С. І. Суб'єкт права в філософськоантропологічному вимірі / С. І. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 170–178; Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 10.
- 522 Архипов С. И. Субъект права : Теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб. : Издво Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 469 с.
- 523 Карташов В. Н. Теория правовой системы общества : учеб. пособ. В 2 т. / В. Н. Карташов. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 547 с.; Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: в 2 т. / В. Н. Карташов. Ярославль: ЯрГУ, 2006. – Т. 2. – 544 с.; Карташов В. Н. Субъекты права и юридические субъекты : новые подходы, идеи и направления исследования / В. Н. Карташов // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2012. – Вып. 16 : Субъекты права: теория и практика / отв. ред. М. В. Лушникова. – С. 518.
- 524 Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. И. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
- 525 Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К., 2004. – С. 14–19.
- 526 Смирнова Е. С. Проблемы регионализма и мобильности правового статуса населения в условиях глобализации / Е. С. Смирнова // Государство и право. – 2005 – №9 – С. 53 – 63.
- 527 Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства / М. Хаустова // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 29 – 38.
- 528 Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 10.

правосуб'єктності індивіда – В. Буткевича, А. Ковлер⁵²⁹, А. Моїсеєв, М. Шугаров⁵³⁰, Р. Мюллерсон⁵³¹ Л. Свепстон⁵³², Н. Захарова⁵³³ та ін. Значний масив наукових публікацій щодо правового статусу суб'єктів права зосереджений у межах конституційного права та відомих конституціоналістів, насамперед, В. Погорілка, В. Шаповала, Ю. Тодики та ін..

Водночас здобутки й напрацювання в межах кожної з наук не завжди знаходять підтримку й подальший розвиток в інших науках належним чином.

Дослідження глобалізаційних трансформацій інституційної підсистеми потребує уточнення класифікації суб'єктів правової системи як учасників правовідносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. На думку російського вченого М. Марченка: «суб'єктами права є особи чи організації, за якими визнана законом особлива юридична властивість (якість) правосуб'єктності, яка дає можливість, брати участь у різних правовідносинах з іншими особами й організаціями⁵³⁴. При цьому пропонується розмежовувати суб'єктів у сфері приватного й публічного права⁵³⁵.

У сучасній вітчизняній юридичній науці виокремлюють три види суб'єктів права: 1) індивіди (фізичні особи); 2) організації та об'єднання (держава загалом, державні й недержавні органи, організації, установи, підприємства); 3) соціальні спільноти (народ, нація, національні меншини, професійні прошарки тощо). Серед суб'єктів цивільно-правових відносин особливе місце посідають юридичні особи, до яких належать державні та недержавні організації⁵³⁶.

Зазначений підхід є найбільш поширеним не тільки в науковій літературі, але й у підручниках, навчальних посібниках⁵³⁷. Більш ґрунтовний підхід щодо класифікації суб'єктів права у вітчизняній юридичній науці пропонує О. Скакун,⁵³⁸ яка розмежовує такі види суб'єктів права: 1) індивідуальні суб'єкти (фізичні особи): громадяни;

-
- 529 Ковлер А. Индивид как субъект международного права (возвращение к дискуссии) / А. Ковлер // Право Украины. – 2013. – №2. – С. 21-44; Ковлер А. И. Международная правосубъектность индивида : продолжение дискуссии / А. И. Ковлер // Международное право XXI века. К 80летию И. И. Лукашука. – К. Изд-во «Промень», 2006.
- 530 Шугуров М. В. Право человека на признание правосубъектности : нормативноценностное содержание и международноправовые гарантии // Право и политика. – 2009. – № 11. – С. 21 – 29.
- 531 Курс международного права: Понятие, предмет и система международного права. В 7-ми томах. Т. 1 / [Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др.]; отв. ред. : Р. А. Мюллерсон, Г. И. Тункин. – М. : Наука, 1989. – Т. 1. – С. 181.
- 532 Swepston L. Indigenous Peoples in International Law and Organisations / L. Swepston // International Law and Indigenous Peoples. – Leiden ; Boston, 2005; Swepston L. Indigenous Peoples on the International Scene : A Personal Reminiscence / L. Swepston // Making Peoples Heard. Essays on Human Rights in Honour of Gudmundur Alfredsson. – Leiden ; Boston, 2011.
- 533 Захарова Н. В. Индивид – субъект международного права / Н. В. Захарова // Советское государство и право. – 1989. – № 11.
- 534 Теория государства и права : учебник / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Издательство «Зерцало», 2004. – С. 74 – 707; Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права : учебник / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – С. 648 – 649.
- 535 Теория права и государства : учебник / под. ред. проф. В. В. Лазарева. – М. : Новый Юрист, 1997. – С. 162 – 163.
- 536 Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 228 – 229.
- 537 Коталейчук С. П. Теорія держави та права : навч. посіб. для підгот. до держав. іспит. для студ. вищ. навч. закладів / С. П. Коталейчук. – К. : КНТ, 2009. – С. 220 – 221; Теория государства и права : учеб. для юрид. вуз. и факульт. / под. ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : НОРМАИНФРА М, 1998. – С. 344 – 345.
- 538 Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – С. 537 – 538.

іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди); особи з подвійним громадянством (біпатриди); 2) колективні суб'єкти (юридичні особи): державні органи, організації, установи, підприємства; органи місцевого самоврядування; комерційні організації (акціонерні товариства, приватні фірми – вітчизняні, іноземні, міжнародні); громадські об'єднання (партії, профспілкові організації тощо); релігійні організації; 3) держава та її структурні одиниці: держава, державні утворення у федеративних державах – суб'єкти федерації (штати, землі); в унітарних державах – політичні автономії; адміністративно-територіальні одиниці (адміністративно-територіальні автономії /АРК/, область, місто, селище та ін.); 4) соціальні спільноти – народ, нація, етнічні групи, громадяни виборчого округу, територіальна громада тощо. Зазначений підхід підтримується й іншими вченими, зокрема Ю. Оборотовим⁵³⁹.

Підтримуючи останній підхід як найбільш деталізований, слід додати, що в контексті проблематики, яка досліджується, є доцільним доповнити зазначену класифікацію її такими «зрізами», що відбивають національний, міждержавний та міжнародний рівні види суб'єктів права.

Оскільки безпрецедентне розширення міжнародних зв'язків та взаємодій, відповідне посилення впливу міжнародного права в результаті глобалізаційних трансформацій кінця ХХ поч. ХХІ ст. сприяли зростанню ділової активності різних суб'єктів правової системи, збільшенню сфер дії права, розширенню меж правового простору.

Зокрема, це знаходить безпосередній прояв у міжнародному визнанні правосуб'єктності фізичної особи як загальній, абстрактній здатності особи мати і здійснювати безпосередньо або через свого представника суб'єктивні права і юридичні обов'язки, тобто бути індивідуальним або колективним суб'єктом права, брати участь у правовідносинах. Йдеться про появу в міжнародному праві людини як суб'єкта права, «хоча й здосить обмеженою правосуб'єктністю»⁵⁴⁰. Наявність в індивідів міжнародної правосуб'єктності пов'язують із наданням їм можливості прямого доступу до міжнародних органів в якості петиціонерів, позивачів, відповідачів тощо. Окремі науковці навіть проголосили про появу Людини Інтернаціональної «Людина Інтернаціональна — це новий тип людей, що мислять всесвітніми категоріями, що не замикаються в рамках інтересів свого села, країни, регіону, що володіють тягою до взаємного об'єднання і єднання»⁵⁴¹.

Учені, які не є прихильниками міжнародної правосуб'єктності індивіда, вважають, що суб'єкт права повинен володіти не тільки правами, але й обов'язками, а тому індивід у міжнародному праві – неповноцінний «суб'єкт», тому що не виконує практично ніяких обов'язків, до того ж він не несе ніякої відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного права. Найбільш радикальним виразником подібної точки зору став відомий юрист-міжнародник С. Черніченко: «Індивіди ні за яких умов не є й не може бути суб'єктом міжнародного права».⁵⁴² Аналогічну позицію в цілому розділяють і такі відомі юристи, як Н. Ушаков і Ю. Решетов. Така позиція не

539 Оборотов Ю. М. Теорія держави і права : Державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвеева. – Харків: Одиссей, 2007. – С. 186 – 187.

540 Международное право / отв. ред. Г. И. Тункин. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 85 – 86.

541 Михеев В. В. Хомо Интернэшнл: Теория общественного развития и международной безопасности в свете потребностей и интересов личности / В. В. Михеев. – М., 1999. – С. 110.

542 Черниченко С. В. Личность и международное право / С. В. Черниченко. – М., 1974. – С. 148 – 149.

суперечила і була прийнятною за умов тоталітарного режиму, коли держава суворо охороняє своє «право на громадянина», і будь-які спроби нагадати йому про право громадянина заперечити його дії в міжнародних інстанціях розглядалося як зазіхання на свята святих – суверенітет держави. Але пройшло чимало років і теза, що індивід «не володіє й не може володіти жодним з елементів міжнародної правосуб'єктності»⁵⁴³ є непереконаливою. У двотомнику теорії міжнародного права 1999 р. видання зазначається: «Якщо дотримуватися дуалістичної концепції співвідношення міжнародного й внутрішньодержавного права, неминучий висновок про те, що права людини й основні свободи надаються окремим особам і їхнім групам (колективам) державами тільки за допомогою їхнього внутрішнього права. Іншими словами, прямо від міжнародного співтовариства індивіди і їхні групи ніяких прав не одержують»⁵⁴⁴.

Існує й інша точка зору, яка має своїх прихильників. Її сутність полягає у тому, що індивіди об'єктивно не можуть бути учасниками міждержавних відносин і тим самим – суб'єктами міжнародного права. Простежується тенденція до розширення прямого доступу індивідів до міжнародних органів, що пов'язано зі зростаючим прагненням до захисту прав людини за допомогою міжнародних механізмів. Сам по собі такий доступ не перетворює їх у суб'єктів міжнародного права, а означає лише те, що учасники відповідного договору беруть на себе взаємне зобов'язання забезпечити цей доступ наявними в їхньому розпорядженні правовими й організаційними засобами⁵⁴⁵.

Помірковану чи «проміжну» точку зору висловлює В. Карташкін: «Тенденції розвитку міжнародного права полягають не тільки в регулюванні різноманітних відносин між державами, а й у посиленні ролі людини, що стає одним із учасників міжнародних відносин і суб'єктом міжнародного права. При цьому треба мати на увазі, що первісні суб'єкти міжнародного права – держави – не тільки мають права й обов'язки за міжнародним правом, але й, на відміну від індивідів, створюють його норми й принципи. Тому варто дійти висновку, що індивід є суб'єктом міжнародного права з обмеженою правосуб'єктністю. Однак у міру розвитку міжнародного права й міждержавних відносин обсяг прав і обов'язків індивіда буде збільшуватися, а його роль на міжнародній арені – зростати».⁵⁴⁶ Згодом В. Карташкін йде далі: «Розвиток співробітництва держав у галузі прав людини на універсальному й регіональному рівнях з кожним роком розширює обсяг прав, що надаються індивіду різними міжнародними угодами. Цей процес привів до того, що індивід став безпосереднім суб'єктом міжнародного права»⁵⁴⁷. Хоча згодом він висловлює застереження: «Однак на відміну від первісних суб'єктів міжнародного права – держав – індивід не створює його норми й принципи. Тому варто дійти висновку, що індивід має обмежену правосуб'єктність»⁵⁴⁸.

543 Черниченко С. В. Міжнародне право: Сучасні теоретичні проблеми / С. В. Черниченко. – М., 1993. – С. 99.

544 Черниченко С. В. Теория международного права : в 2-х т. / С. В. Черниченко. – М. : НИМП, 1999 – . – Т. II: Старые и новые теоретические проблемы. – 1999. – С. 384.

545 Международное право : учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. – М., 1999. – С.63 – 64.

546 Общая теория прав человека / отв. ред. Е.А.Лукашева. – М. : Междунар. отношения, 1996. – С. 493.

547 Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adhdportal.com/book_3422.html.

548 Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://adhdportal.com/book_3422.html.

Подібні зміни спостерігаються як в інтерпретації поняття «правовий статус», так і в його реальних трансформаціях в умовах глобалізації, які торкнулися як правового статусу фізичної особи загалом, так і правових статусів окремих категорій – громадян, іноземців, апатридів, біпатридів та ін.

Насамперед, важливим кроком у зміні правового буття, правосуб'єктності та правового статусу людини стало прийняття після Другої світової війни великого масиву правових актів з прав людини. «Кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності (ст. 6)»⁵⁴⁹. Попри те, що Загальна декларація прав людини наділяла індивіда лише умовною правоздатністю, оскільки містила рекомендації загального характеру, а самі держави на той період часу не відмовилися від своєї монополії на статус єдиного суб'єкта міжнародного права. Проте яскравим прикладом подолання цієї монополії та виходу за межі державних кордонів стали: право вільно покидати свою країну (ст. 13), право людини на політичний притулок (п. 1 ст. 14), право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності чи релігії вступати в шлюб і засновувати свою сім'ю (ст. 16) та ін. Важливим кроком стала й Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, у якій зазначається: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» (ст.1)⁵⁵⁰. Пропоноване формулювання ст. 1 уможливило звернення до Європейського суду з прав людини не лише громадянам держав – учасниць Конвенції, а й іноземцям, апатридам, чий права були порушені тією чи тією державою.

І хоча декларація не містить конкретних зобов'язань держав, вона спрямувала загальні напрямки формування майбутніх обов'язкових правових норм. Згодом Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. на основі Загальної декларації були прийняті Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, які містили імперативні норми. Виконання положень, що містяться у прийнятих, підписаних, ратифікованих державами-учасницями ставало обов'язковим. Імплементация положень пактів та гармонізація національного законодавства із їхніми положеннями викликали певні труднощі, які кожна держава долала, докладаючи значних зусиль. Певним компромісом стала розробка першого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якого тільки держави – учасниці Протоколу визнавали компетенцію Комітету із прав людини приймати й розглядати повідомлення від осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушень цими державами-учасницями тих чи тих прав, які містяться в Пакті.

У подальшому права людини загалом стають глобальним мірилом права. Віденська декларація Всесвітньої конференції з прав людини (прийнята 25 червня 1993 р.) фіксує цю закономірність у чітких формулюваннях: «Усі права людини універсальні, неподільні й взаємозалежні. Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної та регіональної специфіки й різних історичних,

549 Загальна декларація прав людини. Прийнята й проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Ассамблеї від 10.12.1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

550 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати й захищати усі права людини й основні свободи» (І, 5)⁵⁵¹.

Основою стають такі права, як право на життя (ст. 3), право не бути в рабстві чи підневільному стані (ст. 4), право не піддаватися катуванням і жорстокому, нелюдському, чи такому ставленню, що принижує гідність (ст. 5), право на незастосування ретроактивності (зворотної чинності закону) при кримінальному переслідуванні (ч. 2 ст. 11)⁵⁵². Європейська конвенція розширила цей перелік правами *pop bis in idem* – право не бути засудженим або покараним двічі (ст. 4 Протоколу № 7)⁵⁵³. Таким чином, основу сучасного світового правопорядку становлять природні, непорушні права людини, які мають імперативний характер. Загальна Декларація прав людини, згодом – Конвенція, низка пактів істотно трансформувала правове буття людини, століттями обмежене рамками роду, племені, держави, надали йому універсально-світового масштабу. Зберігаючи зв'язок із державою, індивід перестав бути її заручником.

У сучасному міжнародному праві, яке істотно впливає на національне право й законодавство, сформувалася ціла галузь права, присвячена правам людини. Воно містить величезний масив загально-визнаних, а отже, обов'язкових для всіх держав норм, що визначають основні права й свободи людини, незалежно від її громадянства, статі, раси, віросповідання, національності і т. ін. «Основні права й свободи людини все більше визначаються міжнародним правом, незважаючи на те, що вони реалізуються в основному через внутрішньодержавне право»⁵⁵⁴.

Отже, глобалізація актуалізувала різні видів правових статусів особи: правовий статус громадян, іноземців, осіб без громадянства, ускладнила й загострила проблеми, які виникають у колі конституційного та галузевих правових статусів особи (політико-правовому, соціально-економічному, соціально-правовому, культурно-правовому та ін.). Безумовно, обсяг правового статусу й характеру тих прав, які до нього входять, свобод і обов'язків іноземних громадян і осіб без громадянства залежить від особливостей суспільно-історичного розвитку держав, разом з тим, упродовж останнього десятиліття питання, які стосуються правового статусу іноземців і осіб без громадянства все більше регулюються міжнародними договорами і угодами, які укладаються за взаємною згодою⁵⁵⁵. При цьому у міжнародно-правовій і внутрішньодержавній практиці більшості країн стосовно іноземних громадян склалися три види правового режиму: а) найбільшого сприяння; б) національний; в) спеціальний⁵⁵⁶.

551 Цит. за: Международные акты о правах человека: сб. документов. / сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 81.

552 Загальна декларація прав людини. Прийнята й проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральної Ассамблеї від 10.12.1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

553 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом №11 від 11 травня 1994 року, Протоколом №14 від 13 травня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

554 Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – №2. – С. 284 – 301.

555 Див. : Смирнова Е. С. Европейское гражданство. Множественное в Едиком / Е. С. Смирнова. – М. : НОТА БЕНЕ, 2003. – 127 с.

556 Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – С. 259.

Попри відсутність загально визнаної позиції щодо того чи є фізична особа суб'єктом міжнародного права, важливим є той факт, що, в міру розвитку міжнародного права й міждержавних відносин, обсяг прав людини буде збільшуватися, а його роль – зростати.

В умовах глобалізації простежується тенденція розширення обсягу прав людини та поглиблення їхнього змісту⁵⁵⁷. Окреслимо лише окремі аспекти цих змін. В умовах глобалізації зміни торкнулися змісту практично кожного виду: особистих, громадянських, соціально-економічних та ін. Серед особистих прав людини особливої уваги заслуговує право людини на життя. Право на життя слід розглядати як сукупність таких елементів (можливостей): 1) право на збереження життя; 2) право на особисту недоторканність; 3) право вимагати від держави здійснення заходів, спрямованих на підтримку життя; 4) право розпоряджатися своїм життям; 5) право на охорону здоров'я і медичну допомогу.

В умовах глобалізації актуалізація проблем реалізації права на життя пов'язана з тим, що в сучасних умовах стрімкого розвитку нових медичних технологій (трансплантології, генетики, клонування, реаніматології тощо), які часто входять у суперечність із забезпеченням права на життя людини⁵⁵⁸ проблеми, що пов'язані з операціями штучного переривання вагітності (абортом), ставлять питання пріоритету життя і здоров'я матері з життям ненародженої людини, а явище евтаназії викликає питання щодо правомірності терміну «право на смерть».

У цьому сенсі близькою є і проблематика формування соматичних прав людини, до яких відносять право на смерть, зміну статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, уживання наркотиків або психотропних засобів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт (і в зримій перспективі) на клонування, а потім – і на віртуальне моделювання, у сенсі повноправного утвердження (дублювання) себе в неметричній формі об'єктивного існування⁵⁵⁹.

На особливу увагу в умовах глобалізації заслуговує право на недоторканність приватного й сімейного життя, збереження його таємниці. Нові реалії й компоненти права на особисту й сімейну таємницю виникають у зв'язку із застосуванням біомедицини, нових репродуктивних технологій, збором і автоматизованою обробкою персональних даних у державному й приватному секторах.

Глобалізація загострила право на свободу пересування й поселення (вибору місця перебування та проживання), яке є істотним елементом свободи самовизначення особистості, умовою професійного й духовного розвитку людини, її гідного життя. Свобода пересування й поселення іноземних громадян і осіб без громадянства звичайно має більш обмежений характер, але в кожному разі вона повинна включати право залишати територію відповідної держави на власний розсуд. Однак і щодо громадян у демократичних державах існує цілий ряд обмежень свободи пересування та поселення. Право на свободу пересування і поселення безпосередньо пов'язане з

557 Удовика Л. Г. Права людини в умовах глобалізації / Л. Г. Удовика // Антропологія права: філософський та юридичний виміри : матеріали Міжнародного «круглого столу» м. Львів, 45 грудня 2009 р. – Львів. – «Галицький друкар», 2010. – С. 615 – 633.

558 Ковалев М. И. Право на жизнь и право на смерть / М. И. Ковалев // Государство и право. № 7. – 1992. – С. 63 – 68.

559 Див.: Стеценко С. Г. Медичне право України : підруч. / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта ; за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С.412-429.

правами мігрантів. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. важко не помітити тенденцію зростання мобільності населення. Глобалізація, яка сприяє формуванню єдиного світового простору інтенсивності міграційних процесів, розмиванню кордонів, суттєво посилює міжнародну міграцію населення, породжує низку проблем як для урядів, так і для самих мігрантів. Причини зростання міжнародної міграції полягають у різному рівні економічного розвитку, політичній нестабільності та конфліктах, які постійно виникають у різних куточках світу. У зв'язку з масовим притоком мігрантів у всі економічно розвинені країни, законодавство цих країн йде шляхом прийняття більш жорстких норм і процедур з метою посилення контролю за притоком іноземців із так званих країн третього світу. Саме тому загострення прав мігрантів є однією з особливостей сучасного розвитку прав людини.

Під впливом глобальних тенденцій істотні зміни відбуваються і з соціально-економічними правами. Як відомо, глобалізація об'єктивно породжує численні негативні соціально-економічні явища, призводить до послаблення державного контролю над національною економікою, зростання ролі ТНК і, як наслідок, призводить до зростання соціальної нерівності та соціальної напруженості. Протиріччя полягає в тому, що вільний ринок епохи глобалізації, з одного боку, і збереження соціально орієнтованої ринкової економіки, з іншого, – суперечать одне одному. Необхідність економічного виживання підприємств у глобальному світовому господарстві в умовах зростаючої конкуренції найчастіше провокує недотримання трудових норм і стандартів соціального захисту, призводить до масових звільнень, обмеження повноважень профспілок тощо. У нормативних актах загальної дії нерідко встановлюються винятки із принципу неприпустимості погіршення положення працівників у трудовому договорі порівняно з певним у законодавстві⁵⁶⁰. Це знижує ступінь соціальної захищеності працівників, посилює соціальну нерівність, збільшує безробіття й «випадання» окремих осіб або цілих соціальних груп з нового інформаційного суспільства.

Останнім часом можна фіксувати виділення процесуальних прав людини в окрему групу, як це роблять, зокрема, в Канадській Хартії прав та свобод, що включена до Конституційного акта Канади 1982 р. (legal rights). Сюди віднесені права на життя, свободу і особисту безпеку; гарантії від незаконного обшуку чи конфіскації майна, свавільного затримання чи ув'язнення, право у випадку арешту чи затримання на невідкладне повідомлення про мотиви арешту чи затримання, роз'яснення про право з моменту затримання на захист, право на судовий захист у розумні терміни у випадку звинувачення у злочині тощо. Виділення процесуальних прав не є винятком. Усе частіше в літературі як науковій, так і навчальній трапляються поняття екологічні права, соматичні права, духовні права, соціально-економічні, право на розвиток і т. под., що пов'язано із посиленням низки світових процесів, насамперед, глобалізації. Зазначені права не лише поглиблюють зміст окремих груп і поколінь прав людини, окремі з них можуть утворити нові покоління прав людини.

Отже, правова глобалізація як одна із визначальних тенденцій сучасного світу суттєво впливає на права людини, її правосуб'єктність, правовий статус, унаслідок чого відбуваються кількісні та якісні зміни у колі прав людини, з'являються нові права,

560 Див.: Право и права человека в условиях глобализации / отв. ред. Е. А. Лукашева, Н. В. Колотова. – М.: Ин-т гос-ва и права РАН, 2006. – 220 с.

поглиблюються існуючі, загострюються ті права, які найбільшою мірою пов'язані з процесами посилення взаємодії різних суб'єктів і елементів глобалізаційного процесу.

Аналіз дає підстави стверджувати, що в умовах глобалізації зміни у правовій системі, її інституційній підсистемі відбуваються і внаслідок активізації людини як індивідуального суб'єкта правової системи. Основними тенденціями, спричиненими глобалізаційними трансформаціями, є: 1) зростання інтенсивності ділової активності індивідуальних суб'єктів правової системи, що сприяє збільшенню зон дії права, розширенню меж правового простору; 2) актуалізація різних видів правових статусів особи: правового статусу громадян, іноземців, осіб без громадянства, ускладнення й загострення проблем, які виникають у колі конституційного та галузевих правових статусів особи (політико-правовому, соціально-економічному, соціально-правовому, культурно-правовому та ін.); 3) зростання у міру розвитку міжнародного права й міждержавних відносин обсягу прав і обов'язків індивіда, зростання у подальшому ролі індивіда на міжнародній арені; 4) простежується тенденція розширення обсягу прав людини та поглиблення їх змісту.

Поряд із глобалізаційними трансформаціями індивідуальних суб'єктів права істотні зміни відбуваються з колективними суб'єктами (юридичними особами), а саме – комерційними організаціями (акціонерними товариствами, приватними фірмами), громадськими об'єднаннями (партіями, профспілками тощо), релігійними організаціями. Особливої уваги заслуговують ті зміни, які відбуваються із державою, її органами, державними установами, підприємствами та органами місцевого самоврядування.

У сучасній юридичній, насамперед цивілістичній науці пропонуються різні підходи до характерних ознак юридичної особи. Не вдаючись до наукових дискусій, до уваги візьмемо міркування В. Борисової⁵⁶¹, на думку якої юридична особа характеризується публічністю їх виникнення і припинення, майновою відокремленістю, самостійною відповідальністю, наявністю найменування, особистими немайновими правами. Існують і певні відмінності між юридичними особами приватного і публічного права.

Відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України, юридична особа – це організація, створена шляхом об'єднання осіб та/або майна, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, тобто може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести цивільні обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді.

Цивільний кодекс України (ст. 81) розділяє юридичних осіб, залежно від порядку їх створення, на юридичних осіб приватного та публічного права. Відповідно до ст. 91 ЦК України⁵⁶² юридична особа приватного права може мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, тобто вона спроможна мати загальну (універсальну) правоздатність. ЦК України поділяє юридичні особи приватного права на такі: товариства (організації, створені шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому

561 Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України [Електронний ресурс] / В. Борисова // Право України. – 2010. – № 12. – С. 25 – 31. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_12/4.pdf.

562 Цивільний Кодекс України. Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15//>.

товаристві); установи (організації), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна); юридичні особи, створені в інших формах. У свою чергу, ст. 83 ЦКУ поділяє товариства на підприємницькі та непідприємницькі. При цьому ЦКУ регулює лише порядок створення, організаційні форми та правовий статус юридичних осіб приватного права.

До характерних ознак юридичних осіб публічного права відносять публічний характер мети, для досягнення якої вони створені, наявність владних повноважень, особливий характер членства. До таких осіб належить держава, територіальні громади, державні, комунальні установи, державні та комунальні підприємства.

Грунтуючись на глобалізаційних тенденціях економічного й правового розвитку, ЦК України сприйняв «тенденцію до розширення обсягу правоздатності юридичної особи, враховуючи те, що в ринкових умовах застосування принципу спеціальної правоздатності не відповідає умовам підприємницької діяльності»⁵⁶³. Водночас, на думку В. Борисової, не всі юридичні особи приватного права повинні мати загальну (універсальну) правоздатність, оскільки, по-перше, існують підприємницькі товариства, які займаються винятковими видами підприємницької діяльності (наприклад, страховою, банківською, туристичною) і не можуть займатися жодними іншими видами діяльності, тобто правоздатність у них залишається спеціальною. Окрім того, непідприємницькі юридичні особи, включаючи непідприємницькі товариства й установи, створюються для досягнення певної мети, а значить надання їм загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їхньої діяльності (наприклад, релігійні організації мають спеціальну правоздатність). Саме тому вказані юридичні особи повинні мати спеціальну (цільову) правоздатність.

Прикладом розширення обсягу правоздатності юридичної особиможуть слугувати й зміни до якісного і кількісного суб'єктного складу засновників. Йдеться про надання можливості юридичним особам, поруч з фізичними особами, виступати засновниками інших юридичних осіб, та визнається існування юридичних осіб, що засновуються однією особою (товариства однієї особи – акціонерне, товариство з обмеженою або з додатковою відповідальністю).

Одним із наслідків правової глобалізації, утвердження ліберальної правової ідеології, світових і європейських правових принципів і стандартів, прав і свобод людини та громадянина в Україні є зростання численності громадських правозахисних організацій, посилення їхньої ролі та значення у національній правовій системі й громадянському суспільстві. Створення і діяльність правозахисних організацій в Україні регулюється Законом України «Про громадські об'єднання»⁵⁶⁴, «Про соціальні послуги»⁵⁶⁵.

563 Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України [Електронний ресурс] / В. Борисова // Право України. – 2010. – №12. – С. 28. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_12/4.pdf.

564 Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №1. – Ст. 1.

565 Про соціальні послуги. Закон України від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

На думку сучасних науковців, громадська правозахисна організація – це недержавне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, створене, насамперед, з метою практичного захисту прав кожної людини шляхом їх відновлення (у разі порушення) та/або запобігання їхньому порушенню у майбутньому, здійснює свою діяльність безоплатно та не ставить за мету отримання прибутку чи здобуття державної влади»⁵⁶⁶. При цьому посилюється роль і значення як національних, так і локальних та міжнародних правозахисних організацій.

Однією з найбільших в Україні асоціацій громадських правозахисних організацій є Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), створена 2004 р., метою якої є сприяння практичному виконанню гуманітарних статей Заключного акту Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) 1975 року, інших прийнятих на його розвиток міжнародних правових документів, а також усіх інших зобов'язань України в сфері прав людини та основних свобод. Українська Гельсінська спілка з прав людини складається з 29 громадських правозахисних організацій-учасниць

Загалом, умовах глобалізації громадські організації, наукові об'єднання груп учених та інших утворень відіграють важливу роль у процесі правової інтеграції, попри те, що вони не приймають юридично значимих рішень про створення, зміну або припинення функціонування відповідного правового елемента. Разом з тим, вони мають вплив на правотворчий процес як носії елементів правової ідеології та правової політики. Зважаючи на наявність «переконливих» засобів впливу, вони поширюють і пропагують інтереси й цінності, які відповідають власним пріоритетам і відображають інтереси лише частини суспільства. Розширення сфери впливу ділової й менеджерської національної та міжнародної «еліти» має місце і в національній правовій системі. Крім еліти, створюється більш широка спільнота, яку дослідники називають «глобальним середнім класом». Сюди належать бізнесмени, фахівці та кваліфіковані працівники тих професій і секторів економіки, що інтенсивно розвиваються під впливом глобалізації і включені до глобальної мережі економічних зв'язків. Передумовою для виокремлення цієї соціальної групи виступає всесвітнє поширення новітніх технологій і форм громадської організації. Національна і транснаціональна інтелектуальна еліта прямо чи опосередковано, виступаючи фізичними або юридичними особами, займає активну позицію у функціонуванні національної правової системи, лобіює прийняття тих чи тих нормативно-правових актів. Хоча, порівняно з такими суб'єктами як ТНК, МВФ, ВТО, лідерами провідних держав, їхній вплив на функціонування правової системи є не таким значним. Таким чином, позиції національної еліти (політичної, правової, фінансової, економічної та ін.) як суб'єктів національної правової системи значно посилюються.

Важливим кроком у цьому напрямі став Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (далі – Стратегія) спрямована на реалізацію принципів, пріоритетів, завдань державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства. Стратегія визначає

566 Темех І. Юридичний статус громадських правозахисних організацій в Україні : проблеми та можливості вдосконалення / І. Темех // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 12.

концептуальні, взаємодоповнювальні напрями діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов для розвитку громадянського суспільства. Стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їхнього впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави.

Глобалізаційні трансформації сприяють зростанню ролі та значення різного роду міжнародних організацій не лише на міжнародному рівні⁵⁶⁷, а й на національному, тобто у національній правовій системі.

У сучасній юридичній науці міжнародну (міжурядову) організацію тлумачать як «об'єднання держав, створене на основі міжнародної угоди для виконання певних цілей, що має відповідну систему органів, володіє правами та обов'язками, які відрізняються від прав та обов'язків держав-членів, і створене відповідно до міжнародного права»⁵⁶⁸.

В умовах глобалізації простежується численне зростання, активізація діяльності та розширення напрямів діяльності міжнародних організацій у національній правовій системі насамперед, у сфері захисту прав людини, та економічних відносинах⁵⁶⁹, які є активними суб'єктами правової системи. При цьому все частіше недержавні суб'єкти здійснюють функції, що раніше були сферою державної діяльності. Виникає величезна кількість міжнародних неурядових організацій – федеративних і центристських, правозахисних і сервісних (класифікація К. Мартенс)⁵⁷⁰, релігійних, правозахисних, благодійних, екологічних та ін. – які мають більший вплив на формування суспільної думки, політики, на вироблення законів, ніж окремі уряди. За даними Союзу міжнародних організацій (Брюсель) усього в світі налічується біля 40 тис. неурядових організацій, міжурядових – 5900). Систему глобального членства мають 529 НДО. 1050 мають континентальний масштаб діяльності. 400 – регіональний. Якщо в середині XIX ст. у світі скликалися 2-3 міжнародні конференції, то зараз протягом року проходить понад 400 конференцій⁵⁷¹. Сучасні західні та вітчизняні дослідники звертають увагу на

567 Див. : Шпакович О. Місце міжнародних організацій у сучасній системі міжнародних відносин [Електронний ресурс] / О. Шпакович // Право України. 2010. – №12. – С. 186 – 192. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_12/26.pdf; Циганкова Т. М. Міжнародні організації : навч. посіб. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва. – К., 2001. – 340 с.; Муравьев В. И. Международные организации специфические субъекты международного права / В. И. Муравьев. – К., 1990. – С. 4 – 20; Шибаева Е. А. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций / Е. А. Шибаева, М. Поточный. – М., 1988. – С.4 – 21; Нешатаева Т. Н. Международные организации и право / Т. Н. Нешатаева. – М., 1999. – 270 с.; Колосов Ю. М. Международное право / Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М., 2000. – 713 с.

568 Шибаева Е. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций / Е. Шибаева, М. Поточный. – М., 1988. – С. 17.

569 Бабій Л. Роль наднаціональності міжнародних економічних організацій у формуванні глобального економічного правопорядку [Електронний ресурс] / Л. Бабій // Право України. – 2010. – №1. – С.155 – 162. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_1/22.pdf.

570 Martens K. NGOs and the Unitednations Institutionalization and adaptation / K. Martens. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – XV, 1999 p.

571 Міжнародні організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uz.gov.ua/ci/org/index.html>.

зростання ролі неурядових організацій⁵⁷², які є домінантами в міжнародному та національному праві. Зазначені тенденції зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання їхньої діяльності, урахування норм нової галузі – права міжнародних організацій.

Зрештою активізація діяльності ГПО, міжнародних організацій зростання їхньої численності, розширення напрямів діяльності у сфері захисту прав людини є складником загального процесу утвердження ліберальної правової ідеології в контексті правової глобалізації.

Глобалізація загалом, економічна й правова зокрема, сприяють активізації іноземних юридичних осіб в Україні, правовий статус яких визначається нормами як українського законодавства, так і міжнародних договорів України з іншими державами. Згідно із ч. 2 ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р., іноземні юридичні особи можуть утворювати в Україні підприємства, які повністю їм належать, філії та інші опосередковані підрозділи, а також набувати у власність діючі підприємства повністю. «Участь іноземного капіталу у спільних підприємствах, заснованих в Україні, зумовлює утворення юридичних осіб права України. У певних питаннях іноземні юридичні особи підпорядковані законам країни своєї «національності». Йдеться про питання, пов'язані з особистим статусом цієї юридичної особи, зокрема щодо заснування та ліквідації»⁵⁷³. У господарській діяльності України, як і більшості сучасних держав, найпоширенішими є такі міжнародні юридичні особи (міжнародні об'єднання), як: міжнародні підприємства – підприємства, створені за міжнародним договором або на підставі внутрішнього закону однієї чи двох держав; транснаціональні компанії – підприємства, створені за законом певної країни, які мають власну «національність», але діють більше ніж в одній країні у формі агентств, відділень, філій; комунітарні підприємства – підприємства, що створюються державами, які беруть участь у процесі економічної інтеграції, або громадянами цих країн. Як і стосовно міжнародних підприємств, їхня «національність» визначається місцем інкорпорації.

Глобалізація істотно впливає на українську державу та її структурні одиниці як суб'єктів права. Держава є складноорганізованим суб'єктом національної правової системи, який покликаний втілювати інтереси всього суспільства. Реалізація правового статусу держави здійснюється через функціонування її механізму й апарату, відповідні органи й інститути держави. Як зазначає Л. Луць, «реалізація правового статусу держави здійснюється через утворювані нею органи, що здійснюють правотворчі, правозастосовчі, правотлумачувальні та правореалізаційні функції. Саме такі види діяльності відповідних органів держави є засобом досягнення правопорядку – основної мети функціонування правової системи»⁵⁷⁴. Основоположним у правовому статусі держави як суб'єкта національної правової системи є поділ державної влади на

572 Lindblom A. K. Nongovernmental organizations in international law Cambridge / A. K. Lindblom : Cambridge univ. press, 2005. – XXII. – 559 p.; Martens K. NGOs and the United Nations Institutionalization and adaptation / K. Martens. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – XV. – 1999 p.; Alvaares J. E. International Organizations as Law Makers / J. E. Alvaares. – Oxford : New York: Oxford univ. press. 2005. – XIVIII. – 660 p.

573 Юлдашев О. Правовий статус юридичних осіб [Електронний ресурс] / О. Юлдашев. – Режим доступу : jereho.com/legalscience/83mizhnarodneprivatnepravoyuldashev/552014pravovuyustatusyurydychnyhosib.

574 Луць Л. А. Деякі аспекти реформування інституційної та функційної частин сучасної правової системи України / Л. А. Луць // Держава і право : зб. наук. праць. – Юридичні і політичні науки. – Вип. 18. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 40 – 46.

законодавчу, виконавчу й судову гілки влади. Правовий статус органів законодавчої, виконавчої й судової влади у своїй сукупності, взаємодії й взаємозалежності значною мірою визначає правовий статус держави в національній правовій системі.

На особливу увагу заслуговує питання щодо ролі держави у глобалізаційному процесі. У контексті зазначеного на увагу заслуговують положення, сформульовані О. Неклессою⁵⁷⁵. На думку вченого, у сучасному світі відбувається перерозподіл владних повноважень із національного на транснаціональний рівень; поява нових суб'єктів влади таких, як глобальна держава, міжнародні органи регулювання, неформальні центри впливу надзвичайно високого рівня компетенції; криза культурно-ідеологічних і практичних підвалин національної державності, криза національної державності як дієздатної форми соціальної організації; феномен країни-системи (США, Китай, Бразилія); деформалізація влади, зниження ролі публічної політики й представницьких органів, тенденція до розширення зони компетенції неформальних процедур прийняття рішень, усних висновків, консенсусних «домовленостей» замість повноцінних договорів; обрії «суддівської влади», що намітилися; транснаціоналізація еліт і поява нової соціальної спільноти – світової Півночі при паралельній глобалізації альтернативного простору світового Півдня; злиття політичних і економічних функцій у сучасному світі, формування на цьому базисі системи стратегічних взаємодій і основ глобального керування; просторова локалізація (географічна й трансгеографічна) різних видів господарської діяльності, поява нової форми світового поділу праці, перерозподіл світового доходу й стягнення «глобальної ренти», вибудовування геоекономічного універсуму; розвиток транснаціональних (корпоративних) мереж співробітництва й мережної культури загалом.

Зазначені чинники більшою мірою трансформують правовий статус національної держави на міжнародному рівні, але впливають і на її правосуб'єктність у національній системі права, повною мірою послаблюючи позиції та обмежуючи окремі права, насамперед в економічній сфері.

На думку А. Блінова існує три варіанти розвитку подій, пов'язаних зі зміною функціонування національної державності в епоху глобалізації: правовий, інформаційний і ресурсний. Перший передбачає домінування правових начал у житті суспільства, при домінуванні західно-європейської правової традиції праворозуміння. У другому варіанті, із зростанням ролі інформації, держава може втратити роль монопольного гаранта права, на противагу національній державі можуть прийти нові форми державності, де влада і функції будуть розподілені за декількома рівнями. Виходячи із логіки третього варіанту – ресурсного, у результаті здорожчання ресурсів сучасна західна модель споживання тає нежиттєздатною, що призведе до конфлікту між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються⁵⁷⁶.

Еволюція держав, за прогнозами науковців, відбуватиметься щодо її форм, функцій, обмеження (конкретизації) і звуження яких є природним процесом розвитку державності. На базі національних держав можуть бути створені певні міжрегіональні адміністративно-публічні апарати з розвинутою системою міжнародної бюрократії у

575 Неклесса А. Конец цивилизации или Зигзаг истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.intelros.org/books/opera_selecta/opera_selecta_55.htm.

576 Блинков А. С. Национальное государство в условиях глобализации : контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. С. Блинков. – М. : МАКС Пресс, 2003. – С. 127.

здійсненні функцій підтримки світового порядку в межах встановленої юрисдикції⁵⁷⁷. Сучасні західні науковці також поділяють точку зору про модифікацію державності. Так Р. Дольцер зазначає, що у науковій літературі все частіше пишуть про «відхід держави», посилаючись на її внутрішню і зовнішню ерозію, на зниження значення державності в громадянському суспільстві та все більш суттєві обмеження норм міжнародного права і міжнародних організацій. Але, незважаючи на реальність усіх цих явищ, говорити про «зникнення держави» немає підстав. Мова скоріше йде про нову модифікацію державної діяльності, нове структурування процесу прийняття державних рішень. Тут необхідно позбавлятися європоцентристського погляду на ситуацію⁵⁷⁸.

Світове суспільство, що утворилося в процесі глобалізації в багатьох сферах, а не в одній тільки економічній сфері, послабляє, ставить під сумнів могутність національної держави, пронизуючи її територіальні кордони безліччю різноманітних, непов'язаних з певною територією, соціальних залежностей, ринкових відносин, мережею комунікацій, несхожими правами і звичаями населення. Це проявляється у всіх найважливіших сферах, на яких тримається національно-державний авторитет: у податковій політиці, у зовнішній політиці, у галузі військової безпеки. Глобалізація припускає процеси, у яких національні держави та їхній суверенітет влітаються в павутину транснаціональних суб'єктів і підкоряються їхнім владним можливостям, їхній орієнтації та ідентичності.

Стосовно тієї ролі, яку відіграє держава у процесі глобалізації, також погляди відрізняються. Не всі науковці поділяють думку, що саме ТНК – основні суб'єкти глобалізації. Так, на думку С. Поленіної, найважливішими є держави. Саме вони (держави) багато в чому визначають рівень (масштаби) поширення глобалізаційних процесів і напрямок (посилення або гальмування) їхнього розвитку⁵⁷⁹. Разом з тим, кризовий стан сучасної національної держави визнається багатьма науковцями. Криза національної держави в останні десятиліття пов'язана з інтенсифікацією процесів універсалізації, глобалізації, з одного боку, і регіоналізації та фрагментації – з іншого. Змінюючи сучасний світ, ці процеси викликають корекцію ролі та функцій суверенної національної держави, яка тривалий час була центральною віссю глобальної міжнародно-політичної системи і забезпечення цивілізаційного прогресу різних народів та важливим суб'єктом національної правової системи.

Вплив держав на розвиток глобалізаційних процесів може бути орієнтованим як ззовні, набуваючи форму зовнішньої політики, так і спрямованим у внутрішньодержавну сферу. У цьому відношенні суттєвим є зауваження, що не всі держави, а лише найбільш розвинені можна розглядати у якості провідників глобалізації, інші держави, навпаки, стають об'єктами економічної глобалізації, втрачаючи при цьому значну частину свого суверенітету, особливо в плані реалізації економічної функції, будучи при цьому не більше ніж інструментами для просування

577 Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации : контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. С. Блинов. – М. : МАКС Пресс, 2003. – С. 128.

578 Dolzer K. Good Governake : Neues transnationales Leitbild der Staatlichkeit? / K. Dolzer // *Zachr. fur auslandisches off. Recht u. Volkerrecht.* – Stuttgart, 2004. – №3. – S. 535 –546.

579 Щербакова Н. В. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола» // Н. В. Щербакова, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурко // *Государство и право.* – 2004. – №11. – С. 102 – 109.

глобального капіталізму. На багатьох з них лягають витрати економічної глобалізації, яка набуває асиметричного характеру, коли багатство в небаченій мірі концентрується на одному полюсі, а бідність – на іншому.

Унаслідок чого тенденція зростання ролі держави на міжнародній арені не є єдиною. Поряд із нею простежується й зменшення впливу держав-націй на світовий розвиток. Так, на думку вітчизняних науковців, можливості держав-націй впливати на світовий розвиток зменшуються внаслідок дії таких чинників⁵⁸⁰: 1) громадянське суспільство перестає бачити в державі головну форму суспільної організації, тому криза держави виявляється, насамперед, в ослабленні лояльності громадян до всіх державних атрибутів; 2) зростає тиск міжнародних організацій на інститут держави (якщо 1909 р. у світі було 37 міждержавних і 176 недержавних міжнародних організацій, то наприкінці ХХ ст. – відповідно 260 і 5472. ЄС, МВФ, ОПЕК взяли на себе низку функцій міжнародних суб'єктів, що обмежують самостійність суверенних держав); 3) інтереси економічної експансії національних держав вступають у суперечність з колишнім бажанням чітко фіксувати і захищати національні кордони, що перешкоджають економічному зростанню та суспільній еволюції в цілому; 4) нові умови торгівлі, міграція працівників з бідних країн до багатих, вільні потоки інформації знецінюють зв'язок державної влади з національною ідеологією; 5) підризу авторитету сучасних держав сприяє швидке зростання міжнародного тероризму.

Необхідно визнати, що в сучасних умовах глобалізації національна держава відіграє принципово нову роль. Оскільки глобалізація є поєднанням двох суперечливих діалектичних тенденцій – інтеграції та децентралізації, саме національна держава виявилася спроможною утримувати хиткий баланс від руйнівних наслідків домінування якоїсь однієї з цих тенденцій. Національні держави залишаються суб'єктами відповідальності за громадянина, насамперед його безпеку та добробут. Держава продовжує домінувати як головний політичний інститут у сучасному світі. Реальної альтернативи їй глобальний світ не запропонував.

У контексті основних тенденцій глобалізації і забезпечення сталого розвитку за національною державою як суб'єктом національної правової системи зберігаються центральні позиції і переваги у виконанні таких завдань, як: 1) національна безпека, включаючи боротьбу з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; 2) надання послуг; 3) регулювання ринку; 4) контроль над видобутком природних ресурсів; 5) регулювання міграції; 6) розв'язання міжетнічних проблем тощо.

Національна держава, звільнившись від зайвих регулятивних функцій, одержує ключовий механізм забезпечення міждержавного консенсусу для просування глобалізації й підтвердження того факту, що національно-правові системи залишаються головним інститутом, за допомогою якого здійснюються гарантії дотримання укладених договорів і прав власності.

Під впливом глобалізації відбуваються серйозні зміни у всій політичній структурі суспільства⁵⁸¹. Глобалізація змінює реальний статус держави в політичній структурі суспільства. Тривалий час апіорі визнавалася формула, відповідно до якої

580 Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С.146-149.

581 Иванец Г. И. Глобализация, государство, право / Г. И. Иванец, В. И. Червонюк // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 91-92.

держава виступала найбільш могутньою організацією політичної системи. З погляду глобалістів, держава в новій реальності не буде більше домінуючою силою на світовій арені. Держави втрачають свою національну ідентичність. Відбувається ерозія внутрішнього суверенітету держави.

Глобалізація безпосередньо впливає і на стан демократії та політичної стабільності як у межах окремої країни, так і в певному регіоні світу. У ряді випадків глобалізація сприяє наростанню політичної напруженості в масштабі окремої країни або цілого регіону. На цій основі виникають або підсилюються конфлікти в окремих, менш розвинених країнах і навіть регіонах. Помічено, що особливо це характерно для країн з незавершеним демократичним переходом, які з погляду світстемного підходу належать до «периферії» і «напівпериферії». Таким чином, із глобалізацією в перехідний період можуть бути пов'язані масштабні потрясіння, а із цим, у свою чергу, – створення сприятливих умов як для розвитку «нових демократій», так і ґрунту для реанімації авторитарних режимів.

Держави все більше займаються глобальними проблемами: злочинність, зміна клімату, «озонові дірки», розширення пустель, викиди вуглекислого газу, епідемії, бідність. В умовах глобалізації в сучасних державах не тільки модернізуються, але виникають і нові функції. Серед них – інформаційна безпека, інноваційна діяльність держави. У сучасних умовах конкурентоздатність держави значною мірою визначається тим, наскільки вона спроможна забезпечити громадянам усі потоки міжнародної й внутрішньої інформації. Підвищується роль держави, значення державної політики в сфері освіти, інноваційної діяльності. За сучасними вимірами, бідні – це, насамперед країни з дефіцитом інтелекту, тим часом, як конкурентоспроможними у вирішальному значенні визначається наявністю високопрофесійних людських ресурсів.

В умовах глобалізації нового звучання набуває зовнішня сфера діяльності держави у всіх її проявах: зовнішньополітичній, військовій, зовнішньоекономічній, культурній та ін. Зокрема, протидіючи руйнівному впливу ТНК на внутрішньому ринку, держава, у той же час, має створювати сприятливі умови для просування на світовий ринок національних компаній. Явище глобалізації певною мірою пов'язане з політичними режимами національних держав. Зауважимо, що правило «золотого корсета», яке діє в умовах глобальної економіки в сфері приватного бізнесу, демократизує політичну сферу і звужує поле протиріч між силами, що перебувають у влади, значно послабляючи політичне протистояння. Цивілізуються політичні методи й засоби досягнення цілей і завдань практичної політики. У той же час, за певних умов, глобалізація здатна впливати на політичний режим країни, що особливо характерно для державних систем з нерозвиненими політичними традиціями, слабкими інститутами громадянського суспільства. Глобалізація впливає на зміну методів державної діяльності. Це стає помітним навіть у зовнішньополітичній діяльності держави, характер якої в умовах глобалізації зазнає істотних змін. Фахівці звертають увагу на ту обставину, що в зовнішній політиці різко зростає значення того, що називають «низькою дипломатією» (у дипломатичному лексиконі до неї відносять питання, пов'язані з торгівлею, технологіями, валютним регулюванням).

Завершуючи, слід додати, що глобалізація впливає і на таких суб'єктів права як соціальні спільноти – народ, нація, етнічні групи, територіальна громада тощо, що є наслідком й активізації індивідуальних суб'єктів. При цьому активізація соціальних

спільнот має не лише позитивні результати – захист прав і свобод громадян, певних культурних надбань і цінностей та ін., а й активізацію релігійних та сепаратистських рухів тощо. Визначення особливостей діяльності соціальних спільнот як суб'єктів правової системи пов'язане і з тим, що, на думку багатьох науковців, окремі спільноти виступають, водночас, і суб'єктами чи провідниками глобалізації, а тому вони здатні безпосередньо впливати на правову систему і на інтеграційні процеси в праві.

Отже, аналіз свідчить, що в умовах глобалізації з'являються нові суб'єкти національної правової системи, які різною мірою пов'язані з глобалізаційним процесом. У перше десятиліття XXI ст. простежується процес посилення взаємозалежності, зміни функцій національної держави під натиском дій нових суб'єктів національної правової системи (глобальних фірм, транснаціональних управлінських мереж), які взаємодіють на рівних умовах не тільки між собою, але й з національною державою – традиційним суб'єктом національної правової системи.

Глобалізація із різним ступенем інтенсивності впливає на всіх суб'єктів національної правової системи.

В умовах глобалізації простежується: по-перше, зростання інтенсивності ділової активності індивідуальних суб'єктів правової системи, що сприяє збільшенню зон дії права, розширенню меж правового простору; по-друге, актуалізація різних видів правових статусів особи: правового статусу громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців, ускладнення й загострення проблем, які виникають у колі конституційного та галузевих правових статусів особи; по-третє, зростання, у міру розвитку міжнародного права й міждержавних відносин, обсягу прав і обов'язків індивіда, його ролі на міжнародній арені; по-четверте, тенденція розширення обсягу прав людини та поглиблення їхнього змісту; по-п'яте, класичні права людини у найближчій перспективі набудуть нових аспектів і нового виміру у глобальному інформаційному просторі.

Глобалізація впливає і на інших суб'єктів правової системи – соціальні спільноти: громадські організації, так звану еліту (політичну, фінансову, економічну як національну, так і глобалістську) народи, нації, етноси та ін., які у свою чергу, впливають на подальше функціонування і розвиток правової системи в умовах глобалізації. В умовах глобалізації зростає кількість різного роду організацій, міжнародних і національних, які є активними суб'єктами національної правової системи. При цьому все частіше недержавні суб'єкти здійснюють функції, що раніше були сферою державної діяльності. Виникає величезна кількість міжнародних неурядових організацій – правозахисних, релігійних, благодійних, екологічних та ін., які мають більш суттєвий вплив на формування суспільної думки, політики, на законотворчий процес, ніж окремі уряди. Саме завдяки їхній ініціативі, наполегливості, мобільності, наявності переконливих (найчастіше фінансових) важелів впливу прийняття низки нормативно-правових актів, пов'язаних із фінансовою, економічною і навіть політичною діяльністю, прямо чи опосередковано узгоджується із стратегією їхньої діяльності. В умовах глобалізації нова роль національної держави зумовлена поєднанням діалектичних тенденцій – глобалізації та регіоналізації, інтеграції та децентралізації. Відбувається перерозподіл функцій держави на національному, наднаціональному та субнаціональному рівнях, іде пошук нових моделей державного устрою. Держава продовжує домінувати як головний політичний інститут у сучасному світі, за якою зберігаються центральні позиції у розв'язанні проблем підтримки миру,

стабільності, національної безпеки, розвитку, у тому числі – боротьбі з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; наданні соціальних послуг; регулюванні ринку; контролю над видобутком природних ресурсів; регулюванням міграційних процесів; розв'язанням міжетнічних проблем; основним суб'єктом відповідальності за громадянина, насамперед його права й свободи, безпеку та добробут тощо. Національна держава залишається центром консолідації і розвитку культури, національної, у тому числі й політико-правової, ідентичності.

Загальна кількість і різноманіття суб'єктів правової системи в умовах глобалізації стрімко зростає, при цьому їхня роль в трансформаційних процесах різна, що пояснюється наявністю дієвих і переконливих засобів впливу на суспільство і право. Тому іноді роль громадських організацій в інтеграції виявляється навіть більш значимою, ніж роль державних органів. Суб'єкти національної правової системи різноманітні за багатьма параметрами, а їхній вплив на функціонування і розвиток правової системи є різним.

Таким чином, глобалізація з різним ступенем інтенсивності впливає на суб'єктів правової системи. Упродовж другої половини ХХ ст. і поч. ХХІ ст. у соціальному й правовому бутті людини відбулися й продовжують відбуватися значні зміни у культурно-ціннісних орієнтаціях людини, руйнуються традиційні, усталені соціальні зв'язки, змінюються міжгенераційні, сімейні відосини, виникають нові форми асоціального буття у віртуальному просторі тощо, які впливають на її особливості як суб'єкта правової системи, знаходять свій прояв у нових тенденціях розвитку її прав і свобод. В умовах глобалізації простежується: зростання інтенсивності ділової активності індивідуальних суб'єктів правової системи, що сприяє збільшенню зон дії права, розширенню меж правового простору; актуалізація різних видів правових статусів особи: правового статусу громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців, ускладнення й загострення проблем, які виникають у колі конституційного та галузевих правових статусів особи; зростання, у міру розвитку міжнародного права й міждержавних відносин, обсягу прав і обов'язків індивіда, його ролі на міжнародній арені; тенденція розширення обсягу прав людини та поглиблення їхнього змісту; класичні права людини у найближчій перспективі набудуть нових аспектів і нового виміру у глобальному інформаційному просторі.

Глобалізація впливає і на інших суб'єктів правової системи – соціальні спільноти: громадські організації, народи, нації, етноси та ін., які, у свою чергу, впливають на подальше функціонування і розвиток правової системи в умовах глобалізації. В умовах глобалізації зростає кількість різного роду організацій, міжнародних і національних, які є активними суб'єктами правової системи. При цьому все частіше недержавні суб'єкти здійснюють функції, що раніше були сферою державної діяльності. Виникає величезна кількість громадських організацій – правозахисних, релігійних, благодійних, екологічних, уплив яких на формування правової політики, законотворчий процес істотно зростає.

Роль національної держави як суб'єкта правової системи трансформується. Відбувається перерозподіл функцій держави на національному, наднаціональному та субнаціональному рівнях. За державою зберігаються центральні позиції у розв'язанні проблем підтримки миру, стабільності, національної безпеки, розвитку, у тому числі боротьбі з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; наданні соціальних послуг; регулюванні ринку; контролю над видобутком природних ресурсів;

регулюванням міграційних процесів; розв'язанням міжетнічних проблем. Держава є гарантом прав громадян, основним суб'єктом відповідальності за громадянина, насамперед, його права й свободи, безпеку та добробут тощо. Національна держава залишається центром консолідації і розвитку культури, національної, у тому числі й політико-правової, ідентичності.

РОЗДІЛ 3

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У ФУНКЦІОНАЛЬНІЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІЙ ПІДСИСТЕМАХ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Вплив глобалізації на функціональну підсистему вітчизняної правової системи

Правова система – це не застигла, статична сфера суспільства. Вона постійно змінюється у внутрішній та зовнішній площинах її виникнення, становлення, існування і розвитку. З огляду на це, проблематика функціонального аспекту правової системи в його широкому розумінні охоплює й питання: генези правової системи в контексті набуття правовою реальністю системних якостей; осмислення різноманітних правових процесів як складників функціональної підсистеми правової системи, причому як таких, що забезпечують набуття правовою системою саме системних властивостей (внутрішньосистемна площина), а також процесів взаємовпливів правової системи та інших підсистем країни, інших правових систем тощо, які утворюють її зовнішнє середовище; загального та відмінного у функціонуванні правової системи як цілісності та її функціональної підсистеми; розрізнення функціонування правової системи і утворення правової системи як цілісності (її системної генези), а також функціонування як забезпечення системності, тобто розвиток системних зв'язків між елементами і підсистемами, та її функціонування як фактора забезпечення системності розвитку країни і таке інше. Разом з тим, враховуючи, що у попередніх розділах основні аспекти трансформацій зовнішнього функціонування національної правової системи в контексті змін в ідеологічній, нормативній та інституційній підсистемах були розглянуті та обґрунтовані, у цій частині монографії увага зосереджується переважно на внутрішніх аспектах функціонування правової системи як її функціонального складника, але у зв'язках з зовнішнім функціонуванням правової системи. Наголос саме на тих правових процесах, які спрямовані на забезпечення системних властивостей правової реальності, зумовив вибір в якості таких, у першу чергу, правотворчості та правозастосування.

При цьому джерелом розвитку правової системи слугують, насамперед, внутрішні суперечності правової системи, між її елементами, підсистемами. Головна внутрішня суперечність правової системи будь-якого суспільства полягає в тому, що вона містить, як вважають вчені, одночасно природні й штучні засади, пов'язані з людиною і державою⁵⁸². Саме тому, посилаючись на Г. Л. А. Харта й Л. Фуллера, Т. А. Бендит стверджує, що правову систему треба розуміти функціонально. Деякі її функції носять моральний характер, тому необхідно з'ясувати природу відносин і зв'язків між правом і мораллю, а це в змозі здійснити тільки природне право⁵⁸³.

Глобалізаційні процеси посилюють прагнення України до європейського простору, до залучення в міжнародні та загальноєвропейські політичні, правові,

582 Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования : монография / С. С. Алексеев. – М. : «Статут». – 1999. – С. 347.

583 Benditt Th. M. Law as rule and principle : Problems of legal philosophy / Th. M. Benditt. – Stanford (Cal.): Stanford univ. press, 1978. – IX, 195 p.

економічні структури й процеси, ставлять перед національною правовою системою загалом, правотворчістю зокрема, низку складних і суперечливих питань щодо найбільш оптимальних напрямів і форм інтеграції. Проголошений курс на модернізацію української правової системи у поєднанні з інтеграційними процесам безпосередньо визначають активізацію й специфіку її правотворчої діяльності, спрямовують її у напрямі вдосконалення законодавства та реального закріплення в ньому гарантованих Конституцією прав і свобод людини та громадянина, приведення правових норм у відповідність із рівнем розвитку суспільних відносин. Таким чином, в умовах глобалізації світу й трансформації вітчизняної правової системи наукове осмислення правотворчості і правозастосування є актуальною теоретичною і практичною проблемою.

Зважаючи на значущість правотворчості й законотворчості, зокрема, у контексті трансформаційних аспектів розвитку суспільства загалом, зростання її ролі й значення в умовах глобалізації, відомі вчені останнім часом приділяють їм усе більше уваги, серед них зокрема: І. Андреев, І. Биль, Г. Василевич, Ж. Дзейко, О. Зайчук, В. Карташов, Д. Керімов, Т. Кашанін, О. Копиленко, М. Марченко, О. Мурашин, Н. Оніщенко, В. Опришко, Н. Пархоменко, Є. Погорелов, С. Сивець, І. Шутак, О. Ющик та ін. Водночас аналіз свідчить, що, поряд із зростанням ролі й значення правотворчості в сучасних умовах, стан її дослідження залишається незадовільним. Як наголошують сучасні науковці, «інститут правотворчості має епізодичний характер вивчення, що пов'язується переважно з особливостями потреб розвитку суб'єктів правотворчості, оновлення законодавчої бази тощо», а тому робиться висновок: «Сучасний стан наукової дослідженості правотворчості та сама практика правотворчості актуалізують питання комплексного дослідження правотворчості як явища, що розвивається і функціонує в умовах перехідного, трансформаційного етапу свого розвитку»⁵⁸⁴.

Погоджуючись із необхідністю ґрунтовних комплексних досліджень правотворчості, варто зауважити, що одним із аспектів такого дослідження має стати аналіз тих змін у правотворчості, які відбуваються під впливом не лише внутрішніх чинників, а й зовнішніх, зокрема зумовлених глобалізаційними та інтеграційними трансформаціями. Саме тому з'ясування особливостей процесу правотворчості в умовах глобалізації сприятиме формуванню комплексного розуміння правотворчості, з'ясуванню напрямів його удосконалення в умовах глобалізації світу й інтеграції правових систем.

Дослідження змісту, напрямів впливу і особливостей процесу правотворчості в умовах глобалізації потребує уточнення самого поняття «правотворчість». У сучасній юридичній науці в узагальненому вигляді правотворчість розглядається як багатоаспектна юридична категорія, яка набуває ускладненого характеру завдяки суперечливим факторам, що на неї впливають, зумовлена потребами розвитку суспільства і спрямована на формування та оновлення законодавчої бази держави. У зв'язку з цим та внаслідок відмінних поглядів на зміст, структуру, співвідношення із близькими, але нетотожними поняттями, такими як «правоутворення», «законотворчість», «нормотворчість», існують численні дефініції поняття

584 Дія права : інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – С. 220-221.

«правотворчість». Не вдаючись у наукові дискусії з приводу зазначених проблем, що може бути предметом окремого наукового дослідження, важливими у контексті нашого дослідження є кілька аспектів. Насамперед, слід зазначити, що серед низки дефініцій правотворчості на особливу увагу заслуговують ті, які ґрунтуються на розмежуванні підходів до розуміння поняття правотворчості. Згідно з так званим «технічним» розумінням, поняття правотворчості розглядається як процес, діяльність, стадія правоутворення, функція державного органу або його посадових осіб, а мета правотворчості визначається як видання загальнообов'язкових норм у формі офіційно прийнятих нормативних актів. Так, російські вчені М. Матузов і А. Малько вважають, що правотворчість характеризується як діяльність державних органів з ухвалення, зміни, скасування юридичних норм⁵⁸⁵. Російський учений М. Н. Марченко зазначає: «За своєю соціальною сутністю правотворчість постає як процес зведення державної волі в закон, її оформлення в різноманітних правових актах, зрештою – державним велінням загальнообов'язкового характеру⁵⁸⁶. Відтак правотворчість постає як активна, розумова, творча діяльність уповноважених суб'єктів, що має офіційний, правовий, процесуальний характер та спрямована на прийняття, зміну або припинення дії правових норм у вигляді форм (джерел) права⁵⁸⁷. Саме тлумачення правотворчості як напряду діяльності держави, що пов'язаний із офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення, скасування, є найбільш поширеним і пропонується в енциклопедичних⁵⁸⁸ та навчальних виданнях за редакцією О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко⁵⁸⁹, підручнику О. Ф. Скакун⁵⁹⁰; А. Б. Венгерова⁵⁹¹ та ін.⁵⁹².

Водночас, упродовж останнього часу в юридичній науці наголошується: «На сьогодні відчувається гостра потреба у переосмисленні явища правотворчості не лише як форми волевиявлення суб'єкта правотворчості та засобу формування і розвитку законодавства, а і як засобу розвитку трансформаційних процесів у суспільстві»⁵⁹³. Все частіше увага акцентується і на сутнісному розумінні правотворчості, яке ґрунтується на тому, що правотворчість не зводиться до діяльнісного аспекту. Правотворчість розглядається як атрибут держави, а тому, поряд із формальними ознаками правотворчості, існують її змістовні аспекти, які відображають її соціальну сутність і соціальне призначення. Як наголошує П. М. Рабінович, «соціальне призначення правотворчості – встановлювати стандарти, еталони, взірці поведінки учасників суспільної життєдіяльності, тобто моделювати суспільні відносини, які – з позицій

585 Матузов Н. И. Теория государства и права: учебник для вузов по направлению и специальности «Юриспруденция» / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2005. – С. 297.

586 Теория государства и права : учебник / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2004. – С. 715.

587 Дія права : інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – С. 230.

588 Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : ПС. – 2003. – С. 51.

589 Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 355.

590 Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2006. – С. 430.

591 Див.: Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вуз. – 3е изд. / А. Б. Венгеров. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.

592 Див.: Сырых В. М. Теория государства и права / В. М. Сырых. – М. : Былина, 1998. – 512 с.

593 Дія права : інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н. Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – С. 220 – 221.

держави – є припустимими, бажаними або необхідними (обов'язковими) чи забороненими»⁵⁹⁴. Відтак «під правотворчістю розуміють організаційно-врегульовану, особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, унаслідок якої потреби суспільного розвитку й вимоги справедливості набувають правової форми, що знаходить свій вияв у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї тощо)⁵⁹⁵.

Враховуючи ускладнений характер розвитку правотворчості, зумовлений суперечливими факторами впливу, як внутрішніми (політизацію, корпоратизацію, посиленням процесів лобіювання), так і зовнішніми (правовою глобалізацією, інтеграцією, стандартизацією), широке розуміння правотворчості видається більш актуальним і обґрунтованим. Перевагою широкого розуміння правотворчості є й те, що воно передбачає з'ясування спрямованості тих змін, які відбуваються у правотворчості в умовах глобалізаційних трансформації держави і суспільства. Враховуючи зазначене, правотворчість постає як атрибутивна форма діяльності держави, що виявляється в активній, творчій діяльності уповноважених суб'єктів чи безпосередньо народу, зумовлена плинними потребами внутрішньодержавного і глобального суспільного розвитку та оновленням нормативно-правової бази, має офіційний, правовий, процесуальний характер і передбачає встановлення вимог справедливості й забезпечення суспільного розвитку у правових формах.

Аналіз свідчить, що в умовах глобалізації та інтеграції правових систем правотворчий процес в Україні набуває певних особливостей. Поряд із внутрішніми чинниками, які впливають на трансформацію правотворчості, усе більшого значення набувають зовнішні фактори, спричинені глобалізацією та інтеграцією правових систем.

1. Розширення сфери правового регулювання пов'язане з поширенням дії права як на зовсім нові суспільні відносини, так і на ті з них, які не перебували в полі зору суб'єктів правотворчості. З'являються нові галузі, підгалузі, інститути права й законодавства такі, як інформаційне, космічне, медичне право тощо. Ідеться також про правовідносини у галузі комп'ютерної інформації, генної інженерії, медичних і біологічних технологій тощо. Окрім розширення сфери правового регулювання, відбувається еволюція традиційних правових інститутів, зокрема, трансформується інститут права власності, що виявляється в якісній і кількісній зміні об'єктів права власності. Так, з появою різних об'єктів інтелектуальної (літературної, художньої, промислової) власності істотно розширився обсяг так званого безтілесного майна. Перелік об'єктів права власності на «тілесне» майно збільшився за рахунок різних енергоносіїв.

Прискорення НТП, складно прогнозований характер комп'ютерних, медичних, біологічних технологій, генної інженерії ставить перед процесом правотворчості загалом, її суб'єктами зокрема низку складних, суперечливих питань, відповіді на які необхідно дати професійно й у досить обмежений час. За таких умов регулятивна роль права в керуванні науково-технічним прогресом набуває іншого, більш істотного

594 Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – вид. 10-е, доповнене. – Львів : Край, 2008. – С. 125.

595 Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачева та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – С. 321.

значення. На жаль, слід визнати, що сучасне національне право та законодавство не має механізму обмеження і нейтралізації шкідливих наслідків науково-технічного прогресу. Насамперед це стосується військових (ядерних, біологічних та ін.) технологій, генетики, медичної біології, соціальних наслідків НТР.

Зазначена особливість правотворчості виявляється не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Водночас на міжнародному рівні також не розроблено й не ухвалено значну частину універсальних нормативно-правових актів. Найвні національні акти більшою мірою базуються на регіональних, або тих, що розробляються ЮНЕСКО, ВООЗ, РЄ і ЄС у рекомендаційних документах. Прискорення правотворчого процесу в Україні у цих напрямках, ухвалення низки законопроектів та приєднання до інших міжнародних актів у цих та інших сферах є нагальними питаннями для правотворчого й правозастосовного процесів.

2. Глобалізація світу й інтеграція правових систем активізують правотворчість щодо правового забезпечення безпосередньо інтеграційних процесів. Правове забезпечення інтеграційних процесів відбувається на різних рівнях: міжнародному, міждержавному, внутрішньодержавному. Саме тому в сучасній юридичній науці звертається увага на формування інтеграційного права як сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері інтеграційної діяльності. Найбільш поширеною є думка, згідно з якою інтеграційне право ототожнюють з правом регіональних об'єднань держав, зокрема з правом ЄС. Деякі вчені інтеграційне право вважають функціональним додатком до міжнародного або внутрішньодержавного права⁵⁹⁶. Залучення будь-якої держави до інтеграційних процесів вимагає від неї низки невідкладних заходів, прийняття важливих нормативно-правових актів, без яких інтеграційні процеси є неможливими. Повною мірою це стосується й України, яка, прагнучи до приєднання до ряду міжнародних, міждержавних, наддержавних структур та посилення співпраці практично у всіх сферах суспільного життя, потребувала прийняття низки важливих нормативно-правових актів.

Так, правовим підґрунтям регламентації процесу інтеграції України до Європейського Союзу стали прийняті Європейською Радою на Копенгагенському саміті Декларації та Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами членами 1994 р.⁵⁹⁷, а також Указ Президента України «Про програму інтеграції України до Європейського Союзу» 1998 р.⁵⁹⁸ і Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»⁵⁹⁹ тощо.

3. Процеси глобалізації та інтеграції спрямовують правотворчий процес у напрямі приведення національного законодавства у відповідність із європейськими стандартами, насамперед у сфері прав людини та демократії. Відбулося визнання й

596 Ершов С. В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / С. В. Ершов. – М., 2003. – С. 7.

597 Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Закон України від 10 листопада 1994 р. №237/94ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 46. – Ст. 415.

598 Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2001. – № 3. – С. 59 – 67.

599 Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

утвердження міжнародних стандартів прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, пактах про політичні, громадянські, економічні, соціальні й культурні права, міжнародних конвенцій про захист тих або тих категорій громадян (дітей, жінок та ін.), Європейської конвенції про захист прав і свобод людини, та до протоколів до неї, визнання юрисдикції ЄСПЛ⁶⁰⁰ обов'язковими з питань тлумачення й застосування Конвенції та протоколів до неї. Загалом, упродовж останнього десятиліття українське національне право й законодавство, зокрема – цивільне, кримінальне, пенітенціарне, соціальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне зазнало істотних змін у напрямі гуманізації. У сфері захисту демократії також було здійснено ряд важливих кроків, зокрема ухвалено низку законів, які вносять суттєві зміни в діяльність політичних партій, виборчого права, місцевого самоврядування тощо.

4. Глобалізація та інтеграція правових систем посилюють вплив на правотворчість міжнародного чинника, тобто посилюється вплив міжнародного права на національне, що спричиняє процеси уніфікації, імплементації, гармонізації правових принципів і норм. Посилення взаємодії міжнародного й національного права визнають як вітчизняні, так і закордонні науковці. Збільшення питомої ваги міжнародно-правового масиву в національному законодавстві певною мірою зумовлено тим, що значна частина цих норм діє на випередження, а галузі й інститути міжнародного права виникають значно раніше, ніж відповідні нові галузі й інститути національного права (атомне право, сімейне право тощо). Таким чином, глобалізація посилює правові взаємозв'язки і взаємозалежності, зміна в правотворчому процесі на міжнародному рівні спричиняє, зрештою, зміни в правотворчості національному рівні.

Україна, як демократична та правова держава, визнає принцип примату міжнародного права над національним законодавством. Цей важливий принцип було закріплено у Декларації про державний суверенітет, а пізніше – у ст. 9 Конституції України, де міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, визнаються частиною національного законодавства України, а також в інших нормативно-правових актах, зокрема, у Законі України «Про міжнародні договори України». Окрім базових основоположних міжнародних договорів, Україна є учасницею значної кількості інших міжнародних і регіональних двосторонніх і багатосторонніх договорів, які стосуються прав і свобод людини. У формі законів України про ратифікацію було імplementовано низку міжнародних угод, конвенцій. Окрім того, було підписано значну кількість двосторонніх міждержавних угод, спрямованих на більш ефективне забезпечення та захист прав і свобод людини. На жаль, досвід взаємодії України з окремими міжнародними організаціями свідчить про те, що в процесі узгодження умов співпраці з окремими із них, наприклад ВТО, Україні далеко не завжди вдавалося захищати свої національні інтереси й відображати їх у нормах, які створювалися в рамках ВТО. Водночас вступ України до ВТО спричинив зміни в національному законодавстві, що є свідченням впливу глобалізації на процес правотворчості в Україні. Таким чином, Україною розширено внутрішнє законодавство за рахунок імплементації значної кількості міжнародних договорів. Разом з тим, сучасні науковці звертають увагу на те, що в цілому процес ратифікації відбувається несистемно та неузгоджено, без приведення до відповідності системи

600 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 р. №3477IV// Урядовий кур'єр. №60. – 30 берез.

підзаконних нормативно-правових актів⁶⁰¹. Наслідком цього є низька ефективність реального впливу цих договорів на зміст, обсяг та можливості реалізації прав і свобод людини. До названих проблем слід додати низьку обізнаність державних службовців і суспільства в цілому зі змістом міжнародних договорів з прав людини, що, безперечно, знижує ефект від їхньої імплементації.

5. Яскравим прикладом впливу світових глобалізаційних та інтеграційних процесів на правотворчість є зміна джерельної бази загалом, зростання ролі й значення судової правотворчості в Україні зокрема. І хоча в національній правовій системі України судовому прецеденту офіційно не відведена роль джерела права, його ефективність є незаперечною при заповненні прогалів у законодавстві. У сучасній юридичній науці наголошується: «У внутрішньому правопорядку України діє примат звичаєво-правових загальновизнаних норм міжнародного права над звичаєво-правовими нормами внутрішнього права. Незважаючи на надзвичайну загальність приписів українського законодавства щодо дій у внутрішньому правопорядку звичаєвих міжнародно-правових норм, в Україні поступово складається судова практика із застосування цих норм»⁶⁰². Зростанню ролі судового прецеденту в Україні сприяють кілька чинників, основними з яких є: посилення впливу міжнародного права; офіційне визнання прецедентів ЄСПЛ; правові позиції КС, викладені в мотивувальній частині його рішення, які набувають характеру нормативності не нормативно-правового акта, а судового (конституційного) прецеденту завдяки своїй казуальності і процесуальному режиму провадження; недосконалість законодавства тощо. Прийняття Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» означає, що Україна визнала юрисдикцію ЄСПЛ щодо питань тлумачення і застосування цієї Конвенції. Судові прецеденти, створювані ЄСПЛ при розв'язанні кожної конкретної справи, повинні слугувати джерелом права в Україні. Наділення судів України правом визнавати недійсними норми органів влади й управління, скасовувати їх, свідчить про те, що суд перестав бути лише органом розв'язання індивідуальних спорів, а його компетенція зростає і поширюється на нормотворення.

6. Інтеграція правових систем, зумовлена глобалізаційними процесами, ставить нові вимоги у системі формально – юридичних засад правотворчості, тобто системі юридичних принципів, способів, засобів, правил та методів створення, прийняття та введення в дію нормативно-правових актів. Особливого значення набуває модельний закон (міждержавний, міжнародний) як нормативно-правовий документ, що рекомендується державам (у міждержавних співтовариствах) для прийняття в якості їхнього національного закону і виступає важливим інструментом зближення законодавств. Роль і значення модельних законів зростає і в Україні. Позитивним є той факт, що українські вчені беруть участь у розробці окремих модельних законів. Так, наприклад, модель проекту ЦК для країн СНД схвалена у вересні 1994 р., а в розробці розділу «Міжнародне приватне право» брали участь українські вчені. У подальшому

601 Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 81 – 82.

602 Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5-ти т.. – Х. : Право, 2008. – Т.2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2008. – С. 75.

цей розділ знайшов майже повне відображення в нових ЦК Вірменії (1998), Біларусі (1999), Казахстану (1999) та ін.

7. Інтеграція правових систем національного, регіонального, міжнародного рівнів загострює питання щодо посилення впливу на національну правову систему норм, що містяться в актах не окремих держав, а міждержавних об'єднань. Як зауважує І. Дудка, глобалізація в державно-правовому контексті означає формування нових правил, що передбачають підпорядкування їм суверенних держав. Саме міжнародні міждержавні об'єднання такі, як ЄС, МВФ, МЕРКОСУР слугують основою для глобалізації. Вони диктують правила поведінки суверенним державам. Регіональна інтеграція в різних її формах сприяє «послабленню» державного суверенітету й відкриває «шлюзи» для «потоків» глобалізації⁶⁰³.

Активізація участі у правотворчості численних міжнародних органів і організацій є новим процесом для національної правової системи.

Глобалізація загалом, економічна, фінансова зокрема, сприяє зростанню кількості різного роду комерційних організацій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з розробкою статутів підприємств, положень, правил, посадових інструкцій, деталізацією та конкретизацією законодавчих приписів тощо, а в кінцевому підсумку сприяє прискореному формуванню корпоративного права.

На основі досвіду найбільших фінансових корпорацій світу, що розробили й використовують корпоративні кодекси у своїй «корпоративній мережі», приймаються принципи корпоративного керування. Вони істотно вплинули на зміст акціонерного законодавства, у тому числі на Закон України «Про акціонерні товариства»⁶⁰⁴. Таким чином, на правотворчість в Україні в умовах глобалізації та інтеграції правових систем посилюється вплив різного роду міждержавних об'єднань, численних міжнародних органів і організацій, окремих лобістських структур. За таких умов уже на передпроектній та проектній стадіях правотворчого процесу необхідно враховувати юридичні мотиви про необхідність прийняття чи внесення змін до нормативно-правового акта, імовірні наслідки для національної правової системи і української держави, більш істотну роль приділяти експертизі, обговоренню проекту тощо.

8. Разом з тим, глобалізація світу й інтеграція правових систем національного, регіонального, міжнародного рівнів призводить до того, що в процесі правотворчості необхідно враховувати не лише національні інтереси, а й інтереси міждержавні, міжнародні (спільні). Таким чином, наступною, восьмою особливістю процесу правотворчості в умовах глобалізації світу й інтеграції правових систем є посилення необхідності враховувати й узгоджувати в процесі правотворчості інтереси національні, міждержавні, міжнародні.

Отже, в умовах глобалізації та інтеграції правових систем правотворчий процес в Україні характеризується такими особливостями: 1) активізуються процеси правотворчості загалом, завдяки розширенню й поглибленню правового регулювання, насамперед у нових сферах і галузях правових відносин: у галузі комп'ютерної інформації, генної інженерії, медичних і космічних технологій тощо, які в умовах

603 Щербакова Н. В. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции (Обзор материалов «круглого стола») // Н. В. Щербакова, Е. Г. Лукьянова, Е. Г. Скурко // Государство и право. – 2004. – №11. – С.102 – 109.

604 Про акціонерні товариства. Закон України від 17.09.2008 № 514VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 50 – 51. – Ст. 384.

глобалізації потребують узгодженого й адекватного правового регулювання на міжнародному і національному рівнях; 2) активізується правотворчий процес і правотворча діяльність щодо правового забезпечення інтеграційних процесів; 3) правотворчий процес спрямовується у руслі приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів, насамперед, у сфері прав людини та демократії; 4) посилюється вплив на правотворчість міжнародного чинника, тобто посилюється вплив міжнародного права на національне, що зумовлює процеси уніфікації, імплементації, гармонізації правових принципів і норм; 5) змінюється джерельна база загалом, зростає роль і значення судової правотворчості; 6) постають нові вимоги у системі формально – юридичних засад правотворчості, тобто системі юридичних принципів, способів, засобів, правил та методів створення, прийняття та введення в дію нормативно-правових актів; 7) посилюється вплив на національну правову систему і на правотворчість норм, що містяться в актах не окремих держав, а міждержавних об'єднань; 8) у правотворчому процесі на одне із перших місць виходить проблема узгодження національних, міждержавних, міжнародних інтересів.

Резюмуючи зазначене, слід наголосити, що окреслені напрями впливу глобалізації та правової інтеграції на правотворчий процес і відповідні особливості правотворчого процесу в Україні не є вичерпними. Зважаючи на стрімкий і, водночас, суперечливий характер глобалізації та правової інтеграції, цілком логічним буде припущення про появу нових особливостей, подальшу трансформацію правотворчості в Україні на найближче майбутнє. Та цілком упевнено можна стверджувати, що, зважаючи на обраний курс європейської інтеграції, процес правотворчості в Україні буде розвиватися у напрямі зближення із європейськими правовими принципами і стандартами. При цьому досягнення поставлених цілей можливе лише за умови врахування особливостей української правової культури, збереження національних правових традицій, гармонійного їх поєднання із світовими правовими цінностями.

Суперечливі процеси глобалізації та інтеграції впливають на всі правові процеси і явища, ускладнюють взаємодію між компонентами правової системи, детермінують складнопрогнозовані тенденції розвитку національних, міждержавних і міжнародної правових систем. За таких умов загальнотеоретична юридична наука має відповідати викликам часу щодо визначення загальних тенденцій розвитку правової системи, окремих її підсистем і компонентів з метою визначення й обґрунтування найбільш оптимальних напрямів розвитку національної правової системи. Україн важливого значення набуває проблема трансформації правозастосування в національній правовій системі, упровадження й дотримання світових правових стандартів правозастосування. Дотримання світових стандартів правозастосування є передумовою інтеграції національної правової системи до європейського правового простору.

Аналіз стану дослідження проблеми свідчить, що загальнотеоретичні аспекти правозастосування й правореалізації досліджувалися відомими українськими вченими, здобутки яких стануть у нагоді при аналізі впливу глобалізації та євроінтеграції на правозастосування. Серед них такі вчені, як В. Бабкін, С. Бобровник, Д. Бочаров, Ю. Власов, С. Гусарев, О. Зайчук, В. Копейчиков, О. Копиленко, М. Кельман, М. Козюбра, С. Лисенков, О. Мурашин, Н. Оніщенко, О. Пунько, П. Рабінович, С. Рабінович, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Тодика, М. Цвік, О. Ющик та ін. Упродовж останніх років у юридичній науці питання теорії та практики, трансформації окремих форм правозастосовної діяльності все частіше стають предметом наукових досліджень,

зокрема українських науковців: С. Бігуна⁶⁰⁵, С. Рабіновича⁶⁰⁶, М. Рісного⁶⁰⁷, І. Невзорова⁶⁰⁸, О. Уварова⁶⁰⁹, Б. Малишева⁶¹⁰, Ю. Білас⁶¹¹; та російських: М. Вопленко⁶¹², В. Карташова⁶¹³, М. Малікова⁶¹⁴, Г. Мурсалімова⁶¹⁵, Д. Бочарова⁶¹⁶ та ін.

Таким чином, проблематика трансформацій правозастосування в умовах глобалізації є досить актуальною, складною, багатогранною, з одного боку, й недостатньо дослідженою, з іншого. Поряд із необхідністю й значущістю дослідження особливостей впливу глобалізації та відповідних трансформацій окремих форм правозастосовної діяльності фахівцями відповідних галузей права, істотне значення має і з'ясування загальнотеоретичних аспектів трансформації правозастосування загалом.

Подальший аналіз потребує уточнення поняття «правозастосування». Слід зазначити, що в юридичній літературі питання щодо поняття, змісту, характеру, призначення правозастосовної діяльності, кола суб'єктів, які здійснюють таку діяльність, ще з радянських часів залишається недостатньо розробленим і дискусійним. Погляди науковців умовно можна поділити на дві групи. Прихильники першої точки зору (С. Алексєєв⁶¹⁷, В. Лазарєв, А. Піголкін⁶¹⁸, Л. Явич та ін.) застосуванням норм

-
- 605 Бігун В. С. Філософія правосуддя : ідея та здійснення : монографія / В. С. Бігун. – К., 2011. – 303 с. (Бібліотека міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
- 606 Рабінович С. П. Права людини й оновлення Конституції України : монографія / П. М. Рабінович, Д. А. Гудима, С. П. Добрянський [та ін.] / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вип. 5. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 180 с.; Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.
- 607 Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М. Б. Рісний. – Л., 2006. – 17 с.
- 608 Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. Л. Невзоров. – Х., 2003. – 19 с.
- 609 Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. О. Уварова. – Х., 2009. – 20 с.
- 610 Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практики) / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк : навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. – К. : Реферат, 2010. – 260 с.
- 611 Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю. Ю. Білас. – Київ, 2011. – 18 с.
- 612 Вопленко Н. Н. Правоприменительная практика: понятие, основные черты и функции / Н. Н. Вопленко, А. П. Рожнов // Серия 5. – Выпуск № 6. – Волгоград : Издательство Вестник Волгоградского гос-го ун-та, 2004. – 205 с.
- 613 Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. – Ч.3. Практика реализации права. Правоприменительная практика / В. Н. Карташов. – Ярославль, 1997. – 130 с.
- 614 Маликов М. К. Проблемы реализации права / М. К. Маликов. – Иркутск: Издво ИГУ, 1988. – 140 с.
- 615 Мурсалимов Г. Р. Юридические средства преодоления правоприменительных ошибок (теоретико-методологический аспект) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / Г. Р. Мурсалимов – М., 2009. – 25 с.
- 616 Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д. О. Бочаров. – Х., 2007. – 19 с.
- 617 Алексєєв С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1966. – С. 94 – 104.
- 618 Пиголкин А. С. Формы реализации норм общенародного права / А. С. Пиголкин // Советское государство и право. – 1963. – № 6. – С. 26 – 36.

права вважають винесення індивідуально-конкретних державно-владних правових актів при вирішенні юридичних справ компетентними органами держави, громадськими організаціями і посадовими особами. Прихильники другої точки зору (П. Недбайло⁶¹⁹, М. Строгович⁶²⁰ та ін.) відносять до застосування норм права не лише діяльність компетентних державних і громадських органів звинесення індивідуально-конкретних правових приписів, але і дії громадян, юридичних осіб зі здійснення суб'єктивних прав у правовідносинах.

Аналіз свідчить, що правозастосування є важливим складником функціонування держави й державного апарату, діяльністю, що здійснюється відповідними державними органами чи, за їхнього делегування, громадськими структурами, яка має певні особливості, насамперед, їй притаманний активний, державно-владний характер; здійснюється на основі норм права; результатом застосування норм права є винесення суб'єктом застосування індивідуально-правових приписів, які закріплюються у формі правозастосовного акта; здійснюється у законодавчо встановлених формах і процедурах. Стосовно форм правозастосовної діяльності загально визнано, що основними є такі форми, як: оперативно-виконавча, правоохоронна і правосуддя.

Утвердження природно-правової концепції праворозуміння в сучасній правовій теорії та практиці має наслідком формування нових підходів щодо розуміння поняття й змісту правозастосування. У цьому сенсі на увагу заслуговує пропонування Ю. Біласа дефініція правозастосування як «специфічної діяльності уповноважених органів та посадових осіб громадянського суспільства та держави, або ж приватних осіб, спрямовану на сприяння реалізації права як принципу правової рівності в різних формах суб'єктами права, на засадах правової рівності і здійснювану в правових, тобто увідповіднених ідеї права процедурних формах, шляхом створення індивідуально-конкретних рішень, що теж змістовно відповідають ідеї права»⁶²¹. Увага авторки на критерієві правності як принципі правової рівності, що лежить в основі правозастосування, зумовлює переосмислення як самого процесу правозастосування, так і поняття правозастосовного акту. Таке тлумачення правозастосування має наслідком те, що правозастосуванню повинні підлягати лише правові за змістом, а не за зовнішньою формою норми.

Стосовно форм правозастосовної діяльності поширеною є думка, що основними є такі форми, як: оперативно-виконавча, правоохоронна і правосуддя⁶²².

Таким чином, правозастосування є видом державно-владної реалізації права, тобто владною діяльністю компетентних органів і осіб з підготовки та ухвалення індивідуального рішення в юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм. Правозастосування як складний процес реалізації матеріального права в процесуальній формі є певним показником, який вказує на якість і рівень

619 Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 126.

620 Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1966. – С. 50.

621 Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю. Ю. Білас. – Київ, 2011. – С. 4.

622 Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачева та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – С. 364 – 365; Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2006. – С. 599.

функціонування національної правової системи, якість управління державою і суспільством, засвідчує те місце, яке посідає особа в правовій системі, збалансовує потреби правозастосовних органів і осіб, які реалізують свої права, свободи, обов'язки.

Взявши до уваги той факт, що визначальною тенденцією сучасного розвитку є глобалізація (правова, економічна, політична), яка впливає більшою чи меншою мірою практично на всі сфери життєдіяльності людини, цілком логічним є припущення, що впливу правової глобалізації зазнає процес правозастосування. Глобалізація загалом, правова глобалізація зокрема, іманентно пов'язані з багатоплановими процесами наростання загального й стандартного у світових правових системах. Стандартизація як складник процесу глобалізації у формуванні й функціонуванні правової системи знаходить свій прояв у правовій стандартизації, у визначенні й встановленні «правових стандартів у сфері функціонування правосуддя, в підприємницькій діяльності, у фінансовій сфері і т. ін.»⁶²³ У національній правовій системі зазначена тенденція виявляється як на рівні статичних підсистем, так і на рівні динамічних, зокрема у правозастосуванні, у визнанні й упровадженні міжнародних правових стандартів правозастосовної діяльності, моделей її організації. Світові правові стандарти істотно впливають на правозастосування в Україні, значна їхня частина імплементується у національну правозастосовну практику. Як зазначають російські вчені О. Лук'янова та В. Балитнікова, «глобалізація як макромасштабний і багатоплановий процес наростання загального у світових правових системах на рівні правозастосування виражається у впливі загальновизнаних стандартів правозастосовної діяльності й моделей її організації на внутрішньодержавну практику»⁶²⁴. Аналогічної точки зору дотримується й В. Сорокін⁶²⁵.

К. Савчук, визначаючи міжнародні стандарти й дотримуючись при цьому діяльнісно-зобов'язуючих доміант, у якості таких бачить міжнародно-правові норми й принципи, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих або інших сферах міждержавного співробітництва⁶²⁶. В узагальненому вигляді під стандартами розуміють комплекс норм, правил, вимог, які приймаються для порівняння з іншими подібними нормами, правилами. Правові стандарти як міжнародні, так і європейські існують у формі стандартів-принципів і стандартів-норм. Найбільш поширеними правовими стандартами-принципами є: верховенства права, рівності, справедливості, демократизму, прав людини тощо. Слід наголосити, що дати вичерпний перелік правових стандартів практично не можливо, адже їхня кількість постійно зростає, зважаючи на практику здійснення європейського правосуддя. При цьому й зміст правових стандартів поглиблюється.

Аналіз практики застосування Конвенції Судом свідчить, що в його рішеннях відбувається, так би мовити, «фіксація» певного європейського правового стандарту у

623 Див. : Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации / О. А. Гаврилов, Н. П. Колдаева, Е. Г. Лукьянов, С. В. Поленина // Государство и право. – 2005. – №12. – С. 9 – 10.

624 Лукьянова Е. Г. Процессы глобализации в сфере правоприменения в России / Е. Г. Лукьянова, В. В. Балытников // Журнал российского права. – 2006. – №6. – С. 128 – 129.

625 Сорокин В. В. Юридическая глобалистика : учебник / В. В. Сорокин. – Том. 2. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 105-114.

626 Савчук К. О. Стандарти міжнародні // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5: П – С. – К. : «Укр. енцикл.», 2003. – С. 615.

сфері захисту прав людини як політико-правового принципу, який ґрунтується на результатах аналізування й узагальнення особливостей правових систем держав-учасниць, їхньої правозастосовної практики, доктрини тощо. Сам факт того, що не існує чіткого переліку стандартів та принципів прав людини, а їхній зміст виражається у процесі здійснення європейського правосуддя, також вказує на юснатуралістичну природу європейських стандартів⁶²⁷.

В українському досвіді першим кроком у напрямі утвердження міжнародних і європейських правових стандартів, фундаменталізації прав людини стала ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁶²⁸. Ратифікувавши 17 липня 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Україна ще раз підтвердила незворотність та остаточність нових підходів у галузі прав людини, що були проголошені з прийняттям Конституції. Одним із них є необхідність імплементації європейських стандартів у галузі прав людини до національної правової системи⁶²⁹.

Імплементація Україною стандартів-принципів і стандартів-норм, зумовлена, насамперед, тим, що Україна як демократична та правова держава визнає принцип примату міжнародного права над національним законодавством. Цей важливий принцип було закріплено у Декларації про державний суверенітет, а пізніше – у ст. 9 Конституції України, де міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, визнаються частиною національного законодавства України, а також в інших нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про міжнародні договори України». Крім того, положення про пріоритет міжнародних договорів закріплені в галузевому законодавстві, насамперед, у Цивільному кодексі України (ч. 2 ст. 10), Господарському кодексі України (ч. 4 ст. 39, ч. 2 ст. 72), Господарському процесуальному кодексі України (ст. 4) та ін.

Поряд із приєднанням України до міжнародних договорів, насамперед, із прав людини, що сприяє утвердженню міжнародних правових стандартів, державна політика передбачає адаптацію національного законодавства до європейських правових стандартів. Так, ще у 2004 р. із прийняттям Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»⁶³⁰ було визначено механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям з метою отримання членства в Європейському Союзі, який включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis*

627 Білас Ю. Ю. Юснатуралістичні засади європейських стандартів прав людини / Ю. Ю. Білас // Наук. вісн. Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (70). – С. 113-124.

628 Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

629 Тацій В. Імплементація європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України / В. Тацій // Право України. – 2010. – №10. – С. 60 – 88.

630 Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=162915>.

communautaire з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього.

Упродовж останнього десятиліття в Україні триває інтенсивний процес адаптації внутрішнього законодавства до відповідних міжнародних та європейських правових стандартів. На жаль, слід визнати, що процес адаптації супроводжується значними труднощами й суперечностями, які, зрештою, не приводять до реального істотного покращення правового забезпечення та захисту прав людини в Україні. Йдеться, насамперед, не стільки про визнання й декларування правових стандартів, а про їхню практичну реалізацію, про реальний стан упровадження міжнародних і європейських правових стандартів, й оптимізацію урегулювання суспільних відносин в умовах глобалізації та євроінтеграції. Україна, уклавши низку міжнародних договорів у напрямі євроінтеграції та ратифікувавши правові акти, у яких закріплені відповідні міжнародні чи європейські правові стандарти, зобов'язалася здійснювати свої внутрішні функції, виходячи із певних стандартів, використовувати їх в процесі правотворчості та правозастосування усіма центральними та місцевими державними органами, насамперед, за рахунок правоохоронної та судової системи. Реалізація міжнародних і європейських правових стандартів постає у якості умови і засобу досягнення бажаного результату – інтеграції України до європейського правового простору.

Як відомо, 10 травня 2005 р. з метою утвердження в Україні верховенства права та впровадження європейських стандартів до національної системи судового устрою і судочинства, Указом Президента України було схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Метою Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів визнано забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд. Основними завданнями Концепції для досягнення поставленої мети стали: створення цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правосуддя в Україні на найближчі десять років; визначення шляхів удосконалення законодавства в цій сфері; усунення негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності здійснення попередньої судової реформи; забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції; посилення гарантій незалежності суддів; якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу; підвищення статусу суддів у суспільстві; істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів; радикальне поліпшення стану виконання судових рішень; створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів⁶³¹.

Попри зроблені організаційні кроки у напрямі визнання й впровадження міжнародних правових стандартів, загальний стан практики правозастосування в Україні у контексті правових стандартів потребує подальшого вдосконалення. Одним

631 Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2005 р. // Урядовий кур'єр. 2006. – 24 травня.

із переконливих свідчень цього є кількість позовів до Європейського суду з прав людини, за якими Україна, поряд із низкою пострадянських держав, впевнено займає перші позиції. На сучасному етапі більш актуальною, на нашу думку, є проблема реалізації правових стандартів, тобто реальне втілення усупільних відносинах універсальних стандартів-принципів і стандартів-норм загального характеру, що визначають ідеальні зразки, моделі закріплення, реалізації або охорони прав і свобод людини.

Український досвід засвідчує, що між декларуванням і втіленням правових стандартів існує велика прірва, на яку звертає увагу Комісар Т. Хамберг, який зазначає: «Для того, щоб успішно подолати прірву між прийнятими стандартами та реальним станом речей, українська влада має вжити всеосяжні та систематичні заходи. Здійснення відповідної політики потребує вироблення цілісної національної стратегії та плану дій щодо її реалізації»⁶³².

Потреба переходу із площини декларування у площину правозастосування європейських правових стандартів простежується у провідних українських учених, які традиційно залучаються до розробки й експертизи законодавчих актів у сфері захисту прав людини та практики їхньої реалізації. «На сьогодні вдосконалення державної політики внапрямі всебічного захисту та гарантування прав і свобод кожної людини в обсязі європейських стандартів є ключовим питанням, на розв'язання якого мають спрямовуватися зусилля парламенту, Президента України, Уряду й інших державних інституцій»⁶³³.

Стрімке й неухильне розширення меж економічної, фінансової діяльності спричиняє зростання транскордонних операцій і транскордонних конфліктів. Стає очевидним, що уладнання таких конфліктів можливе за умови міжнародної гармонізації цивільного процесуального права. Саме тому впродовж останніх років процесуалісти наголошують на необхідності розв'язання проблем сучасного цивільного процесу в глобальному контексті, зокрема: підвищення ефективності судових процедур, цивільного судочинства, доступу до суду, гармонізації національних систем процесуального права, транснаціонального цивільного процесу тощо. Як влучно зазначає В. Комаров, «фундаментальною умовою, яка зараз і в найближчій перспективі все більше визначатиме розвиток процесуального права, є зближення структур національного цивільного процесуального права у зв'язку з

632 Хамберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна / Т. Хамберг // Право України. – 2010. – №10. – С. 19 – 24.

633 Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України / В. Тацій // Право України. – 2010. – №10. – С. 60 – 88.

глобалізацією⁶³⁴. Прикладом зазначеного слугують також праці західних⁶³⁵, українських⁶³⁶ і російських учених⁶³⁷.

Важливим кроком на шляху розв'язання зазначеної проблеми стало прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁶³⁸. Згідно із Законом, рішення Європейського суду з прав людини та його практика застосовуються в Україні як джерело права. Зазначимо, що прийняття цього Закону є показником рівня правосвідомості вітчизняних юристів-практиків, бо в ньому спеціально наголошувалося на загальновідомому факті, що практика Європейського суду з прав людини визнається джерелом національного права в країнах, які є членами Ради Європи. У зазначеному аспекті важливу роль відіграє і прийнятий 11 лютого 2010 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень». Законом внесено низку змін до вітчизняних процесуальних кодексів щодо виконання рішень міжнародних судових установ і знята невизначеність у частині процедури виконання відповідних рішень. Відтоді встановлене міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час розв'язання справи національними судами є підставою для перегляду справи.

Наступним важливим кроком у напрямі впровадження та реалізації міжнародних стандартів як складника реформування національної судової системи став прийнятий 7 липня 2010 року Закон України «Про судоустрій та статус суддів»⁶³⁹, який, з одного боку, конкретизує та наповнює реальним змістом положення Конституції України щодо захисту прав людини, а з іншого, вирішує низку питань, пов'язаних з виконанням взятих міжнародних зобов'язань України. Істотно посилилася роль у національній системі захисту прав людини апеляційних судів, які розглядаються Європейським Судом одним із найбільш ефективних засобів захисту прав людини в панівній більшості держав-членів Ради Європи.

Поряд із адаптацією законодавства України до міжнародних стандартів у галузі прав людини, важливу роль відіграє імплементація європейських стандартів у галузі прав людини. Проблема імплементації ставить питання щодо визначення місця відповідних міжнародних договорів у національній правовій системі та їхню юридичну силу. Як наголошує В. Тацій: «Значення міжнародно-правових договорів у сфері прав людини у регулюванні внутрішньодержавних відносин не повинне зводитись

634 Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // Право України. – 2011. – №10. – С. 23.

635 Див. : Le Goff P. Global Law : A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization / P. Le Goff // Indiana Journal of Global Legal Studies. – Spring 2007; Schmidt F. A Critical Analysis of Recent Developments in German Law on Civil Procedure / F. A. Schmidt // C.J.Q. 2009. – № 28 (2); Chase O., Hershkoff H., Silberman L., Varano V., Taniguchi Y., Zuckennan A., Reviewed by N. Andrews. Civil Procedure in Comparative Context // C.J.Q. 2008. – № 27(2).

636 Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. К. Вишняков. – О., 2008. – 36 с.

637 Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. М. : Спарк, 2000. – С. 119 – 145; Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2006. – С. 9 – 17.

638 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347715>

639 Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 07.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41 42, №43, № 44 45. – Ст. 529 .

виключно до застосування їхніх положень у процесі подолання прогалин і колізій в національному законодавстві, а суди в своїй практиці мають також звертатися до положень визнаних Україною міжнародно-правових договорів з прав людини в процесі тлумачення відповідних норм національного законодавства, що дасть змогу забезпечити його застосування у світлі міжнародних стандартів прав людини»⁶⁴⁰. Таким чином, ефективна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС та імплементація міжнародних стандартів прав людини до національного законодавства покликані істотно вдосконалити практику правозастосування в Україні.

Одним із основних проявів впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на судочинство є впровадження й реалізація міжнародно-правових стандартів судочинства, які є різновидом міжнародних правових стандартів. Як зазначає Є. Кубко, «сучасні міжнародно-правові стандарти судочинства – це встановлені нормами міжнародного права й відображені у рішеннях міжнародних юрисдикційних органів процесуальні правила здійснення судочинства, які визнані національною або міжнародною правовою доктриною і мають обов'язковий характер для їхнього практичного застосування»⁶⁴¹.

Цілком закономірно, що міжнародно-правові стандарти судового захисту прав людини та їхня імплементація в практику правового захисту в Україні стали пріоритетними у наукових дослідженнях останніх років, до яких звертаються як відомі вчені, так і молоді дослідники, як теоретики, так і практики⁶⁴². Водночас лишається дискусійною низка важливих питань, зокрема, право на справедливий судовий розгляд, його зміст та складники. Існує думка, що це право має декілька складників: право доступу до судової процедури; право на справедливий розгляд у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону; право на публічний розгляд справи; право брати участь у судовому розгляді справи, маючи рівні можливості з іншою стороною; право допитувати свідків тощо. Проте єдиної точки зору з цього приводу все ж таки не існує⁶⁴³. Так, В. Комаров і Н. Сакара пропонують виділити такі основні, базові складові елементи права на справедливий

640 Тацій В. Імплементація європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України / В. Тацій // Право України. – 2010. – № 10. – С. 51.

641 Кубко Є. Міжнародноправові стандарти в господарському судочинстві (методологічні питання) / Є. Кубко // Право України. – 2011. – № 6. – С. 21 – 28.

642 Ківалов С. В. Деякі аспекти судового захисту прав людини в Україні в європейському вимірі / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2008. – Вип. 34. – С. 39; Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні / В. Я. Крижановський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Krijanovs.pdf; Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади [Електронний ресурс] / В. В. Городовенко // Наука і практика. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Advokat/2012_5/Gorodov.pdf; Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

643 Банчук О. А. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : ІКЦ «Леста», 2005 – С. 65 – 66; Манукян В. И. Европейский суд по правам человека : право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособ. / В. И. Манукян. К. : Истина, 2007. – С. 93 – 134; Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук ; Вид. 2-е, випр., допов. – К. : Реферат, 2007. – С. 295 – 296; Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні [Електронний ресурс] / Л. М. Москвич // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 2(15). – С. 152 – 156. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2009_2/text/09mlmsru.pdf c.152–156.

судовий розгляд: необтяжений юридичними і економічними перешкодами доступ до судової установи; належна судова процедура; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону⁶⁴⁴.

Зазначений елементний склад відповідає ч. 1 ст. 6 Конвенції, у якій містяться вимоги до судового розгляду: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». У частині 1 наголошується на тому, що в спорі щодо прав та обов'язків цивільного характеру, чи обґрунтованості будь-якого висунутого проти особи кримінального обвинувачення повинен мати місце судовий розгляд, і він має бути справедливим, відкритим, здійсненим протягом розумного строку незалежним, безстороннім і встановленим законом судом. Заслуговує уваги той факт, що зазначені умови судочинства неодноразово застосовувались Європейським судом з прав людини, у тому числі знайшли змістовне висвітлення в більш ніж 200 рішеннях цього суду⁶⁴⁵ в справах про порушення державою Україною ст. 6.

У цьому випадку йдеться також про стандарти ефективного правосуддя, а саме: 1) право на справедливий і ефективний судовий захист, який передбачає, що особа повинна мати фактичний (реальний) доступ до установ судової системи, включаючи фінансові перешкоди у вигляді надмірного судового мита та судових витрат, апеляцію, строки позовної давності тощо; 2) відкритість судового процесу, яка передбачає: а) проведення судових засідань у відкритому режимі; б) можливість усного розгляду хоча б на рівні першої інстанції; в) публічне проголошення судового рішення; 3) розумний строк судочинства та непропорційність продовження державою строків розгляду понад ті, які можна припустити як розумні; 4) належна судова процедура, яка передбачає: належне сповіщення про слухання; ґрунтування свого рішення лише на доказах, отриманих відповідно до закону; обґрунтованість рішення; забезпечення змагальності та рівності сторін в процесі; заборона законодавчого втручання у процес здійснення правосуддя; принцип правової впевненості, який означає безсумнівність остаточного рішення суду з якогось питання.

Порівнюючи положення § 1 ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом) та умови судочинства, викладені в ст. 1 ЦПК (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ), стає очевидним, що вони хоч і не є тотожними, але за своєю сутністю проголошують однакові стандарти судочинства. Доцільно звернути увагу й на те, що загальновизнані міжнародні стандарти справедливого судового розгляду стали підґрунтям формування й сучасного розуміння принципів судової влади⁶⁴⁶.

Кубко Є. визначає трирівневу структуру застосування міжнародно-правових стандартів у національному судочинстві. «По-перше (перший рівень), той чи інший

644 Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: [навч. посіб.] / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х., 2007. – С. 16.

645 Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини [Електронний ресурс] // Офіційний вебсайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/>.

646 Див.: Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

стандарт повинен бути зафіксований у нормах міжнародного права і, відповідно, мати обов'язковий чи рекомендаційний характер; по-друге, (другий рівень), цей стандарт має бути застосований у юрисдикційних органах, тобто в міжнародних судових або арбітражних інстанціях; і по-третє (третій рівень), цей стандарт має бути пояснений або визнаний у наукових працях міжнародного рівня. Тільки за наявності цих трьох рівнів можна казати, що ті чи інші положення, ті чи інші тлумачення, ті чи інші рішення відповідають міжнародно-правовому стандарту. При цьому питання про обов'язковість такого стандарту є окремим питанням, що має вирішуватися судом відповідно до чинних норм міжнародного й національного права, утому числі й права процесуального»⁶⁴⁷.

Міжнародно-правові стандарти судочинства на першому рівні можуть фіксуватися також в актах міжнародних організацій, до яких Україна не приєдналася. Прикладом може слугувати ЄС, який функціонує на засадах, установлених низкою міжнародних правових актів, що мають багатосторонній характер і є обов'язковими для країн-учасниць, до яких Україна не належить. Обравши євроінтеграцію у якості стратегії подальшого розвитку, необхідно мати на увазі, що низку міжнародних стандартів, які містяться в міжнародно-правових актах, таких як Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування ЄС, відповідні протоколи до цих актів і декларації (в редакції Лісабонського договору), доцільно використовувати в національній системі судочинства. Необхідно враховувати, що сучасні держави загалом, Україна в тому числі, є учасницею багатьох міжнародних договорів, які регламентують різні аспекти цивільного процесу. Окрім того, у цій сфері є велика кількість актів, насамперед, ЄС, РЄ, СНД, а також рішень міжнародних судових органів (Європейського суду з прав людини, Суду ЄСтА ін.)

Аналіз свідчить, що як на практиці, так і в теорії проблематика міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини є більш розвиненою і дослідженою. Водночас, як зазначає В. Комаров, у гармонізації процедури досягнутий менший прогрес. Досліджуючи зазначену проблему, автор зауважує: «Існувало припущення, що національні процесуальні системи дуже відрізняються одна від одної і відображають власну політичну історію і культурні традиції, що принципово ускладнює можливість їх гармонізації. Проте новаторська робота професора М. Сторме показала, що гармонізація можлива в таких процесуальних питаннях, як формування позовних вимог, надання доказів, процедури ухвалення рішень тощо»⁶⁴⁸.

Аналогічну позицію щодо необхідності гармонізації цивільного процесу загалом займають і російські вчені, на думку яких у сучасному світі національні підходи до здійснення правосуддя все частіше вимагають забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки і розгляду справ при веденні транснаціонального бізнесу. Як і у випадку з дотриманням прав людини, на перший план тут виходить ефективність судової та юрисдикційної систем загалом⁶⁴⁹.

Сучасний досвід правового розвитку свідчить, що однією з основних тенденцій розвитку є поступове зближення правил і процедур національних систем цивільної

647 Кубко Є. Міжнародноправові стандарти в господарському судочинстві (методологічні питання) / Є. Кубко // Право України. – 2011. – №6. – С.21 – 28.

648 Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // Право України. – 2011. – №10. – С. 33.

649 Оптимизация гражданского правосудия России / под ред. В. В. Яркова. – М. : Wolters Kluwer, 2007. – С. 8.

юрисдикції, їхня гармонізація. На сьогодні процесом уніфікації охоплені не тільки окремі сфери відносин (виконання іноземних судових і арбітражних рішень, доручень іноземних судів тощо), але розпочалися спроби виробити регіональне цивільне процесуальне право. У літературі країн ЄС йдеться про формування в рамках європейського права самостійної галузі – європейського цивільного процесуального права⁶⁵⁰.

Значною мірою стандарти національного цивільного процесу визначаються новою галуззю, формування якої триває, – міжнародним цивільним процесуальним правом (МЦПП). Норми міжнародного цивільного процесуального права визначають стандарти національного цивільного процесу, правовий статус учасників цивільного судочинства, правила застосування в державі норм МЦПП, спеціальні аспекти співробітництва (правова допомога, визнання документів, процесуальні строки тощо) та інші питання. Слід зазначити, що попри дослідження окремих аспектів МЦПП, їхню незаперечну практичну запитуваність, загальнотеоретичні проблеми МЦПП, реалізація норм окремих інститутів в Україні залишається недостатньо дослідженими. Відсутність відповідних наукових розробок негативно позначається як на якості національного законодавства, так і на ефективності правозастосовної діяльності. Існує нагальна потреба звернення української юридичної науки до системних досліджень проблем МЦПП, реалізації їхніх норм у національному законодавстві. Розв'язання складних і, водночас, концептуальних питань допоможе національним правозастосовним органам адаптуватися в юридичному «просторі» МЦПП.

Таким чином, глобалізація світу й інтеграція правових систем сприяють гармонізації цивільного процесу, впровадженню загальновизнаних стандартів правозастосовної діяльності, моделей її організації, поступовому зближенню правил і процедур національних систем цивільної юрисдикції, їхній гармонізації.

Безумовно, на шляху дотримання стандартів правозастосування існує низка проблем, а ефективність залежить від багатьох чинників, зокрема: готовності судової практики⁶⁵¹; ступеня освоєння механізму застосування практики Європейського суду з прав людини⁶⁵²; адекватності тлумачення рішень Суду; узгодження сфери захисту прав людини з бюджетним процесом для її належного фінансування⁶⁵³; застосування наявності достатніх та оптимальних умов щодо забезпечення доступності правосуддя тощо.

Упровадження й застосування правових стандартів в Україні має місце не лише в цивільному, а й в адміністративному та господарському судочинстві, функціонуванні прокуратури й адвокатури.

650 Report of the Secretary General «An Agenda for Development» A/48/435.6 May 1994. – P. 183 – 184.

651 Зайцев Ю. Практика Європейського Суду з прав людини : від проблем сприйняття до реального застосування / Ю. Зайцев // Європейський Суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. Український Центр Правничих Студій, 2003. – С. 89.

652 Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України / Г. Куц // Право України. – 2002. – № 2. – С. 18 – 23; Мармазов В. Принцип stare decisis та динамічність практики Європейського суду з прав людини / В. Мармазов // Право України. 2003. – № 2. – С. 140 – 142; Серьогіна С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні / С. Серьогіна // Вісник Конституційного Суду України. 2005. – №6. – С. 41 – 46.

653 Хамберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна / Т. Хамберг // Право України. – 2010. – №10. – С. 19 – 24.

Глобалізація та євроінтеграція прямо й опосередковано впливають і на трансформацію адміністративного процесу й адміністративного судочинства, які зазнають істотних змін. Правовий досвід Європейського Союзу та здобутки у розвитку адміністративної юстиції країн Європи сприяли впровадженню в Україні адміністративної юстиції. Істотну роль у трансформації відіграє Європейський суд з прав людини, який постановив низку важливих рішень у справах, пов'язаних із тлумаченням ст. 6 Конвенції при її застосуванні до адміністративних рішень країн, які підписали Угоду та РС, яка прийняла низку важливих резолюцій та рекомендацій щодо виконання державами-членами рішень Суду, у яких обґрунтовано й сформульовано низку ключових понять і тез стосовно розвитку і функціонування адміністративної юстиції.

Сучасні вчені, досліджуючи новели розвитку адміністративного процесу, звертають увагу на самостійний характер галузі адміністративного судочинства, метою якого є розв'язання спорів між громадянами та органами управління⁶⁵⁴; особливий вид судочинства та функціонування системи спеціалізованих судів, які здійснюють адміністративне судочинство⁶⁵⁵; особливий порядок розв'язання адміністративно-правових спорів судами та іншими уповноваженими на те органами⁶⁵⁶ тощо.

Одним із орієнтирів у проведенні ґрунтовного реформування вітчизняного адміністративного процесу є «європейський адміністративний простір, що містить набір (групу) спільних стандартів діяльності публічних адміністрацій, які визначаються законом та реалізації яких на практиці забезпечується відповідними процедурами та механізмами відповідальності»⁶⁵⁷. Як наголошують автори, нині «в європейських країнах уніфікації та стандартизації правил і процедур взаємостосунків органів публічної влади з громадянами приділяється надзвичайна увага, що, власне, і пояснює наявність чималої кількості нормативних актів, присвячених регулюванню процедурного аспекту функціонування публічної адміністрації»⁶⁵⁸; «Україна має розвивати «процедурний» сегмент свого адміністративного законодавства, базуючись на відповідних нормативних рішеннях провідних європейських регіональних організацій – Ради Європи та ЄС, які сьогодні виступають «лідерами» у процесі систематизації та кодифікації європейських принципів та стандартів у сфері діяльності публічної адміністрації, її взаємовідносин із громадянами»⁶⁵⁹; розвитку «інституту матеріальної відповідальності посадових і службових осіб публічної адміністрації за шкоду, завдану приватним особам під час виконання ними службових обов'язків»⁶⁶⁰. Отже, аналіз адміністративного законодавства, доктринальних положень європейської

654 Брэбан Г. Французское административное право : пер. с фр.; под ред. и со вступ. ст. С. Боботова. – М. : Прогресс, 1988. – С. 27.

655 Зеленцов А. Б. Контроль над деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах : учебн. пособ. / А. Б. Зеленцов. – М. : Изд-во Российского университета дружбы народов, 2002. – С. 83.

656 Адміністративна юстиція // юридична енциклопедія: в 6 т. / під ред. Ю. С. Шемшученка (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т.1: А – Г. – С. 47.

657 Мельник Р. Система вітчизняного адміністративного права та євроінтеграція України : до питання пошуку взаємозв'язку / Р. Мельник // Право України. – 2010. – №8. – С. 120.

658 Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт. упоряд. В. П. Тимошук. – К., 2003. – С. 14.

659 Права громадян у сфері виконавчої влади : адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / В. Б. Авер'янов, М. А. Бояринцева, І. А. Кресіна та ін.; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2007. – С. 82.

660 Мельник Р. Система вітчизняного адміністративного права та євроінтеграція України : до питання пошуку взаємозв'язку / Р. Мельник // Право України. – 2010. – №8. – С. 120.

теорії адміністративного права й процесу свідчить про необхідність наближення вітчизняного адміністративно-правового регулювання суспільних відносин до єдиних принципів і стандартів.

Серед низки важливих стандартів адміністративного судочинства, які мають особливе значення для практики адміністративного судочинства науковці виокремлюють такі: «принципи юридичної визначеності (надійності та передбачуваності); відкритості та прозорості; відповідальності; ефективності та результативності»⁶⁶¹; «більш досконале закріплення правового статусу національної публічної адміністрації»⁶⁶²; «регулювання адміністративних процедур (публічно-сервісних та втручальних, зокрема інспекційних процедур)» та ін.

Таким чином, глобалізація, яка актуалізує та посилює євроінтеграційні прагнення України, детермінує трансформацію адміністративного процесу й адміністративного судочинства, передбачає їхнє наповнення новими нормами, принципами, елементами, які прямо зумовлені чи узгоджуються із міжнародними стандартами, зокрема: інституту адміністративно-правового статусу публічної адміністрації; інституту адміністративної процедури, інституту матеріальної відповідальності публічної адміністрації тощо. При цьому права людини залишаються підґрунтям, основою оновлення моделі адміністративної юстиції у контексті подальшого формування засад нової доктрини адміністративного права України.

Стосовно господарського судочинства слід зазначити, що проблема відповідності господарського судочинства міжнародно-правовим стандартам є багатогранною і багатоаспектною, містить питання як правового (законотворчого, правозастосовного), так і організаційного характеру, охоплює значну частину загальнонаукової проблематики щодо судово-правової системи. Для господарського судочинства найбільш важливими є такі стандарти: справедливого й однакового ставлення, стандарт мінімального відношення, стандарт ефективності використання юридичних засобів захисту і стандарт стабільності та визначеності юридичних зв'язків.

Впровадження й застосування міжнародно-правових стандартів у кримінальному процесі й кримінальному судочинстві також відіграє основоположну роль. Змінюються принципи кримінального судочинства, система яких визначається відповідно до правових стандартів, зокрема – змагальна форма процесу, пріоритет загальнолюдських цінностей і прав людини, розширення начал диспозитивності тощо. Прикладом може слугувати і реформування інституту затримання підозрюваного в контексті європейських стандартів⁶⁶³. Прийняття нового КПК України є лише початком роботи з удосконалення національного кримінально-процесуального законодавства й практики його застосування, у тому числі, з приведення їх у відповідність до міжнародних правових стандартів.

Сучасний зарубіжний досвід свідчить про значну увагу міжнародної спільноти до проблем функціонування прокуратури у демократичному суспільстві в контексті міжнародних і європейських правових стандартів. Саме тому існує низка міжнародно-

661 Права громадян у сфері виконавчої влади : адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / В. Б. Авер'янов, М. А. Бояринцева, І. А. Кресіна та ін.; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2007. – С. 170.

662 Мельник Р. Система вітчизняного адміністративного права та євроінтеграція України : до питання пошуку взаємозв'язку / Р. Мельник // Право України. – 2010. – №8. – С. 119 – 120.

663 Див. : Уваров В. Реформування інституту затримання підозрюваного в контексті європейських стандартів та Конституції України / В. Уваров // Право України. – 2012. – №6. – С. 157 – 162.

правових стандартів щодо прокурорської діяльності та статусу прокурорів, закріплених, зокрема, у Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Рекомендації Rec (2000)¹⁹ щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства, ухваленій Комітетом міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року, Висновку Конференції генеральних прокурорів Європи (КГПЄ) №3 (2008) «Роль прокуратури поза сферою кримінального законодавства», Висновку КГПЄ №4 (2009) «Судді та прокурори у демократичному суспільстві», Висновку КГПЄ №5 (2010) «Прокуратура та ювенальна юстиція – Єреванська декларація», а також Рекомендації Парламентської Асамблеї 1604 (2003) щодо ролі прокуратури у демократичному суспільстві, керуваному верховенством права, Звіті Європейської комісії «За демократію через право».

В одній із останніх Рекомендацій CM/Rec(2012)¹¹ щодо ролі державних прокурорів за межами системи кримінального судочинства, прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2012 року (Рекомендація CM/Rec(2012)¹¹), визначено правові стандарти діяльності прокурорів за трьома напрямками: представництво прокурором інтересів фізичних осіб та держави у суді; наглядова діяльність прокурора в інтересах держави; міжнародне співробітництво між прокуратурами різних держав та забезпечення взаємної допомоги за межами кримінального провадження. Окрім того, зазначені стандарти сформульовано у рішеннях Європейського суду з прав людини (Європейський суд). Таким чином, одним із пріоритетних напрямів реформування діяльності прокуратури стає представництво прокурором інтересів фізичних осіб та держави у суді, посилення захисту прав людини.

Для забезпечення виконання взятого Україною перед РС зобов'язання, а саме – підготовка нової редакції закону «Про прокуратуру», передбачалося, що при підготовці нової редакції закону за основу, поряд із Конституцією України, враховувалися висновки РС та Венеційської комісії. Серед низки змін передбачено суттєве обмеження існуючих повноважень прокурора при здійсненні правозахисної та представницької діяльності, встановлено вичерпний перелік підстав для перевірок, які здійснюватимуть лише у випадку їхнього попереднього розгляду компетентними органами. Передбачено, що до початку проведення перевірки керівництво органу прокуратури повинне винести ґрунтовну постанову, яку можуть оскаржити; передбачається скасування такої форми прокурорського реагування як припис; передбачена трансформація наглядової функції прокуратури, яка виписана так, що зорієнтована передусім на захист інтересів суспільства.

На жаль, представники ЄС в Україні К. Ештон та Ш. Фюле⁶⁶⁴ висловили невдоволення змінами до Закону «Про прокуратуру»⁶⁶⁵, що набрали чинності. Як відомо, згідно з новими нормами, прокурори позбавлені права видавати обов'язкові для виконання акти прокурорського реагування – протести і приписи, а також проводити нагляд за дотриманням законів без призначення прокурорської перевірки. При цьому істотно ускладнилася й процедура початку такої перевірки. Представники ЄС вважають, що ці зміни – втрачена можливість щодо виконання зобов'язань про

664 Закон про прокуратуру стурбував керівництво ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.newsru.ua/ukraine/25sep2012/prokuror.html>.

665 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури. Закон України від 18.09. 2012 № 5288v [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/528817>.

всеохоплюючереформування прокуратури відповідно до європейських стандартів. Представники ЄС нагадали, що Україна взяла на себе зобов'язання протягом року з дня набрання чинності нового Кримінального процесуального кодексу (до 18 листопада 2013 р.) повністю переглянути Закон України «Про прокуратуру». Закон має забезпечувати необхідні кроки зі створення правової системи, що включає в себе баланс між правоохоронними органами і судовою владою, презумпцією невинуватості та повагою до основних прав і свобод людини.

У контексті дослідження впровадження із застосування міжнародних правових стандартів заслуговує на увагу функціонування адвокатури, яка розглядається міжнародною спільнотою невід'ємним чинником сучасної цивілізованої демократичної держави. Своєрідним міжнародно-правовим актом співтовариства, у якому закріплюються світові стандарти утворення і функціонування адвокатури, закріплено в Основних положеннях про роль адвокатів, які були прийняті у серпні 1990 р. VIII Конгресом ООН із запобігання злочинів⁶⁶⁶. Положення нормативно визначили основні засади соціального призначення, організації та діяльності адвокатури у всьому світі. Слід зазначити, що проблематика реформування діяльності адвокатури у напрямі наближення до світових стандартів упродовж останніх років неодноразово обговорювалася у науковій і адвокатській спільноті. Прикладом можуть слугувати публікації вчених у наукових виданнях різних рівнів зокрема, С. Сафулько⁶⁶⁷, В. Святоцької⁶⁶⁸ та ін.

Кроком у наближенні української адвокатури до світового рівня організації та діяльності стало прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁶⁶⁹, метою якого є реформування інституту адвокатури відповідно до загальновизнаних світових стандартів. Завдяки співпраці з Венеційською Комісією та Дирекцією з питань правосуддя і людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи, було сформульовано спільний висновок⁶⁷⁰ щодо проекту Закону. У висновку зазначається, що законопроект становить «гарне підґрунтя для нормативно-правового регулювання професії адвоката»⁶⁷¹, хоча було наведено багато рекомендацій щодо удосконалення цього законопроекту. Окремі положення спільного висновку були враховані в проекті Закону. Проект Закону змінює підхід до адвокатського самоврядування, передбачає створення єдиної організації для адвокатів – Національної асоціації адвокатів України, реалізовує конституційні гарантії незалежності адвокатури від органів державної влади та органів місцевого

666 Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобігання злочинам у серпні 1990 р. // Право України. – 2012. – №7. – С. 246 – 249.

667 Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці / С. Сафулько // Право України. – 2011. – №10. – С. 242 – 247.

668 Святоцька В. Всесвітні міжнародноправові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір // В. Святоцька // Право України. – 2012. – №7. – С. 250 – 256.

669 Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07. 2012 р. №5076 – VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/507617>.

670 Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Венеційської Комісії та Дирекції з питань правосуддя та людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи (прийнятий Венеційською Комісією на 88-й Пленарній сесії 14 – 15 жовтня 2011 р.) // Право України. – 2011. – №11 – 12. – С. 198 – 216.

671 Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Венеційської Комісії та Дирекції з питань правосуддя та людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи (прийнятий Венеційською Комісією на 88й Пленарній сесії 1415 жовтня 2011 р.) // Право України. – 2011. – №11 – 12. – С. 214.

самоврядування, а також містить положення про створення Єдиного реєстру адвокатів України.

Упровадження й застосування міжнародних та європейських стандартів у вітчизняній правозастосовній діяльності не обмежується окресленими напрямками, проявляється в інших формах правової діяльності⁶⁷² у здійсненні правозастосування органами виконавчої влади України, її спрямуванні до принципу верховенства права, що означає підкорення її народів, зміну її пріоритету із власних інтересів на інтереси людини.

На жаль, сучасна правова практика свідчить, що в цивільному, адміністративному, кримінальному, господарському процесах існують серйозні вади, які унеможливають наближення України до міжнародних і європейських правових стандартів, європейського правового простору. Досвід Європейського Суду у справах проти України свідчить, що однією з ключових проблем є невиконання рішень національних судів у розумний строк загалом, невиконання судових рішень про зобов'язання суб'єктів владних повноважень до вчинення певних дій, надмірна тривалість судових процесів, зокрема. Безумовно, існують й інші проблеми, які заслуговують на увагу, та більшість із них тісно між собою пов'язана.

Підсумовуючи, слід зазначити, що глобалізація активізує впровадження й реалізацію міжнародних правових стандартів у правозастосовну діяльність, а євроінтеграція – прискорює процес приведення у відповідність із європейськими стандартами правових норм національного законодавства, що регламентують правозастосовну діяльність, насамперед, правоохоронну, правозахисну, судову. Світові та європейські правові стандарти впроваджуються в моделі організації правозастосовної діяльності, що знаходить прояв в удосконалюванні організації й діяльності правозастосовних інститутів, у забезпеченні їхньої відповідності загальносвітовим і європейським моделям. Зростає роль і значення норм, принципів і прецедентів міжнародного права, міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Істотно посилюється вплив на правозастосовну практику міжнародних та європейських правових інститутів. Провідну роль у трансформації правозастосовної діяльності в національній правовій системі відіграють практика Європейського суду з прав людини, Рада Європи, ОБСЄ, ЄС, ПАРЄ, діяльність Венеційської Комісії, Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи тощо.

Світова і вітчизняна практики свідчать, що в якості інтегративних чинників національних процесуальних систем і, водночас, підґрунтям подальших колективних зусиль із гармонізації політики підвищення ефективності цивільного, адміністративного, господарського, кримінального судочинства, функціонування й розвитку інститутів прокуратури й адвокатури стали фундаменталізація прав людини, визнання права на справедливий судовий розгляд, втілених у низку міжнародних документів та утвердження принципу верховенства права.

Удосконалення процесу правозастосування в Україні сприятиме створенню умов для утвердження прав людини, верховенства права, справедливості, забезпечення

672 Див. : Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – №6. – С. 51 – 55; Сліпченко А. Деякі правові аспекти, пов'язані із реалізацією глобальної концепції організації повітряного руху / А. Сліпченко // Право України. – 2009. – №8. – С. 134.

кожному права на швидкий та справедливий судовий розгляд справ у незалежному та неупередженому суді, що цілком узгоджується з метою інтенсифікації процесу наближення до європейських стандартів правосуддя на основі спільних правових цінностей, що поділяються Україною та ЄС, підвищенню прозорості у діяльності судової системи та зміцненню її дієздатності.

На шляху утвердження і реалізації міжнародних правових стандартів правозастосування існують численні проблеми, які ускладнюють зазначений процес. Упровадження правових стандартів не призводить до повного заперечення й нівелювання національних особливостей правозастосування, у разі їх відповідності загальним тенденціям розвитку правових стандартів, насамперед, у сфері захисту прав людини. Так, Європейський Суд із прав людини неодноразово демонстрував глибоку повагу до національного судочинства, зокрема конституційного.

У контексті дослідження проблеми трансформації правозастосування в умовах глобалізації та євроінтеграції на увагу з боку науковців і практиків заслуговують питання щодо впливу норм, принципів міжнародного права на правозастосування, трансформації організаційного рівня правозастосування у забезпеченні його відповідності загальноновизнаним моделям і стандартам.

В умовах глобалізації істотні зміни відбуваються не лише із статичними, а й з динамічними елементами правової системи такими, як правотворчість, правозастосування і правореалізація.

Зміни відбуваються в інституційному аспекті завдяки залученню до правотворчої, правозастосовної й правоохоронної діяльності, поряд із національними державними інститутами, також міжнародних, наддержавних і регіональних інститутів та в техніко-юридичному чи «технологічному» аспекті.

Таким чином, глобалізація активізує впровадження й реалізацію міжнародних і європейських правових стандартів у правотворчу, правореалізаційну й правозастосовну діяльність, насамперед, правоохоронну, правозахисну, судову. Зростає роль і значення норм, принципів і прецедентів міжнародного права, міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Істотно посилюється вплив на правозастосовну практику міжнародних та європейських правових інститутів. Провідну роль у трансформації правозастосовної діяльності в національній правовій системі відіграють практика Європейського Суду з прав людини, Рада Європи, ОБСЄ, ЄС, ПАРЄ, діяльність Венеційської Комісії, Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи тощо.

В якості інтегративних чинників національних процесуальних систем і, водночас, підґрунтям подальших колективних зусиль з гармонізації політики щодо підвищення ефективності процесу правотворчості, цивільного, адміністративного, господарського, кримінального судочинства, функціонування й розвитку інститутів прокуратури й адвокатури стали фундаменталізація прав людини, визнання права на справедливий судовий розгляд, втілених у низку міжнародних документів та утвердження принципу верховенства права. Поряд із незаперечними здобутками у правореалізаційній сфері, загострилася низка проблем, пов'язаних із механізмами реалізації окремих норм, врахуванням самотутності національних процесуальних систем тощо. Глобалізація породжує низку проблем юридично-технічного зближення в сфері інтеграції правозастосовних порядків, що існують у національних правових системах, детермінує необхідність активізації інтеграційної роботи в цій сфері, що

якісно вплине на хід інтеграції доктринальних і нормативних компонентів правової дійсності. На організаційний рівень правозастосування істотно вплинула судова реформа та низка відповідних законів, які спричинили перебудову в організації та діяльності інститутів правозастосування. Зростанню ролі й значення правореалізаційного процесу в умовах глобалізації, його удосконаленню й реформуванню сприяє діяльність Ради Безпеки, Міжнародного Суду, Європейської комісії з питань ефективності правосуддя тощо.

3.2. Трансформація інформаційно-комунікативних зв'язків правової системи в умовах глобалізації

Інформаційно-комунікативна підсистема права, поряд із функціональною відображає динамічний аспект правової системи, який характеризується особливою складністю й суперечливістю. Водночас саме динамічний аспект відображає найбільшою мірою цілісний і кумулятивний характер правової системи, її інтегративні й кореляційні зв'язки як у межах правової системи, так і з іншими системами українського суспільства (насамперед, економічною, політичною, соціальною) та іншими правовими системами (національними, міждержавними, міжнародною). Глобалізація й інформатизація як загальносвітові тенденції кінця ХХ – поч. ХХІ ст., стали визначальними факторами трансформації комунікативної підсистеми, істотно посилили комунікаційну домінанту в правових системах загалом, у національній – зокрема.

В умовах глобалізації світу й інтеграції правових систем дослідження й переосмислення інформаційно-комунікативних зв'язків національної правової системи є актуальним науково-теоретичним і практичним завданням.

Теоретична потреба аналізу зумовлена кількома чинниками: по-перше, інформаційно-комунікативна підсистема національної правової системи у сучасній загальнотеоретичній юридичній науці залишається найменш дослідженою, порівняно з нормативною, ідеологічною, інституційною, функціональною; по-друге, у сучасній вітчизняній і зарубіжній юридичній науці утверджуються новітні методологічні підходи (насамперед, антропологічний, комунікативний) і методи, що володіють значним евристичним потенціалом, використання яких у дослідженні комунікативної підсистеми права здатне відкрити нові аспекти й складники комунікативних зв'язків, уможливило б більш ґрунтовне розуміння сутності й спрямування глобалізаційних трансформацій комунікативної підсистеми національної правової системи; по-третє, глобалізація й інтеграція істотно трансформують традиційні зв'язки й формують нові зв'язки і залежності національної правової системи як у її межах, так і стосовно інших правових систем різних рівнів, які є недостатньо дослідженими; по-четверте, визнання й утвердження світових і європейських правових принципів і стандартів, насамперед у галузі прав людини, потребує теоретичного обґрунтування необхідності зняття комунікативних бар'єрів і максимального розширення свободи комунікації, з одного боку, та обмеження цієї свободи в інтересах суспільства, слідства, конфіденційності тощо, з іншого, тобто пошуку певного балансу.

Практична зумовленість дослідження глобалізаційних трансформацій комунікативної підсистеми спричинена, по-перше, тим, що глобалізація світу істотно посилила залежність комунікативних процесів і зв'язків правової системи, способів

їхньої організації від політичних, соціально-економічних, етичних, лінгвістичних, психологічних, аксіологічних та інших соціокультурних чинників національного й глобального рівнів; по-друге, входження України до європейського правового простору потребує оптимізації комунікативних зв'язків національної правової системи її підсистем з іншими правовими системами на всіх рівнях; по-третє, оптимізація правового регулювання суспільних відносин у сфері комунікації потребує створення таких інформаційно-комунікативних зв'язків і каналів, які враховуватимуть глобалізаційні трансформації правової комунікації та національні особливості правової комунікації. У своїй єдності та взаємозумовленості зазначені аспекти актуальності (які не є вичерпними) детермінують необхідність і доцільність дослідження глобалізаційних трансформацій комунікативних зв'язків національної правової системи.

Таким чином, дослідження комунікативних та інтегральних зв'язків правової системи є важливою практичною і теоретичною проблемою, сприятиме більш глибокому розумінню комунікативної природи права та оптимізації багаторівневих зв'язків національної правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій.

У дослідженні природи, змісту, особливостей комунікативних зв'язків правової системи істотну роль відіграють здобутки зарубіжних і вітчизняних учених, накопичені у межах загальної теорії комунікації, насамперед, Д. Бьолера, В. Гьосле, Г. Йонаса, В. Кульмана, А. Макінтайра, А. Піппера, Д. Пітерса, Дж. Роулза, Р. Рорті, П. Ульріха, К. Ясперса та ін.; у межах філософсько-правових, соціологічних, психологічних, культурологічних досліджень комунікації, зокрема В. Бачиніна, Є. Бистрицького, С. Борисньова, А. Брудного, Л. Буєвої, Є. Вартанової, Є. Галяшиної, В. Грищенко, В. Іванова, А. Козловського, М. Костицького, С. Кримського, С. Максимова, В. Моїсєєва, В. Павловського, А. Садохіна, В. Табачковського та ін. Особливу цінність мають роботи тих учених, які присвятили свої праці окремим аспектам комунікативної концепції права, зокрема, К. О. Апеля⁶⁷³, М. Антонова, В. Бергмана, Ю. Хабермаса⁶⁷⁴, В. Кравеца⁶⁷⁵, Н. Лумана, М. Меккель⁶⁷⁶, Д. Нелкена, І. Бачило, Ю. Оборотова, А. Полякова⁶⁷⁷, П. Рабіновича, Марка ван Хоека, І. Честнова⁶⁷⁸, А. Токарської⁶⁷⁹ та ін.

673 Апель К. О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / К. О. Апель // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія : навч. посіб. – К. : Ваклер, 1996. – С. 360–421; Апель К. О. Дискурсивна етика: політика і право / К. О. Апель ; пер. з нім. – К. : Український філософський фонд, 1999. – 74 с.

674 Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас // М. А. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 237 – 324; Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / Ю. Габермас // М. А. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 325 – 354; Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.

675 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – №5. – С. 8 – 26.

676 Meckel M. Kulturelle Konfrontation Oder kommunikative Konvergenz in der Weltgesellschaft? Kommunikation im Zeitalter der Globalisierung / M. Meckel // Rechtstheorie. 1998. – No.29. – S. 430 f.

677 Поляков А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход / А. В. Поляков. Е. В. Тимошина. – СПб, 2008. – 682 с.; Поляков А. В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход. – Курс лекций. 2-е изд., дополненное. СПб., 2003. – С. 108 – 178.

678 Честнов И. Л. Диалогичность правовой реальности [Электронный ресурс] / И. Л. Честнов. – Режим доступа: Chestnov.doc

679 Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Токарська Антоніна Семенівна. – Львів. – 2008. – 515 с.

Попри певні відмінності у розумінні особливостей правової комунікації прихильники комунікативної теорії права поділяють думку, що право є засобом розв'язання конфліктних ситуацій, тобто природа права – комунікативно-договірна. Правова комунікація – це правова взаємодія між суб'єктами, що виникає на основі інтерпретації правових текстів, які надають певним суб'єктам взаємоузгоджених прав і обов'язків. Комунікативна природа права проявляється в його спрямованості на забезпечення взаємодії й взаєморозуміння між людьми, досягнення збалансованості особистого й надособистого (соціального) начал у людському спілкуванні.

Комунікаційний правовий простір забезпечує зв'язки між суб'єктами права, накопичення й передачу соціально-правового досвіду, його збагачення, організацію правової діяльності, трансляцію правової культури тощо. Комунікативна природа права проявляється в сучасних суспільствах – у розв'язанні та згладжуванні конфліктів між соціальними шарами суспільства, релігійними конфесіями, національно-етнічними групами. Забезпечуючи розв'язання суперечностей, правова комунікація в правовій державі ґрунтується на положенні, що індивід є «мірилом» усіх цінностей, центральною постаттю громадянського суспільства, яка враховує загальносуспільні інтереси й одночасно впливає на них, формулюючи та відстоюючи у певних правових межах свої цінності та інтереси.

Аналіз свідчить, що впродовж останніх років комунікативний аспект права все частіше привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених у контексті комунікативної природи права, концепцій праворозуміння, взаємодії правових систем тощо. Так, 24 листопада 2011 р. та 17 – 18 липня 2012 р. в Інституті держави і права РАН (Росія) відбулися міжнародні конференції «Правова комунікація і сучасна держава» та «Правова комунікація й диференціація права в правових системах» відповідно. Предметом наукових дискусій учасників конференції стали теоретичні й практичні питання правової комунікації, зокрема нормативність і апорії правової комунікації, соціальні умови правової комунікації, правова комунікація у правових системах, правова комунікація в теорії права тощо. Спільною тезою для учасників конференцій стало визнання необхідності врахування комунікативної природи права в його теоретичній інтерпретації на загальнопонятійному рівні та при розв'язанні конкретних проблем правотворчості й правозастосування.

Водночас, як слушно зазначає А. Токарська, «теорія комунікації є об'єктом уваги як теоретиків, так і практиків. Однак її вияв є дещо однобічним: це переважно спостерігається у сферах дослідження комунікативної лінгвістики та філософії універсальної комунікації»⁶⁸⁰. Окрім того, учений звертає увагу на те, що істотною прогалиною у розгляданій царині досліджень залишається «аналіз специфіки, кардинальних проблем, правового регулювання та шляхів удосконалення комунікації у сфері правовідносин і діяльності органів правопорядку, у т. ч. за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій, системи Інтернет та інших засобів масової комунікації»⁶⁸¹.

680 Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації / А. С. Токарська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fmpp/2011_1/tokarska.htm

681 Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Токарська Антоніна Семенівна. – Львів. – 2008. – 515 с.

Певною мірою зазначена прогалина усунена науковими дослідженнями останніх років, присвячених комунікаційним та інформаційним процесам у сфері правовідносин і діяльності органів правопорядку, порядку їх висвітлення, зокрема у роботах таких учених як Ю. Битяк, О. Данильян, О. Дзьобань, В. Колісник, М. Максимов, А. Онупрієнко, Т. Слінько, З. Чуйко та ін.

Подальший аналіз комунікативних зв'язків потребує уточнення поняття «правова комунікація» та основних положень теорії правової комунікації, які сформулюють теоретичне підґрунтя дослідження глобалізаційних трансформацій комунікативних та інтегральних зв'язків національної правової системи.

У науках про суспільство (насамперед, соціальній філософії, соціології, культурології та ін.) загально визнано, що комунікація є базисною умовою існування суспільства. Комунікація є структурним узгодженням окремих індивідів, яка спричиняє координовану поведінку. Роль координатора такої поведінки виконують правові акти (правова комунікація). Передача певного правового досвіду, певної правової інформації є атрибутом комунікативних процесів у праві. У структурно-функціональному аспекті правова комунікація відрізняється від інших видів нормативної комунікації насамперед тим, що вона відбувається через відсилання до вже чинних правових норм. Тим самим вона приводить до зафіксованої соціально встановленої правової практики, що характеризується нормативною обов'язковістю. До того ж, «комунікація працює також на виробництво (а це завжди означає – і на відтворення) правових рішень у рамках самореферентної соціальної системи директив і норм, що самодиференціюється через всі нові директиви й норми в рамках комунікації, що приєднується (Anschlusskommunikation)»⁶⁸².

У юридичній літературі даються різні визначення поняття «правова комунікація». Так, на думку М. Козюка, «правову комунікацію можна визначити як специфічний вид соціального спілкування й взаємодії в процесі якого відбувається систематичне поширення (передача) інформації про правила поведінки (норми), що забезпечуються примусовою силою органів державної влади, з метою упорядкування (регулювання) поведінки суб'єктів права»⁶⁸³. А. Токарська вважає, що у «загальному розумінні комунікація у праві – це ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових/неправомірних дій процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги і консенсусу, насамперед, у структурі правового регулювання, підпорядкованого збалансуванню усіх інших елементів та рівнів суспільного буття. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі максимального забезпечення прав і свобод усіх суб'єктів»⁶⁸⁴.

На думку А. Полякова, комунікація має місце не тоді, коли здійснюються відбір, передача й розуміння правової інформації (подібні операції розглядаються як початок комунікації), а тоді, коли адресати цієї інформації стають дієвими суб'єктами, що реалізують свої права й обов'язки. «Правова комунікація з цього погляду становить процес взаємодії, що здійснюється індивідами на основі правових текстів, що отримує

682 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – №5. – С. 8 – 26.

683 Козюк М. Н. Правовое пространство и правовые коммуникации / М. Н. Козюк. – Новая правовая мысль. – 2002. – № 1. – С. 21 – 26.

684 Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації / А. С. Токарська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fmpp/2011_1/tokarska.htm.

інтерпретацію, інституціоналізацію, соціальну легітимацію та суб'єктів, які «народжують» через взаємодію, правові норми»⁶⁸⁵. Нормативність розглядається А. Поляковим як сутнісна ознака правової комунікації й означає, що така комунікація завжди пов'язує носіїв суб'єктивних прав і правових обов'язків із правовими нормами, що впливають із правових текстів. Право є там, де є емерджентія від поєднання «суб'єктивного» розуміння змісту правового тексту і його «об'єктивної» значимості. Причому правовий текст – це не текст, що описує будь-що, а текст, що легітимно визначає для певних суб'єктів-адресатів їхні поведінкові можливості.

Право в такому комунікативному ракурсі, на думку А. Полякова, є цілісним, синтетичним, інтегральним, процесуальним, соціальним явищем, що розвивається і включає в себе розум, цінності, нормативність, текстуальність. Таким чином, комунікація веде від тексту через його легітимацію до дії. Вона включає інформаційний і поведінковий аспекти як свого роду «причину» і «наслідок». Комунікація є операційно закінченим циклом і цілісністю, що породжує іншу комунікативну цілісність. У результаті комунікація постає не як факт-річ, а як процес-подія. Учений наголошує: якщо соціальне репрезентується через тексти як пов'язані знакові системи, то це традиційно припускає наявність суб'єктів, здатних розуміти зміст і цінність таких текстів (інтерпретувати їх) і взаємодіяти на основі отриманої інформації. Це є, на думку А. Полякова, комунікацією в її експліцитному прояві. Саме комунікація поєднує тексти, їхнє ідеальне й ціннісне значення і поведінку суб'єктів⁶⁸⁶. Результат правової комунікації – «сплав», поєднання об'єктивного і суб'єктивного (суб'єктного), відтворення їхньої ейдетичної цілісності як єдності (але не тотожності) реалізованих на практиці прав і обов'язків суб'єктів і відповідних їм правових текстів.

Згідно з комунікативною теорією права, пропонованою В. Кравицем, право тлумачиться як «динамічна-функціональна, всепроникна, соціально встановлена мережа сукупних комунікацій і юридичних дій. Така мережа у своїй повноті й утворює правову систему. Всі комунікації і юридичні дії, які мають місце в певній сфері діяльності, виникають на основі попередніх комунікацій і юридичних дій, ведуть (шляхом свого роду раціональності, яка приєднує (*Anschlussrationalitat*)) до постійно поновлюваного виробництва й відтворення правової системи»⁶⁸⁷.

У сучасній юридичній літературі, поряд із поняттям «правова комунікація» для позначення множинності правових контактів, досить часто використовується й поняття «правові комунікації» як процес осмисленого сприйняття, засвоєння й інтерпретації правової інформації взаємодіючими в правовій сфері суб'єктами та як процес установлення усвідомлених правових контактів між відправниками (комунікаторами) і одержувачами (реципієнтами) правової інформації. Звідси випливає, що, по-перше, не будь-яка правова інформація є засобом встановлення правових контактів; по-друге, правова інформація є лише передумовою, а не фактором (мотивом) реалізації суб'єктом прав і обов'язків.

685 Антонов М. Б. Правовая коммуникация и современное государство / М. Б. Антонов, А. Б. Поляков // Правоведение. – 2011. – №6. – С. 217 – 218.

686 Антонов М. Б. Правовая коммуникация и современное государство / М. Б. Антонов, А. Б. Поляков // Правоведение. 2011. – № 6. – С. 217 – 218.

687 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 18.

Проаналізувавши різні підходи вчених щодо розуміння правової комунікації, можна стверджувати, що більшість із них визначає її як складний процес правової взаємодії суб'єктів, спрямований на досягнення комунікативної рівноваги у структурі правового регулювання та, водночас, ускладнений проблемними інтерпретаціями значень правових текстів і дій. Правова комунікація забезпечує розв'язання спірних взаємин на основі узгодження правових інтересів. Проблематика правової комунікації спричинена онтологічними, гносеологічними, герменевтичними, аксіологічними чинниками й носить комплексний характер.

Подальший аналіз потребує уточнення поняття й змісту «комунікативна підсистема». Так, на думку О. Скакун, «комунікативна підсистема відображає закономірності взаємовідносин між взаємодіючими і взаємозумовленими підсистемами, що відсутні у них в ізольованому стані: (1) інтегральні (підсумовуючі) зв'язки між інституційною, регулятивною, ідеологічною, функціональною правовими підсистемами; (2) зв'язки правової системи в цілому з політичною, економічною й іншими системами суспільства – системами звичаїв, норів, традицій; (3) зв'язки з міждержавними регіонально-континентальними правовими системами (у Європі – ЄС, РЄ). Саме внутрішньосистемні зв'язки і відносини на національному і міжнародному рівнях перетворюють сукупність елементів у систему, що має властивості єдності та цілісності. Результатом дії комунікативної підсистеми є законність і правопорядок»⁶⁸⁸.

Близькою є і позиція В. Кравиця, на думку якого «поняття нормативної комунікації розкриває в ракурсі державно-організованого права й з погляду емпіричного спостереження всю цілісну сферу правової комунікації, а саме: 1) на рівні національного (державного) права; 2) на рівні Європейського співтовариства й права Європейського Союзу; 3) на рівні міжнародного приватного й публічного права. Таке поняття права містить у собі сукупність директив і норм, які в правових системах сучасних суспільств проявляють себе як самореферентні, такі, що утворюються в результаті постійного самознаходження існуючих правових систем, тобто відсилання, що робиться цими системами, на свої власні конституції, чинне законодавство тощо»⁶⁸⁹. Поняття правової комунікації поширюється також на всі (у тому числі неформальні) форми правової поведінки й усі форми нормативного покладання відповідальності, відомі в сучасному цивільному, кримінальному й публічному праві. Це поняття поширюється не тільки на державне або похідне від держави право, але й на інші форми соціального права.

Взявши за основу структуру комунікативної підсистеми національної правової системи, спробуємо дослідити зміну інформаційно-комунікативних зв'язків у контексті глобалізаційних трансформацій, чи навпаки, спростувати вплив глобалізаційних процесів на комунікативну підсистему.

Аналіз наукової літератури, присвяченої національній правовій системі засвідчив, що проблематика комунікативної підсистеми права у сучасній юридичній науці загалом, і в контексті глобалізаційних трансформацій, зокрема, є недостатньо дослідженою. Лише окремі аспекти впливу глобалізації на інформаційно-

688 Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2006. – С. 300 – 301.

689 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 16.

комунікативні зв'язки стали предметом уваги вчених. Так, на думку А. Токарської, «глобалізація суспільних відносин та динамізм сучасного суспільно-політичного життя спричиняють почастищення критичних періодів у сфері його правового регулювання. Адже чим складнішими та масштабнішими є зміни в організації та ціннісних орієнтирах суспільства, тим гострішою є невідповідність між мобільним соціально-онтологічним контекстом та консервативними за своєю природою механізмами його правової регуляції»⁶⁹⁰.

Поряд із збільшенням кількості критичних періодів у сфері правового регулювання суспільних відносин в умовах глобалізації, на яких акцентує увагу А. Токарська, уваги заслуговує й теза, що «спрямованість правової комунікації не може визначатися певними абсолютними (сталими та універсальними) орієнтирами. Останні мають культурно-релевантний характер і змінюються разом із трансформаціями суспільно-правової дійсності, будучи залежними від психолінгвоментальних реалій, комунікативних проблем, міри складності й масовості цієї діяльності тощо»⁶⁹¹. Взнявши до уваги зазначену тезу та враховуючи те, що глобалізація та інтеграція є визначальними чинниками трансформації, цілком закономірно, що спрямованість правової комунікації на цьому етапі розвитку національної правової системи визначається новими цінностями й орієнтирами, породженими глобалізаційними трансформаціями.

Власне бачення правової системи в контексті комунікативної теорії та із врахуванням процесу глобалізації пропонує В. Кравіц. На його думку правова система набуває нормативної соціальної ідентичності у результаті самогенерувальних нормативно-правових дій. Тут право постає як функціональна система, як органічна частина соціальної комунікації (обміну інформацією між членами суспільства). Поряд із цим поділом, має місце також поділ вторинний, який полягає в ранжируванні організаційних соціальних структур, кожна з яких перебуває в кореляції з відповідними соціальними системами. Прикладом такого розподілу є державно організована система права, яка корелює з відповідним суспільством і утворює свою єдність через протиставлення іншим системам права. У цьому аспекті право є організаційною єдністю, що оформляє, регламентує, унормовує соціальні процеси обміну інформацією. Ці дві системи права у своїй єдності утворюють те, що в реальній соціальній практиці ми сприймаємо як право. При цьому вторинна система організаційного права доповнює дію первинної (функціональної) системи й не може діяти без неї. Поряд із цими двома системами, В. Кравіц вказує на існування третьої, глобальної системи права, що виконує функцію обґрунтування юридичної дійсності окремих (державних та інших) правових порядків⁶⁹².

Пропонований В. Кравіцем підхід має спільні риси із концепцією Г. Кельзена. Водночас, на відміну від неї, учений розглядає глобальне правове співтовариство не як гіпотетичне обґрунтування юридичної дійсності правових норм, а як вищий «згусток» правової комунікації, за рахунок чого на цьому рівні акумулюються й узагальнюються

690 Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації / А. С. Токарська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fmpp/2011_1/tokarska.htm.

691 Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. С. Токарська. – К., 2008. – С. 26 – 27.

692 Антонов М. Б. Правовая коммуникация и современное государство / М. Б. Антонов, А. Б. Поляков // Правоведение. – 2011. – №6. – С. 214 – 220.

окремі частини, роз'єднані занаціональними правовими культурами і системами потоків інформації. Саме в цьому аспекті німецький правознавець намагається пояснити процеси глобалізації в сучасному праві.

На дещо інший аспект впливу глобалізації на комунікативні зв'язки звертає увагу В. Бергман, а саме – зумовленість юридичної діяльності та професії юриста процесами глобалізації. На його думку, образ сучасного юриста все більше втрачає національну специфіку. Компаративні переваги в «глобальному селі» будуть мати ті юристи, які, крім традиційних юридичних знань і навичок, захочуть і зможуть набути додаткових знань і навичок, наприклад, у сфері логістики або альтернативних технологій виробництва енергії, або ресайклінгу промислових і побутових відходів. Саме ці сфери зараз відкриті для юридизації, але до них простежується досить незначний інтерес із боку національних систем юридичної освіти⁶⁹³.

Отже, трансформація комунікативної підсистеми національної правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій загалом, особливості й тенденції розвитку комунікативних зв'язків, форми й засоби правової комунікації, проблеми й пріоритети формування комунікативних зв'язків у вітчизняній юридичній науці потребують системного комплексного підходу.

Грунтуючись на основних положеннях теорії правової комунікації та здійснюючи неупереджений і всебічний аналіз правової практики, спробуємо виявити й обґрунтувати напрями трансформації комунікативних зв'язків правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій. Перш ніж їх окреслити, слід наголосити, що трансформації комунікативних зв'язків національної правової системи спричинені як змістовними трансформаціями статичного складника правової системи в умовах глобалізації – інституційній, нормативній, ідеологічній (про які йшлося у попередніх розділах), так і власне появою нових форм, засобів комунікації в умовах формування глобального правового й інформаційного простору.

Процеси глобалізації та інформатизації загалом, правової глобалізації зокрема, істотно розширюють комунікативний правовий простір суб'єктів права, спричиняють їхній вихід за межі правового простору країни та залучення до глобального комунікативного правового простору чи «світового комунікативного суспільства»⁶⁹⁴ (у тлумаченні М. Меккель).

Розширення комунікативного правового простору суб'єктів праваспричинене тим, що взаємозв'язки, взаємодія, комунікація є атрибутами глобалізації. Щодо цього глобалізація, за Хабермасом, — це, звичайно, «розширення й інтенсифікація комунікаційних зв'язків»⁶⁹⁵, пов'язаних із системами й мережами комунікації.

Розширення мереж правової комунікації та ускладнений характер комунікативного простору позначається на правовій свідомості, правовій культурі й поведінці суб'єктів права, призводить до фрагментації чи то й втрати культурно-правової ідентифікації, спричиняє фактично й формально вихід за певні межі шляхом

693 Варламова Н. В. Вторая германо-российская конференция «правовая коммуникация и дифференциация права в правовых системах» / Н. В. Варламова // Государство и право. – 2013. – № 7. – С. 111 – 118.

694 Meckel M. Kulturelle Konfrontation Oder kommunikative Konvergenz in der Weltgesellschaft? Kommunikation im Zeitalter der Globalisierung / M. Meckel // Rechtstheorie. 1998. – No. 29. – S. 429 f., 430 f.

695 Хабермас Ю. Европейское национальное государство : его достижения и пределы : о прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и национализм / Б. Андерсен, О. Бауэр, М. Хрох и др. ; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М. : Праксис, 2002. – С. 377.

використання нормативних і ненормативних засобів орієнтації людської поведінки. Розгортання нових типів комунікації неминуче видозмінює поведінку людей, яка визначається суперечливим комплексом чинників, домінуютьне місце серед яких мають вольові, когнітивні й нормативні установки, основні коди культури, «керуючи її мовою, її схемами сприйняття, її обмінами, її формами вираження й відтворення, її цінностями, ієрархією її практик»⁶⁹⁶. І якщо, незважаючи на деяку суперечливість, спостерігається певна спрямованість прояви деяких макроекономічних і політичних тенденцій глобалізації, то в мікросоціальному відношенні зараз досить складно спрогнозувати всі наслідки впливу нового інформаційно-комунікативного середовища на правову систему.

Водночас навіть за таких умов і наслідків, формування глобального інформаційно-комунікативного простору є можливим і дійсним, а «у сучасному інформаційно-комунікативному суспільстві за умови позитивності всього права правовий порядок виявляється можливим не тільки теоретично, але й практично. Принаймні частково такий порядок уже втілений у дійсності й спрямовує свої дії на громадян і громадянок різних націй. Цей порядок інтегрований у світправа, а глобальне і локальне виявляються нормативно-інституційні пов'язаними між собою, за рахунок чого виникають зовсім нові життєві основи»⁶⁹⁷. Цей специфічний зв'язок нормативно-інституційних механізмів глобалізації й локалізації права, що протікає одночасно з нею, у теоретико-правовій і соціологічній перспективах був охарактеризований В. Кравцем як «глобалізація (Glokalisierung) правової комунікації»⁶⁹⁸.

Формування глобального інформаційно-комунікативного простору, поява нових комунікативних можливостей суб'єктів права актуалізує таку групу прав, як інформаційні та проблеми, пов'язані з їхнього реалізацією, захистом, гарантіями. Як зазначає А. Поляков, «поступово вони трансформуються в ідею фундаментального «права на комунікацію», яка починає все більше й більше притягувати до себе увагу вчених, юристів-міжнародників і політиків»⁶⁹⁹. На думку А. Токарської, перехід ««монологічної» системи організації відносин між владою та суспільством до «діалогічної» (у межах якої встановлюються канали двостороннього зв'язку владних структур з населенням), що дозволяє здійснити перехід від «інструментальної» до «комунікативної» моделі прийняття державно-правових рішень»⁷⁰⁰.

У поглибленні й оптимізації комунікативних зв'язків правової системи важливу роль відіграє включення інститутів державної влади до структури громадянського суспільства й зміцнення взаємодії їх з усіма іншими його інституціями, тобто оптимізація комунікативних зв'язків між людиною і правовими інститутами, державою загалом. Динаміка сучасного українського суспільства все більшою мірою конститується як комунікативна самоорганізація, визначальним складником якого є

696 Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр. В. И. Визгина, Н. С. Автономовой. – вступит. ст. Н. С. Автономовой. – СПб. – Acad., 1994. – С. 37.

697 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – №5. – С. 11.

698 Krawietz W. Globalisierung der Rechtskommunikation? Zum Globalisierungsdiskurs in der modernen Rechts und Gesellschaftstheorie / W. Krawietz // Rechtstheorie. 2004. – No. 35. – S. XVII – XXI.

699 Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб., 2004. – С. 593.

700 Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. С. Токарська. – К., 2008. – 36 с.

правова комунікація. Саме тому забезпечення участі громадськості у формуванні і реалізації правової політики, її вплив на всіх етапах прийняття «державних» рішень, активний доступ до повної, об'єктивної, достовірної інформації, якою володіють органи влади, стають визначальними критеріями у формуванні комунікативно-інформаційних та інтегративних зв'язків у національній правовій системі. Комунікативна правова самоорганізація уможливить не лише переосмислення, а й переформатування відносин державних інститутів, зробить їх дійсно громадянськими, соціальними, демократичними. Отже, зрештою, трансформація комунікативної підсистеми на семантичному рівні пов'язана із зростанням впливу інститутів громадянського суспільства на правову систему.

Важливим чинником трансформації комунікативних зв'язків правової системи є активізація міжнародної діяльності України, міжнародне співробітництво, входження до низки міжнародних правових інститутів та проголошений курс на євроінтеграцію. Зазначене, по-перше, формує нові зв'язки національної правової системи, по-друге, сприяє утвердженню й поширенню світових та європейських стандартів правової комунікації, насамперед, суб'єктів правової діяльності, правозастосування; по-третє, посилює роль і значення міжнародно-правових гарантій реалізації права громадян на інформацію та на доступ до інформації, визначених нормами міжнародного права. У контексті комплексного впливу міжнародного права на національне, принципи і норми міжнародного права закладають основи певного порядку у сфері використання засобів масової інформації, сприяють налагодженню активізації міжнародного обміну інформацією⁷⁰¹. Адже співробітництво та довіра у сфері інформації передбачають право поширювати ідеї та інформацію незалежно від державних кордонів, тобто міжнародні угоди забезпечують недопущення обмеження потоку інформації як усередину країни, так і за її межі⁷⁰².

Формування комунікативних зв'язків у національній правовій системі тісно пов'язано з інформатизацією (в широкому розумінні) всієї правової системи. Глобалізація, інтеграція та стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій зумовлюють трансформацію комунікативної підсистеми національної правової системи на всіх рівнях – семантичному, технічному й інфлуентальному (англ. influence – вплив).

Трансформація на семантичному рівні пов'язана з утвердженням нових форм комунікації, форм взаємодії між владою і громадянами, переходом від монологічної до діалогічної форми їхньої взаємодії. Прикладом зазначеного може слугувати поява електронного урядування, яке передбачає впровадження й підвищення відкритості та прозорості діяльності органів державного управління й органів місцевого самоврядування, економію часу та матеріальних ресурсів, підвищення якості надання адміністративних послуг споживачам тощо. Законом «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки»⁷⁰³ встановлено, що одним

701 Колосов Ю. М. Международноправовые основы сотрудничества государств по решению глобальных проблем / Ю. М. Колосов // Дипломатические вести. – 1982. – С. 158.

702 Див. : Рихтер А. Г. Свобода массовой информации в постсоветском пространстве / А. Г. Рихтер. – М. : ВК, 2007. – С. 181.

703 Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки Закон України від 09.01.2007 № 537V [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – Ст. 102. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/53716#n14>.

з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб дати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх ІКТ в усі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається одним із пріоритетних напрямів державної політики. У якості основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні визначено: прискорення розробки та впровадження новітніх конкурентоспроможних ІКТ в усі сфери суспільного життя, використання ІКТ для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами; досягнення ефективної участі всіх регіонів у процесах становлення інформаційного суспільства шляхом децентралізації та підтримки регіональних і місцевих ініціатив; захист інформаційних прав громадян, насамперед, щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів та мінімізації ризику «інформаційної нерівності»; вдосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин; покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх ІКТ.

Зазначена тенденція розширює інформаційно-комунікативний простір, відповідні зв'язки і притаманна не лише національній правовій системі (її комунікативній підсистемі), а й іншим правовим системам. Водночас, міра її прояву є різною і залежить від багатьох чинників, насамперед, відкритого чи закритого характеру правової системи.

Особливе місце серед міжнародних документів щодо розвитку інформаційних відносин та інформаційних прав людини займає Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства⁷⁰⁴. У хартії зазначається, що кожному і будь-де має бути забезпечена можливість участі та глобального доступу у процесі будівництва Глобального інформаційного суспільства. Зазначені положення також закріплені в ст.5 Закону України «Про інформацію», де сказано: «Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів», і в ст. 3 де «основними напрямками інформаційної політики є забезпечення доступу кожного до інформації, забезпечення рівних можливостей...»⁷⁰⁵.

Наступним важливим кроком у розвитку інформаційних правовідносин став Меморандум про взаєморозуміння між Генеральним Директором з питань Інформаційного суспільства Європейської Комісії та Державним комітетом зв'язку та інформатизації України щодо розвитку Інформаційного суспільства від 14 вересня

704 Шевчук О. Б. E-Ukraine. Інформаційне суспільство в Україні. Бути чи не бути / О. Б. Шевчук, О. П. Голобуцький. – К., Атлант UMS, 2001. – С. 85 – 93.

705 Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

2000 року⁷⁰⁶. На основі цього документа, а також статей 30, 51, 66 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС 1998 р., Спільної стратегії ЄС щодо України, ухваленої Гельсінським Самітом ЄС у грудні 1999 р., Національної програми інформатизації України та інших міжнародних документів сторони дійшли таких висновків: визнати важливість Інформаційного суспільства, що передбачає розвиток такого регулятивного середовища; поліпшити співробітництво у галузі стратегії, співробітництво у розробці спільного законодавства Інформаційного суспільства; розвивати програму e-Ukraine («Електронна Україна»), стимулювати розвиток послуг Інформаційного суспільства в Україні.

Отже, формування інформаційного суспільства в Україні сприяє розвитку правового комунікативного простору, оптимізації інформаційно-комунікативних зв'язків між різними суб'єктами на різних рівнях. Водночас правова комунікація й комунікативна функція в багатьох випадках характеризуються однобічністю напрямку інформації та асиметричністю сторін, які передають і приймають інформацію. Як слушно зазначає М. Баумова, «у переважній більшості випадків у якості комунікатора виступає законодавець або інший державний орган, що має певні владні повноваження стосовно громадянина – реципієнта. Цим каналом іде однобічна передача інформації «держава – індивід». Саме тому слушною є пропозиція науковців щодо необхідності й нагальності розвитку «двостороннього зв'язку, за яким громадянин міг би виявити активність, подати юридично значимий інформаційний сигнал про свої переваги»⁷⁰⁷. Слід визнати, що оптимізація інформаційно-комунікативних зв'язків у національній системі права передбачає перехід від монологу влади до діалогу влади й суспільства. «Мірою набуття комунікативними засобами та формами масового характеру, традиційна «монологічна» система організації відносин між владою та суспільством заміщується «діалогічною», що передбачає двосторонній зв'язок влади з населенням і дозволяє здійснити перехід від вищезгаданої «інструментальної» до «комунікативної» моделі прийняття політико-правових рішень»⁷⁰⁸.

Важливими кроками в удосконаленні й розширенні можливостей правової комунікації, участі громадян і організацій у законотворчості й керуванні державними справами стала розробка і впровадження системи «електронного законодавства», електронізація діяльності нотаріату, судів, органів державного управління й місцевого самоврядування, створення системи «електронного уряду»⁷⁰⁹, «електронного парламенту».

Попри відсутність однозначності у визначенні «електронний уряд»⁷¹⁰, сучасні вчені наголошують, що замість «електронного уряду» мова повинна йти про

706 Шевчук О. Б. E-Ukraine. Інформаційне суспільство в Україні. Бути чи не бути / О. Б. Шевчук, О. П. Голобуцький. – К., Атлант UMS, 2001. – С. 94 – 95.

707 Баумова М. Г. Коммуникативная функция правовой культуры [Электронный ресурс] / М. Г. Баумова // Проблемы государства, права, культуры и образования в современном мире : материалы II-й международной научно-практической интернет-конференции. – Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного университета им. П. Г. Демидова), 2005. – Режим доступа: jurfac@uniyar.ac.ru.

708 Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Токарська Антоніна Семенівна. – Львів. – 2008. – С. 33.

709 Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – С. 150 – 151.

710 Див. : Голобуцький О. П. Електронний уряд. / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. – К. : Атлант UMS, 2002. – 173 с. ; Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О. А. Баранов,

«електронну державу», «електронний державний апарат», електронну інфраструктуру держави, державу інформаційного суспільства? державну мережеву інформаційну інфраструктуру, як інформаційно-комунікаційну систему, що забезпечує оптимальне, з погляду суспільства, функціонування всіх гілок і рівнів державної влади⁷¹¹, чи «електронне урядування». Під «електронним урядуванням», на думку В. Єганова, слід розуміти «спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій»⁷¹².

Цілями впровадження е-урядування в Україні є розвиток електронної демократії задля досягнення європейських стандартів якості електронних державних послуг, підвищення якості адміністративних та управлінських процесів, підвищення і забезпечення якості та доступності державних послуг для людини і громадянина, контролю за результативністю діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; забезпечення відкритості й прозорості влади для людини та громадянина, громадських організацій, бізнесу, і водночас, належного рівня інформаційної безпеки; надання можливості безпосередньої участі людини і громадянина та інститутів громадянського суспільства у процесах підготовки та експертизи проектів рішень, які приймаються на всіх рівнях державного управління. У контексті зазначеного, особливої уваги заслуговує Закон України «Про доступ до судових рішень»⁷¹³, який дійсно сприяє реалізації права громадян на доступ до інформації. Цей Закон є суттєвим кроком у процесі вдосконалення законодавства у сфері забезпечення доступу громадян до інформації, відповідає міжнародним стандартам, логічно побудований та значно полегшує процедуру доступу до судових рішень завдяки створенню Єдиного державного реєстру судових рішень⁷¹⁴.

Поряд із окремими позитивними кроками у напрямі впровадження електронної держави в Україні, вітчизняна практика свідчить, що існують істотні проблеми й недоліки у її функціонуванні в Україні. Йдеться про відомчий підхід до створення електронних інформаційних ресурсів, значне дублювання інформації, відсутність єдиних стандартів та несумісність ресурсів, складність доступу, обмеження обсягу

І. Б. Жиляєв, М. С. Демкова, І. Г. Малюкова ; за ред. І. Г. Малюкової. – К. : ТОВ «Поліграфі Плюс», 2007. – 254 с.; Демкова М. Електронне урядування – запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. – 2007. – № 3 (57). – С. 124 – 126; Дубов Д. В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування / Д. В. Дубов // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 7. – С. 34 – 38; Дубов Д. В. Основи електронного урядування : навч. посіб. / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.; Юлдашев О. Електронне урядування: проблеми та перспективи / О. Юлдашев // Персонал. – К. : МАУП, 2007. – № 10. – С. 42 – 46.

711 Коліушко І. Б. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління / І. Б. Коліушко, М. С. Демкова // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К. : Бібліотека інформ. суспільства, 2004. – С. 140.

712 Єганов В. В. Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Єганов. – Режим доступу: // <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/db/20122/doc/1/05.pdf>.

713 Про доступ до судових рішень. Закон України від 22.12.2005 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – N 15. – Ст. 128.

714 Нестеренко О. В. Огляд змін до законодавства в сфері регулювання діяльності засобів масової інформації та свободи інформації в Україні у 2005 р. / О. В. Нестеренко // Свобода висловлювань та приватність. – 2005. – № 4. – С. 39.

інформації, яка йде від державних органів; певна її частина у тому разі, коли вона є «незручною», а її розповсюдження є не вигідним приховується тощо. Окрім того, частина проблем і недоліків спричинена «слабкими місцями самої системи»⁷¹⁵, зокрема: слабкою захищеністю від нового класу соціальних злочинів, що ґрунтуються на використанні сучасних інформаційних технологій (махінації з електронними грошима, комп'ютерне хуліганство тощо); втручання в приватне життя та можливість здійснювати електронний контроль у життєдіяльності; можливість використання нових інформаційних технологій з політичною метою; використання в якості інформаційної зброї для впливу на психіку та свідомість людей. Загалом, проблеми, що перешкоджають упровадженню елементів електронного урядування у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, носять комплексний міжвідомчий характер і не можуть бути вирішені на рівні окремих органів влади.

Таким чином, остаточною реалізацією ідеї електронного урядування, незважаючи на багатоманітність теоретичних і прикладних розробок, останні досягнення в галузі телекомунікаційного обладнання та комп'ютерних технологій, є неналежною, а в поєднанні з проблемами порушення принципу прозорості діяльності органів влади, недостатнім розумінням призначення і функцій влади у суспільстві, основоположних принципів взаємовідносин між чиновниками та громадянами формується вкрай незадовільна ситуація, яка приховує загрози порушення комунікативних зв'язків у національній правовій системі на різних рівнях. Безумовно, перехід від декларування до втілення електронного урядування в якості пріоритетного у діяльності держави, правових інститутів у повному обсязі потребує певного часу і значних зусиль, наполегливої роботи з підготовки перепідготовки державних службовців, які будуть безпосередньо здійснювати відповідні функціональні обов'язки.

Розробка і формальне затвердження програми «Електронна Україна»⁷¹⁶, після її обговорення на фахових конференціях, «круглих столах», засіданнях відповідної робочої групи стала чинником поліпшення взаємин з Євросоюзом і його офіційними структурами, хоча повною мірою її ресурси не були використані й очікування не справдились.

Сучасні науковці, досліджуючи участь України у європейських інтеграційних процесах, іманентно пов'язаних із прискореною інформатизацією, розширенням інформаційно-комунікативних каналів і мереж, зокрема І. Арістова, К. Беляков, О. Григор, М. Мельник, І. Огірко, Г. Почепцов, І. Радзівський, О. Шевчук, С. Чукут та ін., звертають увагу на істотні проблеми у цьому напрямі, наголошують на необхідності системної роботи, активізації діалогу Україна ЄС як у рамках двосторонніх зустрічей експертів на різних рівнях, так і в рамках міжнародних заходів.

Враховуючи те, що Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» не став стратегією розвитку інформаційного суспільства, сучасні вчені серед низки пропозицій і заходів у цьому напрямі слушно пропонують розробити і впровадити стратегію розвитку інформаційного суспільства, формування національної системи індикаторів розвитку

715 Див.: Дубов Д. В. Основи електронного урядування : навч. посіб. / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.

716 Про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005 – 2012 роки [Електронний ресурс] : проект закону України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JD46E00A.html.

інформаційного суспільства, методики оцінки ефективності реалізації цієї стратегії та її подальше трансформування у відповідні програмні, планові й бюджетні документи. Окрім того, з метою підвищення ефективності співпраці України з країнами ЄС у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за напрямом «Розбудова інформаційного суспільства» необхідно узгодити питання стосовно адаптації українського законодавства та нормативно-технічної бази до вимог Директиви № 2000/31/ЄС від 08.06.2000 р. про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної торгівлі на внутрішньому ринку. Для цього необхідно виконати комплекс робіт, серед яких основними є: розроблення та прийняття низки необхідних для електронного цифрового підпису стандартів та регламентів; внесення змін до існуючих законодавчих та нормативно-правових актів (Цивільний кодекс України, Господарський кодекс); прийняття нових законодавчих та нормативно-правових актів (Закони «Про електронну торгівлю»; напрацювання процедур розв'язання спорів за участю електронного документа та прийняття доказів в електронній формі, процедур експертизи електронних документів, аналогічних експертизі паперових документів; узгодити терміни адаптації електронного законодавства⁷¹⁷.

Глобалізація впливає не лише на державно організовану правову систему й формалізовані правові комунікативні зв'язки, а й на соціально-юридичну правову систему, неформальні комунікативні зв'язки, посилює їхню роль і значення. Йдеться про трансформацію неформальних правових інформаційно-комунікативних зв'язків. У цьому контексті вчені зазначають «Не випускаючи з поля зору державно організовану правову систему, потрібно особливо враховувати прикладні комунікативні мережі й структурні зв'язки,⁷¹⁸ які вимагають подальшого формалізованого й упорядкованого створення нормативних пропозицій (конституція, закони тощо) стосовно різноманітних правотворчих інститутів, організацій і соціальних систем⁷¹⁹.

Розширення можливостей неформальних інформаційно-комунікативних зв'язків посилює їхню роль і значення в суспільстві загалом, правовій системі зокрема. Поряд із позитивними наслідками такого розширення, сучасна історія свідчить, що неформальні інформаційно-комунікативні зв'язки здатні стимулювати виникнення й поширення суперечливих, неоднозначних подій, аж до революцій. Саме тому вкрай важливо оптимально враховувати громадську думку, сформовані й усталені погляди громадян, населення, громадянського суспільства у процесах правотворчості, у діяльності інститутів і органів державної влади.

Глобалізаційні й інформаційні процеси трансформують технічний рівень інформаційно-комунікаційних процесів, який передбачає, що інформаційна діяльність суб'єктів у сфері дії права розглядається як функціонування спеціальних організаційних структур, банків даних, мереж і технологій створення, зберігання й

717 Мельник М. ЄС та інформаційна політика України [Електронний ресурс] / М. Мельник // Ефективність державного управління. – Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 24. – С. 228 – 234. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Edu/2010_24/fail/Melnyk.pdf.

718 Schemann A. Strukturelle Kopplung. Zur Festlegung und normativen Bindung offener Möglichkeiten des sozialen Handels // Krawietz W., Welker M. (Hg.). Kritik der Theorie der sozialer Systeme. Frankfurt. – М., 1992. – S. 219 – 224.

719 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 21.

передачі інформації. Значення технічного інструментарію полягає в його здатності передати необхідну суб'єктам – споживачам правову інформацію.

Трансформація технічного рівня інформаційно-комунікативних правових процесів виявляється у кількох аспектах. Один із них пов'язаний із зростанням ролі й значення юридичної техніки та юридичних технологій. Питання юридичної техніки (насамперед, законодавчої) для юридичної науки є традиційним, хоча й не вважається пріоритетним.

Сучасні вчені, які займаються дослідженням юридичної техніки, а саме – Н. Давидова⁷²⁰, Н. Костенко⁷²¹, М. Бачернихина⁷²², С. Болдирєв⁷²³, А. Миронов⁷²⁴ та ін., відносять до неї систему прийомів, способів, засобів, правил підготовки, розгляду, прийняття й оприлюднення компетентними органами найбільш досконалих за формою, структурою, змістом і викладом нормативно-правових, правозастосовних й інтерпретаційних актів.

Проблематика юридичних технологій – новий напрям досліджень у сучасній юридичній науці, стала предметом дослідження таких учених, як Н. Костенко⁷²⁵, В. Карташов⁷²⁶, С. Полєніна⁷²⁷, Н. Власенко⁷²⁸, А. Шепєлев⁷²⁹ та ін. юридичну технологію розглядають як більш об'ємне поняття. Так, на думку Н. Костенко, «... юридична технологія, яка є сукупністю принципів, прийомів, процедур формування й реалізації всіх видів юридичної практики»⁷³⁰. Окрім того, «змістом юридичних технологій є не тільки прийоми, способи, правила створення нормативно-правових і інших юридичних актів, але й певні дії, стадії, етапи, що зумовлюють процес підготовки, обговорення, прийняття, опублікування відповідних юридичних актів»⁷³¹. Важливим є те, що юридична технологія втілює не лише сукупність, а й послідовність способів і засобів перетворення соціально значущої інформації в новий правовий акт та охоплює всі види юридичної практики.

720 Давыдова Н. Л. Теоретические проблемы определения понятия юридической техники в отечественной теории права / Н. Л. Давыдова // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 5: Юриспруденция. – 2007. – № 9. – С. 23 – 32.

721 Костенко Н. А. Соотношение понятий юридическая техника и юридическая технология / Н. А. Костенко // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2005. – № 9. – С. 128 – 135.

722 Бачернихина М. В. Юридическая техника и юридическая технология: некоторые аспекты соотношения / М. В. Бачернихина // Человек: преступление и наказание. – 2010. – № 2. – С. 41 – 43.

723 Болдырев С. Н. Юридическая техника и юридическая технология / С. Н. Болдырев // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2010. – № 1. – С. 20 – 25.

724 Миронов А. Н. Юридическая технология как средство реализации правовой политики / А. Н. Миронов // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 1. – С. 119 – 124.

725 Костенко М. А. Юридическая технология: подходы к содержанию понятия / М. А. Костенко // Юридические технологии в правовой политике. Ежегодник. – 2013. – С. 74 – 83.

726 Карташов В. Н. Законодательная технология субъектов Российской Федерации / В. Н. Карташов, С. В. Бахвалов. – Ярославль: ЯрГУ, 2010. – 368 с.

727 Правотворчество и техникоюридические проблемы формирования системы российского законодательства в условиях глобализации / [под ред. С. В. Полениной]. – Н. Новгород, 2007. – 278 с.

728 Власенко Н. А. Законодательная технология: теория, опыт, правила / Н. А. Власенко. – Иркутск: Восточно-Сибирская издательская компания, 2001. – 144 с.

729 Шепелев А. Н. Некоторые аспекты юридической техники, толкования и юридического языка / А. Н. Шепелев // Юридические технологии в правовой политике. Ежегодник 2013. – 2013. – № 1. – С. 28 – 40.

730 Костенко Н. А. Соотношение понятий юридическая техника и юридическая технология / Н. А. Костенко // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2005. – № 9. – С. 128.

731 Баранов В. М. Юридическая техника : обзор материалов научно-методического семинара / В. М. Баранов // Юрист. – 2000. – № 1. – С. 54 – 70.

Глобалізаційні трансформації процесу правотворчості (про який йшлося у попередньому розділі) ставлять більш високі вимоги й щодо юридичної технології загалом, правотворчої зокрема. Під правотворчою технологією розуміють «засновану на відповідних принципах, планах і прогнозах (стратегія) систему юридичних дій компетентних осіб і органів, спрямовану на видання нормативних актів, у ході якої використовуються необхідні ресурси, засоби (техніка), способи й правила (тактика), специфічні процесуальні форми й конкретні види контролю за правотворчою діяльністю її суб'єктів і учасників»⁷³². Йдеться про необхідність несуперечливого узгодження стратегії й тактики процесу, їх оптимальність і ресурсозабезпеченість, наявність дієвих та ефективних видів контролю тощо. Особлива роль у цьому процесі належить принципам правотворчої практики й технології, які утворюють «ядро стратегії»⁷³³. На думку науковців, юридична технологія включає такі елементи: 1) способи і прийоми юридичної діяльності у створенні правових актів; 2) правила застосування таких способів і прийомів; 3) сам процес створення правових актів, що складається з певних дій, стадій, етапів. До того ж, «цільова спрямованість юридичних технологій саме й полягає в узгодженні й забезпеченні послідовності дій, стадій, етапів, що визначають процеси підготовки й прийняття законів, підзаконних нормативних актів, правозастосовних й інших юридичних актів»⁷³⁴.

Отже, поняття «юридичні технології» відображає динаміку прийомів, способів, засобів, правил, якими керуються компетентні органи в процесі підготовки й прийняття нормативно-правових актів, загалом увесь механізм функціонування елементів юридичної техніки. Таке тлумачення змісту й співвідношення юридичної техніки і юридичних технологій відображає лише найбільш загальні аспекти і потребує окремих ґрунтовних наукових досліджень. Недооцінка чи неналежне врахування правил і прийомів юридичної техніки та юридичних технологій здатні істотно знизити ефективність нормативно-правового акту, загальний рівень правозастосовної практики. Прискорене формування національної системи права й системи законодавства в умовах глобалізаційних трансформацій потребує оптимальної організації кожного етапу, стадії, дії у створенні правових актів, адекватного використання юридичної термінології, юридичних конструкцій, прийомів і способів викладу змісту правового акта. Несвоечасність юридичної діяльності, порушення у використанні законодавчої ініціативи, неузгодженість законопроектів та інші порушення правил юридичної техніки і юридичних технологій у правотворчості й правозастосуванні здатні істотно ускладнити правове регулювання суспільних відносин.

732 Карташов В. Н. Правотворческая технология – перспективное направление исследования в условиях модернизации и интеграции правовых систем / В. Н. Карташов // Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем : сб. науч. ст. ; Гр ГУ им. Я. Купалы ; редкол. : Н. В. Сильченко (гл. ред.) [и др.] – Гродно : Гр ГМУ, 2013. – С. 11.

733 Див. : Карташов В. Н. Правотворческая технология – перспективное направление исследования в условиях модернизации и интеграции правовых систем / В. Н. Карташов // Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем : сб. науч. ст. / Гр ГУ им. Я. Купалы ; редкол. : Н. В. Сильченко (гл. ред.) [и др.]. – Гродно : Гр ГМУ, 2013. – С.13.

734 Болдырев С. Н. Юридическая техника и юридические технологии : соотношение [Электронный ресурс] / С. Н. Болдырев // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2010. – №1. – Режим доступа: http://www.journalnio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Apubl&catid=38%3Asept&Itemid=7.

Правова глобалізація ставить перед юридичною технікою та юридичними технологіями нові вимоги, насамперед, стосовно часового обмеження розробки і прийняття тих нормативно-правових актів, які забезпечують процес входження національної правової системи до європейського правового простору, належного врахування світових, європейських правових стандартів і принципів, чіткості й однозначності юридичної термінології тощо. Вже на стадії підготовки нормативного акту важливими є адекватне визначення кола суспільних відносин, які потребують правового регулювання; чітке формулювання цілі правового впливу й регулювання; своєчасність розробки правових норм; визначення оптимальної форми нормативного акту; системний підхід; адекватність і дієвість засобів і методів правового регулювання; дотримання правил законодавчої техніки тощо.

Трансформація технічного рівня інформаційно-комунікативних правових процесів пов'язана також із використанням мережі Інтернет – глобальної технологічної інфраструктури⁷³⁵. Як глобальне комунікаційне середовище і як система, яка складається із різних технічних пристроїв і каналів передачі даних, мережа виходить за межі «просто технічної системи». Мережа ефективна як комунікаційне середовище, завдяки якому здійснюється майже необмежений доступ до інформації й істотно розширюються можливості управління. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та новітні комунікативні сервіси мережі Інтернет, стають генераторами соціальних перетворень у всіх сферах суспільного життя. Не стає винятком і правова система у всій своїй поліаспектності і, зокрема, – сфера комунікацій між суб'єктами права, інститутами права, державою і громадянами тощо.

Прикладом визнання значущості й необхідності впровадження інноваційних технологій, які оптимізують інформаційну взаємодію правової системи, всіх галузей влади як між собою, так і з суспільством у цілому є той факт, що для його вирішення чимало країн світу за останнє десятиліття розробили міжнародні й національні програми адаптації органів державної влади до умов інформаційного суспільства. Так, на Всесвітньому саміті, присвяченому питанням інформаційного суспільства (2003 р.), лідери більшості світових країн підписали стратегічні документи, а саме – «Декларацію принципів» та «План дій», в яких визначили основні напрями розвитку інформаційного суспільствана всіх рівнях та визнали необхідність розвитку та реалізації національних стратегій впровадження інформаційних технологій у сферу державного управління⁷³⁶.

Водночас прискорення, інтенсифікація різноманітних форм і засобів суспільної комунікації загалом, правової зокрема детермінує амбівалентну тенденцію: з одного боку, це конституювання комунікації як важливого джерела правотворення й утвердження діалогічності в правовій системі й українському суспільстві, а з іншого, – актуалізує необхідність правового регулювання самих інформаційно-комунікативних відносин. Останнє передбачає створення виваженої системи інформаційно-комунікативного права, здатної гарантувати реалізацію прав та свобод громадян, а також забезпечувати суспільну рівновагу особистих, громадських, суспільних та державних інтересів у комунікативній сфері. При цьому інформаційні технології

735 Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні. Указ Президента України від 31.07. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.

736 Див.: Всемирный Саммит по информационному обществу / [сост. : Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов]. – СПб. : Рос. нац. б-ка, 2004. – С. 45.

розвиваються настільки стрімко, що правове регулювання в інформаційному середовищі відстає від реальних потреб практики. Та й використання мережі Інтернет у відносинах між різними суб'єктами права, на різних рівнях накладає певні особливості, які необхідно враховувати в правотворчій, правозастосовній, правоохоронній діяльності, у правовій просвіті й правовому вихованні.

У нормативно-правовому забезпеченні інформаційно-комунікативних зв'язків окремі важливі кроки й позитивні наслідки здійснено. Прикладом може слугувати низка прийнятих законів, насамперед, «Про інформацію» Закон України від 02.10.1992 р.⁷³⁷, «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» Закон України від 30.09.1998 р.,⁷³⁸ «Про доступ до судових рішень» Закон України від 22.12.2005 р.⁷³⁹, «Про доступ до публічної інформації» Закон України від 13.01.2011 р.,⁷⁴⁰ «Про захист персональних даних» закон України від 01.06.2010 р.⁷⁴¹, Про внесення змін до Закону «Про захист персональних даних» Закон України від 20.11.2012 р.⁷⁴² та ін.

Водночас, попри низку прийнятих законів, нормативно-правове регулювання інформаційної сфери потребує суттєвої модернізації, насамперед, прийняття Інформаційного кодексу України, що сприятиме розв'язанню низки проблем і подоланню протиріч у нормативно-правових актах, їх систематизації, забезпечить єдність та цілісність нормативно-правового регулювання. Прихильниками ідеї кодифікації інформаційного законодавства та необхідності прийняття Інформаційного кодексу є низка українських учених, таких як: І. Арістова⁷⁴³, В. Гавловський⁷⁴⁴, В. Горобцов⁷⁴⁵, Р. Калюжний, М. Швець⁷⁴⁶, В. Цимбалюк,

737 Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

738 Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 30.09.1998 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 45. – Ст. 271.

739 Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.

740 Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

741 Про захист персональних даних. Закон України від 01.06.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

742 Про внесення змін до Закону «Про захист персональних даних» Закон України від 20.11.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

743 Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / І. В. Арістова; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

744 Гавловський В. Д. Інформаційне законодавство України від інкорпорації до кодифікації / В. Д. Гавловський // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 1999. – С. 128 – 129.

745 Горобцов В. О. Проблеми визначення поняття «інформації», «інформаційного законодавства» і «інформаційного права» / В. О. Горобцов // Держава і право : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 12. – С. 150 – 155.

746 Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування / М. Швець, Р. Калюжний, В. Павловський, В. Цимбалюк // Право України. – 2001. – №7. – С 88 – 91.

Т. Костецька⁷⁴⁷, О. Соснін⁷⁴⁸, І. Чиж⁷⁴⁹ та ін. Водночас, доцільність кодифікації інформаційного законодавства поділяють не всі вчені. Так, Н. Кушакова вважає, що потрібен не Інформаційний кодекс, а базові закони та окремі нормативно-правові акти щодо конкретних питань⁷⁵⁰.

Інфлуентальний рівень інформаційно-комунікативної підсистеми розкриває ступінь впливу правової інформації на людину. На цьому рівні повною мірою виявляються джерела, передумови й фактори ефективності, функціонуючих в інформаційному просторі правових ідей і уявлень. Схильність окремої людини й групи людей до впливу інформації передбачає, що її передача має бути адресною, орієнтованою, єдиною в значеннєвому й тимчасовому параметрах.

Оптимізації інформаційно-комунікативної підсистеми національної правової системи сприяє активізація правотлумачної діяльності різними суб'єктами, використання ними наукових здобутків герменевтики, семіотики, логічної семантики, лінгвістичної соціопсихології, які накопичили значний масив знань і володіють евристичним потенціалом у тлумаченні правових текстів. Важливу роль в оптимізації комунікативної підсистеми має також використання антропологічного підходу, який уможлиблює більш ґрунтовний підхід до формування комунікативних зв'язків правової системи завдяки цілісному, комплексному розумінню людини як вихідного начала юридичної активності.

Таким чином, глобалізація та істотне зростання обсягу інформації між різними суб'єктами права, різними правовими системами створює нові комунікаційні зв'язки й залежності. «Інформаційно-комунікативна система права по суті є мережею, що складається за рахунок системних дій і оперативних комунікацій ... Така мережа утворює і підтримує розвиток бажаної кількості правових комунікацій, які в умовах повсякденної юридичної практики виявляються взаємозв'язаними. Така мережа може розвинути в будь-який момент у будь-якому напрямку, охоплюючи всі соціальні сфери людських переживань і дій, тим самим обплітаючи собою практично увесь світ»⁷⁵¹.

Розширення інформаційно-комунікативного простору, формування глобального правового простору зумовлює значне поширення масиву правової інформації, правових текстів, які потребують однозначного тлумачення й розуміння. У правовій комунікації на етапі переходу ідеї – норми – правовідносини, змісти концептів «справедливого», «вільного», «належного», «доцільного» переводяться зі сфери правосвідомості у систему законодавчо зафіксованих норм, принципів, вимог, а врешті – до реальних правовідносин. За таких умов особливого значення набувають питання узгодження «букви закону» з тим його «духом» та правової мови – мови законодавця, тлумача, експерта, користувача правової інформації.

747 Костецька Т. А. Особливості формування національних інформаційних відносин та перспективи розвитку інформаційного законодавства / Т. А. Костецька // *Правова держава : щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. – К. : Ін Юре, 1998. – Вип. 12. – С. 209 – 220.

748 Соснін О. В. Проблеми регулювання суспільних правовідносин в інформаційній сфері / О. В. Соснін // *Держава і право : зб. наук. пр.* – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 18 – С. 495 – 502.

749 Чиж І. С. Україна: шлях до інформаційного суспільства / І. С. Чиж. К. : Либідь, 2004. – 286 с.

750 Кушакова Н. В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз) : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Наталія Вадимівна Кушакова. – К., 2004. – 243 с

751 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // *Правоведение*. – 2011. – № 5. – С. 19.

Інтенсифікація інформаційно-комунікативних зв'язків в умовах глобалізації призводить до того, що розвиток інформаційно-комунікативної підсистеми та врешті й національної правової системи визначається не лише існуючими, а й імовірними інформаційно-правовими комунікаціями, які уможливають і відкривають простір для подальшого розвитку правової системи загалом. Саме тому сучасні вчені наголошують: «До інформаційно-комунікативної системи права належать також майбутні комунікації, так що ця система набуває в нормативно-правовій цільовій дії свою ідентичність і певну нормативну вагу. Приєднання директив і норм до цієї системи відбувається за потребою, тобто не за якимось заздалегідь розробленим планом. Іншими словами, це питання прагматики, пунктуальності й скоріше навіть випадку... Право в цьому глобальному ракурсі (і за умови позитивності права, яке розуміється насамперед, як нормативна селективність, що постійно зміцнюється й розвивається) постає як нормативно емерджентне явище»⁷⁵².

Підводячи підсумки, слід зазначити, що глобалізація та стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій детермінує трансформацію інформаційно-комунікативної підсистеми національної правової системи, а саме: 1) істотно розширюється інформаційно-комунікативний правовий простір суб'єктів права, що спричиняє їхній вихід за межі правового простору країни та залучення доглобального комунікативного правового простору, світового комунікативного суспільства; 2) трансформуються зв'язки на всіх рівнях комунікативної підсистеми – семантичному, технічному й інфлуентальному.

Трансформація на семантичному рівні пов'язана з утвердженням нових форм комунікації, форм взаємодії між владою і громадянами, переходом від монологічної до діалогічної форми їхньої взаємодії (наприклад, поява електронного урядування). У кінцевому підсумку, трансформація комунікативної підсистеми на семантичному рівні пов'язана із зростанням впливу інститутів громадянського суспільства на правову систему.

Трансформація на технічному рівні пов'язана із використанням і функціонуванням спеціальних організаційних структур, банків даних, мереж і технологій створення, зберігання й передачі інформації. Трансформація технічного рівня інформаційно-комунікативних правових процесів спричиняє зростання ролі й значення юридичної техніки та юридичних технологій.

Трансформація на інфлуентальному рівні виявляється у зростанні ступеню впливу правової інформації на людину; посилюється і ускладнюється взаємодія і взаємозалежність між правовою системою, з одного боку, та іншими системами суспільства, насамперед, економічною й політичною, з іншого; формуються нові інформаційно-комунікаційні зв'язки й залежності, які, зрештою, формують глобальний правовий простір. Зазначена тенденція є складником загального процесу формування специфічних зон у комунікаційному просторі внаслідок поширення нових засобів комунікації у XXI ст.; поширюється масив правової інформації, правових текстів, які потребують однозначного тлумачення й розуміння; розвиток комунікативної підсистеми та врешті й національної правової системи визначається не лише існуючими, а й імовірними інформаційно-правовими комунікаціями, які

752 Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 18.

уможливлюють і відкривають простір для подальшого розвитку правової системи загалом.

Загалом, глобалізація та інформатизація як визначальні зовнішні чинники трансформації національної правової системи не лише ускладнюють, модифікують зв'язки між окремими елементами національної правової системи, з іншими системами суспільства, іншими правовими системами, а й детермінують появу нових форм правової комунікації, нових зв'язків і взаємозалежностей, принципово відмінних від традиційних, усталених. Унаслідок істотного й стрімкого зростання обсягів правової комунікації та розширення напрямів її впливу, наслідки впливу стали більш складними, суперечливими, складно прогнозованими.

Правова глобалізація, іманентно пов'язана з економічною, політичною, культурною глобалізацією посилила залежність комунікаційних та інтеграційних процесів і зв'язків у праві від економічних, політичних, соціальних, культурних, психологічних, моральних, лінгвістичних чинників. Глобалізаційні трансформації комунікативної підсистеми права розширюють понятійний апарат теорії правової комунікації, а ключові поняття мають уточнюватися й досліджуватися у контексті глобалізаційних трансформацій, наприклад, правова комунікація в умовах глобалізації, система комунікативного глобального права, суб'єкти правової комунікації в умовах правової глобалізації та ін. Пропонований перелік лишається відкритим, зважаючи на стрімкий розвиток системи новітньої комунікації, постійне розширення й поглиблення правової комунікації між різними правовими системами (національними, міждержавними, міжнародною), різними суб'єктами, трансформації аксіологічної детермінованості та ін.

Удосконалення й оптимізація національної правової системи в умовах глобалізаційних трансформацій неможливі без дослідження змісту, форми, сутності та проявів комунікативних та інтегральних зв'язків правової системи та їх удосконалення, без упровадження інноваційно-комунікативних технологій, які оптимізують інформаційно-комунікативну взаємодію всіх підсистем і елементів правової системи як між собою, так і з суспільством та іншими правовими системами сучасності.

Таким чином, на трансформацію правової системи впливають не лише внутрішні зв'язки, форми й засоби комунікації, а й зовнішні, насамперед, між різними системами українського суспільства та різними правовими системами. Поглиблення й ускладнення взаємодії має наслідком посилення їхньої взаємозалежності з відповідними перевагами й недоліками. Позитивним наслідком взаємодії правових систем є утвердження й поширення таких політико-правових цінностей як верховенство права, права людини, демократія, поділ влади, парламентаризм, політичний плюралізм, багатопартійність тощо. Позитивне ставлення й сприйняття зазначених цінностей сприяє процесу правової інтеграції, а протилежне ставлення породжує іншу тенденцію – протестний сепаратистський рух проти інтеграції. У сучасних умовах взаємодія, взаємозалежність правової, економічної, політичної систем суспільства в умовах глобалізації буде посилюватися внаслідок низки причин, а саме: нерівномірного розвитку цих систем та їхніх окремих елементів, різного ступеня залученості до глобалізаційних процесів, різного ступеня керованості в зазначених системах та ін., а тому саме на правову систему покладається завдання оптимізації правового регулювання як у відповідних системах, так і співвідношення між ними, створення дієвих правових механізмів захисту відповідних систем від негативних і руйнівних наслідків глобалізації, формування належних умов для розвитку людського потенціалу в умовах глобалізації.

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

4.1. Типологія й тенденції розвитку правових систем на основі критерію глобалізації

Значущість питання щодо необхідності обґрунтування критеріїв класифікації правових систем визнається як вітчизняними, так і зарубіжними вченими⁷⁵³. Необхідність типології правових систем на основі критерію глобалізації й дослідження тенденції розвитку правових систем крізь призму глобалізації загалом, правової глобалізації, зокрема спричинена теоретичними й практичними потребами. Теоретична потреба зумовлена тим, що попри інтенсифікацію досліджень правових систем сучасності, їхні взаємодії, нових підходів і критеріїв класифікації, тенденцій розвитку, стрімкий і суперечливий їхній розвиток, спричинений сучасними різновекторними й дихотомічними процесами глобалізації, глокалізації, локалізації, конвергенції спричиняє перманентні зміни в їхній структурі, функціонуванні й розвитку, посилення впливу одних чинників їхнього розвитку й зменшення інших. За таких умов тенденції розвитку правових систем змінюються, а відтак – потребують постійної уваги з боку науковців.

Практична потреба дослідження тенденцій розвитку сучасних правових систем крізь призму глобалізації загалом, правової глобалізації, зокрема, спричинена, по-перше тим, що розуміння тенденцій розвитку сучасних правових систем уможливорює розуміння перспектив їхнього розвитку, проблем, що виникають на цьому шляху й, відповідно, сприяє пошуку оптимальних способів і засобів їх розв'язання. По-друге, після розпаду СРСР вектори розвитку правових систем пострадянських країн стали різноспрямованими. Для одних із них, зокрема Естонії, Латвії, Литви таким вектором став європейський, практично він став втіленою реальністю. Для України на цьому шляху виникли надзвичайно складні проблеми, викликані як об'єктивними процесами, так і суб'єктивними чинниками. Фактично національна правова система знаходиться у невірноваженому стані, тобто стані невизначеності, коли той чи інший чинник (економічний, правовий, політичний, соціальний) здатний змінити вектор правового розвитку. Враховуючи істотне посилення зовнішніх факторів розвитку правової системи, насамперед, глобалізації (економічної, політичної, правової, культурної) аттрактором трансформації національної правової системи може стати малоймовірним і малопрогнозованим.

За таких умов проблема виявлення й обґрунтування тенденцій розвитку сучасних правових систем в умовах глобалізації, а в подальшому – визначення їхнього впливу на національну правову систему набуває особливого теоретичного й практичного значення. Розв'язання зазначеної проблеми сприятиме формуванню більш адекватного уявлення про місце й роль національної правової системи на правовій карті світу, пошуку оптимальної моделі її правового розвитку у відповідній системі координат: правової глобалізації, фрагментарної правовоїглобалізації, правової

753 Див. : Underdal A. The Concept of Regime «Effectiveness» / A. Underdal // *Cooperation and Conflict*. – 1992. – № 3. – P. 227 – 239; Fischel D. Corporate Crime / D. Fischel, A. Sykes // *The Journal of Legal Studies*. – 1996. – Vol. XV. – P. 319 – 349; Heywood P. Political Corruption: Problems and Perspectives / P. Heywood // *Political Studies*. – 1997. – Vol. XLV. – P. 417 – 435.

глокалізації, правової локалізації, уможливить наукове обґрунтування напрямів і засобів оптимізації поступального розвитку національної правової системи загалом, окремих її підсистем і елементів зокрема.

Ґрунтуючись на критерії глобалізованості правової систем, який включає правову глобалізацію, поєднує якісні й кількісні зміни правової системи на рівні її підсистем, елементів, системи загалом (про який вже йшлося) спробуємо класифікувати (типологізувати) сучасні правові системи, виявити й обґрунтувати тенденції розвитку та їхній вплив на правову систему України. Істотну роль у класифікації відіграють дослідження авторитетних міжнародних правозахисних, неурядових організацій і наукових інститутів, які, на основі методології експертних оцінок, результатів опитування суспільної думки визначають стан і рівень глобалізації країн світу, рівень демократії, верховенства права тощо. Вважаємо, що їх використання є вкрай важливим, необхідним і доцільним, оскільки ними враховується економічна, соціальна, політична, культурна глобалізація, які значною мірою відображають правовий вплив і правове регулювання економічної, соціальної, політичної, культурної сфер суспільства, адекватність і оптимальність залучення у глобальний світовий процес суспільного розвитку, тобто опосередковано відображають рівень правової глобалізації. Основоположне значення має врахування Індексу верховенства закону в країнах світу, Індексу демократії країн світу, показників у сфері захисту прав людини, які фактично є критеріями правової глобалізації, що ґрунтуються на ліберальній правовій ідеології, верховенстві права, демократії, основоположних правах людини.

Саме тому при визначенні глобалізованості правової системи враховуються такі важливі показники, представлені відомими міжнародними інституціями, як: 1) Індекс глобалізації країн світу за версією KOF (KOF Index Globalization), який визначається Швейцарським економічним інститутом та Федеральним Швейцарським технологічним інститутом⁷⁵⁴; 2) Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму⁷⁵⁵; 3) Індекс верховенства права 2012 – 2013р., 4) Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 р., представлений Міжнародною неурядовою організацією World Justice Project⁷⁵⁶; 5) Індекс демократії країн світу 2012 р., представлений Economist Intelligence Uni⁷⁵⁷; 6) Доповідь про стан свобод у світі 2014 р., представлена міжнародною правозахисною організацією Freedom House⁷⁵⁸.

Окрім того, перспективним у поглибленому дослідженні окремих національних правових систем може бути й використання Індексу розвитку людського потенціалу (Human Development Index), який визначається експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних націй (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів; інформаційні й статистичні дані міжнародних і регіональних органів забезпечення й захисту основоположних прав людини, зокрема: Європейського суду з

754 Індекс глобалізації країн світу по версії KOF – інформація об дослідженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>

755 Індекс глобальної конкурентоспроможності – інформація об дослідженні [Електронний ресурс] // Центр гуманітарних технологій. – Режим доступу : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

756 World Justice Project: Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 році. [Електронний ресурс] // Центр гуманітарних технологій. – Режим доступу: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

757 Індекс демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

758 Freedom House: доповідь про стан свобод у світі 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

прав людини, Міжамериканської комісії з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Африканської комісії з прав людини і народів, верховного Комісара ООН з прав людини, Комісара Ради Європи з прав людини тощо.

Отже, на основі зазначених критеріїв, спробуємо виявити, обґрунтувати й охарактеризувати глобалізовані, фрагментарно глобалізовані, глокалізовані, локалізовані правові системи. Досвід правового розвитку багатьох країн підтверджує, що між схожими правовими системами, які належать до одного й того ж типу, набагато більше передумов до уніфікації, ніж між правовими системами, які належать до різних типів. При цьому важливим є і виокремлення спільних рис і тенденцій розвитку національних правових систем, які належать до відповідного типу. У подальшому це уможливить виокремлення найбільш загальних спільних рис розвитку національних правових систем в умовах глобалізації.

Як уже зазначалося, глобалізована правова система – це національна правова система, яка функціонує і розвивається на основі істотного врахування в національному правій законодавстві міжнародно-правових норм, при активній взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, та проводить політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм.

Аналіз свідчить, що до глобалізованого типу слід віднести низку правових систем країн, для яких характерні ґрунтовні інтеграційні процеси, зокрема такі, як: Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія, тобто скандинавська група правових систем змішаного (конвергентного) типу; ФРН, Австрія, Швейцарія (німецька правова сім'я), Франція, Бельгія, Люксембург, Італія, Іспанія, Португалія (романська правова сім'я), тобто панівну більшість правових систем романо-германського правового типу; США, Канада (американський тип), Великобританія (англійський тип), тобто правові

системи англо-американського типу (сім'ї) та правові системи окремих країн традиційного типу (Гонконг, Японія).

Ідентифікація скандинавської групи правових систем змішаного (конвергентного) типу в якості глобалізованих ґрунтується, насамперед, на тому, що у правових системах цих країн досить значними є інтеграційні процеси, наслідком чого стало формування європейського права як однієї з найбільш динамічних правових систем сучасності. Сьогодні в об'єднання входять 28 європейських держав⁷⁵⁹ з населенням понад 507 млн. людей. Глобалізованості правових систем сприяло й те, що в правових системах романо-германського типу істотну роль відіграють загальні принципи права, які існують як у самому законі, так і поза законом; домінують над позитивним правом; носять загальний характер, мають владний характер, є суворими й обов'язковими; формулюються й визнаються судовою владою. Основоположним принципом функціонування цих правових систем є верховенство закону. Специфікою принципу верховенства закону в романо-германській правовій сім'ї є те, що нормативно-правові акти, а не інші джерела права є основою процесу функціонування цього права і національних правових систем.

Так, Р. Леже, досліджуючи появу нових фундаментальних правових засад після Другої Світової війни у Франції зазначає: «Більшість юристів визнає, що фундаментальні засади французького права не залежать більше ні від цивільного права, ні навіть від внутрішнього права в суворому сенсі. ... у внутрішньому праві відбулося вторгнення «загальних принципів права». «Природа цих принципів завжди залишається невизначеною. Але їхній авторитет очевидний, і він зберігається навіть після того, як було проголошено «конституційний масив» нормативних актів»⁷⁶⁰. Глобалізованості й інтегрованості правових систем сприяло й те, що важливе місце у системі джерел права посідає правова доктрина, яка впливає на законотворчість, правозастосування.

У своїй сукупності зазначені риси сприяють правовій інтеграції, правовій інтернаціоналізації, правовій уніфікації, правовій стандартизації, а в кінцевому підсумку – правовій глобалізації. Безумовно, в конкретних правових системах скандинавського підтипу, романо-германського типу є свої особливості. Так, у Франції перевагу надають доктринам прикладного характеру, а в Німеччині та Італії перевагу надають фундаментальним доктринам. В Іспанії, насамперед, Каталонії правовий звичай продовжує відігравати важливу практичну роль. Існують й інші особливості національних правових систем. Окремі особливості правових систем романо-германського типу спричиняють ускладнення процесу правової глобалізації відповідних правових систем, суперечності й труднощі при визнанні й упровадженні світових та європейських правових стандартів.

Глобалізованості правових систем сприяли інтеграційні процеси в Європі, які розпочалися після Другої світової війни. Право Ради Європи і право Європейського Союзу сформували «нове європейське право», яке виступає як інтеграційна правова система, що включає компоненти як романо-германського, так і загального права.

759 Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/what_eu/eu_memberstates/index_uk.htm

760 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 38.

Наслідком цього стали зміни в структурі права, системі джерел права, у правореалізації, правозастосуванні, праворозумінні. Єдине наднаціональне право позначилося на кожній правовій системі. «Європейське право у власному сенсі слова, що накладається на кожного члена співтовариства, виросло не лише в кількісному, а й у якісному відношенні, що відобразилося на ієрархії джерел права». На доктринальному рівні також здійснюється розробка «начал» чи «кодексів», які сприяють зближенню й уніфікації деяких галузей права⁷⁶¹.

Таким чином, глобалізованого характеру правові системи набували значною мірою внаслідок процесу зближення правових систем, який характеризується спрямованим «узгодженим» характером і відобразився в таких напрямках: поширенні ліберальної правової ідеології, узгодженої правової політики, зближенні законодавства, його гармонізації й уніфікації, ухваленні модельних законодавчих актів, утвердженні й поширенні правових стандартів. При цьому простежується зближення правових систем, які належать до різних типів (сімей) правових систем, їхня конвергенція, насамперед, між романо-германським і англо-американським правом. Основою такого зближення, на думку вчених, є спільність їхньої історичної бази, яка полягає в тому, що в період до виникнення національної держави (*nation-state*) весь цивілізований світ, у тому числі країни, на території яких пізніше з'явилися ці дві основні правові сім'ї, «керувалися за допомогою однієї й тієї ж правової системи, а саме – романо-канонічного права *jus commune*»⁷⁶². Сучасний процес зближення загального права з системою континентального права значною мірою спричиняється й стимулюється багатоаспектними зв'язками, найважливішим наслідком яких стало створення в Західній Європі Європейського Союзу, значної уніфікації національних правових систем, що знаходяться на цій території. При цьому процес зближення національних правових систем передбачає «розроблення загальної політики державного правового розвитку; здійснення заходів із подолання правових відмінностей; вживання заходів із вироблення спільних юридичних правил»⁷⁶³.

Особливістю зазначеної тенденції є те, що значною мірою вона здійснюється шляхом рецепції американського права в Європі, американізації деяких галузей та інститутів європейського права, перенесення елементів американського права як одного з найважливіших складників загального права на ґрунт романо-германського, континентального права. Підґрунтям такої рецепції є не інтелектуальна експансія (як це було з рецепцією римського права), а матеріальна. Водночас «між рецепцією американського права й рецепцією римського права можна з повними підставами провести чітку паралель»⁷⁶⁴.

Тенденцією розвитку національних правових систем, що належать до глобалізованого типу, є зміна джерельної бази права. Якщо раніше існував суворий розподіл на континентальне право й загальне право, то сьогодні правова глобалізація зумовлює необхідність і обов'язковість зближення різних правових систем, а отже, і необхідність зближення джерел права, і пошуку нових регуляторів суспільних

761 Див. : Hartkam A. S. *Towards a European civil Code* / A. S. Hartkam, M. Hondius, C. Joustra, E. du Perron. – 2 ed., Kluwer, 1998.

762 Cruz P. *Modern Approach to Comparative Law* / P. Cruz. – Boston, 1993. – P. 28.

763 Тихомиров Ю. А. *Курс сравнительного правоведения* / Ю. А. Тихомиров. – М. : НОРМА, 1996. – С. 74.

764 Wiegang W. *The Rezeption of American Law in Europe* / W. Wiegang // *American Journal of Comparative Law*. – №2. – P. 229 – 248.

відносин, а тому все більш різноманітними стають у нас види законів, додаються нові й нові джерела права. Судова правотворчість і судовий прецедент проникають із англо-американської до романо-германської правової сім'ї. Зміна джерельної бази права пов'язана також зі зростаючою роллю нормативного договору як форми права. Договір з нормативним змістом – це спільний правовий акт, що оформляє вираження відособлених погоджених автономних волевиявлень двох або кількох суб'єктів права, що визначають правові норми, виконання яких передбачається обов'язковим. В умовах глобального розвитку й зміцнення взаємозалежності, ринкового високотехнологічного розвитку економіки особливого значення набуває не одноосібне примусове, а спільне єднально-добровільне правове регулювання.

До глобалізованих слід віднести також правову систему Великобританії, США. У Великій Британії панівна більшість змін у загальному праві спричинена інтеграційними процесами в Європі. «В Англії застосування європейських конвенцій, інтегрованих парламентом в англійське право, є полігоном для застосування права, основою якого є закон».⁷⁶⁵

Ідентифікація цих країн та їхніх правових систем у якості глобалізованих підтверджується низкою індексів. Взв'язавши до уваги Індекс глобалізації країн світу по версії КОФ, який є комбінованим показником, що дозволяє оцінити масштаб інтеграції тієї або іншої країни у світовий простір і порівняти різні країни за окремими компонентами, що вимірюють економічні, соціальні й політичні аспекти глобалізації. Країни, що досліджуються в рамках Індeksu, оцінюються за 24 показниками, об'єднаними у три основні групи глобальної інтеграції: 1) економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження й податки на міжнародну торгівлю тощо; 2) соціальна глобалізація, яка відображає рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіка, поштових відправлень, трансграничних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, і так далі; 3) політична глобалізація – членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (у тому числі місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв у країні тощо. Індекс рівня глобалізації обчислюється як сума зазначених складників із ваговими коефіцієнтами 36%, 39% і 25%, відповідно. При формуванні Індeksu до уваги беруться спеціалізовані бази даних Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій і статистичних інститутів⁷⁶⁶.

Згідно з Індексом глобалізації країн світу за версією КОФ2013 р., до двадцяти п'яти найбільш глобалізованих країн світу належать правові системи скандинавської групи змішаного (конвергентного) типу: Бельгія (1), Нідерланди (3), Данія (6), Швеція (7), Фінляндія (16), Норвегія (20); правові системи німецької правової сім'ї: Австрія (4),

765 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 59.

766 Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.

Швейцарія (10), ФРН (22); романської: Бельгія (1), Португалія (8), Франція (18), Люксембург (14), Іспанія (17), Італія (23); країни англо-американської правової сім'ї: Ірландія (2), Великобританія (12), Канада (23), Австралія (23). США посідають у цій версії 34 місце. До глобалізованої слід віднести також Сінгапур (5) (індуїстське право)⁷⁶⁷.

Отже, попри приналежність до різних правових сімей, а саме – змішаної, романо-германської, англо-американської, панівну більшість правових систем європейських країн слід віднести до глобалізованих.

Дещо відмінним виглядає рейтинг Індексу глобальної конкурентоспроможності, у якому до двадцяти п'яти країн, які мають найвищий індекс, поряд із низкою країн змішаної (скандинавської), романо-германської, англо-американської правових сімей: Швейцарія (1), Фінляндія (2), Німеччина (4), США (5), Швеція (6), Великобританія (10), Канада (14), Бельгія (17), належать країни із релігійною й традиційною правовими системами: Сінгапур (2) (індуїстське право), Гонконг (7), Тайвань (11) – особливі адміністративні райони КНР, – (7), Японія (9), Південна Корея (25) (традиційне право), і релігійною: Катар (13), Малайзія (24), ОАЕ (19), Саудівська Аравія (20)⁷⁶⁸.

Відмінності в рейтингах свідчать про те, що низка країн, правові системи яких відносяться до традиційного й релігійного типу, володіє значним потенціалом конкурентоспроможності, насамперед, інформаційно-технологічними та природними ресурсами. У найближчій перспективі їхній вплив на країни відповідного регіону та світу в цілому зростатиме. Водночас, маючи значні ресурси й потенціал, стан розвитку свобод у цих країнах є досить низьким. Так, заданими Доповіді про стан свобод у світі в 2014 р. такі країни, як Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія є невольними, Гонконг, Малайзію слід віднести до частково вільних, і лише Південну Корею, Тайвань (із зазначених) слід вважати вільними. Водночас правові системи країн романо-германського, англо-американського типу й скандинавського підтипу змішаної правової системи характеризуються вільними країнами⁷⁶⁹.

Особливої уваги заслуговує Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 р.⁷⁷⁰, та Індекс верховенства права 2013-2014 р.⁷⁷¹, представлений Міжнародною неурядовою організацією World Justice Project, з огляду на те, що він вимірює й відображає досягнення країн світу в правовому розвитку, який ґрунтується на універсальних принципах верховенства закону. Як комбінований показник, Індекс формується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опитувань громадської думки в 97 країнах і за вісьма ключовими показниками: 1) обмеження повноважень інститутів влади; 2) відсутність корупції; 3) порядок і безпека; 4) захист основних прав; 5) прозорість інститутів влади; 6) дотримання законів; 7) цивільне правосуддя; 8) кримінальне правосуддя.

767 Індекс глобалізації стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.

768 Індекс глобальної конкурентоспроможності – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманітарних технологій. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

769 Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

770 World Justice Project: Індекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманітарних технологій. – Режим доступа : URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

771 The World Justice Project: Rule of Law Index 2013 [Электронный ресурс]. –Режим доступа : <http://worldjusticeproject.org/ruleoflawindex>.

Як і в Індексах, про які йшлося, лідерами рейтингу виявилися країни скандинавського підтипу правових систем, насамперед: Швеція (1), Данія (2), Норвегія (4), Фінляндія (3), Нідерланди (5). У двадцятку лідерів також увійшли Німеччина (12), Австрія (9), Австралія (7), Франція (5), (романо-германський тип); Нова Зеландія (6), Канада (11), Великобританія (14), США (18) (англо-американський тип) та декілька країн з традиційним типом правової системи – Японія (8), Сингапур (10), Гонконг (13). До двадцяти п'яти лідерів у цьому рейтингу увійшли також дві латиноамериканські країни – Чилі й Уругвай. Україна в цьому рейтингу посідає 80 позицію, а Росія – 86⁷⁷².

Аналіз Індексу верховенства закону в країнах світу в 2012 р.⁷⁷³ свідчить, що лідирувальне місце у цьому рейтингу займають країни, які мають змішаний (скандинавський), романо-германський та англо-американський тип правової системи. Водночас, позитивна динаміка дозволила низці країн, зокрема Сингапуру, Гонконгу, Чилі, Уругваю долучитися до числа лідерів.

Аналіз Індексу демократії країн світу 2012 р. характеризує стан 60 ключових показників, згрупованих у наступні 5 основних категорій: 1) виборчий процес і плюралізм; 2) діяльність уряду; 3) політична участь; 4) політична культура; 5) громадянські свободи. При цьому всі 167 держав розподілені до одного з чотирьох типів режимів влади: 1) повна демократія; 2) недостатня демократія; 3) гібридний режим; 4) авторитарний режим.

Аналіз Індексу демократії країн світу свідчить, що найбільш демократичними державами, на думку експертів, є держави, які належать до змішаного типу правових систем (скандинавський підтип), такі як: Норвегія (1), Ісландія (3), Данія (4), Швеція (2), Фінляндія (9), Нідерланди (10); романо-германсько типу: Швейцарія (7), Австрія (12), ФРН (14); англо-американського типу: Канада (8), Ірландія (13), Великобританія (16), США (21). Останні позиції в індексі держав із «повною демократією» мають Великобританія (внаслідок глибокої інституційної кризи) та США, на яких позначається поглиблення поляризації політичних сил. Усього в категорії країн з «повною демократією» налічується 25 держав, у яких проживає 12% населення планети, до країн з недостатньою демократією належить 54 держави; до держав з «гібридними режимами» (тобто у країні сполучаються елементи демократії з елементами авторитаризму) – 37. Досить велика кількість держав – 51 характеризуються «авторитарними режимами», у яких проживає більше однієї третини населення світу (близько 2,6 мільярдів осіб, більша частина – у Китаї).

На думку експертів, «глобальна демократія зайшла в глухий кут», у тому розумінні, що не було відзначено ні значного прогресу, ні регресу в рівні демократії в усьому світі. Однак, загалом, за останні роки в багатьох державах простежується загальна тенденція до зниження демократичних процесів, унаслідок глобальної економічної кризи. Експерти вважають, що багаторічна світова тенденція демократизації, яка почалася в 1974 році, призупинилася, спостерігається певною мірою «демократична рецесія», розчарування демократичним процесом, зниження довіри до політичних інститутів, насамперед, у Європі⁷⁷⁴. Зниження рівня демократії

772 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

773 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

774 Индекс демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

простежується у низці держав та найбільш очевидно в 10 країнах Східної Європи, у тому числі – Україні й Росії.

На увагу заслуговує і Доповідь про стан свободи в світі 2014 р., представлена міжнародною правозахисною організацією Freedom House⁷⁷⁵, представлена в січні 2014 року, у якій відображено оцінку ступеня політичних і громадянських свобод у 195 країнах світу й 14 територіях, що не мають державного статусу. Всі держави умовно розділені за принципом забезпечення політичних і громадянських свобод (окремо) на три групи: «вільні», «частково вільні», «невільні», а стан свободи оцінюється за семибальною шкалою (від 1 до 7 балів), де один бал – найвищий показник, а сім балів – найнижчий. Згідно з Доповіддю, держави, що одержали в середньому від 1 до 2,5 балів, вважаються «вільними», від 3 до 5 балів – «частково вільними», від 5,5 до 7 балів – «невільними».

Кількість країн, які з погляду Freedom House, можна віднести до «вільних», становить 90 (як і в попередньому році) і в них проживає 40% населення планети. Традиційно лідирувальне, хоча й не ідеальне, становище займають держави Західної Європи, зокрема: Австрія, Бельгія, ФРН, Франція (романо-германський тип); Великобританія, Ірландія, Канада, США (англо-американський тип); Данія, Норвегія, Ісландія, Швеція, Фінляндія та Аргентина, Бразилія, Панама, Перу, Чилі (змішаний тип). Поряд із європейськими країнами, сюди віднесені країни Північної Америки, де рівень розвитку демократичних інститутів і громадянських свобод визнаний найвищим у світі. До вільних віднесені кілька країн з традиційним типом правової системи, зокрема: Японія, Монголія. З пострадянських держав у категорію «вільних» входять балтійські держави: Естонія, Латвія й Литва.

Таким чином, до глобалізованого типу правових систем слід віднести країни, які належать до змішаного типу (скандинавського підтипу): Норвегія, Швеція, Фінляндія, Данія, Ісландія; романо-германського: Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Греція, Туреччина; англо-американського: Великобританія, США, Канада, а також Гонконг, Сінгапур, Японія.

Приналежність зазначених правових систем до глобалізованих ґрунтується, по-перше, на потужних інтеграційних процесах, наслідком чого стало формування європейського права як однієї з найбільш динамічних правових систем сучасності; по-друге, на даних Індексу глобалізації країн світу та Індексу глобальної конкурентоспроможності, які відображають ступінь втілення інтеграційних процесів; по-третє, на таких правових показниках, як Індекс демократії країн світу 2012 р., Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 р., Індекс верховенства права 2013 р., даних Доповіді про стан свобод у світі 2014 р., представленої міжнародною правозахисною організацією Freedom House. Аналіз засвідчив, що за винятком Індексу глобальної конкурентоспроможності, країни, які входять до двадцяти п'яти лідерів, з певними відмінностями у рейтингу переключаються. Водночас низка країн (які здебільшого належать до традиційного чи релігійного типу) що має високий індекс конкурентоспроможності, демонструє проблеми у сфері демократії, верховенства закону й забезпечення та захисту політичних і громадянських свобод. Саме тому їх не слід відносити до глобалізованих (насамперед, враховуючи критерій правової

775 Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

глобалізації). Водночас враховуючи потужний потенціал конкурентоспроможності, роль цих країн у світі та їхній вплив на інші країни (насамперед, у відповідному регіоні) буде посилюватися. Особливої уваги заслуговує те, що, поряд із утвердженням правової ліберальної ідеології, верховенства права, демократії, правових стандартів, упродовж останніх декількох десятиліть посилюється конкурентна боротьба між різними країнами, насамперед, боротьба за природні ресурси, за посилення геополітичного впливу, простежується зростання глобальних викликів і загроз. У своїй сукупності вони негативно позначаються на стані дотримання прав людини у всьому світі, спричиняють падіння рівня політичних і громадянських свобод упродовж останніх восьми років. Експерти Freedom House прийшли до головного висновку, що серед 195 держав 40 країн продемонстрували поліпшення рівня демократичних свобод, у той час як 54 країни – погіршення цього показника.

Глобалізованості правових систем сприяють регіональні (міждержавні) правові системи, як структурно впорядкована, за допомогою міжнародно-правових норм та інших юридичних засобів, стійка взаємодія суб'єктів міжнародного права, що забезпечує належний міжнародний правопорядок, як необхідну передумову функціонування світової системи загалом та регіональних її систем зокрема⁷⁷⁶. У регіональних правових системах (європейській, американській, африканській та ін.) діє як національне (внутрішньодержавне), так і міжнародне (універсальне та автономне) право. Процеси економічної, правової, політичної, культурної глобалізації, інтеграції, регіоналізації спричиняють зростання загальної кількості міждержавних правових систем, які розв'язують регіональні проблеми; розширюють наднаціональні повноваження окремих суб'єктів цієї системи; інтенсифікують процеси правотворчості тощо. У цьому контексті слушною є думка Л. Луць, яка зазначає, що «в нинішній перехідний період саме міждержавним системам має бути відведена роль стабілізатора відносин у світовій спільноті, урівноважувача різновекторних сил (інтересів)»⁷⁷⁷.

Певною мірою формування й розвиток різних регіональних правових систем призводить до «правової фрагментації» глобальної світ-системи. Та сам факт появи регіональних «блокових» систем норм свідчить про відсутність відповідних глобальних нормативних інститутів. Саме тому регіонально-блокові системи норм, після їхнього аналізу й детального опрацювання, могли б стати свого роду моделями для розробки загальноприйнятих міжнародних норм.

Під впливом базових мегатенденцій соціокультурного розвитку, з одного боку, складного, суперечливого, пульсуючого характеру глобалізації, з іншого боку, формуються фрагментарно глобалізовані правові системи, тобто національні правові системи які функціонують і розвиваються, враховуючи окремі складники правової глобалізації, а низка їхніх елементів і підсистем залишається в незмінному вигляді.

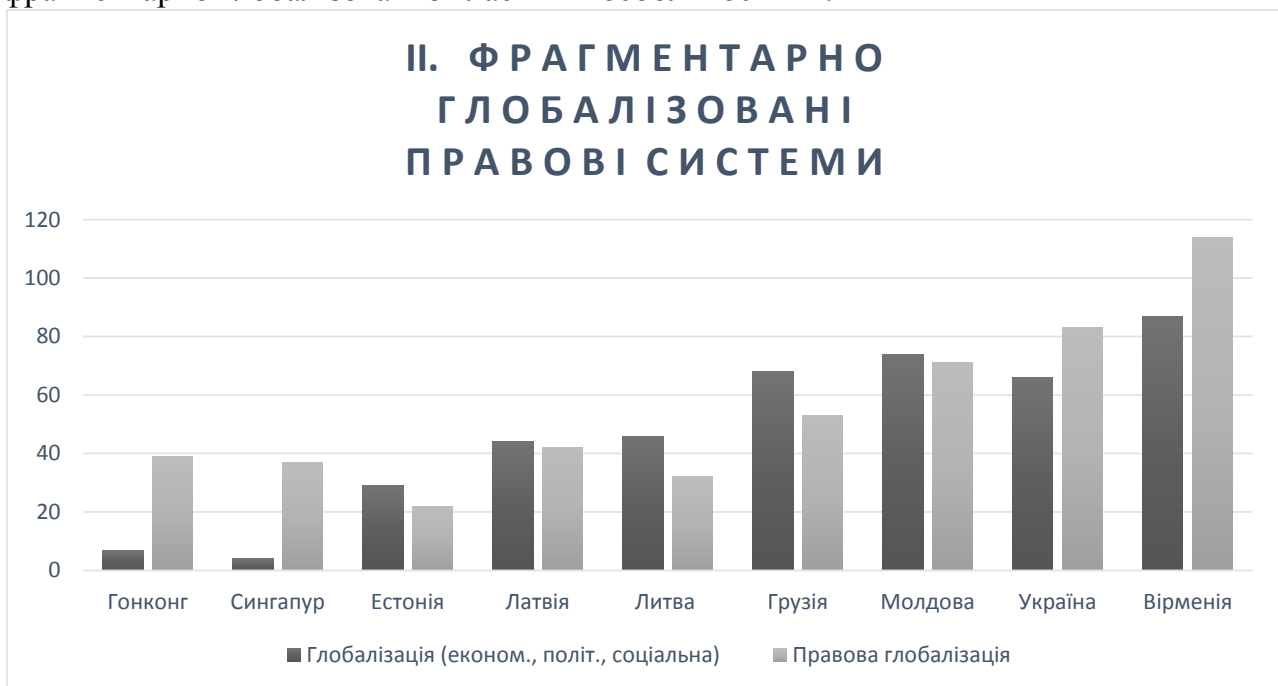
Фрагментарно глобалізована правова система – це перехідний стан, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а, з іншого, – простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до

776 Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навч. посіб. / Л. А. Луць. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 221.

777 Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. / Л. А. Луць. – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – С. 210.

глобалізованої, так і до локалізованої) наприклад, правові системи пострадянських країн: Грузії, Молдови, України, Вірменії. Віднесення до фрагментарно глобалізованого типу правових систем прибалтійських країн зумовлене більшою мірою показниками й індексами: Індексом глобалізації країн світу за версією КОФ, Індексом глобальної конкурентоспроможності та відсутністю даних за Індексом верховенства закону 2012 р. (Латвія), Індексом верховенства права 2013 р. (Латвія, Литва). Попри те, що згідно з даними Індексу демократії, тип режиму в них визначається як недостатня демократія, статус країн є вільним, а існуючі окремі дані свідчать про високий рівень саме правової глобалізації. Ґрунтуючись на зазначеному, правові системи Естонії, Латвії, Литви фактично наблизились до глобалізованого типу.

Особливе місце серед фрагментарно глобалізованих правових систем посідає правова система ОАЕ й Катару. Якщо взяти до уваги Індекс глобалізації країн світу за версією КОФ 2013 р., то зазначені країни посідають (32 й 39 місце відповідно), а в Індексі глобальної конкурентоспроможності (19 і 13 відповідно). Відносно непогані показники демонструє правова система ОАЕ в Індексі верховенства закону (29 в 2012 р., і 36 – в 2013 р.). Водночас, політичний режим у цих країнах – авторитарний, а статус країн – невільний. Таким чином, правові системи ОАЕ і Катару слід ідентифікувати як фрагментарно глобалізовані з власними особливостями.

Третім типом правових систем на основі комплексного критерію глобалізації є глокалізована правова система.

Як відомо, термін глокалізація запропонований керівником японської корпорації «Соні» Акіо Моріта для позначення поєднання (сполучення) процесів модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації, яка формується в результаті культурної гібридизації, тобто конструктивної співпраці й взаємозбагачення культур у рамках культурних регіонів, що можливо за умови інституціоналізації мережових форм самоорганізації й міжкультурної комунікації; регулювати розвиток глобальної цивілізації повинні інститути глобального громадянського суспільства (зародки їх – різноманітні міжнародні неурядові організації). Субтенденція глокалізації, у свою чергу, зумовлена мегатенденцією культурної гібридизації (згідно з І. Валлерстайном, їй відповідає сценарій

«децентралізованого й справедливого світу»), спричиняє зміни в соціальній стратифікації світу, формування нових культурних регіонів і правових просторів.

Під глокалізованою правовою системою слід розуміти правову систему, яка функціонує і розвивається на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення у всіх підсистемах і елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці, функціонуванні правової системи тощо.

Аналіз свідчить, що значну частину держав, які мають змішаний (латиноамериканський) і традиційний тип правової системи, слід віднести до глокалізованих. До цього ж типу належать правові системи Росії, Казахстану, а також правові системи таких країн, як Монголія, Китай, Малайзія, Індія, тобто традиційні правові системи.

Ідентифікуючи правові системи латиноамериканських держав (Бразилії, Мексики, Чилі, Аргентини, Колумбії, Панами та ін.), до уваги необхідно взяти тлумачення «латиноамериканської сутності» відомим філософом Л. Сеа, який, прагнучи осмислити специфіку латиноамериканської цивілізації в загальносвітовому контексті, проблему ідентичності виокремлює у якості центральної для народів, які усвідомлюють своє маргінальне становище. На його думку, визначальні риси латиноамериканського типу полягають у тому, що соціокультурні спільноти відносяться до нього, займаючи периферійне становище в структурі «світової» історії, поданої західним світом, всіляко прагнуть відстояти свою самобутність і право на історичну творчість перед обличчям «центрів» цього світу⁷⁷⁸.

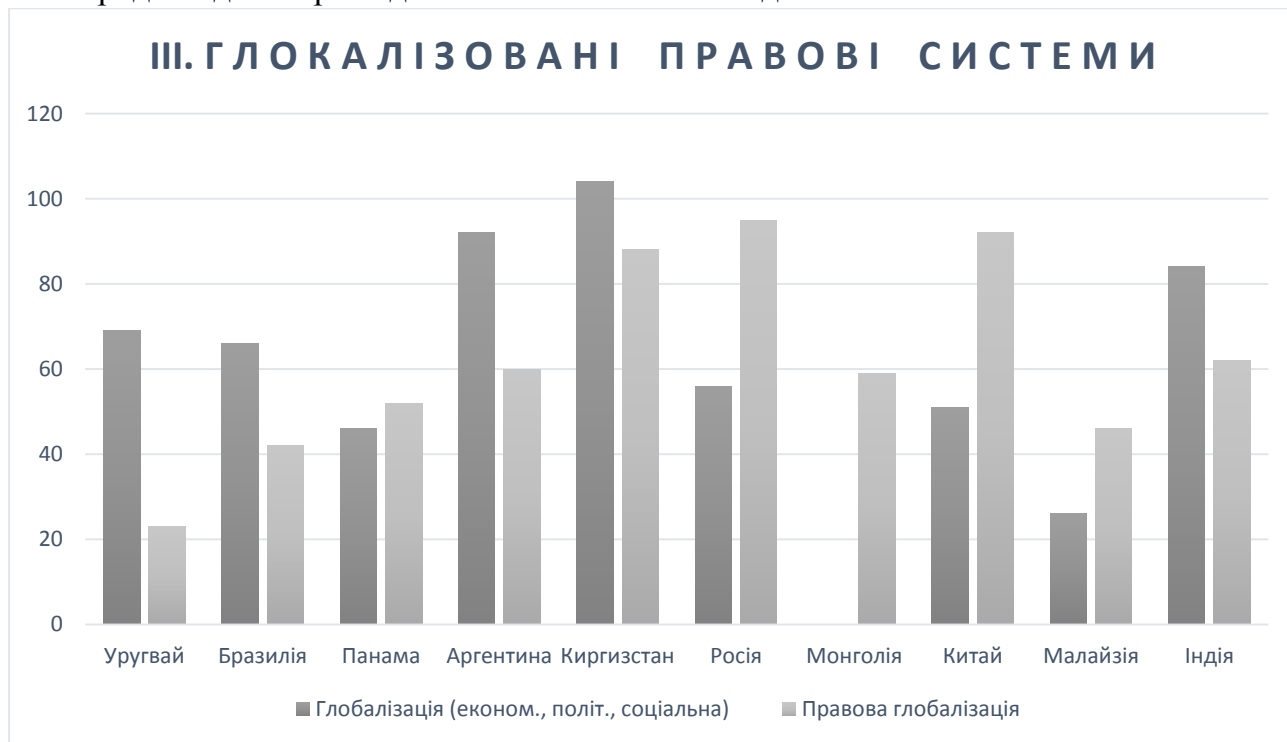
Описана специфіка притаманна і латиноамериканському праву, яке, поєднуючи романо-германське й англо-американське право, наповнює їх специфічним змістом. Якщо колоніальний період (XV – XIX ст.) супроводжувався знищенням їхніх правових звичаїв і традицій, а період після завоювання незалежності (з XIX ст.) характеризувався запозиченням європейського правового досвіду й відповідних правових моделей, то сучасний період відзначається відмовою від пасивного наслідування іноземних політико-правових моделей. Простежується тенденція формування й розвитку державно-правових і суспільно-політичних інститутів національного походження. Тексти конституцій стали більш конкретизованими й враховують соціально-економічні умови, а також політичну обстановку у світі взагалі і в латинській Америці зокрема⁷⁷⁹.

Глобалізація загалом, правова глобалізація зокрема спричиняють інтеграційні процеси в економічній, політичній, правовій, інформаційній сферах. Наслідком цього стало систематичне проведення самітів латиноамериканських держав, формування спільних рішень щодо спільної інтеграційної політики та їх реалізації. Прикладом може слугувати й створення спільної Парламентської комісії як органу, що представляє парламенти держав-членів, метою якої є прискорення й оптимізація інтеграційних процесів. Проявом інтеграційних процесів у економічній сфері є заснування «Петросур» (Південноамериканського об'єднання державних компаній із видобутку нафти і газу), створення у 2005 р. Спільного ринку країн Південного конусу (МЕРКОСУР), який за

778 Zea L. *Discurso desde la marginación y la barbarie* / L. Zea. – Mexico, 1990. – P.17, 57, 241 – 242.

779 Орлов А. Г. *Политические системы стран латинской Америки* / А. Г. Орлов. – М. : *Международ. отношения*, 1982. – С.19 – 20.

низкою показників є аналогічною моделлю Євросоюзу. В інформаційній сфері інтеграційні процеси втілюються, зокрема, у створенні латиноамериканського телевізійного каналу «Телесур» (2005 р.). З огляду на зазначені процеси, правові системи латиноамериканських країн можна віднести до регіоналізованих. У своїй сукупності обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної активності, міжнародних інвестицій, інформаційні потоки, інформаційно-комунікативні інфраструктури, рівень культурної інтеграції, членство держав у міжнародних організаціях, ратифікація міжнародних договорів є досить значними й очевидними.

Свідченням зазначеного слугує місце латиноамериканських країн в Індексі глобалізації країн світу за версією КОФ⁷⁸⁰. Серед 187 країн (2013 р.) країни латиноамериканського типу правових систем мають такі позиції: Чилі (35), Панама (51), Уругвай (52), Перу (55), Сальвадор (59), Мексика (74), Аргентина (79), Парагвай (84), Болівія (101), Венесуела (116).

Ідентифікація латиноамериканських країн та їхніх правових систем у якості глокалізованих підтверджується низкою інших індексів. Так, згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності, латиноамериканські країни мають такі позиції: Чилі (34), Панама (40), Коста-Рика (54), Мексика (55), Бразилія (56), Перу (61), Уругвай (85), Гватемала (86), Сальвадор (97), Болівія (98), Колумбія (69), Парагвай (119)⁷⁸¹. Свідченням значного потенціалу конкурентоспроможності, здатності таких країн, як Аргентина, Бразилія, Мексика, забезпечувати певні темпи економічного зростання, рівень технологічного розвитку, інноваційний потенціал, освіту, професійну підготовку, інноваційний потенціал є те, що зазначені країни є членами «двадцятки»⁷⁸².

780 Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.

781 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

782 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>.

Індекс демократії країн світу 2012 р. засвідчив, що 2 країни Латинської Америки представлені серед повноцінних демократій – Уругвай (18), Коста-Рика (22); основна частина належить до недосконалих демократій: Чилі (36), Бразилія (45), Панама (46), Мексика (51), Аргентина (52), Колумбія (57), Перу (61), Парагвай (70) та гібридних режимів: Гватемала (81), Болівія (85), Гондурас (85)⁷⁸³. Водночас слід зауважити, що значного прогресу впродовж останніх років у поширенні й утвердженні демократії в латиноамериканських країнах (та й у світі в цілому) не спостерігається. Значною мірою це спричинено економічною кризою, посиленням могутності авторитарних режимів у всьому світі. Започаткована в 1974 р. багаторічна тенденція демократизації змінилася «демократичною рецесією».

Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 р. (97 країн) засвідчив, що країни Латинської Америки мають такий рейтинг: Чилі (23), Уругвай (24), Бразилія (38), Перу (55), Аргентина (59), Сальвадор (72), Еквадор (75), Гватемала (77), Нікарагуа (79), Венесуела (95)⁷⁸⁴. Дуже близьким до нього є Індекс верховенства права 2013 р.⁷⁸⁵. Уваги заслуговує той факт, що більш кращими є окремі показники щодо обмеження повноважень інститутів влади, відсутності корупції, порядку з безпеки, захисту основних прав, прозорості інститутів влади, дотримання законів, цивільного й кримінального правосуддя у країнах відрізняються. Найгіршими є два останні.

Доповідь про стан свобод в світі 2014 р., представлена міжнародною правозахисною організацією Freedom House⁷⁸⁶, свідчить про те, що значна частина країн, правові системи яких відносяться до глокалізованих належать до вільних, зокрема: Аргентина, Беліз, Бразилія, Коста-Рика, Панама, Перу, Сальвадор, Уругвай, Чилі та частково вільних країн: Венесуела, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Колумбія, Нікарагуа, Парагвай, Еквадор. Латиноамериканських країн, статус яких у сфері політичної свободи й громадянських прав можна було б охарактеризувати як невольні, – практично немає. Окрім країн, правові системи яких належать до латиноамериканської правової сім'ї, до глокалізованого типу можна віднести окремі країни, правові системи яких належать до традиційного типу, зокрема Китай, Монголія, Індонезія, Ізраїль, Індія. Зазначені країни мають непогані позиції в рейтинзі глобалізації, рейтингові глобальної конкурентоспроможності.

Отже, панівна більшість латиноамериканських країн, які мають змішаний тип правової системи, відноситься до глокалізованих, які поєднують локальні й глобальні процеси, надають останнім специфічних особливостей. У цих країнах та їхніх правових системах посилюються інтеграційні процеси в сфері економіки, права, політики, культури, формування спільних підходів у розв'язанні нагальних проблем в межах латиноамериканського континенту. Окрім того, простежується тенденція залучення держав регіону до правового, економічного політичного простору у межах усього американського континенту (поряд із США, Канадою). Безумовно, у межах

783 Індекс демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

784 World Justice Project: Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 році. [Електронний ресурс] // Центр гуманітарних технологій. – Режим доступу: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

785 Індекс верховенства права 2013 року (географія, складові частини, порівняння) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obozrevatel.com/Infographic/21340indeksverhovenstvaprava2013godageografiyasostavlyayuschiesravneniya.htm>.

786 Freedom House: доповідь про стан свободи в світі 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

національних правових систем існують свої особливості, а окреслені спільні тенденції проявляються різною мірою. Враховуючи посилення інтеграційних процесів як у межах латиноамериканського, так і американського континентів, правові системи перебувають на шляху до регіональних правових систем.

Значну кількість країн, правові системи яких належать до сім'ї традиційного права та значну частину країн релігійного права, слід віднести до локалізованих. Як відомо, локалізація є процесом консолідації етнічних і цивілізаційних утворень на основі фундаменталістських ідеологій, що проводять політику культурної ізоляції як сурогатної форми соціальної та культурної толерантності. Поширеною є теза, що локалізація унеможливує формування глобальної цивілізації, оскільки в економіці домінують тенденції збереження й відновлення традиційних способів ведення господарства, у тому числі – й під прапором захисту довкілля.

Щодо впливу глобалізації загалом, правової глобалізації зокрема, на правові сім'ї традиційного та релігійного права, сучасні вчені зауважують: «Що стосується власне специфіки права локальних цивілізацій (тобто власне правових традицій), то тут (за винятком самої Західної Європи) суттєвих новацій у зв'язку з глобалізацією не відбулося. ...Наголошуємо, що жодних якісних змін не відбулося, оскільки всі зазначені процеси в правовій сфері мають вельми давню історію»⁷⁸⁷.

Попередній аналіз засвідчив, що глобалізація загалом, правова глобалізація зокрема, більшою чи меншою мірою впливає на панівну більшість правових систем. Навіть правові системи тих країн, які належать до локалізованого типу, змушені враховувати найбільш істотні прояви економічної, правової, політичної глобалізації.

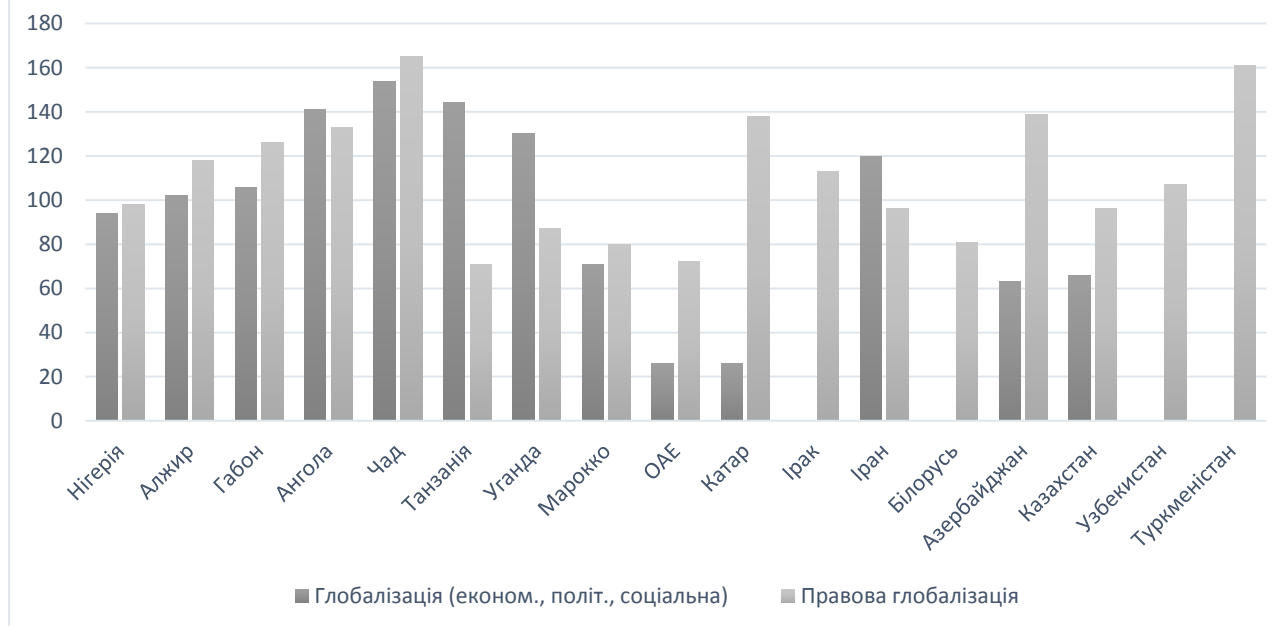
Локалізована правова система – це правова система, яка функціонує і розвивається у зворотному, протилежному глобалізаційному напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи. Слід зауважити, що, виокремлюючи локалізований тип правової системи, не вважаємо її абсолютно локалізованою, відірваною від будь-яких зовнішніх зв'язків і впливів. Йдеться про те, що за наявності окремих зв'язків і впливів, ці правові системи продовжують функціонувати у межах традиційного права, їхні якісні властивості та кількісні показники свідчать про істотні відмінності від глобалізованих правових систем. Так, до локалізованого типу правових систем належать правові системи традиційного типу (звичаєво-общинна група), зокрема, Нігерії, Алжиру, Габону, Анголи, Чаду; правові системи релігійного типу, зокрема: Танзанії, Уганди, Марокко, Іраку, Ірану та правові системи низки пострадянських країн: Узбекистану, Туркменістану, Таджикистану.

Формуванню локалізованого й глокалізованого типів правових систем сприяв той факт, що зближення, конвергенція правових систем в умовах глобалізації значною мірою здійснюється шляхом рецепції американського права в Європі, американізації деяких галузей та інститутів європейського права, перенесення елементів американського права на ґрунт романо-германського, континентального права. Як слушно зазначають українські вчені, локалізація «проявляється не лише в прагненні до збереження рідної мови, національних цінностей, звичаїв і культурної спадщини, а й

787 Звонарева О. С. Глобализация и взаимодействие цивилизаций : политико-правовые аспекты / О. С. Звонарева // Право и политика. – 2005. – № 5. – С. 80 – 81.

до створення відносно самодостатньої економіки, здатної звільнитися від закордонного диктату й самостійно розв'язувати питання продовольчої й іншої безпеки»⁷⁸⁸.

IV. ЛОКАЛІЗОВАНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ

Наведені в гістограмі дані щодо правових систем таких країн, як ОАЕ та Катару взяті для порівняння. Як уже зазначалося, правові системи цих країн є фрагментарно глобалізованими.

Віднесення сім'ї традиційного звичаєвого права (південно-східне азіатське звичаєве право, звичаєве племінне право американських індіанців, африканське звичаєве право) до локалізованого типу ґрунтується, по-перше, на тому, що звичаєве право відіграє важливу роль у сфері правореалізації (насамперед, у системі правосуддя у деяких державах Південно-Східної Азії чи у сфері сімейно-правових і спадково-правових відносин, у подоланні конфліктів), у правовій культурі й правовій поведінці. По-друге, зберігається тісний зв'язок між звичаєвим правом та міфологією. На думку Н. Рулана, специфічний спосіб мислення впливає на африканське право. При цьому «африканський спосіб мислення є не ідеалістичним, не матеріалістичним, а реалістичним, оскільки видиме і невидиме, об'єкт і суб'єкт, природа і культура спільно беруть участь у порядку реальності»⁷⁸⁹. По-третє, ідентифікація ґрунтується й на обмеженому характері поширення впливу звичаєвого права (насамперед, общинному). Африканські суспільства є досить неоднорідними, вони відрізняються етнічними, мовними, релігійними, родоплемінними відмінностями, що слугує підґрунтям формування різних систем звичаїв у різних співтовариствах. У цьому сенсі звичаєве право нетотожне різноманітним звичаям багатьох племен Африки. Так, Французька Екваторіальна Африка і Бельгійське Конго були населені приблизно 1500 народностями. Тільки в Судані їх налічувалося 579, в Англійській Західній Африці –

788 Арсеенко А. Г. Вызовы глобализации и Украина / А. Г. Арсеенко, А. Н. Малюк, Н. В. Толстых. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2011. – 517 с.

789 Рулан Н. Юридическая антропология : учеб. / Н. Рулан ; пер. с фр.; отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 2000. – С. 53

200, на Мадагаскарі – 19. У Сенегалі в 1861 р. було офіційно визнано 68 звичаїв, з них – 20 ісламських і 7 християнських⁷⁹⁰. І, нарешті, віднесення сім'ї традиційного звичаєвого права до локалізованого типу ґрунтується на тому, що запозичені правові інститути романо-германського і загального права (у більшості країн Африки) наповнені своєрідними етнокультурними особливостями регіонів.

До уваги необхідно взяти й те, що правові системи більшості держав Африки є змішаними й плюралістичними, у них поєднуються особливості процесу формування національного права та етнокультурні відмінності регіонів країни, а на процес їхнього формування вплинули норми релігійного, перш за все, ісламського права. Сучасні правові системи держав Африки характеризуються ідеологічною заангажованістю, посиленням елементів і проявів традиціоналізму та націоналізму, ідеалізацією доколоніальних цінностей.

Особливість правових систем релігійного типу полягає у їхньому нерозривному зв'язку з релігією (ісламом, індуїзмом, іудаїзмом, християнством); ставленні до права як до результату божественного одкровення. Дія права ґрунтується не за територіальною ознакою, а за релігійною приналежністю, тобто норми поширюються лише на тих, хто сповідує відповідну релігію, незалежно від того, де, на якій території вони проживають тощо. Як зазначає Р. Леже, «у мусульманських країнах увага сконцентрована на ідеальній системі – мусульманському праві, пов'язаному з релігією ісламу. Місцеві звичаї розглядаються при цьому як суто фактичні явища, а закони й ордонанси влади – як управлінські заходи тимчасового чи місцевого значення, які далеко не повною мірою гідні називатися правом. Приблизно те ж саме можна сказати про іудейське право»⁷⁹¹. На відміну від правових систем релігійного типу, на Далекому Сході «під сумнів ставиться сама цінність права». «Мова йде про те, щоб уміти побачити якесь ідеальне право, яке відрізняється від норм, виданих законодавцем, чи від інших норм, які застосовуються на практиці»⁷⁹². Слід зазначити, що відмінності між далекосхідними (насамперед, китайське та японське право) й релігійними правовими системами (мусульманське, індуське, іудейське право) простежуються і в рейтингах.

Панівна більшість країн, які мають звичаєво-общинну (систему африканського права) правову систему, характеризуються спільними рисами з правовими системами Далекого Сходу. На першому плані в общинній групі перебуває єдність общинної групи, головне – це збереження й відновлення гармонії, а не повага до права. Право західного зразка не користується повагою.

Аналіз Індексу глобалізації країн світу за версією КОФ⁷⁹³ свідчить, що в рейтингу глобалізації країни традиційного й релігійного типу правової системи які належать до локалізованого типу, мають такі позиції: Марокко (65), Нігерія (67), Туніс (72), Єгипет (81), Індонезія (90), Гана (95), Габон (99), Алжир (103), Кот-Д'Івуар (104), Пакистан (106), Гамбія (108), Свазіленд (109), Ангола (139), Мавританія (140), Мадагаскар (148), Ефіопія (166), Ліберія (180), Еритрея (182).

790 Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отн., 1998. – С. 378.

791 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 33.

792 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 33.

793 Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kofglobalizationindex/info>.

В Індексі глобальної конкурентоспроможності країн світу⁷⁹⁴ рейтинг низки країн, правові системи яких належать до традиційного й релігійного типу, мають такі позиції: Марокко (77), Іран (82), Туніс (83), Алжир (100), Єгипет (118). Та панівна більшість країн є останньою в рейтингу: Малі (136), Мавританія (141), Ангола (142), Сьєрра-Леоне (144), Гвінея (147), Чад (148)⁷⁹⁵.

Індекс верховенства закону в країнах світу в 2012 р. (97 країн) засвідчив, що правові системи традиційного й релігійного типу⁷⁹⁶ мають такий рейтинг: Єгипет (61), Марокко (63), Танзанія (67), Іран (70), Уганда (88). Одну з останніх позицій займає Пакистан (94).

Індекс демократії країн світу 2012 р.⁷⁹⁷ свідчить, що більшість країн має гібридний та авторитарний режими, зокрема гібридний: Туніс, Пакистан, Єгипет, Ірак, Марокко; авторитарний: Алжир, Кувейт, Оман, Катар, Бахрейн, Ірак, Іран та ін.

Доповідь про стан свобод в світі 2014 р., представлена міжнародною правозахисною організацією Freedom House⁷⁹⁸, свідчить про те, що лише окремі країни, правові системи яких відносяться до локалізованих належать до частково вільних, зокрема: Нігерія, Танзанія, Уганда, а панівна більшість – до невільних. Загалом до країн, що вважаються «невільними», віднесено 55 (47 роком раніше), у яких проживає 25% населення планети, причому майже половина з них живе у Китаї. Серед низки пострадянських держав до цієї категорії входять: Росія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан, а також територія з невизначеним статусом – Південна Осетія (формально належить Грузії, визнана Росією як самостійна держава). Найбільш безправними у світі, на думку фахівців цієї організації, залишаються жителі країн, віднесених до особливої категорії «гірші з гірших»: Еритрея, Екваторіальна Гвінея, Північна Корея, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія, Туркменістан і Узбекистан.

Існують й інші приклади правової локалізації, зокрема правова система Фарерських островів, яка є самокерованою територією в складі Данії, щодо якої існує принцип обов'язковості підтвердження юридичної сили нормативних правових актів Данії парламентом Фарерських островів – лагтингом⁷⁹⁹.

Формування зазначених типів правових систем відображає дихотомічні й різноспрямовані вектори правового розвитку національних правових систем у сучасному світі та, водночас, дозволяє уявити суперечливу динаміку глобального правового розвитку, у найбільш загальних рисах окреслити контури світу XXI століття, де глобальні кризи міжнародно-правового, економічного, фінансового, політичного, культурного характеру переростають у кризи національних держав, соціальних спільнот: людей, спонукають шукати відповіді на практично значиме для кожної

794 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

795 Индекс глобальной конкурентоспособности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/globalcompetitivenessindex/info>.

796 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

797 Индекс демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

798 Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.

799 Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – С. 21.

людини питання:яке майбутнє очікує її в сучасному правовому просторі, і якими будуть його характеристики.

До уваги необхідно брати й те, що між різними типами правових систем здійснюється як взаємодія, так і певне протистояння різного характеру і з різними наслідками. Так, між глобалізованими, з одного боку, та локалізованими й глокалізованими правовими системами, з іншого боку, зіткнення й протистояння може бути спричинене відмінними правовими ідеологіями; сакральними, релігійними, авторитарними, традиційними цінностями, своєрідно відображеними в праві, та західними, європейськими правовими цінностями й нормами. Причому, між глобалізованими й локалізованими правовими системами це зіткнення може набувати ускладненого характеру. У межах локалізованих національних правових систем протистояння може відбуватися між «поміrkованими» й «фундаменталістськими» системами. Між глокалізованими правовими системами суперечності можуть виникати на підґрунті відмінних чи своєрідних шляхів і засобів адаптації національних правових систем до глобальних тенденцій суспільно-правового розвитку. Протиріччя, що виникатимуть між глобалізованими правовими системами, можуть спричинятися різним баченням шляхів і засобів забезпечення подальшого правового розвитку, відкритістю й прозорістю правової політики та урядової діяльності, співставленням та ієрархією ресурсів (природних, інформаційних), співвідношенням ролі та значення військових сил й інших засобів переконання в реалізації політики. Протиріччя, що виникають між національними правовими системами у межах одного типу, носять менш загрозливий і руйнівний характер, ніж протиріччя, що виникають між національними правовими системами, які належать до різних типів. Водночас зазначене твердження є певною мірою умовним, оскільки, у разі виникнення протиріч між правовими системами одного типу (насамперед, правовими системами найбільш потужних держав), воно здатне створити загрозу не лише їм самим, а й іншим країнам та їхнім правовим системам. І хоча ймовірність такого зіткнення не надто висока, вона все ж таки є.

Запорукою, яка унеможливить виникнення й розгортання протиріч як між різними типами правових систем, так і в межах одного типу, можуть стати принципи толерантності, діалогу, міжкультурної комунікації. Свого часу незахідні учасники Брюссельського семінару сформулювали такі рамкові принципи міжкультурної комунікації: 1) учасники повинні сприймати один одного як рівноправні сторони, позбавлені від будь-якого почуття власної переваги; 2) слухати один одного необхідно уважно, ретельно розбираючись в аргументації; 3) багато в чому собі необхідно відмовляти; 4) починати завжди необхідно з нуля, вибудовуючи новий тип взаємин між рівними сторонами⁸⁰⁰.

У контексті дослідження слід зазначити таке: пропонований комплексний критерій глобалізації правових систем і відповідна типологія національних правових систем не претендує на абсолютність, категоричність, вичерпність. Навпаки, аналіз засвідчив, що, виокремлюючи певні типи правових систем, виявлялися правові системи окремих країн, які «не вписувалися» однозначно у певний тип, а поєднували в собі риси різних типів (наприклад, правові системи Японії, Естонії, Латвії, Литви,

800 Luyckx M. The transmodern hypothesis: towards a dialogue of cultures / M. Luyckx // Futures. – Guildford, 1999. – P. 977 – 998.

ОАЕ). Наявність відхилень від певних закономірностей у виокремленні певних типів правових систем свідчить про досить складний, багатоаспектний, різнорівневий процес впливу глобалізації на національні правові системи, дихотомічні тенденції їхнього розвитку, перманентний і пульсуючий характер самого процесу глобалізації правових систем.

Здійснивши типологію національних правових систем на основі комплексного критерію глобалізації, складником якого є правова глобалізація, вважаємо, що глобалізація більшою чи меншою мірою впливає на всі національні правові системи, їхні підсистеми, елементи, трансформує їхній зміст, тенденції розвитку. У низки національних правових систем, які є найбільш глобалізованими, формується ряд спільних тенденцій їх розвитку. Водночас і національні правові системи, які належать до глокалізованого й локалізованого типу, трансформуються під впливом глобалізації, намагаючись чи то створити певні бар'єри глобалізаційним процесам, чи то надати їм специфічних особливостей, «підлаштувати» їх під себе. Поряд із спільними рисами національних правових систем й, відповідно, спільними тенденціями їхнього розвитку, що стають основою формування відповідних типів, необхідно виокремити спільні тенденції розвитку національних правових систем, що належать до різних типів: глобалізованого, фрагментарно глобалізованого, глокалізованого й локалізованого типу.

Отже, враховуючи пропоновану типологію національних правових систем на основі комплексного критерію глобалізації, складником якого є правова глобалізація, та узагальнюючи погляди вітчизняних і зарубіжних учених стосовно тенденцій розвитку правових систем, слід виокремити спільні тенденції розвитку національних правових систем в умовах глобалізації, які проявляються в правових системах, що належать до глобалізованого, фрагментарно глобалізованого й глокалізованого типу. Прояв цих тенденцій у правових системах, що належать до локалізованого типу є, але – неістотний, ледве помітний у окремих з них. Аналіз свідчить, що до спільних тенденцій слід віднести:

1. Збільшення зон дії права, розширення меж правового простору, що є наслідком інтенсивного зростання ділової активності суб'єктів правових систем, як фізичних осіб, так і юридичних осіб, зумовлює глобальну широту правової активності й правовідносин. Правова глобалізація відображає не тільки просторово-об'ємні, кількісні, але, насамперед, якісні характеристики інтернаціоналізації, наростання загального в нормативно-правовому житті сучасної цивілізації й, що особливо важливо, правова глобалізація є відбиттям тенденцій юридизації, точніше – правового нормування основних сфер соціальної дійсності в умовах переходу сучасної цивілізації до цінностей плюралістичної демократії, утвердження у всесвітньому масштабі цінностей індустріального суспільства й поступового «вростання» національних соціально-політичних систем у єдину всесвітню інформаційну систему.

Зазначене потребує пошуку адекватних механізмів опосередкування правових контактів (конструктивної активності й поведінки) глобального рівня. Регулятивний потенціал права потребує втручання в нові сфери – транснаціональних соціальних зв'язків і контактів.

2. Розширення й поглиблення правового регулювання, поява нових галузей, підгалузей, інститутів, норм права. Розширення сфери правового регулювання пов'язується з поширенням дії права як на зовсім нові сфери соціальної дійсності, так

і на ті з них, які не перебували в полі зору законодавців різних правових систем. З'явилися нові галузі, інститути права й законодавства такі, як інформаційне право, космічне законодавство, законодавство продовкільця, про науку й техніку, законодавство про енергетику, медичне право. Розширення сфери правового регулювання супроводжується іншою тенденцією – поглибленням правового регулювання суспільних відносин, більш повним, конкретним і всебічним їхнім регламентуванням. На думку А. Піголкіна, «поглиблення правового регулювання – це головний магістральний шлях розвитку сучасного законодавства»⁸⁰¹.

3. Збільшення прозорості, проникненості меж між різними національними правовими, економічними та політичними системами що, у свою чергу, пов'язане з необхідністю вироблення більш загальних норм поведінки політичних, економічних суб'єктів, використання загальних «правил гри» на світовому ринку. Унаслідок цього національні правові системи інтегруються, інтернаціоналізуються, відбувається їхнє зближення, уніфікація ряду галузей та інститутів права і законодавства. Простежуються процеси рецепції права, правової акультурації, конвергенції правових систем.

Зазначена тенденція зумовлює необхідність пошуку форм і способів розв'язання проблем щодо оптимального поєднання національних і міжнародних інтересів, враховуючи при цьому потребу держав зберегти власну ідентичність, основи конституційного ладу, специфіку реалізації державного суверенітету, організацію державного устрою та побудови національної правової системи.

4. Поглиблення взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права, що відбиває більш загальну закономірність – поглиблення взаємодії національного суспільства зі світовим співтовариством. Взаємодія міжнародного й внутрішнього права зумовлює так звану інтернаціоналізацію або гомогенізацію останнього, становлячи собою одну з основних тенденцій розвитку права в ХХІ ст. У нових економічних і соціальних умовах правові системи різних держав повинні бути поєднувані й здатні взаємодіяти одна з одною. Це досягається, по-перше, визнанням пріоритету міжнародного права над внутрішнім, по-друге, інтенсивною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного. Інтернаціоналізація національного права за допомогою його зміни припускає, зокрема, приведення у відповідність його норм із так званими міжнародними правовими стандартами. Стандартизація в праві є юридичним відображенням стандартизації всього суспільного життя. Правова стандартизація встановлює як у рамках міжнародних організацій, так і в державному масштабі єдині мінімальні норми й вимоги до правового регулювання тих або інших суспільних відносин. Найбільш поширеними правовими стандартами є: міжнародно-правові стандарти прав людини, стандарти в сфері функціонування правосуддя, демократії, виборчого права, місцевого самоврядування, у правовому регулюванні підприємницької діяльності тощо.

5. Посилення взаємодії національних правових систем – горизонтальної й вертикальної, а на цій основі – формування «глобального» права. «Горизонтальна» взаємодія національних правових систем виявляється в тому, що однотипні правові сім'ї зближаються за певними своїми параметрами: джерелами права, правовою

801 Систематизация законодательства в Российской Федерации / под ред. А. С. Пиголкина. – Спб. : Юрид. центр Пресс. – 2003. – С. 20.

культурою, юридичною технікою, термінологією тощо. «Вертикальна» взаємодія виявляється у взаємному впливові внутрішнього права держав і міжнародного права. У глобальній правовій системі, що формується, виникають два важливих компоненти, про правову природу яких ідуть суперечки – транснаціональне право і наднаціональне право⁸⁰². На думку науковців, загальний зміст концепції транснаціонального права полягає в тому, що учасники міжнародних відносин (головним чином, багатонаціональні підприємства, транснаціональні банки) самі виробляють норми поведінки, які перебувають «за рамками» і внутрішнього, і міжнародного права.

Становлення «глобальної» правової системи характеризується тим, що міжнародне право і національні правові системи стають багаторівневими «галузями» та «інститутами», а об'єктом регулювання стає вся соціальна система людської цивілізації. Прикладом цього може бути феномен права Всесвітньої торговельної організації (ВТО), яке фактично є «осердям» галузі глобального права, у потенціалі спрямоване на регулювання всієї сфери світової торгівлі.

6. На зміну правовій глобалізації на основі демократичних цінностей приходять тенденції правової глобалізації на основі принципів безпеки особистості – суспільства – держави. Політична, ідеологічна, правова, військова експансія економічно й політично потужних держав, а також блоків, в основі яких знаходиться не сила права, а право сили, спонукає необхідність пошуку більш оптимальних і дієвих засобів протидії неправим, незаконним діям і прагненням окремих держав посилити свій геоекономічний вплив, а то й змінити кордони суверенних національних держав.

7. Істотне зростання ролі й значення як публічного, так і приватного права, розмивання кордонів між ними. Зазначена тенденція обумовлена необхідністю втручання держави в економічні процеси з метою реалізації соціальних програм, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості й матеріального благополуччя громадян, вимагає впровадження публічних начал у регулювання відповідних відносин, застосування імперативних норм адміністративного права. Поєднання публічних і приватних норм при державному регулюванні економіки передбачає встановлення певного балансу інтересів суспільства й держави, при збереженні свободи підприємництва. Таким чином, у сучасних умовах усе більше розширюється поєднання приватноправових і публічно-правових методів регулювання в різних галузях законодавства. Отже, зазначена тенденція полягає в розмиванні кордонів між публічним і приватним правом, а в системі законодавства – у наростанні комплексного нормативного регулювання суспільних відносин.

Одним із проявів зростання ролі й значення публічного права є конституціоналізація правопорядку, яка, у найбільш загальному вигляді виявляється в інтернаціоналізації сучасного конституціоналізму, з одного боку, і конституціоналізації самих процесів юридизації соціальної дійсності, з іншого. Важливі зміни відбуваються у кримінальному й адміністративному праві в національних правових системах, що призводить до посилення їхньої ролі й значення у правовому регулюванні.

Посилення приватноправових засад у правовому регулюванні суспільних відносин, у свою чергу, спричиняє виникнення нових і стрімкий розвиток наявних

802 Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции : (обзор материалов «круглого стола») // Государство и право. – 2004. – № 11. – С.102 – 109.

комплексних утворень у системі законодавства (масив соціального законодавства, природоохоронне, транспортне законодавство, законодавство про охорону здоров'я, космічне, інформаційне законодавство). Зростання комплексного нормативного регулювання стає одним із основних напрямків розвитку законодавства в національних правових системах, що належать до глобалізованого типу в сучасних умовах.

8. Однією з тенденцій розвитку правових систем (їхньої нормативної підсистеми) глобалізованого типу є наростання процесуальності у правовому регулюванні, що проявляється в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні кількості процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконаленні процесуальної форми. Процесуальне регулювання стає більше чітким і деталізованим, насамперед, у сфері охорони соціального порядку, прав, свобод і законних інтересів громадян. У правових системах з повною демократією, та й навіть недостатньою демократією, процесуальне право перетворюється в необхідний засіб забезпечення законності, справедливості й правопорядку в суспільстві.

9. Особливу роль серед тенденцій розвитку національних правових систем відіграє гуманізація права. Сформовані в ХХ ст. міжнародні стандарти прав людини, закріплені в Загальній декларації прав людини, пактах про політичні й цивільні, про економічні, соціальні й культурні права, міжнародні конвенції про захист тих або інших категорій громадян (дітей, жінок і т.д.), ратифіковані в правових системах, що належать до глобалізованого типу.

Зазначені тенденції найбільш чітко простежуються у розвитку правових систем, що належать до глобалізованого типу, окремі з них – у правових системах, які належать до фрагментарно глобалізованого типу та з певними особливостями і відмінностями – у глокалізованих правових системах.

Сучасний досвід правового розвитку свідчить, що глобальний світ швидко ускладнюється, а нові виклики, що постають між правовими системами різних типів, взаємозв'язані й створюють глобальні мультиплікативні негативні ефекти. Багато викликів, які раніше могли розв'язуватися у межах національних кордонів, національного правового регулювання, чи між правовими системами одного типу, сьогодні вимагають широкомасштабних і добре скоординованих спільних кроків у протидії цим викликам, які є реальними, усе більш загрозливими для національної безпеки держав. Низка проблем сучасного правового розвитку вже не може залишатися суто внутрішньою справою цих держав, а стає проблемою саме глобального міжнародного правопорядку. До того ж, створення широкої міжнародної системи нормативного регулювання суттєво відстає від імперативної необхідності дотримуватися правового порядку в новій «глобальній складності».

Розв'язання найбільш загрозливих проблем полягає у створенні такої правової системи, яка відповідала б сучасним глобальним вимогам, була б побудована саме суверенними державами для забезпечення національної й глобальної безпеки. На думку прихильників «радикального юридичного монізму», єдиним виходом є створення такої глобальної правової системи, у якій міжнародне право буде мати абсолютний пріоритет над національними правовими нормами, тобто міжнародні правові норми мають бути повноцінно й суворо імplementовані в національні Конституції й Кодекси і, завдяки цьому, набудуть імперативного тауніверсального характеру. Концепція радикального монізму припускає, що поняття, пов'язані із принципом державного суверенітету (і, відповідно, національна специфіка

Конституцій і правових систем), повинні бути повністю відкинута й виведені із правової теорії та практики. І що саме норми міжнародного права повинні стати загальнообов'язковим каноном внутрішньодержавної правотворчості й правозастосування. Поділяючи думку щодо необхідності й важливості посилення впливу міжнародного права на національні правові системи, вважаємо, що в основі верховенства національних конституцій і правових систем знаходиться концепція державного суверенітету як фундаментальний базис дієздатної системи міжнародного права. Водночас вона може бути створена лише в результаті волевиявлення суверенних держав – іншого механізму немає. Відмова від ключового вестфальського принципу державного суверенітету неминуче призведе до того, що міжнародна політика, яка вимагає механізму багатосторонніх узгоджень позицій та інтересів (мультилатералізм), буде витиснута однобічною егоїстичною політикою найбільш сильних (унілатералізма).

Плацдармом перегляду принципів і самої концепції суверенітету став сучасний досвід України. Слід визнати, що низка чинних норм міжнародного права, двосторонніх і багатосторонніх угод, суб'єктами яких були Україна й Росія, порушені. Міжнародні механізми врегулювання конфлікту між Україною й Росією виявилися недієвими, а загрози, які постали перед Україною в реальності, є загрозами всій системі міжнародного права, усій світовій спільноті. Зазначене загострило основну колізію сучасної міжнародної правової системи: з одного боку, її змістовне наповнення й механізми реалізації явно недостатні для відповідей на сучасні виклики й забезпечення глобального світоустрою, прагнення окремих потужних держав перекроїти кордони суверенних держав, а з іншого боку, система суверенітетів національних держав і лобістська протидія великих недержавних і міждержавних неформальних суб'єктів ускладнюють модифікацію та модернізацію міжнародного права, покликану забезпечити його адекватні відповіді на все більш гострі глобальні виклики.

Для розв'язання зазначеної проблеми насамперед необхідна подальша розробка системи міжнародного права в напрямку його ефективного узгодження з концепцією державного суверенітету, істотне реформування низки міжнародних інститутів, насамперед, ООН, ОБСЄ, НАТО та ін. На часі постало питання щодо чіткого юридичного визначення необхідних і достатніх меж втручання міжнародних органів у внутрішні справи суверенних держав, включаючи сферу конституційного права. Мова йде про кодифікації кола компетенцій національної держави й наднаціональних органів, що виключає довільне тлумачення міжнародних норм і дозволяє ефективно розв'язувати ключові питання національної й глобальної безпеки. Саме в сфері цієї колізії «верховенства різного права» криються джерела ряду формально (хоча й безперечно) правових, але глибоко суперечливих духу міжнародних норм рішень.

Слід визнати, що окремі недалекоглядні рішення міжнародних інститутів створили небезпечний прецедент для односторонньої зміни кордонів сучасних суверенних держав. Так, Міжнародний Суд ООН, ухвалюючи рішення щодо юридичної обґрунтованості Декларації про незалежність Косово, явно не враховував, що це рішення легітимізує прецедент перекроювання кордонів національних держав, може привести до принципу «доміно» сепаратистських ексцесів і принести загрози глобальному світу. Але й ордери Міжнародного Кримінального Суду на арешт президента Судану Омара аль-Башира були видані без усвідомлення тих очевидних для експертів обставин, що ліквідація в країні суворого режиму його влади неминуче

приведе до найбільших етнорелігійних ексцесів, ескалації громадянської війни племінних угруповань, а кількість людських жертв значно перевищить нинішню.

Таким чином, концептуальне оновлення проблеми співвідношення компетенцій національного й міжнародного права й законодавства – одне з найважливіших і невідкладних завдань сучасної юридичної науки. Насамперед, необхідна ґрунтовна систематична робота з відновлення Статуту ООН, опрацювання десяти Основних Принципів міжнародного права, уточнення умов і механізмів поєднання й реалізації цих Принципів, або, можливо, переформатування їх в обґрунтованій ієрархії, що виключить колізії довільних правових інтерпретацій, а також оновлення ряду міжнародних Конвенцій у напрямку їхньої здатності відповідати на нові глобальні виклики. Цей шлях є складним, тривалим, але вкрай необхідним.

Окрім того, особливу увагу необхідно звернути на розробку правових норм, що стосуються міжнародного регулювання діяльності великих недержавних і транснаціональних формальних і неформальних суб'єктів, насамперед, у частині регулювання діяльності різного роду парамілітарних структур. Оскільки саме такого роду структури, як показує світовий досвід останніх десятиліть, найчастіше виявляються виконавцями замовлень спецслужб з організації міжнародних військово-політичних провокацій, що стають приводом для зовнішнього (включаючи міжнародні санкції) політичного, військового, економічного втручання у внутрішні справи суверенних держав. За умови відсутності розробленої міжнародної правової системи боротьби із глобальними викликами, багато країн і різного роду регіональних організацій керуються у боротьбі з такими викликами власними юридичними нормами в різних сферах. Так, наприклад, досить розроблена нормативна база, орієнтована на боротьбу з міжнародним тероризмом, створена в рамках таких регіональних організацій, як Європейський Союз, Шанхайська організація співробітництва, Організація Договору про колективну безпеку. У Євросоюзі з літа 2010 р. введено в дію (поки що в Німеччині) нормативну базу, орієнтовану на боротьбу зі спекуляціями на фондових ринках, а також зі спекулятивними атаками на валютну систему ЄС.

У розвитку національних правових систем різних типів є нагальна необхідність істотного оновлення міжнародного права, механізму міжнародного співробітництва й глобальної безпеки. Зазначена тенденція здатна стати підґрунтям, фундаментом переформатування відносин між національними правовими системами різних типів, основою формування нової глобальної правової системи.

Фактично Україна стає певним полігоном для прискореного формування нових норм і правил (як міжнародних, так і національних), переформатування низки існуючих, їхню реалізацію й застосування у принципово нових геополітичних умовах. Доцільність, дієвість, оптимальність, своєчасність, ефективність прийнятих норм і правил – це сучасний, досить болючий досвід розвитку національної правової системи, перевірка її на міцність, витривалість, врешті – на сам факт існування України як незалежної суверенної держави. Водночас саме цей досвід здатний у перспективі забезпечити перехід національної правової системи від фрагментарно глобалізованого типу до глобалізованого, на основі ліберальної правової ідеології, світових і європейських правових стандартів у сфері верховенства права, прав людини, судочинства, демократії.

Взаємодія правових систем на рівні всіх складників породжує низку нових проблем, які ускладнюють функціонування правових систем, а тому потребують

нагального розв'язання, розробки більш дієвих механізмів правового розвитку національних правових систем, механізму взаємодії національних правових систем різних типів.

Сучасні тенденції розвитку правових систем різних типів свідчать, що, попри значні відмінності, які існують між різними типами і різними правовими сім'ями, між ними є низка спільних проблем, розв'язати які можна лише спільними зусиллями, насамперед: збереження миру, непорушності й цілісності національних держав у глобальному правовому просторі; забезпечення прав людини; забезпечення екологічної безпеки.

Викладене дає підстави зробити певні висновки.

Ґрунтуючись на критерії глобалізованості правової системи, який включає правову глобалізацію, поєднує якісні й кількісні зміни правової системи на рівні її підсистем, елементів, системи загалом, інформаційні, статистичні, аналітичні дані авторитетних міжнародних правозахисних, неурядових організацій і наукових інститутів, які на основі методології експертних оцінок, результатів опитування суспільної думки визначають стан і рівень глобалізації країн світу, рівень демократії, верховенства права тощо.

На основі зазначених критеріїв національні правові системи слід типологізувати на такі типи, як: глобалізовані, фрагментарно глобалізовані, глокалізовані, локалізовані правові системи.

До глобалізованого типу належать національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі істотного врахування в національному правій законодавстві міжнародно-правових норм, при активній взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, та проводять політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм. Аналіз засвідчив, що до глобалізованого типу слід віднести низку правових систем країн, для яких характерні ґрунтовні інтеграційні процеси, зокрема такі, як: Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія, тобто скандинавська група правових систем змішаного (конвергентного) типу; ФРН, Австрія, Швейцарія (німецька правова сім'я), Франція, Бельгія, Люксембург, Італія, Іспанія, Португалія (романська правова сім'я), тобто панівна більшість правових систем романо-германського правового типу; США, Канада (американський тип), Великобританія (англійський тип), тобто правові системи англо-американського типу (сім'ї) та правові системи окремих країн традиційного типу (Гонконг, Японія).

Тенденціями розвитку правових систем, що належать до глобалізованого типу, є: інтенсивні й тривалі процеси правової інтеграції й правової інтернаціоналізації; поширення ліберальної правової ідеології, узгоджена правова політика, зближення законодавства, його гармонізації й уніфікації, ухваленні модельних законодавчих актів, утвердження й поширення правових стандартів; зміна джерельної бази права.

Глобалізованості правових систем сприяють регіональні (міждержавні) правові системи. У регіональних правових системах (європейській, американській, африканській та ін.) діє як національне (внутрішньодержавне), так і міжнародне (універсальне та автономне) право. Певною мірою формування й розвиток різних регіональних правових систем призводить до «правової фрагментації» глобальної світ-системи.

До фрагментарно глобалізованих правових систем належать національні правові системи, які перебувають у перехідному стані, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого, – простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до локалізованої), наприклад, правові системи пострадянських країн: Грузії, Молдови, України, Вірменії.

До глокалізованих правових систем слід віднести національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення у всіх підсистемах і елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці, функціонуванні правової системи тощо. До глокалізованих правових систем належать: правові системи латиноамериканських країн – Бразилія, Мексика, Чилі, Аргентина, Колумбія, Панама та ін., традиційної сім'ї (Монголія, Китай, Малайзія, Індія), правові системи Росії, Казахстану.

Для цього типу характерні такі тенденції: посилення інтеграційних процесів у сфері економіки, права, політики, культури, формування спільних підходів до розв'язання нагальних проблем у межах латиноамериканського континенту; залучення держав регіону до правового, економічного політичного простору в межах усього американського континенту (поряд із США, Канадою).

До локалізованих правових систем належать національні правові системи, які функціонують і розвиваються у зворотному, протилежному глобалізації напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи. До локалізованого типу правових систем належать правові системи традиційного типу (звичаєво-общинна група), зокрема, Нігерії, Алжиру, Габону, Анголи, Чаду; правові системи релігійного типу, зокрема: Танзанії, Уганди, Марокко, Іраку, Ірану та правові системи низки пострадянських країн: Узбекистану, Туркменістану, Таджикистану. У цих правових системах звичаєве право відіграє важливу роль у сфері правореалізації (насамперед, у системі правосуддя, у сфері сімейно-правових і спадково-правових відносин, у подоланні конфліктів), у правовій культурі й правовій поведінці; зберігається тісний зв'язок між звичаєвим правом та міфологією; простежуються істотні етнічні, мовні, релігійні, родоплемінні відмінності, що слугують підґрунтям формування різних систем звичаїв у різних співтовариствах; простежується своєрідне наповнення етнокультурними відмінностями регіонів країни запозичених правових інститутів романо-германського і загального права (у більшості країн Африки); простежується нерозривний зв'язок з релігією (ісламом, індуїзмом, іудаїзмом, християнством).

Пропонований комплексний критерій глобалізації правових систем і відповідна типологія національних правових систем не претендує на абсолютність, категоричність, вичерпність. Навпаки, аналіз засвідчив, що, виокремлюючи певні типи правових систем, виявлялися правові системи окремих країн, які «не вписувалися» однозначно у певний тип, а поєднували в собі риси різних типів (наприклад, правові системи Японії, Естонії, Латвії, Литви, ОАЕ, Шотландії). Наявність відхилень від певних закономірностей у виокремленні певних типів правових систем свідчить про досить складний, багатоаспектний, різнорівневий процес впливу глобалізації на національні правові системи, дихотомічні тенденції їхнього розвитку, перманентний і

пульсуючий характер самого процесу глобалізації правових систем. У контексті зазначеного слід погодитися із твердженням М. Марченка: «У реальному житті й реальній дійсності немає і не може бути досконалої правової чи будь-якої іншої класифікації і будь-яка правова сім'я, яка виокремлюється, з неминучістю буде мати відносний характер»⁸⁰³.

Формування зазначених типів правових систем відображає дихотомічні й різноспрямовані вектори правового розвитку національних правових систем у сучасному світі та, водночас, дозволяє уявити суперечливу динаміку глобального правового розвитку, у найбільш загальних рисах окреслити контури світу XXI століття, де глобальні кризи міжнародно-правового, економічного, фінансового, політичного, культурного характеру переростають у кризи національних держав, соціальних спільнот, людей.

До уваги необхідно брати й те, що між різними типами правових систем здійснюється як взаємодія, так і певне протистояння різного характеру і з різними наслідками. Так, між глобалізованими, з одного боку, та локалізованими й глокалізованими правовими системами, з іншого боку, зіткнення й протистояння може бути спричинене відмінними правовими ідеологіями; сакральними, релігійними, авторитарними, традиційними цінностями своєрідно відображеними в праві та західними, європейськими правовими цінностями, й нормами. Причому між глобалізованими й локалізованими правовими системами це зіткнення може набувати ускладненого характеру. У межах локалізованих національних правових систем протистояння може відбуватися між «поміркованими» та «фундаменталістськими» системами. Між глокалізованими правовими системами суперечності можуть виникати на підґрунті відмінних чи своєрідних шляхів і засобів адаптації національних правових систем до глобальних тенденцій суспільно-правового розвитку. Протиріччя між глобалізованими правовими системами можуть спричинятися різним баченням шляхів і засобів забезпечення подальшого правового розвитку, відкритістю й прозорістю правової політики й урядової діяльності, співставленням та ієрархією ресурсів (природних, інформаційних), співвідношенням ролі та значення військових сил та інших засобів переконання в реалізації політики. Протиріччя, що виникають між національними правовими системами у межах одного типу, носять менш загрозливий і руйнівний характер, ніж протиріччя, що виникають між національними правовими системами, які належать до різних типів. Водночас зазначене твердження є певною мірою умовним, оскільки в разі виникнення протиріч між правовими системами одного типу (насамперед, правовими системами найбільш потужних держав), воно здатне створити загрозу не лише їм самим, а й іншим країнам та їхнім правовим системам. І хоча ймовірність такого зіткнення не надто висока, вона все ж таки є.

Здійснивши типологію національних правових систем на основі комплексного критерію глобалізації, складником якого є правова глобалізація, вважаємо, що глобалізація більшою чи меншою мірою впливає на всі національні правові системи, їхні підсистеми, елементи, трансформує їхній зміст, тенденції розвитку. У низки національних правових систем, які є найбільш глобалізованими, формується ряд спільних тенденцій їхнього розвитку. Водночас, і національні правові системи, які

803 Марченко М. Н. Правовые системы современного мира : учеб. пособ./ М. Н. Марченко. – М. : ИКД Зерцало М, 2009. – С. 25.

належать до глокалізованого й локалізованого типу, трансформуються під впливом глобалізації, намагаючись чи то створити певні бар'єри глобалізаційним процесам, чи то надати їм специфічних особливостей, «підлаштувати» їх під себе. Поряд із спільними рисами національних правових систем і відповідно спільними тенденціями їхнього розвитку, що стають основою формування певних типів, необхідно виокремити спільні тенденції розвитку національних правових систем, що належать до різних типів: глобалізованого, фрагментарно глобалізованого, глокалізованого й локалізованого.

До спільних тенденцій розвитку національних правових систем, що належать до глобалізованого, фрагментарно глобалізованого й глокалізованого типів, слід віднести: 1) збільшення зон дії права, розширення меж правового простору, що є наслідком інтенсивного зростання ділової активності суб'єктів правових систем, як фізичних осіб, так і юридичних осіб, зумовлює глобальну широту правової активності й правовідносин; 2) розширення й поглиблення правового регулювання, появу нових галузей, підгалузей, інститутів, норм права. З'явилися нові галузі, інститути права й законодавства такі, як інформаційне право, космічне законодавство, законодавство про довкілля, про науку й техніку, законодавство про енергетику, медичне право. Розширення сфери правового регулювання супроводжується іншою тенденцією – поглибленням правового регулювання суспільних відносин, більш повним, конкретним і всебічним їхнім регламентуванням; 3) збільшення прозорості, проникненості меж між різними національними правовими, економічними та політичними системами. Національні правові системи інтегруються, інтернаціоналізуються, відбувається їхнє зближення, уніфікація ряду галузей та інститутів права і законодавства; 4) поглиблення взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права, що відбиває більш загальну закономірність – поглиблення взаємодії національного суспільства зі світовим співтовариством. Взаємодія міжнародного й внутрішнього права зумовлює так звану інтернаціоналізацію або гомогенізацію останнього, становлячи одну з основних тенденцій розвитку права в XXI ст.; 5) посилення взаємодії національних правових систем – горизонтальної та вертикальної, а на цій основі – формування «глобального» права; 6) на зміну правовій глобалізації на основі демократичних цінностей приходить тенденція правової глобалізації на основі принципів безпеки особистості – суспільства – держави; 7) істотне зростання ролі й значення як публічного, так і приватного права, розмивання кордонів між ними. Зазначена тенденція полягає в розмиванні кордонів між публічним і приватним правом, його конвергенції, а в системі законодавства – у наростанні комплексного нормативного регулювання суспільних відносин; 8) однією з тенденцій розвитку правових систем (їхньої нормативної підсистеми) глобалізованого типу є наростання процесуальності у правовому регулюванні, що проявляється в розширенні сфери процесуального регулювання, збільшенні кількості процедурно-процесуальних норм, ускладненні процедури, удосконаленні процесуальної форми. Процесуальне регулювання стає більш чітким і деталізованим, насамперед, у сфері охорони соціального порядку, прав, свобод і законних інтересів громадян; 9) особливу роль серед тенденцій розвитку національних правових систем відіграє гуманізація права.

Зазначені тенденції найбільш чітко простежуються у розвитку правових систем, що належать до глобалізованого типу, окремі з них – у правових системах, які належать

до фрагментарно глобалізованого типу та з певними особливостями і відмінностями – у глокалізованих правових системах.

У розумінні перспектив розвитку національних правових систем в умовах глобалізації до уваги необхідно взяти й таку тенденцію сучасного світового розвитку, як посилення економічного націоналізму у низці країн, поступовий перехід від глобалізації до деглобалізації, від конвергенції до дивергенції. Враховуючи те, що правова глобалізація є складником загального процесу глобалізації, характеризується спільними з нею рисами, цілком закономірно, що тенденція до дивергенції найближчим часом може посилитися. Зазначена тенденція сприятиме зростанню ролі й значення глокалізованих правових систем.

Сучасний досвід правового розвитку свідчить, що глобальний світ швидко ускладнюється, а нові виклики, які постають між правовими системами різних типів, взаємопов'язані й створюють глобальні мультиплікативні негативні ефекти. Багато викликів, які раніше могли розв'язуватися у межах національних кордонів, національного правового регулювання, чи між правовими системами одного типу, сьогодні вимагають широкомасштабних і добре скоординованих спільних кроків у протидії цим викликам, які є реальними, усе більш загрозливими для національної безпеки держав. Розв'язання найбільш загрозливих проблем полягає у створенні такої правової системи, яка б відповідала сучасним глобальним вимогам, була б побудована саме суверенними державами для забезпечення національної й глобальної безпеки. Для розв'язання зазначеної проблеми насамперед необхідна подальша розробка системи міжнародного права в напрямку його ефективного узгодження з концепцією державного суверенітету, істотне реформування низки міжнародних інститутів, насамперед, ООН, ОБСЄ, НАТО та ін. На часі постало питання щодо чіткого юридичного визначення необхідних і достатніх меж втручання міжнародних органів у внутрішні справи суверенних держав, включаючи систему компетенцій конституційного права.

Концептуальне оновлення проблеми співвідношення компетенцій національного й міжнародного права та законодавства – одне з найважливіших і невідкладних завдань сучасної юридичної науки. Насамперед, необхідна ґрунтовна систематична робота з відновлення Статуту ООН, опрацювання десяти Основних Принципів міжнародного права, уточнення умов і механізмів поєднання й реалізації цих Принципів, або, можливо, переформатування їх у обґрунтованій ієрархії, що виключить колізії довільних правових інтерпретацій, а також оновлення ряду міжнародних Конвенцій у напрямку їхньої здатності відповідати на нові глобальні виклики. Цей шлях є складним, тривалим, але вкрай необхідний. На черзі денній у розвитку національних правових систем різних типів – нагальна необхідність істотного оновлення міжнародного права, механізму міжнародного співробітництва й глобальної безпеки. Зазначена тенденція здатна стати підґрунтям, фундаментом переформатування відносин між національними правовими системами різних типів, основою формування нової глобальної правової системи.

Взаємодія правових систем на рівні всіх складників породжує низку нових проблем, які ускладнюють функціонування правових систем, а тому потребують нагального розв'язання, розробки більш дієвих механізмів правового розвитку національних правових систем, механізму взаємодії національних правових систем різних типів. Сучасні тенденції розвитку правових систем різних типів свідчать, що, попри значні відмінності, які існують між різними типами і різними правовими

сім'ями, між ними є низка спільних проблем, розв'язати які можна лише спільними зусиллями, насамперед: збереження миру, непорушності й цілісності національних держав у глобальному правовому просторі; забезпечення прав людини; забезпечення екологічної безпеки.

Таким чином, на підставі критерію глобалізованості, виокремлюються такі основні типи національних правових систем, а саме: глобалізовані, фрагментарно глобалізовані й локалізовані.

До глобалізованого типу належать національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі істотного врахування в національному правій законодавстві міжнародно-правових норм, при активній взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, та проводять політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм (правові системи Данії, Швеції, ФРН, Австрії, Франції, США, Канади, Великобританії). До фрагментарно глобалізованих правових систем належать національні правові системи, які перебувають у перехідному стані, оскільки з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого, простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до локалізованої), наприклад, правові системи пострадянських країн: Грузії, Молдови, України, Вірменії. До локалізованих правових систем слід віднести національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходять своє відображення у всіх підсистемах і елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці, функціонуванні правової системи (наприклад, правові системи Бразилії, Мексики, Китаю, Індії, Росії, Казахстану). До локалізованих правових систем належать національні правові системи, які функціонують і розвиваються у зворотньому, протилежному глобалізації напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи (наприклад, правові системи Алжиру, Марокко, Іраку, Узбекистану, Туркменістану, Таджикистану).

Пропонований комплексний критерій глобалізації правових систем і відповідна типологія національних правових систем не претендує на абсолютність, категоричність, вичерпність. Навпаки, аналіз засвідчив, що є правові системи окремих країн, які «не вписувалися» однозначно у певний тип, а поєднували в собі риси різних типів (наприклад, правові системи Японії, Естонії, Латвії, Литви, ОАЕ). Формування зазначених типів правових систем відображає дихотомічні й різноспрямовані вектори правового розвитку національних правових систем у сучасному світі та, водночас, дозволяє уявити суперечливу динаміку глобального правового розвитку, у найбільш загальних рисах окреслити контури світу XXI століття, де глобальні кризи міжнародно-правового, економічного, фінансового, політичного, культурного характеру переростають у кризи національних держав, соціальних спільнот, людей. Між різними типами правових систем здійснюється як взаємодія, так і певне протистояння різного характеру і з різними наслідками.

4.2. Стан глобалізованості України та проблеми і перспективи розвитку вітчизняної правової системи в умовах глобалізації

Як відомо, правова система України належить до романо-германського типу. Водночас, враховуючи історичний досвід ХХ ст., Україна, разом із 15 республіками, була об'єднана в СРСР, правова система якого відзначалася істотними особливостями. Зазначене дало підстави вченим виокремити соціалістичну⁸⁰⁴ (постсоціалістичну) сім'ю правових систем. Спільність політичного, соціально-економічного та правового підґрунтя протягом певного часу залишатиметься фактором, який визначає сучасні процеси не лише політичного, соціально-економічного, а й правового розвитку України й більшості пострадянських правових систем.

Розпад СРСР поклав початок різновекторним процесам правового розвитку національних правових систем пострадянських країн. Набуття незалежності Україною стало тим рубежем, з якого розпочалися процеси прискореного формування національної правової системи, а саме: формування структурних частин правової системи, утвердження принципів правової демократичної держави і громадянського суспільства, створення нових галузей, інститутів права й законодавства, визнання та утвердження світових і європейських правових стандартів, утвердження нових типів праворозуміння.

Аналогічні процеси відбувалися і в правових системах інших пострадянських країн. Найбільш суттєві відмінності у зміні стратегії правового розвитку продемонстрували правові системи Латвії, Литви й Естонії, які першими серед пострадянських держав, долучилися до європейського правового простору, світових і європейських правових стандартів. Низка азійських країн, насамперед – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан скерували свій розвиток у напрямі збереження національних особливостей, релігійних традицій і, фактично, опинилися серед правових систем глокалізованого і локалізованого типу.

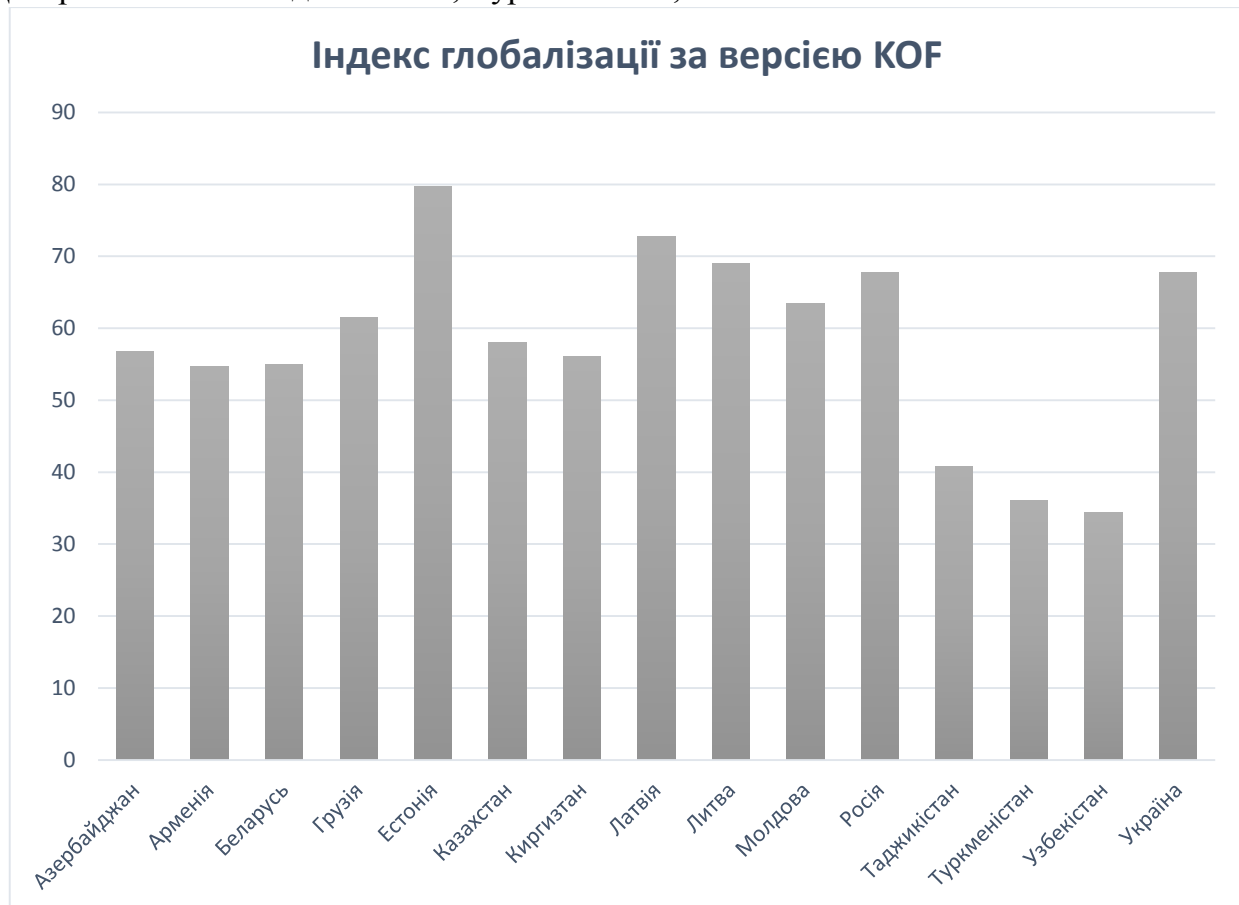
Саме тому подальше дослідження проблем розвитку національної правової системи буде здійснюватися з використанням порівняльно-правового методу. Виявлення проблем і визначення перспектив розвитку національної правової системи крізь призму критерію глобалізації та порівняно з іншими правовими системами, насамперед, пострадянськими, дозволить більш ґрунтовно зрозуміти ті явища й процеси, які відбуваються в правовій системі, уможливить більш адекватне розуміння сучасного стану розвитку національної правової системи, дозволить виявити найбільш гострі проблеми, запропонувати напрями й способи розв'язання зазначених проблем із врахуванням позитивного зарубіжного досвіду європейських країн та їхніх правових систем, уявити в загальних рисах перспективи розвитку правової системи України в контексті конвергенції правових систем в умовах глобалізації.

Попередній аналіз підтвердив тезу щодо впливу загального процесу глобалізації на національні правові системи різною мірою. Відповідно трансформаційні зміни як у межах всього суспільства, так і правових систем країн є відмінними. Як бачимо з

804 Леже Р. Великие правовые системы современности : сравнительно-правовой подход / Р. Леже ; пер. с фр. В. А. Грядов. – 2-е изд., перераб. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 148; Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – С.127; Осакаве К. Сравнительное правоведение в схемах и определениях: общая и особенная части / К. Осакаве. – М. : Дело, 2000. – С.32.

наведених нижче даних, найвищий індекс глобалізації⁸⁰⁵ спостерігається у країн Прибалтики: Естонії, Латвії та Литви. Враховуючи те, що саме прибалтійські країни першими вийшли зі складу СРСР, досить різко відмежувалися від радянського минулого й однозначно спрямували свій правовий розвиток у європейському напрямі, їм вдалося у відносно невеликий проміжок часу досягти значних успіхів. Не лише серед пострадянських, а й серед інших країн вони займають високі позиції, згідно з Індексом глобалізації за версією КОФ.

Україна в зазначеному рейтингу має відносно непогані показники, і посідає 47 місце, а серед пострадянських країн – 5. Найнижчі індекси демонструють країни Центральної Азії: Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Зазначене свідчить про те, що Україна долучилася до глобалізаційних процесів в економічній, соціальній, політичній сферах, здійснює певні кроки й докладає зусилля щодо інтеграції національної економіки, культури, технологій, управління, проводить низку заходів, спрямованих на зростання обсягу міжнародної торгівлі, торговельних потоків, тарифної політики; зростання рівня культурної інтеграції, міжнародного туризму, розвитку інформаційно-комунікативної інфраструктури; активізує діяльність щодо членства держави у міжнародних організаціях, участі в міжнародних місіях, ратифікувала низку міжнародних багатосторонніх договорів тощо.

Водночас, здійснювані заходи носять несистемний характер, відзначаються неузгодженістю, а обрані шляхи й засоби в багатьох випадках виявляються неефективними. Свідченням зазначеного слугує індекс глобальної

805 KOF Index of Globalization: Індекс рівня глобалізації країн світу по версії КОФ, 2013 рік [Електронний ресурс] // KOF Swiss Economic Institute.URL. – Режим доступу: <http://globalization.kof.ethz.ch/>.

конкурентоспроможності. Згідно з даними, представленими у рейтингу, Україна посідає 84 місце серед 148 країн, а серед пострадянських – 8 місце. На увагу заслуговує той факт, що динаміка розвитку національної правової системи погіршується, на відміну від 2012-2013рр., у 2013-2014 рр. позиція України в рейтингу погіршилася на 11 пунктів.

Рівень глобалізації					
	Назва країни	Індекс глобалізації за версією КОФ	Місце у списку	Індекс глобальної конкурентоспроможності	Місце у списку
1	Естонія	79,72	25	4,65	32
2	Латвія	72,79	36	4,40	52
3	Литва	69,00	44	4,41	48
4	Україна	67,78	47	4,05	84
5	Російська Федерація	67,78	48	4,25	64
6	Молдова	63,49	58	3,94	89
7	Грузія	61,56	64	4,15	72
8	Казахстан	58,04	82	4,41	50
9	Азербайджан	56,71	86	4,51	39
10	Киргизстан	56,12	87	3,57	121
11	Білорусь	54,98	92	-	-
12	Вірменія	54,72	94	4,10	79
13	Таджикистан	40,79	154	-	-
14	Туркменістан	36,03	170	-	-
15	Узбекистан	34,41	174	-	-

Отже, загальний рівень політичної, економічної, соціальної, культурної глобалізації свідчить, що серед 187 країн Україна посідає 47 місце, долучившись до глобалізаційних процесів досить інтенсивно. Водночас аналіз індексу глобальної конкурентоспроможності засвідчив, що Україна має гірші показники не лише серед глобалізованих правових систем, а й серед пострадянських, таких як Естонія, Азербайджан, Литва, Латвія, Казахстан, РФ, Грузія. Йдеться про те, що якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, освіта (початкова, вища), професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній та інноваційний потенціал є недостатніми, хиткими для успішного залучення до глобального простору. І для того, щоб ефективно просуватися у цьому напрямі, отримувати від глобалізації переваги, а не перетворюватися в «об'єкт» глобалізації необхідна, насамперед, ґрунтовна нормативна база, яка уможливить відсутні й оптимізує наявні процеси глобалізації у всіх сферах і напрямках. На національну правову систему покладається вкрай важливе завдання – правове забезпечення тих глобалізаційних процесів, які є бажаними, відкривають перед

нею нові можливості й перспективи та унеможливають чи мінімізують негативні наслідки глобалізаційних процесів.

Визначення нагальних і першочергових напрямів і кроків у цьому процесі неможливе без урахування власне показників правової глобалізації національної правової системи, зокрема: індексу верховенства права (закону), індексу сприйняття корупції, індексу демократії, інформаційних і статистичних даних у сфері захисту прав людини.

Слід зауважити, що з огляду на особливу значущість та з метою отримання більш точних показників, у дослідженні враховувалися номер рейтингу та індекс верховенства закону (середній) у країнах світу в 2012 р.⁸⁰⁶, 2013 р.,⁸⁰⁷ представлені Міжнародною неурядовою організацією World Justice Project. Як комбінований показник, Індекс формується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опитувань суспільної думки в 97 країнах і за вісьмома ключовими показниками: 1) обмеження повноважень інститутів влади; 2) відсутність корупції; 3) порядок і безпека; 4) захист основних прав; 5) прозорість інститутів влади; 6) дотримання законів; 7) цивільне правосуддя; 8) кримінальне правосуддя. Зазначені показники містять у собі 44 під-індекси, які більш детально характеризують критерії, за якими було проведене дослідження.

Згідно з проведеними дослідженнями у 2013 р.⁸⁰⁸, із 97 країн світу Україна посіла 87 місце (індекс – 0,36) – рівень повноважень влади, 94 місце (0,25) – відсутності корупції, 44 (0,74) – порядок і безпека, 56 (0,58) – захист фундаментальних прав, 62 (0,44) – відкритість влади, 91 (0,35) – регуляторне середовище, цивільне правосуддя – 56 (0,52) і кримінальне правосуддя – 79 (0,39). Показники індексів, які наближені до 1 – кращі, а наближені до 0 – гірші. У сукупності показників з 8 проаналізованих критеріїв Україна має середній показник індексу 0,46 і рейтингове місце в діапазоні між 73 і 81 місцями. Для порівняння: у Швеції зафіксований максимальний показник верховенства права – 0,89, у Зімбабве й Камеруні – мінімальний 0,35.

У рамках проведення дослідження Україна віднесена до низки держав Східної Європи й Центральної Азії, поряд із такими пострадянськими країнами, як Росія, Молдова, Грузія, Узбекистан, Білорусь, Казахстан, Угорщина та ін. При цьому позиції України за всіма складниками, окрім порядку й безпеки, є нижчими від середньостатистичних у групі країн Східної Європи й Центральної Азії, а показник відсутності корупції у владі є найнижчим серед 21 країни цієї групи – 0,25. Індекс корупції у владі містить у собі чотири під-індекси, серед них: відсутність зловживань при реалізації повноважень у законодавчій гілці влади – 0,02 (показник України), у виконавчій гілці влади – 0,24, у судовій гілці влади й силових органах влади – по 0,38. Саме Україна має найнижчий показник серед 97 країн за критерієм корупції в законодавчих органах влади. Отже, корумпованість влади в Україні – найнебезпечніша проблема, яка потребує нагального розв'язання.

806 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190.

807 The World Justice Project: Rule of Law Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldjusticeproject.org/ruleoflawindex>.

808 Индекс верховенства права 2013 года (география, составляющие, сравнения) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/Infographic/21340indeksverhovenstvaprava2013godageografiyasostavlyayuschiesravneniya.htm>.

Правові системи пострадянських країн				
	Назва країни	Індекс верховенства закону 2012 р.	Індекс верховенства закону 2013 р.	Індекс верховенства закону 2014 р.
1	Естонія	16/0,76	16/0,75	15/0,76
2	Латвія	-	-	
3	Литва	16/0,76	-	
4	Грузія	30/0,63	36/0,63	31/ 0,60
5	Молдова	73/0,46	71/0,46	75/ 0,45
6	Україна	80/0,46	87/0,36	68/0,47
7	Вірменія	-	-	
8	Киргизстан	83/0,45	73/0,45	78/ 0,45
9	Росія	86/0,43	77/0,42	80/0,45
10	Беларусь	48/0,53	54/0,52	50/ 0,51
11	Азербайджан	-		
12	Казахстан	74/0,46	70/0,46	71/ 0,47
13	Узбекистан	85/0,43	74/0,43	73/ 0,45
14	Туркменістан	-	-	
15	Таджикистан	-	-	

Нагальна необхідність розв'язання проблеми корумпованості влади в Україні підтверджується й даними індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index 2013)⁸⁰⁹, проведеного міжнародною неурядовою організацією Transparency International серед 177 країн світу. Україна посіла 144 місце (поряд із такими країнами як Камерун, Центральноафриканська Республіка, Іран, Нігерія, Папуа-Нова Гвінея) з показником 25 із 100. Серед пострадянських країн гірші показники продемонстрували лише Киргизстан (150), Таджикистан (154), Туркменістан і Узбекистан (посідають 168 місце). Для порівняння, найкращі показники продемонстрували такі країни, як Фінляндія, Швеція, Норвегія, Сингапур, Швейцарія, Австралія, Канада.

Таким чином, корумпованість влади є однією з найбільш актуальних і нагальних проблем в Україні, що підтверджується низкою індексів. Розв'язання зазначеної проблеми передбачає істотні зміни, реформування всіх гілок влади: судової, виконавчої, законодавчої.

У дослідженні стану й перспектив розвитку національної правової системи доцільно звернутися до індексу демократії країн світу (The Democracy Index).⁸¹⁰ Цінність звернення до зазначеного індексу зумовлена, насамперед тим, що в ньому використовуються 60 показників, згрупованих у п'ять основних категорій: виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, політична участь, політична культура

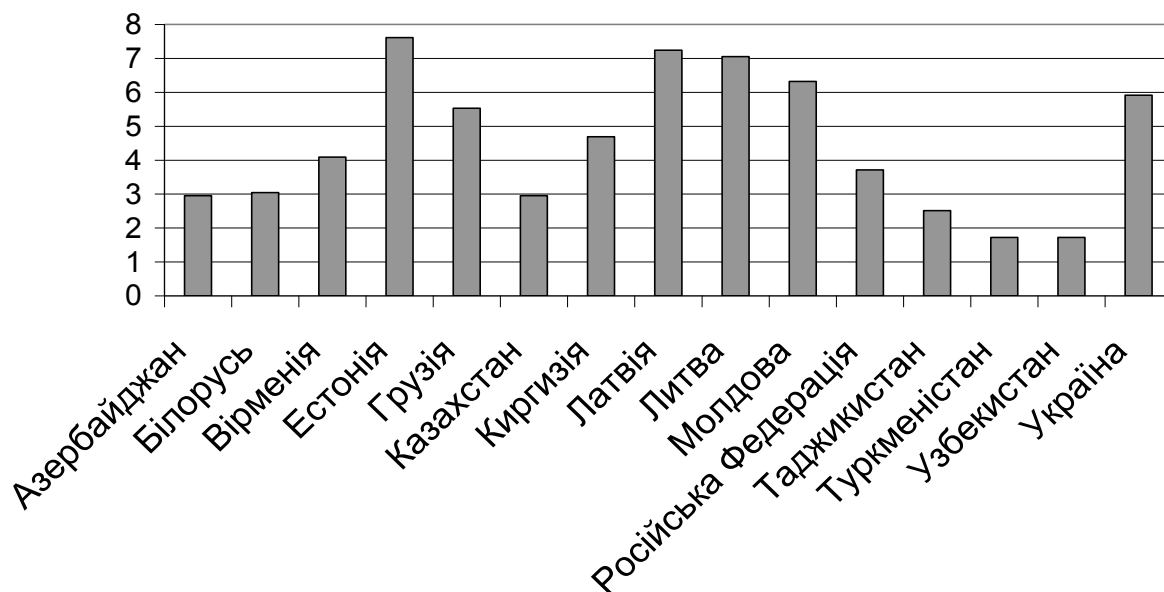
809 Transparency International: Индекс восприятия коррупции 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2013/12/03/6442>.

810 The Economist Intelligence Unit/Democracy Index 2012: Индекс демократії країн світу, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: The Economist Intelligence Unit. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex12.

та громадянські свободи. Усі держави віднесені до одного з чотирьох типів режиму влади: повна демократія, недостатня демократія, гібридний режим або авторитарний режим.

Аналіз засвідчив, що до найбільш демократичних на пострадянському просторі країн належать Естонія, Латвія, Литва й Молдова. Гібридні режими мають такі країни, як Вірменія, Киргизія та Україна. Домінувальним серед пострадянських країн є авторитарний режим, який мають Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Туркменістан.

Індекс демократії країн світу

На увагу заслуговує той факт, що, згідно з дослідженням, майже половина країн світу може бути віднесена до демократичних, хоча більша їхня частина – 54 держави – оцінюється як країни з «недостатньою демократією», 37 країн мають «гібридний режим» (тобто, у країні простежується поєднання елементів демократії й авторитаризму) і в 51 країні встановлені «авторитарні режими» (в останніх проживає більше однієї третини населення світу – близько 2,6 мільярдів осіб).

Аналіз засвідчив, що за 2012 р. рівень демократії істотно знизився в 10 країнах Східної Європи, у більшості пострадянських країн, у тому числі Україні. Російська Федерація в даному рейтингу втратила п'ять позицій і посіла 122 місце, між Йорданією (121 місце) і Ефіопією (123) – у категорії країн з «авторитарними режимами». Отже, тенденції авторитаризму стають досить загрозливими для багатьох країн світу. Саме тому в доповіді зазначається: «глобальна демократія зайшла в глухий кут», у тому розумінні, що не було відзначено ні значного прогресу, ні регресу в рівні демократії в усьому світі. У цілому за останні роки в багатьох державах відзначена загальна тенденція до зниження демократичних процесів. Дослідники переконані, що глобальна економічна криза посилює існуючі негативні тенденції в політичному розвитку, насамперед, у Європі, посилює могутність авторитарних режимів у всьому світі. Розпочата в середині 70-х років минулого століття, світова тенденція демократизації призупинилася, простежується так звана «демократична рецесія». У більшості регіонів світу протягом останніх років відбувається відхід від раніше досягнутого прогресу

в демократизації, спостерігається розчарування демократичним процесом, знижується довіра до політичних інститутів, насамперед у Європі.

Правові системи пострадянських країн					
		Індекс демократії 2012 р.	Тип режиму згідно з Індексом демократії	Статус країни згідно з Доповіддю про стан свободи 2013 р.	Тип правової системи
1	Естонія	34/7,61	недостатня демократія	-	фрагм. глобалізована
2	Латвія	42/7,24	недостатня демократія	вільна	фрагм. глобалізована
3	Литва	47/7,05	недостатня демократія	вільна	фрагм. глобалізована
4	Грузія	93/5,53	гібридний режим	частково вільна	фрагм. глобалізована
5	Молдова	67/6,32	недостатня демократія	частково вільна	фрагм. глобалізована
6	Україна	80/5,91	гібридний режим	частково вільна	фрагм. глобалізована
7	Вірменія	114/4,09	гібридний режим	частково вільна	фрагм. глобалізована
8	Киргизстан	106/4,69	гібридний режим	частково вільна	глокалізована
9	Росія	122/3,74	авторитарний режим	невільна	глокалізована
10	Білорусь	141/3,04	авторитарний режим	невільна	локалізована
11	Азербайджан	139/3,15	авторитарний режим	невільна	локалізована
12	Казахстан	143/2,95	авторитарний режим	невільна	локалізована
13	Узбекистан	161/1,72	авторитарний режим	невільна	локалізована
14	Туркменістан	161/1,72	авторитарний режим	невільна	локалізована
15	Таджикистан	151/2,51	авторитарний режим	невільна	локалізована

Отже, попри відсутність прямої залежності між економічною й правовою глобалізацією, глобальна економічна й фінансова криза негативно позначилася на процесах демократизації, спричинивши розчарування і втрату довіри

до демократичних інститутів у більшості сучасних держав. Зазначена тенденція простежується і в Україні. Саме тому вкрай важливим є повернення довіри до демократичних інститутів, що неможливо без їхнього реформування, упровадження нових форм, інститутів демократії на всіх рівнях. Стосовно національної правової системи особливої актуальності набуває реформування виборчої системи, розширення децентралізації влади, реформа місцевого самоврядування.

Іншим важливим показником глобалізації є стан політичної та громадянської свободи в державі. Відповідні показники можна простежити у доповідях Міжнародної правозахисної організації Freedom House⁸¹¹.

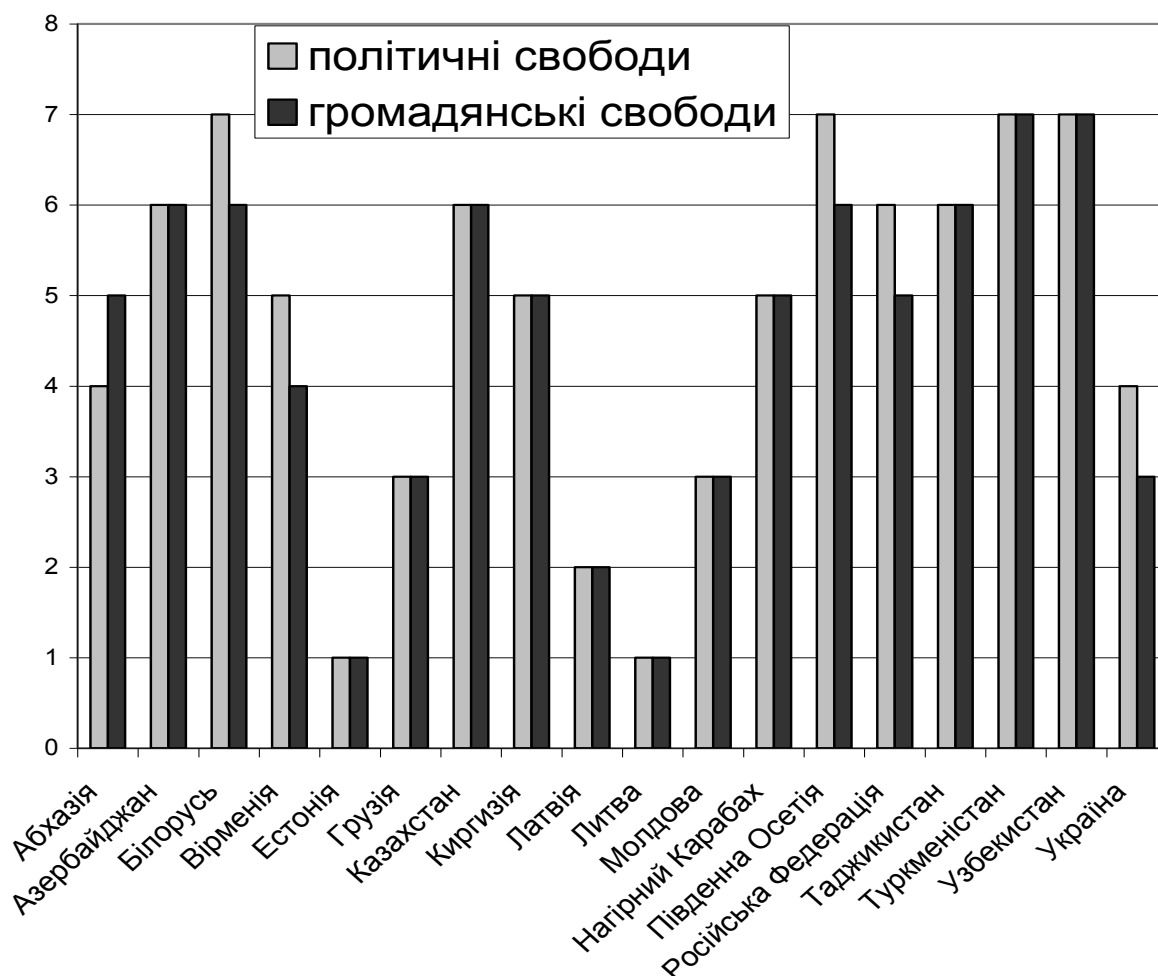
FREEDOM HOUSE: стан свободи в світі на 2014 р.				
	Назва країни	Статус	політичні свободи	громадянські свободи
1	Литва	вільні	1	1
2	Естонія	вільні	1	1
3	Латвія	вільні	2	2
4	Грузія	частково вільні	3	3
5	Молдова	частково вільні	3	3
6	Україна	частково вільні	4	3
7	Абхазія	частково вільні	4	5
8	Вірменія	частково вільні	5	4
9	Азербайджан	невільні	6	6
10	Киргизія	частково вільні	5	5
11	Нагірний Карабах	частково вільні	5	5
12	Російська Федерація	невільні	6	5
13	Казахстан	невільні	6	6
14	Таджикистан	невільні	6	6
15	Білорусь	невільні	7	6
16	Південна Осетія	невільні	7	6
17	Туркменістан	невільні	7	7
19	Узбекистан	невільні	7	7

Нова доповідь була оприлюднена 23 січня 2014 і містить оцінки рівня політичних і громадянських свобод у 195 країнах світу і 14 територіях, які не мають державного статусу. Всі держави умовно розділені за принципом забезпечення політичних і громадянських свобод на три групи: «вільні», «частково вільні», «невільні».

Користуючись цими даними, можна зробити такі висновки. З числа пострадянських країн до категорії «вільних» входять балтійські держави: Естонія, Латвія і Литва. До категорії «частково вільних» входять: Україна, Вірменія, Грузія, Киргизстан, Молдова, а також території з невизначеним статусом – Абхазія (формально належить Грузії, визнана Росією як самостійна держава) та Нагірний

811 Freedom in the World 2014: Доповідь про стан свободи в світі 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: Міжнародна правозахисна організація Freedom House. URL: http://freedomhouse.org/report/freedomworld/freedomworld2014#.Uw5nXGJ_t5Y.

Карабах (формально належить Азербайджану). До категорії «невільних» держав віднесені: Росія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан, а також територія з невизначеним статусом – Південна Осетія (формально належить Грузії, визнана Росією як самостійна держава).

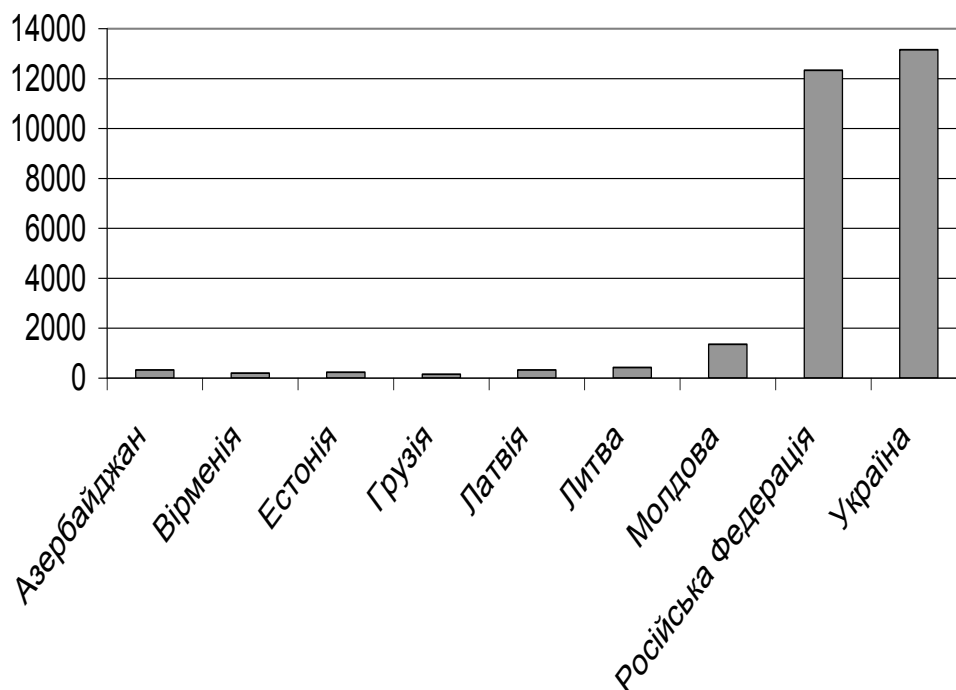

Дослідження національної правової системи, проблем і перспектив її розвитку крізь призму комплексного критерію глобалізації потребує звернення до такого показника, як стан дотримання прав людини і можливість звернення за захистом порушених прав і свобод до міжнародних судових установ. У зв'язку з цим доцільно звернутися до статистики звернень до Європейського суду з прав людини. Зазначені дані вказані за 2013 рік⁸¹².

Порівняно з іншими державами, Україна перебуває на четвертому місці після Росії, Туреччини та Італії за кількістю справ, які перебувають на розгляді Європейського суду. У контексті статистичних даних пострадянських країн дані такі: Російська Федерація (12330), Україна (13152), Молдова (1356), Литва (428), Азербайджан (325), Латвія (322), Естонія (237), Вірменія (196), Грузія (157)

812 Statistics by year: Річна статистика Європейського суду з прав людини, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: European Court of Human Rights. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2013_ENG.pdf.

Статистика Європейського суду з захисту прав людини

Аналізуючи таку статистику, до уваги необхідно брати не лише загальну кількість звернень, а й загальну кількість громадян, які проживають у країні; наявність реальних механізмів звернення до Європейського суду з прав людини; правову активність громадян тощо. Велика кількість звернень громадян України до Європейського суду свідчить не лише про порушення прав людини, а й про існування реального механізму захисту порушених прав, зростання загального рівня правової культури громадян, їхньої правової активності, правової позиції.

У контексті дослідження уваги заслуговують і дані, наведені в Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році. Так, станом на 31 грудня 2013 року на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 102 750 справ проти держав – сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (станом на 31 грудня 2012 року – 128 100). З них 13 700 справ – проти України, що складає 13,3 % від загальної кількості справ (станом на кінець 2012 року – 8,2%)⁸¹³. У 2013 році Європейський суд направив 2827 справ, у яких запропонував Уряду України висловити його позицію. Протягом 2013 року було підготовлено 195 правових позицій Уряду України щодо скарг заявників на порушення положень Конвенції. Зокрема, 107 зауважень щодо суті зазначених скарг та 17 правових позицій стосовно додаткових зауважень та вимог заявників щодо справедливої сатисфакції. Окрім цього, для цілей виконання Україною зобов'язань за рішенням у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» станом

813 Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/!md/Downloads/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202013_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf

на 31 грудня 2013 року було опрацьовано 2856 заяв та подано позицію Уряду щодо більше ніж 876 заяв.

У 2013 році Європейським судом було розглянуто 151 справа проти України, а за результатами розгляду справ Європейський суд постановив: 69 рішень щодо суті скарг, з них у 42 рішеннях Європейським судом було встановлено відсутність ознак одного чи декількох із стверджуваних заявниками порушень та/або визнано відповідні скарги заявників частково неприйнятними; 24 рішень щодо дружнього врегулювання справ у 31 заяві; 15 рішень про схвалення умов односторонніх декларацій Уряду щодо 23 заяв; 43 ухвали про припинення провадження у справах у зв'язку з неприйнятністю скарг або у зв'язку з тим, що після представлення Урядом відповідних позицій щодо скарг заявників, останні припинили підтримувати свої заяви⁸¹⁴.

Узагальнюючи зазначене, слід визнати, що впродовж періоду незалежності відбулося формування й становлення основоположних засад, основних підсистем і елементів правової системи України. Водночас аналіз якісних і кількісних показників розвитку національної правової системи засвідчив, що сучасний стан розвитку української правової системи перебуває в стані глибокої кризи. Йдеться не лише про неналежний рівень функціонування правових інститутів, а про їхні глибокі структурно-функціональні проблеми. Попри періодичні спроби оновлення окремих елементів правової системи (конституційна, адміністративна й реформа судочинства) і навіть окремі здобутки в її нормативній підсистемі, українська правова система зіткнулася з системною кризою. Трансформаційні зміни національної правової системи виявилися неадекватними глобальним викликам і загрозам, носять фрагментарний характер гармонізації в багатьох галузях національного права й законодавства. Свідченням зазначеного є сучасна глибока криза політичного, правового, соціального, економічного, культурного, інформаційного розвитку. Фактично Україна зупинилася на тому рубежі, від подолання якого залежить сам факт її існування як суверенної, незалежної держави.

До проблем системного характеру національної правової системи слід віднести її дисфункційність, деінституціоналізацію, розбалансованість тощо. При цьому функціонування національної правової системи відбувається в умовах невірноваженості, нелінійності і прискореної динамічності глобального правового розвитку, що істотно ускладнює її розвиток і оптимізацію.

1. Дисфункційність національної правової системи полягає в тому, що низка правових інститутів, елементів не виконує покладених на них функцій належним чином, а тому спричиняє дисбаланс між підсистемами й унеможливорює ефективне виконання національною правовою системою покладених на неї функцій.

В узагальненому вигляді існує кілька причин виникнення дисфункцій національної правової системи, насамперед:

1) унаслідок перерозподілу функцій між правовими інститутами, які з часом змінюються; у той період, коли цей перерозподіл відбувається, дисфункцію може

814 Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/!md/Downloads/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202013_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf

відчувати як один, так і інший правовий інститут (між Президентом України і Парламентом України);

2) унаслідок невиконання чи неналежного виконання правовими інститутами покладених на них функцій.

Досить істотні проблеми накопичилися у функціонуванні судових органів, зокрема: тривале провадження досудового слідства у кримінальних справах та тривалий розгляд справ судами; невиконання або тривале виконання рішень національних судів; погане поводження щодо особи, яка перебуває в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань; неефективність розслідування правоохоронними органами кримінальних справ; неналежні матеріально-побутові умови утримання осіб, які перебувають в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань, а також ненадання названій категорії осіб адекватної медичної допомоги; недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд⁸¹⁵.

Прикладом дисфункції державного інституту є приховування (нереєстрація) злочинів від обліку в системі МВС України. Для виконання головного завдання МВС – боротьби зі злочинністю, повна і своєчасна реєстрація всіх виявлених злочинів є вкрай важливою. Але вона заважає внутрішнім завданням міністерства – показати високу ефективність своєї роботи. Зрештою зазначене вкрай негативно позначається на функціонуванні національної правової системи;

3) внаслідок змін соціальних потреб, які не знаходять адекватного відображення в структурі і функціях відповідних правових інститутів. Так, Рада національної безпеки і оборони України⁸¹⁶ та Міністерство оборони України не забезпечили реформування і розвиток Збройних Сил України, їхнє ресурсне забезпечення, модернізацію та розроблення озброєння і військової техніки, відповідно до принципово нових реалій – посилення загроз національній безпеці, зростання ймовірності збройної агресії, терористичних загроз, збройних конфліктів, інформаційних війн. Слід визнати, що йдеться не лише про невиконання покладених функцій, істотні прорахунки, проблеми у функціонуванні Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства оборони України, а й про недалекоглядну, неадекватну сучасним геополітичним реаліям правову політику України.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини та громадянина, викоріненні злочинності, удосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та

815 Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/!md/Downloads/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202013_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf

816 Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. № 35. Ст. 237. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98%D0%B2%D1%80>.

збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України в світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації⁸¹⁷. Сучасні реалії свідчать, що в цьому аспекті діяльність багатьох державних органів була неналежною, і покладені на них функції у напрямі державної політики з питань національної безпеки не виконувалися.

Прикладом може слугувати і той факт, що за 18 років своєї діяльності посаду Секретаря Ради обіймали 11 осіб, причому лише перший Секретар Горбулін В. П. обіймав посаду з 1994 р. по 1999 р., а панівна більшість – від декількох місяців до 1–2 років⁸¹⁸. Цілком закономірно, що це не могло сприяти належному функціонуванню, а тим більше, удосконаленню, оптимізації діяльності РНБО як координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

4) унаслідок своєрідної конкуренції між правовими інститутами (зокрема, між адміністраціями (обласними, районними) та органами місцевого самоврядування).

Аналіз норм законів України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁸¹⁹ та «Про місцеві державні адміністрації»⁸²⁰ свідчить, що більшість повноважень зазначених органів збігається, що призводить до виникнення суперечностей і конфліктів між ними. Вважаємо, що оптимізація функціонування органів місцевого самоврядування і місцевих державних адміністрацій має здійснюватися не стільки в площині розподілу повноважень, скільки в напрямі радикальної зміни моделей їх організації на місцевому й регіональному рівнях, супроводжуватися зміною статусу компетенції і повноважень органів місцевого самоврядування, істотного розширення їхніх повноважень. Розв'язання означених питань є важливим складником адміністративно-територіальної та муніципальної реформ.

Серед низки напрямів і заходів у подальшому вдосконаленні взаємодії місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування слід виокремити необхідність внесення змін до законів «Про місцеві державні адміністрації» і «Про місцеве самоврядування в Україні» з питань взаємодії цих органів; доцільно розробити механізм розмежування повноважень і більш чіткого визначення компетенції органів місцевої публічної влади; створення на регіональному рівні координаційних рад з питань взаємодії місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування. Реалізація зазначених та низки інших заходів сприятиме оптимізації й підвищенню ефективності взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, унеможливить дублювання повноважень.

5) унаслідок надмірної концентрації й монополізації певних функцій правовим інститутом. Так, результатом відтворення суперпрезидентської моделі правління стала монополізація влади Президента України, яка не призвела до оптимізації

817 Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/96415>.

818 Про РНБО. Історична довідка про діяльність РНБО [Електронний ресурс] / Офіційний сайт РНБО. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/content/history.html>.

819 Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – Ст. 170. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.

820 Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 09.04.1999 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 20 – 21. – Ст. 190. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58614>.

функціонування правової системи загалом, а, навпаки, лише заблокувала процеси демократичної трансформації, загострила існуючі протиріччя внаслідок надцентралізації й надконцентрації ресурсів та повноважень на верхніх рівнях виконавчої вертикалі.

Зазначені причини виникнення дисфункцій національної правової системи не є вичерпними. Складність, суперечливість сучасного правового розвитку як у межах національної правової системи, так і глобального правового простору здатні викликати й інші причини, надавати їм комплексного характеру. При цьому види зв'язків між причиною і наслідком ускладнюються й трансформуються від однолінійних, до дволінійних із зворотнім зв'язком, багатолінійних, розпорошених, причинних мереж.

Поряд із розбалансованістю правової системи, простежується дисфункційність як окремих правових елементів, так і загалом національної правової системи. Дисфункції низки правових інститутів практично всіх гілок влади виявляються у зовнішній (формальній, організаційній) і внутрішній (змістовній) його діяльності та в нечіткій визначеності функцій певних інститутів (розмитості цілей, падінні їхнього громадського авторитету). Окремі правові інститути починають працювати не заради тієї мети, для якої створені, а заради своїх внутрішніх цілей (зокрема, Міністерство доходів і зборів). Дисфункції правової системи України знаходять свій вияв і в організаційних похибках в діяльності правових інститутів. Одним із очевидних проявів дисфункції національної правової системи є персоналізація діяльності інституту, коли він змінює функції та характер діяльності залежно не від об'єктивних потреб суспільства, а від інтересів та персональних якостей окремих осіб (інститути Президента, Генерального прокурора).

Дисфункційність правових інститутів має різні ступені, які віддзеркалюють глибину їхньої кризи. Досягнення правовим інститутом певної критичної межі дисфункційності спричиняє його руйнацію та деінституціоналізацію, а деінституціоналізація певної сукупності правових інститутів зрештою здатна спричинити деінституціоналізацію всієї правової системи. Найбільш зловідомим прикладом деінституціоналізації, яка має істотні наслідки (на сьогодні – практично незворотні) для національної правової системи, – це відносини центральних органів державної влади та влади Автономної Республіки Крим.

Наступною рисою національної правової системи є її розбалансованість. Якщо збалансована модель правової системи забезпечує нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, консолідацію держави й громадянського суспільства то розбалансована правова система навпаки, неспроможна здійснювати належного нормативно-організаційного впливу, забезпечувати правопорядок і законність. Розбалансованість національної правової системи проявляється як між підсистемами, так і в межах підсистем національної правової системи. Так, в інституційній системі розбалансованість проявляється, насамперед, у розподілі повноважень у трикутнику влади «президент – прем'єр-міністр – парламент».

У нормативній підсистемі розбалансованість виявляється, зокрема в тому, що, попри інтенсивний процес нормотворення, окремі прийняті закони не відповідають вимогам реального часу, вимогам інших правових актів. Прикладом може слугувати той факт, що в Україні до цього часу відсутній законодавчий акт, спрямований на розв'язання проблем, пов'язаних із відновленням прав корінного народу України, примусово переселеного з території Криму, хоча ще в 2000 р. учасниками

парламентських слухань були сформульовані рекомендації «Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу і національних меншин, які були депортовані і добровільно повертаються в Україну», схвалених Постановою Верховної Ради України від 20 квітня 2000 р. № 1660-III⁸²¹. І хоча народні депутати не підтримали проект Закону № 4434 «Про відновлення прав корінного народу України, примусово переселеного з території Криму», перші кроки в напрямі розв'язання зазначеної проблеми зроблені. У постанові «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі української держави»⁸²² зазначається, що Україна гарантує збереження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу й усіх національних меншин України, захист і реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу у складі суверенної і незалежної української держави. Цією постановою Україна також визнає Меджліс кримсько-татарського народу та виконавчий орган Курултаю кримсько-татарського народу повноважними органами кримсько-татарського народу. Верховна Рада заявляє про свою підтримку Декларації ООН про права корінних народів.

Окрім того, аналізуючи результати здійснення експертизи проектів нормативно-правових актів Європейським судом, (усього було здійснено юридичну експертизу 4013 нормативно-правових актів (проектів) на їхню відповідність положенням Конвенції та протоколів до неї, а також практиці Європейського суду, з'ясувалося, що за результатами експертизи проектів законів, проектів постанов Кабінету Міністрів та проектів Указів Президента було надано: 93 негативних висновки; 1002 позитивних висновки; 635 проекти актів визнано такими, що не стосуються Конвенції. Таким чином, можна зробити висновок, що близько 6,5 % нормативно-правових актів (проектів) є такими, що не відповідали Конвенції⁸²³.

Розбалансованість національної правової системи полягає і в непередбачуваності наслідків прийняття, реалізації та застосування норм права, правової політики. Складником правової політики національної правової системи є дотримання принципів справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами врахування загальносуспільних потреб, інтересів, встановлення їхньому балансу, забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя. У цьому контексті досить суперечливим і невчасним стало прийняття Верховною Радою України проекту Закону «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної

821 Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу і національних меншин, які були депортовані і добровільно повертаються в Україну. Постанова Верховної Ради України від 20 квітня 2000 р. № 1660-III. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1532-iii>.

822 Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримсько-татарського народу у складі української держави. Постанова Верховної Ради України від 20.03.2014 № 1140VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/114018>.

823 Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/!md/Downloads/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202013_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf.

політики»⁸²⁴ 23 лютого 2014р. Усвідомлюючи незворотні наслідки його прийняття, виконавчач обов'язків Президента України О. Турчинов не підписав закон. Переконані, що прийняття нового закону, який буде визначати засади державної мовної політики, потребує досить ґрунтовної підготовки, певного часу, виважених кроків, науково-експертного обговорення, залучення громадянського суспільства до його обговорення з метою формування консенсусу й злагоди в суспільстві, забезпечення мовно-культурних прав національних меншин. При цьому попередньо на законодавчому рівні має бути визначено низку понять, зокрема: «мовна меншина», «мова національної меншини», «компактне проживання національної меншини», «міноритарна мова».

Закон, який буде визначати засади державної мовної політики, має також узгоджуватися з обґрунтованою Концепцією державної етнополітики, у якій мають бути врегульовані механізми державного сприяння розвитку культурних традицій національних меншин, шляхи й механізми формування на основі тісної культурної взаємодії спільної національної ідентичності.

Отже, розбалансованість національної правової системи істотно ускладнює її функціонування та розвиток, викликає низку проблем й унеможлиблює реалізацію національною правовою системою покладених на неї функцій належним чином і в повному обсязі.

Істотним у розумінні проблем і визначенні перспектив національної правової системи є усвідомлення того, що розвиток національної правової системи відбувається в умовах невірноваженості, нелінійності і прискореної динамічності глобального правового розвитку. Окрім ускладненого характеру розвитку, його складнопрогнозованості чи то і його непрогнозованості, прискореного характеру змін у правовій системі, наведене означає, що в національній правовій системі істотно зростає ступінь сприйняття зовнішніх впливів. Зміни в глобальному правовому просторі, міжнародному праві, інших національних правових системах, з якими існують зв'язки української правової системи, стають фактором генерації та фактором відбору різних структурних конфігурацій правової системи України. Згідно з основними положеннями синергетики, саме в таких умовах система включається до процесу структурогенезу чи самоорганізації, який характеризується «спільною дією» чи когерентною поведінкою елементів дисипативних структур.

За таких умов виходом із глибокої системної кризи є модернізація національної правової системи, істотне оновлення як сутнісних, змістовних складників, так і їхніх проявів, форм реалізації. Лише модернізація національної правової системи, її ідеологічної, нормативної, інституційної, функціональної та інтегративно-комунікативної підсистем, панівної більшості їхніх елементів, встановлення їхнього оптимального балансу й співвідношення з урахуванням глобальних викликів і загроз здатні забезпечити перехід національної правової системи на новий рівень функціонування, від фрагментарно глобалізованої до глобалізованої правової системи, яка володіє потужним потенціалом стійкості, дієвості, ефективності, здатна протистояти глобальним викликам і загрозам.

Модернізаційна модель розвитку національної правової системи передбачає такі ознаки: зростання ступеню диференційованості (різноманіття) системи, сполучне з

824 Про засади державної мовної політики. Закон України від 03.07.2012 № 5029VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 23. – Ст. 218.

інтегрованістю її частин, компонентів; посилення ефективності й надійності системи, зростання її здатності долати протиріччя, розв'язувати нагальні проблеми; ефективна реалізація основних функцій системи, які постійно ускладнюються; зростання автономності системи щодо зовнішніх умов і, водночас, здатність до сприйняття й інтегрування міжнародних і європейських правових стандартів; здатність до оперативного посилення ступеню організації, ступеню цілісності системи.

Перспективи розвитку національної правової системи визначаються, насамперед, збереженням суверенітету, цілісності, єдності України, відновленням політичної й економічної стабільності, залежать від нагального розв'язання низки проблем у всіх підсистемах правової системи України, зокрема:

1) ідеологічній підсистемі:

– остаточного завершення процесу переходу до ліберально-правової ідеології як основи національної правової ідеології;

– формування науково обґрунтованої національної правової ідеології як концептуальної основи правової політики, яка в змістовному та функціональному аспектах підпорядкована принципу верховенству права, гарантує і захищає права людини, забезпечує ефективність законодавства, сприяє формуванню цілісної національної правової системи, досягненню структурно-функціональної єдності елементів, правовими засобами забезпечує модернізацію держави, захищає національні інтереси, гарантує оптимальне функціонування правової держави і громадянського суспільства, надає адекватні й дієві політико-правові засоби убезпечення від викликів, ризиків і небезпек, спричинених глобалізацією, сприяє зміцненню міжнародного авторитету України, позиціонує Україну як цивілізовану європейську державу в глобальному правовому просторі;

– розробки й прийняття Концепції правової політики в Україні в умовах глобалізації (складником якого є національна стратегія розвитку місцевого самоврядування) як документу, що закріплює компроміс між громадянським суспільством і державою, втілює національну правову ідеологію та передбачає низку системних заходів у правотворчій, правозастосовній, правовиховній її формах; враховує тенденції глобалізації та стратегію євроінтеграції; є стратегічно й тактично виваженою і спрямованою, враховує глобальні загрози й небезпеки, насамперед, у військовій, сировинній, енергетичній сферах; узгоджується з конституційною реформою; враховує вплив міжнародного права, процеси правової інтеграції, правової інтернаціоналізації, уніфікації, імплементації, гармонізації правових принципів і норм; належного інформаційного забезпечення національної правової політики, напрямів, способів і засобів її реалізації; активізації системної правоінформаційної, правоосвітньої, правовиховної роботи серед населення, спрямування її у напрямі залучення до світових і європейських правових цінностей і принципів, та збереження національних правокультурних цінностей, традицій, норм; обґрунтованої державної концепції формування правової свідомості й правової культури населення шляхом посилення ролі й значення інститутів громадянського суспільства;

2) нормативній:

– від комплексного обґрунтування й реалізації конституційної та адміністративної реформи відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування та Референційної рамки регіональної демократії;

- спрямування реформ у напрямі децентралізації влади і реформування місцевого самоврядування з метою усунення конституційних та законодавчих обмежень стосовно місцевих органів влади, зміцнення субсидіарності, надання місцевим органам влади повноваження управління суттєвою часткою публічних справ;
- розширення конституційних форм безпосереднього народовладдя шляхом визнання права громадян на народну законодавчу ініціативу як через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, так і через Верховну Раду України. При цьому предметом всеукраїнського референдуму за народною ініціативою має бути не лише питання скасування закону, прийнятого Верховною Радою України, а й прийняття чи внесення змін до закону (крім законів із питань податків, бюджету, амністії). Доцільно також уточнити весь механізм організації й проведення всеукраїнського референдуму (порядок організації, форми, правові наслідки);
- розв'язання питання щодо прийняти передбаченого частиною першою ст. 57 Конституції України закону, що визначатиме порядок оприлюднення законів, які визначають права і обов'язки громадян, тобто закону про нормативно-правові акти;
- посилення демократії в країні та захисті прав українських громадян: культурних, національних і лінгвістичних груп меншин, у дусі інклюзивності, та забезпечення справжнього діалогу між усіма політичними силами;
- реформування публічного права у напрямі європейських правових стандартів, пріоритетом яких є захист прав людини від сваволі адміністрації, стабілізація управління, забезпечення її ефективності, судовий контроль за діяльністю всіх без винятку суб'єктів виконавчої влади;
- обґрунтування дієвих правових способів і засобів забезпечення політичного, економічного й енергетичного суверенітету за допомогою розробки юридичних механізмів захисту національної економіки, пільгової правової політики для вітчизняних виробників;
- удосконалення механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. На особливу увагу заслуговують права національних меншин, корінних народів, прав людини в сфері культури й загалом культурного розмаїття, окремих груп населення, які найбільшою мірою піддаються змінам в умовах глобалізації, а саме – забезпечення рівності прав жінок і чоловіків⁸²⁵, захист прав трудових мігрантів, осіб з особливими потребами, українських моряків, дітей, людей похилого віку;
- переформатування правового регулювання міграційних процесів та міграційної політики, яка стає жорсткішою, більш орієнтованою на протидію нелегальній міграції. У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на позицію Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), яка у своїй Резолюції від 9 квітня 2010 р. зазначає, що «трудоці-мігранти беруть участь у забезпеченні економічного зростання й процвітання, а також створенні національного багатства в країнах призначення, а також сприяють скороченню рівня бідності в країнах походження»⁸²⁶;
- створення відповідних структур у системі забезпечення кібербезпеки. Україна має стати активним учасником міжнародної діяльності під егідою ООН із

825 Price D. Closing the gender gap in retirement income: What deference will recent UK Pension reforms make? / D. Price // J. of sozial policy. – Cambridge, 2007. – Vol. 36, N 4. – P. 561-583.

826 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 9 квітня 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/mpz/organizations.mpo_info?o_id=64.

вироблення єдиних підходів до міжнародної інформаційної безпеки та демілітаризації кіберпростору⁸²⁷. Таким чином, доцільно активізувати роботу у форматі комісій, експертних груп, інших дорадчих та координувальних органів ООН, що в цей час задіяні у формуванні політики ООН у сфері міжнародної інформаційної безпеки та глобальної кібербезпеки з метою подальшого використання здобутого досвіду у формуванні адекватної та дієвої системи правового регулювання кіберпростору й забезпечення кібербезпеки України.

3) інституційній:

- посилення взаємної відповідальності держави й особи;
- істотногорозширення прав колективних суб'єктів, насамперед: органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань;
- у контексті конституційної й адміністративної реформи реформатування правосуб'єктності адміністративно-територіальних одиниць;
- розширенні прав соціальних спільнот: українського народу, націй, етнічних груп, територіальної громади та оптимізації механізму їхньої реалізації згідно з європейськими правовими стандартами.

4) функціональній:

- продовження процесу визнання й упровадження правових стандартів, насамперед у правотворчу, правоохоронну, правозахисну, судову діяльність;
- удосконалення організації й діяльності правозастосовних інститутів, у напрямі забезпечення їхньої відповідності загальноновизнаним світовим і європейським моделям;
- завершення реформування судочинства на основі світових і європейських правових стандартів;
- реформування й удосконалення правозастосовної діяльності на основі більш широкого врахування практики Європейського суду з прав людини, рекомендацій Ради Європи, ОБСЄ, ЄС, ПАРЄ, Венеційської Комісії;
- врахування в процесі впровадження правових стандартів правозастосування національних особливостей правозастосування, у разі їхньої відповідності загальним тенденціям розвитку правових стандартів, насамперед, у сфері захисту прав людини.

5) інтегрально-комунікативній:

- оптимізація інтегральних зв'язків між ідеологічною, нормативною, інституційною, функціональною підсистемами шляхом усунення й подолання розбалансованості правової системи;
- оптимізація процесу розподілу й перерозподілу функцій між правовими інститутами, створення умов, які унеможливають конкуренцію між правовими інститутами (зокрема, між адміністраціями (обласними, районними) та органами місцевого самоврядування), надмірну концентрацію й монополізацію ними функцій;
- оптимізація зв'язків правової системи з економічною, політичною, моральною системою українського суспільства шляхом розширення каналів комунікації, моніторингу зв'язків, своєчасного усунення дисбалансів і неузгодженостей;

827 Сучасні тренди кібербезпекової політики : висновки для України. Аналітична записка / [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/293/>.

- істотне оновлення взаємин з іншими державами та їхніми правовими системами, з міждержавними регіонально-континентальними правовими системами;
- взаємодія з органами й представниками Європейського Союзу та Ради Європи з метою продовження процесу підготовки приєднання до ЄС, уживання виважених заходів і кроків у цьому напрямі.

Особливої уваги потребує врахування того факту, що при наближенні України до європейського правового простору, подальшого залучення в регіональні інтеграційні об'єднання, правова система продовжуватиме зазнавати істотних змін, а роль таких міжнародних владних інститутів, як ЄС, Рада міністрів ЄС, Комісія ЄС, Європейський парламент, Суд ЄС в перспективі – зростатимуть. Ці структури не тільки об'єднують інтереси держав-членів ЄС, але й виконують наднаціональні об'єднувальні функції, передбачають трансформацію суверенітету. Зважаючи на зазначене, прагнення України до Європейського простору має супроводжуватися формуванням правових механізмів захисту національних інтересів.

На фоні форсованої глобалізації фінансів і торгівлі, боротьби за природні ресурси та шляхи їх транспортування, ми бачимо, як окремі країни без огляду на глобальні наслідки формують і реалізують своє законодавство й економічну політику у власних інтересах, порушуючи норми міжнародного права. Саме тому, обираючи методи розв'язання проблем, Україні необхідно переходити від односторонніх дій до двосторонніх, а від них – до багатосторонніх і наднаціональних; від «м'якого» права – до «жорсткого» права; від примата внутрішнього права в тих або інших питаннях – до примата міжнародного права, використовуючи досвід інших держав.

Отже, необхідність оптимізації функціонування й розвитку національної правової системи в умовах глобалізації потребує системних заходів і дієвого механізму їх реалізації, який би охоплював усі підсистеми правової системи, її основні елементи, розв'язував внутрішні суперечності, і мав стратегічний вектор розвитку, тобто її модернізації як істотній і спрямованій зміні сутнісних процесів і явищ правової системи, спричинених внутрішніми та зовнішніми чинниками. Механізм модернізації правової системи передбачає взаємозалежні, нормативно закріплені стадії та етапи, спрямовані на вдосконалення правової системи України з метою підвищення ефективності її функціонування в умовах глобалізації. Його складниками є механізми регульовального, спрямувального, контрольного, координувального впливу правової системи на суспільні відносини.

Таким чином, на основі використання комплексного критерію глобалізації, складовою якого є правова глобалізація правову систему України віднесено до фрагментарно глобалізованої, що підтверджується низкою показників, зокрема, Україна долучилася до глобалізаційних процесів у правовій, економічній, соціальній, політичній, культурній сферах, здійснює певні кроки й докладає зусиль щодо інтеграції правової системи з правовою системою ЄС, активізує діяльність щодо членства держави у міжнародних організаціях, участі в міжнародних місіях, ратифікувала низку важливих міжнародних багатосторонніх договорів. Водночас здійснювані заходи носять несистемний характер, відзначаються неузгодженістю, а обрані шляхи й засоби в багатьох випадках виявляються неефективними. Свідченням зазначеного слугують показники Індексу глобалізації за версією КОФ, за яким Україна посідає 47 місце серед 187 країн, згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності – 84 місце серед 148 країн; Індексом верховенства закону (2012, 2013 рр.) Україна має середній показник

індексу 0,46 і рейтингове місце в діапазоні між 73 і 81 місцями (серед 97 країн); згідно з Індексом демократії 2012 р. Україна є частково вільною, має гібридний режим і посіла 80 місце. Згідно з доповіддю Міжнародної правозахисної організації FreedomHouse (2014 р.), Україна має статус частково вільної.

Зазначені показники й дані свідчать про проблеми системного характеру національної правової системи, насамперед: дисфункційність, деінституціоналізацію, розбалансованість, двовекторність розвитку. Виходом із глибокої системної кризи національної правової системи є істотне оновлення як сутнісних, змістовних складників, так і їхніх проявів, установлення оптимального співвідношення підсистем, національної правової системи з іншими національними, міждержавними, міжнародною правовою системою з урахуванням глобальних викликів і загроз. Визначені концептуальні засади оптимізації розвитку правової системи України та сформульовані конкретні пропозиції спрямовані на формування оптимальної моделі національної правової системи, яка здатна забезпечити перехід національної правової системи на новий рівень функціонування, від фрагментарно глобалізованої до глобалізованої правової системи, яка володіє потужним потенціалом стійкості, дієвості, ефективності, здатна протистояти глобальним викликам і загрозам.

ПІСЛЯМОВА

Від характеру, особливостей, результатів розв'язання проблем, які постали перед українською державою та її національною правовою системою, їх оцінки й сприйняття світовою спільнотою істотною мірою, залежить не лише майбутнє України як суверенної держави, її правової системи, а й майбутнє міжнародного права, низки міжнародних, наддержавних інститутів, стан глобального правового порядку. Реальне й стрімке зростання дестабілізації і погіршення режиму безпеки всього регіону здатне спричинити коло конфліктів і в інших регіонах світу. Саме тому вкрай важливо визначитися з тими глибинними факторами, які спричинили кризу української правової системи, виявити проблеми, що потребують нагального розв'язання, і запропонувати шляхи й напрями оптимізації національного правового розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Встановлено, що трансформація національної правової системи є складником трансформаційних процесів суспільства під впливом глобалізації (поряд із економічною, політичною системами), наслідком якої є формування мегасуспільства як єдиного взаємозв'язаного, взаємозалежного й взаємопроникненого світу, у якому глобальні системи не лише поєднують окремі фрагменти цілого, а й здійснюють глобальний перетворювальний вплив на всі сфери суспільства. Правові, економічні, політичні, соціальні, культурні трансформації в умовах глобалізації здійснюються на основі загального бачення засад сучасного світоустрою, спільних цінностей і принципів.

2. Визначено, що в узагальненому вигляді глобалізація є системною, багатоаспектною, різнорівневою інтеграцією економічних, правових, фінансових, політичних, державних, культурних та інших ідей, принципів, зв'язків, цінностей, норм, інститутів, відносин, сфер життєдіяльності людини, що призводить до посилення суперечливої взаємодії та взаємозалежності систем і підсистем суспільства, ускладнення й непрогнозованості суспільного розвитку і має наслідком створення єдиного світового економічного, правового, політичного, інформаційного, культурного простору й світових органів економічного та політичного управління.

3. Обґрунтовано, що правова глобалізація є складником загального процесу глобалізації, якій притаманні загальні риси глобалізації, зокрема: складність, суперечливість, об'єктивність, дихотомічність, багаторівневність, пульсуючий характер, нерівномірність, багатовекторність. Водночас вона має свої особливості, зокрема: предметну умовленість, багатоаспектність, множинність проявів у праві.

4. Запропонована дефініція, згідно з якою правова глобалізація – складний, багаторівневий, об'єктивний, дихотомічний процес, що полягає в інтеграції національних правових систем у єдину систему юридичних норм і політико-правових інститутів, які включають і враховують у юридичній діяльності норми міжнародного, корпоративного права, транснаціональних суб'єктів світової економіки, наднаціональні економічні й фінансові правила діяльності держав і макроекономічних структур, міждержавних союзів, загальноновизнані правові стандарти й цінності, та має наслідком інтенсифікацію взаємодії держав, зростання їхньої взаємозалежності,

призводить до швидкої еволюції міжнародних структур, виникнення й функціонування нових міжнародних організацій, інститутів, утворень, міждержавних правових систем, трансформації національних правових систем на всіх рівнях.

5. Розглянуто основні форми правової глобалізації: правова інтеграція, правова інтернаціоналізація й правова імплементація; рівні правової інтеграції.

6. Визначено, що правова інтеграція – це об'єктивний, закономірний процес правового розвитку, який передбачає формування системи норм і використання юридичних засобів, що забезпечують якісно новий рівень взаємодії між елементами й підсистемами, цілісність і єдність у межах національної правової системи (внутрішня правова інтеграція), між різними правовими системами певного регіону (регіональна правова інтеграція), між правовими системами всього світового співтовариства та їхній взаємодії з міжнародним правом (глобальна правова інтеграція). Глобальна правова інтеграція – об'єктивний, закономірний, багатоаспектний, частково керований процес формування нової, загальносвітової системи норм, що організують, і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію та взаємопроникнення в економічній, правовій, політичній, культурній та інших сферах життя суспільства й держави. Правова глобалізація спричиняє не лише глобальну правову інтеграцію, а й переформатує правову інтеграцію на регіональному й національному рівнях.

7. Проаналізовано гармонізацію й уніфікацію як способи правової інтеграції.

8. Обґрунтовано, що правова глобалізація як складний і суперечливий процес породжує низку проблем на всіх рівнях: міжнародному (міждержавних правових систем), національному (національних правових систем), окремих підсистем (ідеологічній, нормативній, інституційній, функціональній, інтегративно-комунікативній).

9. Акцентовано увагу на тому, що правова глобалізація супроводжується правовою регіоналізацією й правовою глокалізацією, унаслідок чого формуються правові системи різних рівнів: міжнародного, міждержавного, національного, змішаного. Наслідками правової глобалізації є зміни на всіх рівнях правового розвитку: глобальному, регіональному, національному, у їхніх зв'язках і співвідношенні.

10. Визначено, що національна правова система – це зумовлена конкретно-історичними особливостями, притаманна певній державі (суспільству) цілісна, динамічна система, яка складається з п'яти підсистем, що поєднують і узгоджують правові норми й принципи, об'єктивовані й систематизовані в нормативно-правових актах, правову ідеологію, правову політику, права людини, праворозуміння, правосвідомість, правову культуру, правотворчу, правореалізаційну, правозастосовну діяльність, юридичну практику, суб'єктів права, комунікативні та інтегративні зв'язки всіх елементів і підсистем загалом, спільною метою узгодження (компромісу) індивідуальних, групових і суспільних інтересів та врегулювання суспільних відносин відповідно до об'єктивних закономірностей розвитку суспільства.

11. Запропоновано розглядати глобалізацію як комплексний критерій типології правових систем за умови врахування інших однопорядкових, але різноспрямованих процесів світового розвитку: локалізації, глокалізації, регіоналізму.

12. Визначено зміст критерію глобалізованості правової системи, який полягає у сукупності декількох складників (якісних і кількісних), які виявляються на рівні її підсистем і елементів, а саме: в ідеологічній, нормативній, інституційній, функціональній, інформаційно-комунікативній.

13. Запропоновано до змісту комплексного критерію глобалізації включити низку світових індексів, зокрема: Індекс глобалізації країн світу за версією KOF (KOF Index Globalization); Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index); Індекс верховенства права 2012 – 2013р.; Індекс демократії країн світу 2012 р.; дані Доповіді про стан свобод у світі 2014 р.

14. Базуючись на комплексному критерію глобалізації, обґрунтовано виокремлення таких типів національних правових систем: 1) глобалізовані; 2) фрагментарно глобалізовані; 3) глокалізовані; 4) локалізовані.

15. Обґрунтовано, що вплив глобалізації на національну правову систему постає як об'єктивний, незворотній процес стрімкого й нерівномірного посилення взаємодії і взаємозалежності структурних елементів правової системи між собою, ускладнення системно-структурних і функціональних зв'язків, що має пульсуючий характер і поєднує суперечливі процеси та явища: правової інтеграції, правової уніфікації, правової стандартизації, гомогенізації, з одного боку, та регіоналізації, федералізації, диверсифікації та ін., з іншого боку, які суттєво впливають на діяльність традиційних індивідуальних і колективних суб'єктів правової системи (людину, державу, соціальні спільноти тощо), формування єдиних світових стандартів, насамперед, у галузі захисту прав людини, та появу ускладненої системи правового регулювання економічних, політичних, соціальних відносин.

16. Визначено, що трансформація національної правової системи в умовах глобалізації в категорійній інтерпретації становить складний, системний, різномірний, багатофакторний, різновекторний, динамічний, історичний, соціальний, політико-правовий процес; структурно-функціональна характеристика процесу трансформації правової системи в умовах глобалізації пов'язана із змінами у колі суб'єктів правової системи (активізації індивідуальних суб'єктів, появою нових колективних суб'єктів, зміною ролі й функцій держави), перетворенням структур (галузей, інститутів, норм права, правової політики, ідеології, правової свідомості, правової культури тощо), у рамках яких співіснують паралельно як традиційні, так і нові компоненти (прецеденти Європейського Суду з прав людини, міжнародні стандарти прав людини, модельні закони, право на справедливий судовий розгляд тощо), фундаментацією прав людини, зі зміною функціонування і розвитку її підсистем та окремих елементів (прискорений розвиток інституційної та нормативної підсистем), які відбуваються із різними темпами, спрямованістю, поєднанням суперечливих тенденцій в інституційній, нормативній та ідеологічній підсистемах, посиленням взаємодії та взаємозалежності між підсистемами правової системи, основними системами суспільства (економічною, політичною), іншими національними правовими системами й міждержавними регіонально-континентальними правовими системами.

17. Акцентовано увагу, що джерелом трансформацій національної правової системи є внутрішні суперечності, значущість яких в умовах глобалізації може змінюватися, та зовнішні, впливовість яких в умовах глобалізації істотно зростає, ускладнюючи й загострюючи процес трансформації національної правової системи. Динаміка і характер цих змін формують якісно новий стан національної правової системи, підґрунтям яких є трансформації, що відбуваються з людиною, соціальними спільнотами й державою в умовах глобалізації.

18. Доведено, що трансформація правової системи – це комплексний соціальний політико-правовий процес розвитку елементів і підсистем, держави й громадянського суспільства. Трансформація правової системи «зверху» – це система реформ (конституційної, адміністративної, судової та ін.), що здійснюється керівництвом країни в міру розуміння засобів, шляхів і стратегії розвитку країни і проявляється у прийнятті відповідних нормативно-правових актів, розвитку законодавства та правовій політиці. Трансформація правової системи «знизу» не має чітких меж і відбувається на рівні менталітету, правової свідомості, правової культури, особистісних змін, характеризується мірою і засобами виконання та дотримання законів.

19. Акцентовано увагу, що визначальним у тенденціях і перспективах розвитку національної правової системи в умовах глобалізації є виважена державна стратегія входження в глобалізаційний процес, адекватність і дієвість обраних засобів (правових, економічних, політичних) захисту національних інтересів, прав і свобод людини; у процесі адаптації національної правової системи до нових правових стандартів ключове значення має визначення оптимальних форм і способів трансформації норм міжнародного права, що дозволяють забезпечити розумне поєднання національних і глобальних інтересів. Використання переваг і мінімізація негативних наслідків глобалізації залежать від обґрунтованої правової політики, оптимізації трансформацій, наслідком яких має стати модернізація правової системи, яка гарантує стійкий людський розвиток.

20. Здійснено типологізацію національних правових систем на основі комплексного критерію глобалізації, виокремлено типи правових систем:

Глобалізована правова система – це національна правова система, яка функціонує і розвивається на основі істотного врахування в національному правій законодавстві міжнародно-правових норм, при активній взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, та проводить політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм (наприклад, Швеція, Данія, Австрія та інші). Визначальним у типології національних правових систем є правова глобалізація, хоча й глобалізація загалом враховується. Уваги заслуговує той факт, що серед низки країн, правові системи яких віднесені до глобалізованих не простежується однозначна залежність між глобалізацією та правовою глобалізацією (Швеція, Данія, Норвегія), тоді як інші країни (Швейцарія, Австрія, США, Франція) демонструють близькі тенденції.

Фрагментарно глобалізована правова система – національна правова система, яка функціонує і розвивається враховуючи окремі складники правової глобалізації, а низка її елементів і підсистем залишається в незмінному вигляді. Фрагментарно глобалізована правова система – це перехідний стан, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого, простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи (як до глобалізованої, так і до локалізованої) (наприклад, правові системи Гонконгу, Сінгапуру, Естонії, Латвії, Литви, а також України, Грузії).

Локалізована правова система – правова система, яка функціонує і розвивається на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходять своє відображення у всіх підсистемах і елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій

культури, правовій політиці тощо (наприклад, правова система Китаю, Бразилії, Панами, Росії).

Локалізована правова система – правова система, яка функціонує і розвивається у зворотному, протилежному глобалізаційному напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи (наприклад, Нігерія, Алжир, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан).

21. Виокремлено спільні риси розвитку правових систем, що належать до глобалізованого, фрагментарно глобалізованого й глокалізованого типів.

22. Акцентовано увагу на тому, що в найближчій перспективі глобалізація матиме більш складний і суперечливий вплив на більшість країн і їхні правові системи, а оптимальне поєднання міжнародного і національного права виступатиме найбільш дієвим засобом стабільного розвитку національної правової системи, загальновизнаного міжнародного правопорядку тощо. Усунення негативних проявів глобалізації в міжкультурній, міжнаціональній і міждержавній взаємодії можливе тільки за умови виваженого ставлення до культивування єдиних «загальнолюдських» правових стандартів, юридичного визнання існуючих культурних відмінностей.

Концептуальне оновлення проблеми співвідношення компетенцій національного й міжнародного права й законодавства – одне з найважливіших і невідкладних завдань сучасної юридичної науки.

23. Проаналізовано проблеми розвитку національної правової системи у контексті розвитку пострадянських правових систем та кризь призму комплексного критерію глобалізації, з використанням цих індексів.

24. Визначено проблеми системного характеру національної правової системи, зокрема: дисфункційність, деінституціоналізація, розбалансованість, їх зміст і прояви.

25. Окреслено перспективи розвитку національної правової системи, напрями й способи її оптимізації в умовах глобалізаційних трансформацій на рівні підсистем.

26. Акцентовано увагу на тому, що оптимізація функціонування й розвитку національної правової системи в умовах глобалізації потребує системних заходів і дієвого механізму їхньої реалізації, який би охоплював усі підсистеми правової системи, її основні елементи, розв'язував внутрішні суперечності, і мав стратегічний вектор розвитку, тобто її модернізації як істотній і спрямованій зміні сутнісних процесів і явищ правової системи, спричинених внутрішніми й зовнішніми чинниками. Механізм модернізації правової системи передбачає взаємозалежні, нормативно закріплені стадії та етапи, спрямовані на вдосконалення правової системи України з метою підвищення ефективності її функціонування в умовах глобалізації. Його складником є механізми регулювального, спрямувального, контрольного, координувального впливу правової системи на суспільні відносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов А. И. Функции правосознания и их роль в реализации функций права / А. И. Абрамов // Правоведение. – 2006. – № 5. – С. 23 – 24.
2. Авер'янов В. Б. Демократична спрямованість адміністративно-правової реформи / В. Б. Авер'янов // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: матеріали міжнар. наук. конф. (17-20 жовтня 2000 р.). – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 76 – 80.
3. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.- упоряд. В. П. Тимощук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.
4. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи // упоряд. В. П. Тимощук. – К.: Факт, 2002. – 100 с.
5. Адміністративна юстиція // Юридична енциклопедія: в 6 т./ редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 47.
6. Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., 30 – 31 трав. 2008 р. / [уклад. Т. Д. Климчук]. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2008. – 618 с.
7. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф., 1 – 2 черв. 2007 р. / [уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.– Т. 1. – 506 с.
8. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., 4 – 5 черв. 2010 р. / уклад. Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк [та ін.] – Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2010. – 716 с.
9. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 17 – 19 черв. 2011 р. / [уклад. З. В. Журавська, Т. Д. Климчук, Н. М. Коритнюк, С. С. Савич] – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2011. – 376 с.
10. Алан Т. Р Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. Алан; пер. з англ. Р. Семків. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 386 с.
11. Алексеев С. С. Советское право как система: методологические принципы исследования / С. С. Алексеев // Сов. гос. и право. – 1974. – № 7. – С. 11 – 18.
12. Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2006. – 521 с.
13. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит, 1966. – 187 с.
14. Алексеев С. С. Право и правовая система / С. С. Алексеев // Правоведение. – 1980. – № 1. – С. 27 – 34.
15. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2000. – 256 с.
16. Алексеев С. С. Право. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 380 с.
17. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

18. Андрійко О. Адміністративна реформа в Україні: організаційно-правові засади і контроль / О. Андрійко // Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє. – К.: К.І.С., 2009. – С. 59 – 71.
19. Андрусяк Т. Правова ідеологія: поняття та суть / Т. Андрусяк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіональної наук.-практ. конф., 13–14 лютого 2003 р. – Львів: Юрид. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка. 2003. – С. 3 – 4.
20. Антонов М. Б. Правовая коммуникация и современное государство / М. Б. Антонов, А. Б. Поляков // Правоведение. – 2011. – № 6. – С. 214 – 220.
21. Апель К.- О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки / К.- О. Апель // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки: хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок]. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360 – 421.
22. Апель К.- О. Дискурсивна етика: політика і право / К.- О. Апель; [пер. з нім.]. – К.: Український філософський фонд, 1999. – 74 с.
23. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / І. В. Арістова; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
24. Арсеенко А. Г. Вызовы глобализации и Украина / А. Г. Арсеенко, А. Н. Малюк, Н. В. Толстых. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2011. – 517 с.
25. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 469 с.
26. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
27. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
28. Ахиезер А. С. Культурное основание в исследовании глобальных процессов / А. С. Ахиезер, С. Я. Матвеева // Динамика культуры: теоретико-методологические аспекты ; сб. статей / под общ. ред. А. В. Петровского. – М., 1985. – 491 с.
29. Бабій Л. Роль наднаціональності міжнародних економічних організацій у формуванні глобального економічного правопорядку [Електронний ресурс] / Л. Бабій // Право України. – 2010. – № 1. – С. 155–162. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_1/22.pdf.
30. Базедов Ю. Возрождение процесса унификации права: европейское договорное право и его элементы / Ю. Базедов // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 65 – 76.
31. Баймуратов М. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів / М. Баймуратов, Б. Кофман // Право України. – 2013. – № 5. – С. 63 – 76.
32. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права в сфере прав человека: онтологические и аксиологические аспекты / М. А. Баймуратов // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 19 – 22.
33. Баймуратов М. А. Международные избирательные стандарты: правовая природа, содержательная и системная характеристики, актуальные вопросы имплементации в законодательство Украины : монография / М. А. Баймуратов,

- Б. Я. Кофман; под науч. ред. д-ра юрид наук, проф. Ю. А. Волошина. – Сумы, 2012. – 230 с.
34. Баймуратов М. А. Организация Объединенных Наций в условиях глобализации: вопросы модернизации и повышения эффективности деятельности / М. А. Баймуратов, В. Б. Мелинишин, Ю. А. Волошин. – М.: ТрансЛит, 2008. – 272 с.
 35. Байниязов Р. С. Абстрактное правосознание и правовой менталитет / Р. С. Байниязов // Право и политика. – 2003. – № 4. – С. 104 – 108.
 36. Байтин М. И. Право – связующее звено между политической властью, государством и правовой системой общества / М. И. Байтин // Вопросы теории государства и права. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. – С. 38 – 47.
 37. Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – М.: Право и государство, 2005. – 544 с.
 38. Баллер Э. А. Социальный прогресс и культурное наследие / Э. А. Баллер. – М.: Наука, 1987. – 225 с.
 39. Банчук О. А. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К.: ІКЦ «Леста», 2005 – 116 с.
 40. Банчук О. А. Публічне і приватне право: історія українських вчень та сучасність сучасність [Електронний ресурс] / О. А. Банчук. – К. : Конус Ю, 2008. – 184 с. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/publications/2011-06-15-11-46-49/740-publichne-i-pryvatne-pravo.html>.
 41. Барабанов О. Н. Глобальное управление и глобальное сотрудничество / О. Н. Барабанов // Глобализация: человеческое измерение. – М.: Росспэн. – 2002. – 112 с.
 42. Барабанов О. П. Глобальное управление / О. П. Барабанов, В. А. Голицын, В. В. Терещенко. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 256 с.
 43. Баранов В. М. Юридическая техника: обзор материалов научно-методического семинара / В. М. Баранов // Юрист. – 2000. – № 1. – С. 54 – 70.
 44. Барциц И. Н. Международное право и правовая система России [Электронный ресурс] / И. Н. Барциц // Журнал российского права. – 2001. – № 2 – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_2339.html.
 45. Баумова М. Г. Коммуникативная функция правовой культуры [Электронный ресурс] / М. Г. Баумова // Проблемы государства, права, культуры и образования в современном мире: материалы II-й международной научно-практической интернет-конференции. – Тамбов: Изд-во Тамбовского гос. ун-та им. П. Г. Демидова, 2005. – Режим доступа: jurfac@uniyar.ac.ru.
 46. Бахин С. В. Субправо: правовая природа и назначение / С. В. Бахин // Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 144 – 157.
 47. Бахрах Д. Н. О предмете административного права / Д. Н. Бахрах // Государство и право. – 2003. – № 10. – С. 31 – 38.
 48. Бачернихина М. В. Юридическая техника и юридическая технология: некоторые аспекты соотношения / М. В. Бачернихина // Человек: преступление и наказание. – 2010. – № 2. – С. 41 – 43.

49. Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання [Електронний ресурс] / Л. Бевзенко // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 9. – С. 22 – 28. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
50. Белых А. Г. Нормы международного и национального права в условиях интеграции // Юридический мир. – 2007. – № 5. – С. 72 – 76.
51. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор / Л. фон Берталанфи // Исследование по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – С. 23 – 82.
52. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Беседин. – М., 2011. – 24 с.
53. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підруч. / Х. Бехруз. – Одеса: Фенікс, 2009. – 464 с.
54. Битяк Ю. П. Аналіз досвіду проведення регіональної політики країн Центральної і Східної Європи на етапі їх перебування у статусі країн- кандидатів у члени Європейського Союзу / Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк // Інституційно-функціональна організація місцевої влади в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: аналітичний огляд / Ю. П. Битяк, П. М. Любченко, О. В. Петришин [та ін.] ; за ред. С. Г. Серьогіної, І. В. Яковюка. – К., 2009. – 223 с.
55. Бігун В. С. Філософія правосуддя : ідея та здійснення : монографія / В. С. Бігун. – К., 2011. – 303 с. (Бібліотека міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).
56. Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю. Ю. Білас. – К., 2011. – 18 с.
57. Білас Ю. Ю. Юснатуралістичні засади європейських стандартів прав людини / Ю. Ю. Білас // Наук. вісн. Київського нац. ун-ту внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 113 – 124.
58. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Р. М. Бірюков. – Одеса, 2011. – 20 с.
59. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 271 с.
60. Блинов А. С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка / А. С. Блинов. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 148 с.
61. Бобылев А. И. Современное толкование системы права и системы законодательства / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 22 – 27.
62. Бова А. Організована злочинність у вимірі глобалізації [Електронний ресурс] / А. Бова // Соціальна психологія. – 2005. – № 3. – С. 147 – 155. – Режим доступу: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=39&c=766>.
63. Боголюбов С. А. Глобализация и развитие экологического законодательства [Электронный ресурс] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2004. –

- № 5. – С. 14-27. – Режим доступа: <http://legalinfo.pw/globalizacija-i-razvitie-jekologicheskogo-zakonodatelstva>.
64. Боголюбов С. А. О возможностях экологического права [Электронный ресурс] / С. А. Боголюбов // Журнал российского права. – 2000. – № 11. – С. 3 – 7. Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=СЛ;n=447>.
65. Болдырев С. Н. Юридическая техника и юридическая технология / С. Н. Болдырев // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2010. – № 1. – С. 20 – 25.
66. Большой юридический словарь / под. ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских, – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 8 – 9.
67. Бондарь Н. С. Современный конституционализм – основа правовой глобализации / Н. С. Бондарь // Правовая система России в условиях глобализации : сборник материалов «круглого стола» / под ред. Н. П. Колдаева, Е. Г. Лукьяновой. – М., 2005 – С. 40 – 49.
68. Борискина О. Н. Последствия глобализации для развития национальных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем / О. Н. Борискина // История государства и права. – 2008. – № 17. – С. 6 – 8.
69. Борисов И. БДИПЧ ОБСЕ в действии. Наблюдение за наблюдателями / И. Б. Борисов, А. В. Игнатъев. – М., 2011. – 128 с.
70. Борисова В. Институт юридичної особи у праві України [Електронний ресурс] / В. Борисова // Право України. – 2010. – № 12. – С. 25 – 31. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pruk/2010_12/4.pdf.
71. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Х., 2007. – 19 с.
72. Братусёва О. Н. Правовые культуры в условиях глобализации : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Братусева Ольга Николаевна. – М., 2009. – 157 с.
73. Брэбан Г. Французское административное право / пер. с фр.; под ред. и со вступ. ст. С. Боботова. – М.: Прогресс, 1988. – 488 с.
74. Варламова Н. В. Вторая германо-российская конференция «Правовая коммуникация и дифференциация права в правовых системах» / Н. В. Варламова // Государство и право. – 2013. – № 7. – С. 111 – 118.
75. Васечко Л. О. Національне право в умовах глобалізації (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. О. Васечко. – Луганськ, 2011. – 22с.
76. Васильев А. М. О системах советского и международного права / А. М. Васильев // Советское государство и право 1985. – № 1. – С. 70 – 86.
77. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под. общ. ред. Е. Б. Кубко. – К.: Юринком, 1997. – 192 с.
78. Введение в украинское право / под. общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Одесса: Юридическая литература, 2009. – 768 с.
79. Вдовина Ю. Г. Трудовое право. Ч. 1 [Электронный ресурс] / Ю. Г. Вдовина. – Режим доступа: http://e-college.ru/xbooks/x_book_08_4/book/index/index.html Ppart-005*page.htm.

80. Вдовічен В. А. Податково-правовий компроміс інтересів платника податків і держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Вдовічен Віталій Анатолійович. – К., 2011. – 256 с.
81. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 273 – 306.
82. Венгеров А. Б. Право, мораль, человек: советская правовая система в действии / А. Б. Венгеров – М.: Прогресс, 1987. – 229 с.
83. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов / А. Б. Венгеров.. – 3-е изд.– М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
84. Венізелос Е. Стабільність конституційного феномену в постновітній час / Е. Вензілос // Порівняльно-правові дослідження. – 2005. – № 1. – С. 42 – 56.
85. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал : до питання про базові цінності конституційного ладу в Україні / Ф. Веніславський // Право України. – 2010. – № 2. – С. 120 – 128.
86. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. И. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
87. Витрук Н. В. Система российского права (современные подходы) / Н. В. Витрук // Российское правосудие. – 2006. – № 2. – С. 4 – 14.
88. Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. К. Вишняков. – Одеса, 2008. – 36 с.
89. Власенко Н. А. Законодательная технология: теория, опыт, правила / Н. А. Власенко. – Иркутск: Восточно-Сибирская издательская компания, 2001. – 144 с.
90. Вовраженцева К. П. Правові системи України та Республіки Беларусь: сучасні процеси правового розвитку : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Вовраженцева Ксенія Петрівна. – К., 2008. – 212 с.
91. Воздействие глобализации на правовую систему России / С. В. Поленина, О. А. Гаврилов, Н. Г. Колдаева [и др.] // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 5 – 15.
92. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. – К.: НАДУ, 2007. – 640 с.
93. Волошин Ю. О. Доктрина «глобального конституціоналізму» в механізмі забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико–методологічний аналіз / Ю. О. Волошин // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 3. – С. 95 – 102.
94. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин ; за ред. М. О. Баймуратова. – К.: Логос, 2010. – 428 с.
95. Волошин Ю. О. Міжнародно–правові та конституційні проблеми формування механізму зовнішньої політики Турецької Республіки на сучасному етапі в контексті європейської міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // Науковий

вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. – 2007. – Вип. 8 – С. 163 – 169.

96. Вопленко Н. Н. Правоприменительная практика: понятие, основные черты и функции: монография / Н. Н. Вопленко, А. П. Рожнов // Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та. – 205 с.
97. Всемирный Саммит по информационному обществу / сост.: Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – СПб.: Рос. нац. б-ка, 2004. – 85 с.
98. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2006. – 432 с.
99. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / Ю. Габермас ; пер. А. М. Єрмоленко // А. М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 325 – 354.
100. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас ; пер. А. М. Єрмоленко // А. М. Єрмоленко. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 237 – 324.
101. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Юрген Габермас ; [пер. з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
102. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – К.: «Выща школа», 1980. – 256 с.
103. Гавловський В. Д. Інформаційне законодавство України від інкорпорації до кодифікації / В. Д. Гавловський // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії та практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 1999. – С. 128 – 129.
104. Гаврилов В. В. Международная и национальные правовые системы: понятие и основные направления взаимодействия: автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / В. В. Гаврилов – Владивосток, 2005. – 50 с.
105. Гаврилов В. В. Международная и национальные правовые системы: понятие и основные направления взаимодействия: понятие и основные направления взаимодействия: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Гаврилов Вячеслав Вячеславович. – Владивосток, 2005. – 315 с.
106. Гаврилов В. В. Основные направления взаимодействия нормативных компонентов международной и национальной правовых систем / В. В. Гаврилов // Право и политика. – 2004. – № 11. – С. 80 – 90.
107. Гаврилов В. В. Понятие национальной и международной правовых систем / В. В. Гаврилов // Журнал российского права. – 2004. – № 11. – С. 9 – 16.
108. Гаврилюк Р. Еволюція природи пострадянського фінансового права/ Р. Гаврилюк // Право України. – 2012. – № 11 – 12. – С. 305 – 313.
109. Гаврилюк Р. О. Принцип симетрії приватних і публічних потреб індивіда – теоретичне ядро егалітарної парадигми податкового права / Р. О. Гаврилюк // Право України. – 2009. – № 2. – С. 101 – 109.
110. Гальчинський А. Глобальні трансформації : концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
111. Гегель. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.

112. Гезалов Ариз Авяз оглы. Трансформация общества в эпоху глобализации (социально-философский анализ) : монография / А. А. Гезалов. – М.: Канон+, РООИ, 2009. – 288 с.
113. Гидденс Э. Последствия модернити [Электронный ресурс] / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе. – Режим доступа : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1101.html.
114. Глинкина С. П. Анализ трансформационных процессов в посткоммунистических странах: попытка развенчания некоторых мифов / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imeri-eurasia.ru/baner/transformation.ppt>.
115. Глобализация и развитие законодательства: очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 464 с.
116. Глобальне управління – 2025 : вирішальний момент / [пер. з англ. Ганни Лелів]. – Львів : Літопис, 2011. – 118 с.
117. Глобальные тренды управления: Polity IV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.systemicpeace.org/polity/polity1.htm>.
118. Голобуцький О. П. Електронний уряд. / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. – К.: Атлант UMS, 2002. – 173 с.
119. Голоскоков Л. В. Модернизация российского права: теоретико-информационный аспект : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Голоскоков леонид Викторович. – Краснодар, 2006. – 423 с.
120. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія / В. П. Горбатенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
121. Горобцов В. О. Проблеми визначення поняття «інформації», «інформаційного законодавства» і «інформаційного права» / В. О. Горобцов // Держава і право : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 150–155.
122. Городовенко В. В. Належна правова процедура як загально визнаний стандарт функціонування судової влади [Електронний ресурс] / В. В. Городовенко // Наука і практика. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Advokat/2012_5/Gorodov.pdf.
123. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія / В. В. Городовенко. – Х.: Право, 2012. – 448 с.
124. Горський В. Глобалізація культури як проблема України / В. Горський. – К.: ВД «Академія», 2002. – 208 с.
125. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства / В. Г. Графский. – М.: Норма – Инфра, 2000. – 744 с.
126. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 20. – Львів: Край, 2009. – 292 с.
127. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарев. – К.: Знання, 2005. – 375 с.
128. Гусарева О. С. Юстиція як складова правових систем сучасних країн світу та України: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права;

- історія політичних і правових учен» / Гусарева Олена Станіславівна. – К., 2010. – 234 с.
129. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
 130. Давыдова Н. Л. Теоретические проблемы определения понятия юридической техники в отечественной теории права / Н. Л. Давыдова // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5: Юриспруденция. – 2007. – № 9. – С. 23 – 32.
 131. Данилова А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации: монография / А. Н. Данилова. – Минск: ООО «Харвест», 1998. – 430 с.
 132. Данильян О. Г. Деякі причини, що впливають на формування правової культури у перехідному суспільстві / О. Г. Данильян // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. – Х.: НЮАУ, 2004. – С. 145 – 153.
 133. Данильян О. Г. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві / О. Г. Данильян // Наук. записки Харк. ун-ту повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Х.: ХУПС, 2007. – Вип. 2 (26). – С. 3 – 9.
 134. Де-Вос Дж. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология / Дж. Де-Вос ; под общ. ред. А. А. Белика. – М.: Смысл, 2001. – 555 с.
 135. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
 136. Демічева В. В. Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Демічева Вікторія Володимирівна. – К., 2007 – 192 с.
 137. Демкова М. Електронне урядування – запорука прозорості та ефективності влади / М. Демкова // Юридичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 124–126.
 138. Денисов В. Н. Міжнародне право як складова частина правової системи України / В. Н. Денисов / Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (жовтень 1998 р.). – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 64 – 68.
 139. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / за ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. – К.: УАДУ, 2000. – 232 с.
 140. Дідковська І. Окремі аспекти тлумачення міжнародних комерційних договорів / І. Дідковська // Право України. – 2013. – № 7. – С. 103 – 112.
 141. Дія права : інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2010. – 360 с.
 142. Довгерт А. Методологічне значення наднаціонального цивільного права / А. Довгерт // Право України. – 2009. – № 8. – С. 15 – 19.
 143. Довгерт А. С. Принцип верховенства права у приватноправовій сфері // Цивільне право для адвокатів: навч. посіб. / А. С. Довгерт. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 256 с.
 144. Древаль Ю. Д. «Нація-державна і парламентаризм в умовах сучасних глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / Ю. Д. Древаль. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/4/02.pdf>.
 145. Дрьоміна В. Н. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монографія / В. Н. Дрьоміна. – Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с.

146. Дубов Д. В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування / Д. В. Дубов // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 7. – С. 34 – 38.
147. Дубов Д. В. Основи електронного урядування: навч. посіб. / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
148. Дудаш Т. Пілотні рішення Європейського суду з прав людини як інструмент розв'язання структурних проблем правових систем / Т. Дудаш // Право України. – 2013. – № 6. – С. 208 – 219.
149. Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. – М.: ИНФРА-М, 2008 – 720 с.
150. Егоров А. Е. Правовая интеграция и ее содержание / А. Е. Егоров // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 74 – 84.
151. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади // Вісник НАН України. – 2005. – № 11. – С. 32 – 42.
152. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / О. А. Баранов, І. Б. Жиляев, М. С. Демкова, І. Г. Малюкова ; за ред. І. Г. Малюкової. – К. : ТОВ «Поліграфі-Плюс», 2007. – 254 с.
153. Ершов С. В. Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид.наук : спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / С. В. Ершов. – М., 2003. – 21 с.
154. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс ресурс] // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
155. Європейська соціальна хартія (переглянута): від 03.05.1996 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – С. 109 –141.
156. Єганов В. В. Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Єганов. – Режим доступу: // <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/05.pdf>.
157. Жалинский А. Э. О соотношении частного и публичного обвинения в уголовном праве / А. Э. Жалинский // Интерес в публичном и частном праве: материалы научной конференции, (Москва, 21 ноября 2002 г. Государственный университет – Высшая школа экономики) // редкол.: Ю. А. Тихомиров, Г. В. Мальцев, Б. В. Россинский – М., 2002. – 165 с.
158. Завадская И. В. Культура Востока в современном западном мире / И. В. Завадская. – М.: Наука, 1977. – 168 с.
159. Загальна декларація прав людини: від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
160. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. спеціальн. вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачева та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
161. Зайцев Ю. Практика Європейського Суду з прав людини: від проблем сприйняття до реального застосування / Ю. Зайцев // Європейський Суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. Український Центр Правничих Студій, 2003. – 582 с.
162. Зайчук О. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку / О. Зайчук, Н. Оніщенко // Право України. – 2002 – № 11. – С. 23 – 26.

163. Закон про прокуратуру стурбував керівництво ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/25sep2012/prokuror.html>.
164. Занфірова Т. А. Трансформація розуміння трудового права в умовах глобалізації / Т. А. Занфірова // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – С. 154 – 158.
165. Заславская Т. И. Трансформационный процесс в России: социоструктурный аспект / отв. ред. Т. И. Заславская, З. И. Калугина // Социальная траектория реформируемой России: исследования Новосибирской экономико-социологической школы. – Новосибирск: Наука. Сиб. предприятие РАН, 1999. – С. 149 – 155.
166. Затираха І. Деякі проблеми визначення підсудності адміністративних судів / І. Затираха // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XV регіональної науково-практичної конференції, 4-5 лютого 2009 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 135 – 137.
167. Захарова М. В. Российская правовая система: проблемы идентификации и развития // Lex Russica = Русский закон. – 2008. – Т. LXVII, № 2. – С. 243 – 259.
168. Захарова Н. В. Индивид – субъект международного права // Советское государство и право. – 1989. – № 11. – С. 112 – 118.
169. Звонарева О. С. Глобализация и взаимодействие цивилизаций : политико-правовые аспекты / О. С. Звонарева // Право и политика. – 2005. – № 5. – С. 80 – 81.
170. Зеленцов А. Б. Контроль над деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах / А. Б. Зеленцов. – М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 2002. – 190 с.
171. Зелинська Н. А. Міжнародні злочини і міжнародна злочинність: моногр. / Н. А. Зелинська. – Одеса: Юридична література, 2006. – 568 с.
172. Иванец Г. И. Глобализация, государство, право / Г. И. Иванец, В. И. Червонюк // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 91 – 92.
173. Ильин А. И. О сущности правосознания / А. И. Ильин // Общее учение о праве и государстве. – М.: АСТ, 2006. – С. 180 – 508.
174. Ильин А. И. Путь к очевидности / А. И. Ильин. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 1998. – 432 с.
175. Ильин В. В. Мера // Диалектика материального мира. Онтологическая функции материалистической диалектики. – Л.: ЛГУ, 1985. – 302 с.
176. Индекс верховенства права 2013 года (география, составляющие, сравнения) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/Infographic/21340-indeks-verhovenstva-prava-2013-goda-geografiya-sostavlyayuschie-sravneniya.htm>.
177. Индекс глобализации стран мира по версии КОФ – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>.
178. Индекс глобальной конкурентоспособности — информация об исследовании [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>.
179. Индекс развития человеческого потенциала – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>.

180. Иноземцев В. А. Современное постэкономическое общество : природа, противоречия, перспективы : учебное пособие / В. А. Иноземцев. – М.: Логос, 2000 – 536 с.
181. Ільїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального / В. В. Ільїн // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наук. статей. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С. 156 – 162.
182. Імплементация // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д – Й. – 1999. – 744 с.
183. Индекс демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.
184. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування / М. Швець, Р. Калюжний, В. Павловський, В. Цимбалюк // Право України. – 2001. – № 7. – С 88 – 91.
185. Кабалкин А. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства / А. Кабалкин, Л. Санникова // Российская юстиция. – 2001. – № 12. – С. 17 – 19.
186. Кагадій М. І. Юридична практика в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кагадій Микола Іванович. – К., 2005. – 190 с.
187. Каламкарян Р. А. Концепция господства права в современном международном праве / Р. А. Каламкарян // Государство и право. – 2003. – № 6. – С. 50 – 57.
188. Калиновський Ю. Ю. Сутність етнополітики / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : ХВУ, 1998. – 19 с.
189. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х.: Право, 2008. – 288 с.
190. Калюжний Р.А. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : монографія / К. А. Калюжний. – К.: «МП Леся», 2013 – 204 с
191. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1986. – 351 с.
192. Карташев В. Н. Субъекты права и юридические субъекты: новые подходы, идеи и направления исследования / В. Н. Карташев // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. Вып. 16: Субъекты права: теория и практика / отв. ред. М. В. Лушникова; Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2012. – С. 5 –18.
193. Карташкин В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве[Электронний ресурс]. – Режим доступа : http://adhdportal.com/book_3422.html.
194. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 3. Практика реализации права. Правоприменительная практика / В. Н. Карташов. – Ярославль, 1997. – 130 с.
195. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: текст лекций / В. Н. Карташов. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1995. – Ч. 1. – 137 с.
196. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: учеб. пособие / В. Н. Карташов. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2005. – Т. 1. – 547 с.
197. Карташов В. Н. Законодательная технология субъектов Российской Федерации / В. Н. Карташов, С. В. Бахвалов. – Ярославль: ЯрГУ, 2010. – 368 с.

198. Карташов В. Н. Правотворческая технология – перспективное направление исследования в условиях модернизации и интеграции правовых систем / В. Н. Карташов // Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем : сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол. : Н. В. Сильченко (гл. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГМУ, 2013. – 456 с.
199. Карташов В. Н. Субъекты права и юридические субъекты: новые подходы, идеи и направления исследования / В. Н. Карташов // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2012. – Вып. 16. – С. 5 – 18.
200. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учеб. пособие: в 2 т. / В. Н. Карташов. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 547 с.
201. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: в 2 т. / В. Н. Карташов. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – Т. 2. – 544 с.
202. Катаев С. Десять парадоксов социальной трансформации [Электронный ресурс] / С. Катаев. – Режим доступа : <http://kataev.iatp.org.ua>.
203. Катаев С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації / С. Катаев // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : науково-теоретичний часопис. – 2000. – № 1. – С. 76 – 81.
204. Кашкин С. Ю. Идеология и ценности права Европейского союза в свете Лиссабонского договора [Электронный ресурс] / С. Ю. Кашкин // «Российское право в Интернете». – Режим доступа: <http://www.rpi.msaf.ru/prints/200902kashkin.html/4>.
205. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія / М. С. Кельман. – Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2011. – 492 с.
206. Керимов, Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
207. Киселев И. Новый облик трудового права в странах Запада: прорыв в постиндустриальное общество / И. Киселев // Трудовое право. – 2002. – № 4. – С. 48 – 55.
208. Ківалов С. В. Деякі аспекти судового захисту прав людини в Україні в європейському вимірі / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2008. – Вип. 34. – С. 3 – 9.
209. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.: 12.00.03 «Цивільне право та процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О. М. Клименко. – К., 2006. – 18 с.
210. Княгинин В. Н. Место правовой системы, основанной на законе среди иных правовых систем / В. Н. Княгинин. – Екатеринбург, 1992. – 213 с.
211. Кобринська С. Б. До питання про поняття та структуру правової системи. – К.: ІДП НАН України, 1993. – 134 с.
212. Ковалев М. И. Право на жизнь и право на смерть // Государство и право. – 1992. – № 7. – С. 63 – 68.
213. Ковлер А. Индивид как субъект международного права (возвращение к дискуссии) / А. Ковлер // Право Украины. – 2013. – № 2. – С. 21 – 44.

214. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА, 2002. – 480 с.
215. Ковлер А. И. Международная правосубъектность индивида: продолжение дискуссии // Международное право XXI века. К 80-летию И. И. Лукашука. – К.: Изд-во «Промень», 2006.
216. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35 – 36, № 37. – Ст. 446.
217. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – №3. – С.6 – 18.
218. Козюк М. Н. Правовое пространство и правовые коммуникации / М. Н. Козюк / Новая правовая мысль. – 2002. – № 1. – С. 21 – 26.
219. Коліушко І. Б. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління / І. Б. Коліушко, М. С. Демкова // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К.: Бібліотека інформ. суспільства, 2004. – С. 138 – 143.
220. Колодій А. М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1988. – 205 с.
221. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец.: 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових вчень», 12.00.02. «Конституційне право» / А. М. Колодій. – К., 1999. – 36 с.
222. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра. юрид. наук. – К, 1998. – 391 с.
223. Колосов Ю. М. Международное право / Ю. М. Колосов. Э. С. Кривчикова. – М., 2000. – 713 с.
224. Колосов Ю. М. Международно-правовые основы сотрудничества государств по решению глобальных проблем / Ю. М. Колосов // Дипломат. вести. – 1982. – С. 155 – 164.
225. Колпаков В. К. Адміністративна реформа: еволюція адміністративного права / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 6. – С. 17 – 25.
226. Колпаков В. К. Адміністративна реформа: концептуальні засади / В. К. Колпаков // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 1. – С. 18 – 26.
227. Комаров В. Цивільний процес у глобальному контексті / В. Комаров // Право України. – 2011. – № 10. – С. 22 – 44.
228. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х., 2007. – 42 с.
229. Конвенція про захист прав людини та основних свобод: від 04.11.1950 р. // Голос України. – 2001. – 10 січня (№ 3). – С. 6 – 8.
230. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11. 05. 1994 р., Протоколом № 14 від 13. 05. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

231. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за ред. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2008. – 576 с.
232. Конституція України: Основний Закон від 28 червня 1996 р.: коментар. – К., 1996. – 412 с.
233. Конюхова И. А. Международное и конституционное право: теория и практика взаимодействия / И. А. Конюхова. – М.: Формула права, 2006. – 496 с.
234. Корелл Х. Примат международного права и мандат Организации Объединенных Наций: выступление заместителя Генерального секретаря по правовым вопросам, юрисконсульта ООН на конференции «Вступая в XXI век: к примату права в международных отношениях» / Х. Корелл // Моск. журнал междунар. права. – 2001. – № 2. – С. 3 – 23.
235. Коршунов Н. М. Конвергенция частного и публичного права: проблемы теории и практики / Н. М. Коршунов. – М.: Норма ; ИНФРА-М, 2011. – 240 с.
236. Костенко М. А. Юридическая технология: подходы к содержанию понятия / М. А. Костенко // Юридические технологии в правовой политике: ежегодник. – 2013. – С. 74 – 83
237. Костенко Н. А. Соотношение понятий юридическая техника и юридическая технология / Н. А. Костенко // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2005. – № 9. – С. 128 – 135.
238. Костецька Т. А. Особливості формування національних інформаційних відносин та перспективи розвитку інформаційного законодавства / Т. А. Костецька //Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ України. – К.: Ін Юре, 1998. – Вип. 12. – С. 209 – 220.
239. Костюченко О. Є. Трудове право в умовах глобалізації / О. Є. Костюченко // Сучасні виклики для України у сфері політики, економіки та права в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : в 2 ч. – Ірпінь: УДПС України. 2010. – С. 276 – 279.
240. Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підготовки до держ. іспитів [для студ. вищ. навч. закладів] / С. П. Коталейчук. – К.: КНТ, 2009. – 320 с.
241. Кравиц В. Юридическая коммуникация в современных правовых системах (теоретико-правовая перспектива) / В. Кравиц // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 8 – 26.
242. Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко// Право України. – 2007. – № 6. – С. 146 – 149.
243. Кресіна І. О. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 304 с.
244. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси : (етнополітичний аналіз) : монографія / І. О. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998. – 392 с.
245. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні / В. Я. Крижановський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2011_42/Krijanovs.pdf.

246. Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В. И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43 – 50.
247. Кубко Є. Міжнародно-правові стандарти в господарському судочинстві (методологічні питання) / Є. Кубко // Право України. – 2011. – № 6. – С. 21 – 28.
248. Кулапов В. Л. Теоретические основы правовой интеграции: монография / В. Л. Кулапов. Е. Г. Потапенко. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 184 с.
249. Курс международного права: Понятие, предмет и система международного права. В 7-ми томах. Т. 1 / [Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др.]; отв. ред.: Р. А. Мюллерсон, Г. И. Тункин. – М.: Наука, 1989. – 360 с.
250. Курс международного частного права. В 3-х томах / А. Б. Альтшулер, В. П. Звеков, Л. А. Лунц [и др.] – М.: Спарк, 2002. – 1007 с.
251. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України / Г. Куц // Право України. – 2002. – № 2. – С. 18 – 23.
252. Кушакова Н. В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Кушакова Наталія вадимівна. – К., 2004. – 243 с
253. Лазебник Л. Л. Міжнародне фінансове право: навч. пос. – К: Центр учбової літератури, 2008. – 312 с.
254. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Раймон Леже ; [пер. с фр. В. А. Грядов]. – 2-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 584 с.
255. Лекторский В. А. Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода / В. А. Лекторский, В. С. Швырев // Вопросы философии. – 1971. – № 1. – С. 146 – 153.
256. Ленгер Я. І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. « Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ленгер Яна Іванівна. – Ужгород, 2007. – 215 с.
257. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Історія філософії України : хрестоматія. – К., 1993. – С. 511 – 520.
258. Лихова С. Я. Глобалізація та кримінальне законодавство (позитивні результати та негативні наслідки) // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф., 15 травня 2009 р. – Х.: Право, 2009. – С. 45 – 48.
259. Лукашева Е. А. Право. Мораль. Личность / Е. А. Лукашева. – М.: Наука, 1986. – 264 с.
260. Лукашева Е. А. Человек. Право, цивилизация : нормативно-ценностное измерение / Е. А. Лукашева. – М.: НОРМА, 2009. – 384 с.
261. Лукашук И. И. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в условиях глобализации / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2002. – № 3. – С. 118 – 119.
262. Лукашук И. И. Глобализация и государство / И. И. Лукашук // Журнал российского права. – 2001. – № 4. – С. 64 – 65.
263. Лукашук И. И. Глобализация и право / И. И. Лукашук // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 113 – 120.

264. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – М.: Спарк, 2000. – 279 с.
265. Лукашук И. И. Мировой порядок XXI века / И. И. Лукашук // Международное публичное и частное право. – 2002. – № 1. – С. 4 – 17.
266. Лукьянов Д. Национальные и наднациональные правовые системы в современном мире / Д. Лукьянов // Закон и жизнь. – 2013. – № 8/4. – С. 38 – 42.
267. Лукьянова Е. Г. Глобализация и правовая система России (основные направления развития): монография / Е. Г. Лукьянова. – М.: Норма, 2006. – 112 с.
268. Лукьянова Е. Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации / Е. Г. Лукьянова // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 84 – 89.
269. Лукьянова Е. Г. Процессы глобализации в сфере правоприменения в России / Е. Г. Лукьянова, В. В. Балытников // Журнал российского права. – 2006. – № 6. – С. 128 – 139.
270. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права : учебник / Е. Г. Лукьянова. – М.: Норма, 2003. – 240 с.
271. Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 5. – С. 146 – 148.
272. Луць Л. А. Деякі аспекти реформування інституційної та функційної частин сучасної правової системи України // Держава і право: зб. наук. праць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 18. – С. 40 – 46.
273. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія / Л. А. Луць. – К.: ІДПН НАН України, 2004. – 304 с.
274. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України: теоретичні аспекти / Л. А. Луць. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 303 с.
275. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць. – К., 2005. – 32 с.
276. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навч. посіб. – Львів: Юрид. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 256 с.
277. Луць Л. А. Типолографія сучасних правових систем світу: відкрита лекція. – К.; Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007.
278. Лушников А. М. Курс трудового права: учебник : в 2 т. / А. М. Лушников. – М.: Статут, 2009. – Т. 1. – 879 с.
279. Мазуренко А. П. Правотворческая политика : понятие и соотношение со смежными юридическими категориями / А. П. Мазуренко // Государство и право. – 2010. – № 4. – С. 12 – 20.
280. Макогон Б. В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере / Б. В. Макогон // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 2 – 4.
281. Максимов С. І. Суб'єкт права в філософсько-антропологічному вимірі / С. І. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 170 – 178.

282. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография / С. И. Максимов. — Х.: Право, 2002. — 328 с.
283. Максимов С. И. XXII Всемирный конгресс по философии права и социальной философии «Право и справедливость в глобальном обществе» / С. И. Максимов // Проблемы філософії права. — 2006 — 2007. — Т. IV-V. — С. 50 — 59.
284. Маликов М. К. Проблемы реализации права / М. К. Маликов. — Иркутск: Изд-во ИГУ, 1988. — 140 с.
285. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика) / Б. В. Малишев, О. В. Москалюк : навч. посібник / за заг. ред. Б. В. Малишева. — К.: Реферат, 2010. — 260 с.
286. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір): монографія / Б. В. Малишев. — К.: «ВД «Дакор», 2012. — 364 с.
287. Малишева Н. Р. Міжнародно-правове регулювання охорони та використання природних ресурсів і об'єктів навколишнього середовища / Н. Р. Малишева // Екологічне право України: академ. курс : підруч. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юридична думка, 2005. — 848 с.
288. Малько А. В. О некоторых чертах модернизационных процессов в современных условиях / А. В. Малько, А. Ю. Саломатин // Государство и право. — 2004. — № 3. — С. 23 — 31.
289. Малько А. В. Правовая политика современной России: цели и средства / А. В. Малько, К. В. Шундигов // Государство и право. — 2001. — № 7. — С. 15 — 22.
290. Малько А. В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь / А. В. Малько // Материалы «круглого стола» «Правовая политика и правовая жизнь», (Москва, 12 сентября 2000 г.) / под ред. В. А. Казначеева // Пятигорский технологический университет: научные труды. — Сер.: Юридические науки. — 2002. — С. 4 — 17.
291. Мальковская И. А. Трансформация государства и эволюция публичного администрирования в условиях глобализации (актуализация европейского опыта для России). [Электронный ресурс] / И.А. Мальковская. — Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-96879.html>.
292. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. — М.: Норма, 2007. — 800 с.
293. Мальцев Г. В. Частные и публичные начала в общественной и правовой жизни: научная доктрина и практика / Г. В. Мальцев // Гражданское и торговое право зарубежных стран. — М.: МЦФЭР, 2004. — 896 с.
294. Мамутов В. Загальні проблеми науки господарського права на стику ХХ та ХХІ століть / В. Мамутов // Право України. — 2010. — № 8. — С. 4 — 12.
295. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. — К.: Истина, 2007. — 368 с.
296. Маркарян Э. С. Вопросы системного исследования общества / Э. С. Маркарян. — М.: Юрид. лит., 1972. — 196 с.
297. Маркова-Мурашова С. А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации: монография / С. А. Маркова-Мурашова — Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2005. — 312 с.
298. Мармазов В. Принцип stare decisis та динамічність практики Європейського суду з прав людини / В. Мармазов // Право України. — 2003. — № 2. — С. 140 — 142.

299. Марочкин С. Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации / С. Ю. Марочкин. – Тюмень, 1998. – С. 10 –11.
300. Мартышин О. В. Национальная политическая и правовая культура в контексте глобализации / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 9 – 17.
301. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – 400 с.
302. Марченко М. Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации / М. Н. Марченко // Государство и право. – 2009. – № 6. – С. 5 – 11.
303. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2008. – 394 с.
304. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира: учеб. пос. / М. Н. Марченко. – М.: ИКД Зерцало-М. 2009. – 528 с.
305. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учеб. / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2011. – 768 с.
306. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение: общая часть / М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2001. – 560 с.
307. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право / М. Н. Марченко. – М., 2007. – 510 с.
308. Матвиенко Е. А. Правовая культура России на рубеже столетий (обзор всероссийской научно-теоретической конференции) / Е. А. Матвиенко // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 106 – 109.
309. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н.И.Матузов. – Саратов: Сарат. ун-т, 1987. – 294 с.
310. Матузов Н. И. Право как центральный элемент и нормативная основа правовой системы // Вопр. теории гос-ва и права. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. – С. 20.
311. Матузов Н. И. Правовая политика: концепция и реальность / Н. И. Матузов // Правовая политика: федеральные и региональные проблемы материалы науч. конф., (Саратов, 22-23 июня 2000 г.) / под ред. Н. И. Матузова. – Саратов-Тольятти. – 2001. – С. 34 – 41.
312. Матузов Н. И. Правовая система развитого социализма / Н. И. Матузов // Сов. гос. и право – 1983. – № 1. – С. 18 – 26.
313. Матузов Н. И. Теория государства и права: учебник для вузов по направлению и специальности «Юриспруденция» / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2005. – 541 с.
314. Международное право / отв. ред. Г. И. Тункин. – М.: Юридическая литература, 1982. – 568 с.
315. Международное право в документах / сост. Н. Т. Блатова. – М.: Юрид. лит., 1982. – 648 с.
316. Международное право: учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1999. – С. 63 – 64.
317. Международное публичное право / отв. ред. К. А. Бекяшев. – М.: Проспект, 2004. – 688 с.
318. Международное частное право / отв. ред Г. К. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2004. – 688 с.

319. Международное частное право: учебник / Л. П. Ануфриева, К. А. Бекяшев, Г. К. Дмитриев [и др.] ; отв. ред. Г. К. Дмитриева. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 688 с.
320. Международные акты о правах человека: сб. документов. / сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
321. Мельник М. ЄС та інформаційна політика України [Електронний ресурс] / М. Мельник // Ефективність державного управління: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 24. – С. 228 – 234. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Edu/2010_24/fail/Melnyk.pdf.
322. Мельник Р. Система вітчизняного адміністративного права та євроінтеграція України : до питання пошуку взаємозв'язку / Р. Мельник // Право України. – 2010. – № 8. – С. 116 – 121.
323. Мережко А. А. Транснаціональне торговельне право (lex mercatoria) / А.А. Мережко. – К.: Таксон, 2002. – 464 с.
324. Мингазов Л. Х. Эффективность норм международного права / Л. Х. Мингазов. – Казань, 1990. – 205 с.
325. Миронов А. Н. Юридическая технология как средство реализации правовой политики / А. Н. Миронов // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 1. – С. 119 – 124.
326. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
327. Михеев В. В. Хомо-Интернэшнл: теория общественного развития и международной безопасности в свете потребностей и интересов личности / В. В. Михеев. – М.: ИДВ РАН, 1999. – 341 с.
328. Мишин Г. К. Глобализация общей, организованной и коррупционной преступности: материалы круглого стола ИГП РАН (16 марта 2001 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mosorgc.rimrescenter.ru/Conferens/Conf5.htm.
329. Міжнародне приватне право : загальна частина: підруч. / за ред. А. С. Довгерта, В. І. Кисіля. – К.: Алерта, 2012. – 376 с.
330. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : Пакт ООН від 16.12.1966(ратиф. Указом президії Верховної ради Української РСР від 19.10.1973 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
331. Міжнародні організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uz.gov.ua/ci/org/index.html>.
332. Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: монографія / М. І. Мірошніченко. – К.: Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.
333. Мірошніченко М. І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: монографія / М. І. Мірошніченко. – К.: Ун-т «Україна», 2010 – Деп. в ДНТБ України 01.06.10, № 32-Ук 2010.

334. Мірошніченко М. І. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01 / М. І. Мірошніченко. – К., 2013. – 40 с.
335. Могунова М. А. Имплементация норм международного права и региональных организаций в национальные правовые системы стран Северной Европы / М. А. Могунова // Журнал российского права. – 2002. – № 5. – С. 144 – 152
336. Модельный уголовный кодекс: рекомендательный законодательный акт для СНГ: принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ: Постановление от 17.02.1996 г. № 7 – 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iads.ru/html/?id=22&pag=31&nid=1>.
337. Моль А. Социодинамика культуры / пер. с фр.; предисл. Б. В. Бирюкова. – 3-е изд. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
338. Морозов В. А. Принципы западноевропейской правовой культуры : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В. А. Морозов. – М., 2009. – 166 с.
339. Москвич Л. М. Міжнародні стандарти ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні [Електронний ресурс] / Л. М. Москвич // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 2. – С. 152 – 156. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2009_2/text/09mlmsru.pdf.
340. Мотрошилова Н. В. Системные связи правовой действительности / Н. В. Мотрошилова, Л. В. Тиунова. – СПб.: Лань, 1991. – 319 с.
341. Мочульская Е. Е. Право на социальное обеспечение – естественное и неотъемлемое право человека / Е. Е. Мочульская // Вестник МГУ. Сер. 11: Право. – 1998. – № 5. – С. 49 – 55.
342. Мукиенко И. Н. Многообразие и специфика современных правовых систем: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мукиенко Игорь Николаевич. – М., 2008. – 161 с.
343. Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції / В. Муравйов // Український правовий часопис. – 2003. – № 2. – С. 3 – 9.
344. Муравьев В. И. Международные организации – специфические субъекты международного права. – К.: Изд-во УМКВО при Минвузе УССР, 1990. – 72 с.
345. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі: автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. Г. Мурашин. – К., 2001. – 34 с.
346. Муромцев Г. И. Правовая политика: специфика понятия и ее преломление в постсоветской России [Электронный ресурс] / Г. И. Муромцев. – Центр правовых исследований и развития законодательства. – Режим доступа: <http://www.centrlaw.ru/publikacii/Muromtsev1/index.html>.
347. Мурсалимов Г. Р. Юридические средства преодоления правоприменительных ошибок (теоретико-методологический аспект): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / Г. Р. Мурсалимов – М., 2009. – 25 с.
348. Мурунова А. В. Ментальные аспекты взаимодействия международной и национальных правовых систем [Электронный ресурс] / А. В. Мурунова //

- Российское право в Интернете. – 2010. – № 4: Спецвыпуск. – Режим доступа к журн.: www.rpi.msal.ru/prints/201004_14murunova.html.
349. Мутагиров Д. З. Права и свободы человека: теория и практика ; учебн. пособие / Д. З. Мутагиров. – М.: Университетская книга, Логос, 2006. – 544 с.
350. Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права / Р. А. Мюллерсон. – М.: Междунар. отношения, 1982. – 377 с.
351. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук, праць. – 2010. – № 2. – С. 140 – 152. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Navrotskiy.pdf.
352. Науково-практична конференція «Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування», 05 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1006/>.
353. Наумов А. В. Сближение правовых систем как итог развития уголовного права XX в. и его перспектива в XXI в. / А. В. Наумов // Государство и право. – 1998. – № 6. – С. 50 – 58.
354. Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. Л. Невзоров. – Х., 2003. – 19 с.
355. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М.: Госюриздат, 1960. – 511 с.
356. Недюха М. Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М. П. Недюха // Проблеми інноваціо-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 14 – 21.
357. Недюха М. Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології / М. Недюха // Віче. – 2009. – № 21. – С. 27 – 30.
358. Неклесса А. Конец цивилизации или Зигзаг истории [Электронный ресурс] / А. Неклесса. – Режим доступа: http://www.intelros.org/books/opera_selecta/opera_selecta_55.htm.
359. Нестеренко О. В. Огляд змін до законодавства в сфері регулювання діяльності засобів масової інформації та свободи інформації в Україні у 2005 р. / О. В. Нестеренко // Свобода висловлювань та приватність. – 2005. – № 4. – С. 3 – 9.
360. Нешатаева Т. Н. Международные организации и право / Т. Н. Нешатаева. – М.: Дело, 1999. – 270 с.
361. Новикова Е. В. Частное право и экологическое законодательство. Влияние и соотношение / Е. В. Новикова. – М.: Юристъ, 1999. – 63 с.
362. Новікова Л. В. Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність : питання сьогодення [Електронний ресурс] / Л. В. Новікова // Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_3/PB-3/PB-3_5.pdf.
363. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии / Ю. Оборотов. – Одесса: Юридична література, 2001. – 157 с.
364. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права: державний іспит / Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський, Л. Г. Матвеева. – Харків: Одиссей, 2007. – 256 с.

365. Оборотов Ю. М. Традиции и новации в правовом развитии: монография / Ю. М. Оборотов. – Одесса: Юридическая литература, 2001. – 160 с.
366. Общая теория государства и права : академический курс в 3-х томах. – 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – Том 1. – М.: ИКД «Зерцало – М», 2001. – 528 с.
367. Общая теория прав человека / отв. ред. Е.А.Лукашева. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 509 с.
368. Овчиев Р. М. Правовая культура и российский правовой менталитет : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / Р. М. Овчиев. – Краснодар, 2006. – 25 с.
369. Овчиев Р. М. Правовые традиции и модернизация российской правовой культуры / Р. М. Овчиев // Философия права. – 2006. – № 4. – С. 84 – 93.
370. Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу / В. Оксамитний // Порівняльне правознавство. – 2013. – № 1 – 2. – С. 286 – 299.
371. Оксамытный В. В. Общая теория государства и права: учеб. / В. В. Оксамытный. – М.: Юнити дана, 2011. – 511 с.
372. Оніщенко Н. До питання про категоріальний апарат сучасних правових досліджень (правопізнавальні конструкції) / Н. Оніщенко // Публічне право. – 2012. – № 1. – С. 223 – 230.
373. Оніщенко Н. М. Механізм зближення національних правових систем в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів / Н. М. Оніщенко // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 52 – 56.
374. Оніщенко Н. М. Правова система та специфіка української правової ментальності: матеріали міжнар. наук. – практ. конф. «Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика, 1 – 3 черв. 2000 р. / Н. М. Оніщенко. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 198 – 200.
375. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: монографія / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2011. – 176 с.
376. Оптимизация гражданского правосудия России / под ред. В. В. Яркова. – М.: Wolters Kluwer, 2007. – 192 с.
377. Орлов А. Г. Политические системы стран латинской Америки / А. Г. Орлов. – М.: Междунар. отношения, 1982. – 192 с.
378. Осаке К. Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы / К. Осаке // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 3. – С. 64 – 65.
379. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах и определениях: общая и особенная части / К. Осаке. – М.: Дело, 2000. – 256 с.
380. Ослунд А. Строительство капитализма : рыночная трансформация стран бывшего советского блока / А. Ослунд / пер. с англ. Н. А. Ранневой, А. Ю. Молоканова ; под ред. И. М. Осадчей. – М.: Логос. – 2003. – 720 с.
381. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р. // Право України. – 2012. – № 7. – С. 246 – 249.

382. Оучи У. Методы организации производства. Японский и американский подходы / У. Оучи; сокр. пер. с англ. – М.: Прогресс, 1984. – 184 с.
383. Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/what_eu/eu_memberstates/index_uk.htm.
384. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / Н. М. Пархоменко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 336 с.
385. Пацурківський П. С. Критерії правового начала – принцип формальної рівності суб'єктів правовідносин – і пострадянське фінансове право: проблеми теорії / П. С. Пацурківський // Право України. – 2008. – № 1. – С. 10 – 15.
386. Перелік рішень, ухвалених Європейським судом з прав людини [Електронний ресурс]// Офіційний веб-сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/>.
387. Петришин О. В. Порівняльне правознавство / О. В. Петришин. – Харків «Право» 2011. – 272 с.
388. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин / О. Петришин // Право України. – 2010. – №3. – С.24 – 35.
389. Петришин О. В. Становлення громадянського суспільства як передумова формування правової державності України / О. В. Петришин // Конституційно-правові засади становлення української державності / [В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. – Х.: Право, 2003. – 328 с.
390. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М: Прогресс, 1985. – 302 с.
391. Пиголкин А. С. Формы реализации норм общенародного права / А. С. Пиголкин // Советское государство и право. – 1963. – № 6. – С. 26 – 36.
392. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України [Електронний ресурс] / С. І. Пирожков. – Режим доступу : www.niisp.gov.ua.
393. Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 25. 01. 2012 р. № 31/2012. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14411.html>.
394. Проблема правосуб'єктности: современные интерпретации: матер. междунаод. науч.-практ. конф., г. Самара, 27 февраля 2009 г. – Самара: Самар. гуманит. акад., 2009. – Вып. 7. – С. 147 – 152.
395. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2. – С. 21 – 32.
396. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. П. Погребняк. – Харків, 2008. – 37 с.
397. Податковий кодекс України: Закон, Кодекс від 02. 12. 2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14; № 15-16; № 17. – Ст. 112.
398. Поленина С. В. Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия // Государство и право. – 1996. – № 2. – С. 3 – 28.
399. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: монографія / І. О. Кресіна, А. С. Мавієнко, Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за ред.

- І. О. Кресіної. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 304 с.
400. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб., 2004. – 864 с.
401. Поляков А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход: курс лекций. – 2-е изд., доп. – СПб., 2003. – 450 с.
402. Поляков А. В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход / А. В. Поляков, Е. В. Тимошина. – СПб, 2008. – 682 с.
403. Попович В. Примат норм міжнародного кримінального права над законодавством України: проблеми, глибина та межі імплементації [Електронний ресурс] / В. Попович // Геополітика України: історія і сучасність. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Popovych.pdf.
404. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 588 с
405. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / В. Б. Авер'янов, М. А. Бояринцева, І. А. Кресіна [та ін.]; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 2007. – 588 с.
406. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / под. общ. ред. чл.-корр. РАН Е. А. Лукашевой. – М.: НОРМА, 2002. – 448 с.
407. Права человека: учебник / отв. ред. Е. А. Лукашева. – 2-е изд., перераб. – М.: НОРМА, 2009. – 560 с.
408. Права человека: учебник / А. Н. Головастикова, Л. Ю. Грудцына. – М.: Эксмо, 2008. – 448 с.
409. Право України. – 2010. – № 4 (Актуальна тема номера: «Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики»).
410. Право и права человека в условиях глобализации / отв. ред. Е. А. Лукашева, Н. В. Колотова. – М.: Ин-т гос-ва и права РАН, 2006. – 220 с
411. Правова доктрина України : у 5 т. – Т. 3. Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. – Х.: Право, 2013. – 760 с.
412. Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 2 Публічно-правова доктрина України / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2013. – 864 с.
413. Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2013. – 976 с.
414. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства / монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х.: Право, 2007. – 248 с.
415. Правова політика // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 5: П – С. – 736 с.
416. Правова система України : історія, стан та перспективи: в 5 т. – Т. 1 : Методологічні та історико–теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 728 с.
417. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / Н. М. Оніщенко [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 614 с.

418. Правова система України: історія, стан та перспективи: в 5 т. – Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2008. – 576.
419. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., 3 черв. 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк [та ін.]. – Х.: НДІ держ. буд. та місц. самовр., 2010. – 171 с.
420. Правова система України: теорія і практика: тези доповідей і наук, повідомл. наук.-практ. конф. / за ред. Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко. – К.: ІДП НАН України, 1993. – 552 с.
421. Правова система України: час змін: інтерв'ю президента Національної академії правових наук України академіка Василя Тація – журналу «Право України» // Право України. – 2012. – № 1. – С. 8 – 14.
422. Правовая политика как научная теория в историко-правовых исследованиях / под ред. О. Ю. Рыбакова. – М.: Статут, 2011. – 408 с.
423. Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол.: В. Н. Кудрявцев [и др.]; Ин-т гос. и права АН СССР. – М.: Юридическая литература, 1987.– Кн. 1: Понятие, структура, социальные связи / А. М. Васильев., В. Н., Кудрявцев, В. П. Казимирчук [и др.]; отв. ред. А. М. Васильев. – 1986. – 367 с.
424. Правовая система социализма: в 2 кн. / редкол.: В. Н. Кудрявцев [и др.]; Ин-т гос. и права АН СССР. – М.: Юридическая литература, 1987. – Кн. 2: Функционирование и развитие / С. В. Боботов, А. М. Васильев, О. А. Гаврилов [и др.]; отв. ред. В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев. – 1987. – 327 с.
425. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань [та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2010. – 384 с.
426. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток: монографія / [В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко]; за заг. ред. В. С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
427. Правотворчество и технико-юридические проблемы формирования системы российского законодательства в условиях глобализации / под ред. С. В. Полениной. – Н. Новгород, 2007. – 278 с.
428. Правотворчість // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П – С. – 2003. – 736 с.
429. Предборский В. А. Противоречия модернизации как фактор развития теневых отношений / В. А. Предборский, В. П. Кунцевич // Историко-экономические исследования. – 2006. – Т. 7. – № 3. – С. 1 – 16.
430. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія : [в 2 кн.] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / [відп. ред. Н. М. Оніщенко]. – К.: Видавництво «Юридична думка» 2008. – 344 с.
431. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 05. 07. 2012 р. № 5076 – VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
432. Про акціонерні товариства: Закон України від 17. 09. 2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50 – 51. – Ст. 384.

433. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]: Закон України від 23. 02. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3477-15>.
434. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23. 02. 2006 р. № 3477-IV // Урядовий кур'єр. – 2006. – 30 берез. (№ 60).
435. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури [Електронний ресурс] : Закон України від 18. 09. 2012 р. № 5288-v. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5288-17>.
436. Про внесення змін до Закону «Про захист персональних даних»: Закон України від 20. 11. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
437. Про громадські об'єднання: Закон України від 22. 03. 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
438. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13. 01. 2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
439. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22. 12. 2005 р. № 3262-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.
440. Про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005 – 2012 роки» [Електронний ресурс]: проект закону України. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JD46E00A.html.
441. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18. 03. 2004 р. № 367 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 351.
442. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : Закон України від 01. 07. 2010 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
443. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03. 07. 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 23. – Ст. 218.
444. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2010 р. Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09. 06. 2010 р. № 1196-р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1196-2010-%D1%80>.
445. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11. 06. 1998 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2001. – № 3. – С. 59 – 67.
446. Про захист персональних даних: Закон України від 01. 06. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
447. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 31. 07. 2000 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.
448. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі української держави [Електронний ресурс] : Постанова Верховної

- Ради України від 20. 03. 2014 р. № 1140-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>. – Pfujkjdr p trhfye.
449. Про інформацію: Закон України від 02. 10. 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
450. Про конституційну Асамблею [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 17. 05. 2012 р. № 328/2012. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/328/2012>.
451. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10. 05. 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – 24 травня.
452. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23. 06 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
453. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21. 05. 1997 р. (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
454. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09. 04. 1999 р. (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.
455. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19. 06. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
456. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон від 09. 01. 2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст.102.
457. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 30. 09. 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 45. – Ст. 271.
458. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05. 03. 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
459. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17. 07. 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
460. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10. 11. 1994 р. № 237/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.
461. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України: Постанова Верховної Ради УРСР від 25. 12. 1990 р. № 581-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
462. Про РНБО. Історична довідка про діяльність РНБО [Електронний ресурс] // Офіційний сайт РНБО. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/content/history.html>.
463. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23. 12. 2010 р. № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.
464. Про соціальні послуги: Закон України від 19. 06. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

465. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 24. 03. 2012 р. № 212/2012. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.
466. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07. 07. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41 – 42, № 43, № 44-45. – Ст. 529 .
467. Проблема правосуб'єктности: современные интерпретации: материалы науч.-практ. конф. ... Ю. Е. Пермяков; Самар. гуманит. акад., Юрид. ф-т. – 2-е изд.; под ред. А. И. Чучаева, А. А. Ашина. – Владимир : Транзит-Х, 2008. – 253 с.
468. Проблеми законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу і національних меншин, які були депортовані і добровільно повертаються в Україну: Постанова Верховної Ради України від 20. 04. 2000 р. № 1660-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1532-iii>.
469. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы / под общ. ред. Е. Б. Кубко, В. В. Цветкова. – К.: Юринком Интер, 2003. – 528 с.
470. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та європейський адміністративний простір [Електронний ресурс] : Науково-інформативне видання / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2011_116/19_pukhtetska.pdf.
471. Рабінович С. П. Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні : монографія / П. М. Рабінович, О. З. Панкевич, С. П. Добрянський [та ін.] / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослідн. ін-ту держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. правов. наук України. Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження і реферати. Вип. 24. – Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2012. – 180 с.
472. Рабінович С. П. Права людини й оновлення Конституції України : монографія / П. М. Рабінович, Д. А. Гудима, С. П. Добрянський [та ін.] / Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Вип. 5. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2011. – 180 с.
473. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.
474. Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2. – С. 3 – 16.
475. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 19 – 23.
476. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина: можливості модернізації в Україні / П. Рабінович // Право України. – 2012. – № 8. – С. 50 – 59.
477. Рабінович П. Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – № 1. – С. 64 – 76.

478. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
479. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К., 2004. – 464 с.
480. Ралько В. В. Трансформація правових систем: основні наукові підходи, перспективи процесу / В. В. Ралько // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 111 – 115.
481. Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. – К.: НАДУ; Міленіум, 2003. – 172 с.
482. Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 9 квітня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/mpz/organizations.mpo_info?o_id=64.
483. Реформирование права: зарубежный и российский опыт: материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению / отв. ред. А. В. Малько, А. Ю. Саломатин. – Пенза, 2005. – 340 с.
484. Рихтер А. Г. Свобода массовой информации в постсоветском пространстве / А. Г. Рихтер. – М.: ВК, 2007. – 366 с.
485. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.юрид.наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень» / М. Б. Рісний – Л., 2006. – 16 с.
486. Российское государство и правовая система: современное развитие, проблемы, перспективы / О. Я. Бабаева, О. В. Баулин, П. Н. Бирюков [и др.]; отв. ред. Ю. Н. Стариков. – Воронеж: Воронежский ун-т, 1999. – 704 с.
487. Рулан Н. Юридическая антропология: учебник для вузов / Н. Рулан; пер. с фр., отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 1999. – 310 с.
488. Рыбаков О. Правовая политика как юридическая категория: понятие и признаки [Электронный ресурс] / О. Рыбаков // Журнал российского права. – 2002. – № 3. – С. 71. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/5119759/>.
489. Рыбаков Ю. Примат права в политике / Ю. Рыбаков, Л. Скотников, А. Змеевский // Международная жизнь. – 1989. – № 4. – С. 60 – 67.
490. Савенко М. Роль практики Європейського суду з прав людини у конституційному судочинстві України / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 51 – 55.
491. Савчук К. О. Імплементация // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д – Й. – 1999. – С. 667 – 668.
492. Савчук К. О. Стандарти міжнародні // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5: П – С. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – С. 615.
493. Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.
494. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (Основные правовые системы современности) / А. Х Саидов. – М.: Юристь, 2000. – 448 с.

495. Сало В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Сало Володимир Ігорович. – Харків, 2007. – 217 с.
496. Саломатин А. Ю. Мировые модернизационные процессы, предпосылки, истоки, основные сферы и этапы / А. Ю. Саломатин // Модернизация государства: зарубежный и отечественный опыт: сборник научных статей. – Пенза, 2005. – С. 6 – 10.
497. Саломатин А. Ю. Модернизация государства и права в США, конец XVIII-XIX вв. – Пенза, 2003. – 296 с.
498. Саломатин А. Ю. Основное содержание и направления модернизации права / А. Ю. Саломатин, С. Т. Сулейманова // Реформирование права: зарубежный и российский опыт: материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению. – Пенза, 2005. – С. 9 – 24.
499. Саломатин А. Ю. Реформирование права: от первой модернизационной волны до этапа постмодернизации / А. Ю. Саломатин // Реформирование права: зарубежный и российский опыт: материалы круглого стола по теоретическим аспектам модернизации права и сравнительному правоведению. – Пенза, 2005. – С. 24 – 31.
500. Сафаев Ф. К. Проблемы унификации международных и национальных уголовных норм / Ф. К. Сафаев // Государство и право. – 2010. – № 4. – С. 102 – 105.
501. Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці / С. Сафулько // Право України. – 2011. – № 10. – С. 242 – 247.
502. Свод рекомендуемых норм при проведении выборов: руководящие принципы и пояснительный доклад, принятые Европейской Комиссией «За демократию через право» (Венецианская комиссия) на 52 -й сессии (Венеция, 18 – 19 октября 2002 г.). – Страсбург, 2002.
503. Святоцька В. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір // В. Святоцька // Право України. – 2012. – № 7. – С. 250 – 256.
504. Семенов В. С. Міжнародно-правові аспекти Конституції України / В. С. Семенов, О. Я. Прагнюк ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: ІнЮре, 1997. – 32 с.
505. Семитко А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс (проблемы теории и методологии) : автореф. дис. на соиск. научн. степени д-ра юрид. наук : спец.12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / А. П. Семитко. – Екатеринбург, 1996. – 36 с.
506. Сergyogina С. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства в Україні / С. Сergyogina // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 41 – 46.
507. Синюков В. Н. Российская правовая система (вопросы теории): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Синюков Владимир Николаевич. – Саратов, 1995. – 489 с.
508. Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию. – Саратов: Полиграфист, 1994. – 496 с.
509. Систематизация законодательства в Российской Федерации / под ред. А. С. Пиголкина. – Спб. : Юридический центр Пресс. – 2003. – 544 с.

510. Сімейний кодекс України: Закон України від 10. 01. 2002 р. № 2947-ІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст.135. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
511. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2004. – 96 с.
512. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.
513. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч./ О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – С. 310 – 312.
514. Сліпченко А. Деякі правові аспекти, пов'язані із реалізацією глобальної концепції організації повітряного руху / А. Сліпченко // Право України. – 2009. – № 8. – С. 134. – 138.
515. Смирнов Д. А. Принципы российского налогового права: понятие, формирование, реализация: монография / Д. А. Смирнов; под ред. Н. Н. Химичева. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 248 с.
516. Смирнова Е. С. Европейское гражданство. Множественное в Едином. – М.: НОТА БЕНЕ, 2003. – 127 с.
517. Смирнова Е. С. Проблемы регионализма и мобильности правового статуса населения в условиях глобализации / Е. С. Смирнова // Государство и право. – 2005 – № 9 – С. 53 – 63.
518. Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та Lex Mercatoria в контексті міжнародного приватного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.наук : спец. 12.00.03 / А. В. Смітюх. – Одеса, 2004. – 19 с.
519. Сморгунув Л. В. Политическое управление в глобализирующемся мире / Л. В. Сморгунув // Перспективы человека в глобализирующемся мире / [под ред. В. В. Парцвания]. – СПб.: Лань, 2003. – С. 148 – 149.
520. Сокол С. М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. М. Сокол. – Л., 2004. – 22 с.
521. Сокол С. М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації : соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Сокол Сергій Михайлович. – Л., 2004. – 173 с.
522. Соркин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Соркин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. – М.: Политиздат. 1992. – 543 с.
523. Сорокин В. В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Виталий Викторович Сорокин. – Екатеринбург, 2003. – 337 с.
524. Сорокин В. В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: автореф. дисс. на соискание научн. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. В. Сорокин. – Екатеринбург. – 2003. – 55 с.
525. Сорокин В. В. Юридическая глобалистика: учебник / В. В. Сорокин. – Т. 2. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 440 с.

526. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб: РХГУ, 2006. – 1176 с.
527. Соснін О. В. Проблеми регулювання суспільних правовідносин в інформаційній сфері / О. В. Соснін // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 18 – С. 495 – 502.
528. Софронова С. А. Правовое наследие и аккультурация в условиях правового прогресса общества: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Софронова Светлана Аркадьевна. – Н. Новгород, 2000. – 169 с.
529. соціальної держави / О. В. Петришин // Право України. – 2009 . – №6. – С.4 – 11.
530. Спиридонов А. П. Уголовное право Российской Федерации и правовая глобализация: влияние и соотношение : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Спиридонов Анастас Павлович. – СПб., 2006. – 419 с.
531. Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Венеціанської Комісії та Дирекції з питань правосуддя та людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи (прийнятий Венеціанською Комісією на 88-й Пленарній сесії 14-15 жовтня 2011 р.)// Право України. – 2011. – № 11 –12. – С. 198 – 216.
532. Стефанчук Р. Шляхи реформування цивільного законодавства: погляд на Захід та Схід / Р. Стефанчук // Право України. – 2009. – № 8. – С. 53 – 61.
533. Стеценко С. Г. Медичне право України: підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта ; за заг. ред. С. Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.
534. Стрельников К. А. Правовая глобализация / К. А. Стрельников // Юридический мир. – 2008. – № 10. – С. 22 – 24.
535. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1966. – 252 с.
536. Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) / В. Я. Суворова // Советское государство и право. – 1991. – № 9. – С. 115 – 119.
537. Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., 28 жовт. 2010 р. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька [та ін.]. – К.: Європ. ун-т, 2010. – Вип. 2. – 347 с.
538. Сучасні проблеми правової системи України: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 24 лист. 2011 р. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька [та ін.]. – К.: Ун-т права НАН України, 2011. – Вип. 3 – 413 с.
539. Сучасні тренди кібербезпекової політики : висновки для України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/293/>.
540. Существующие обязательства по проведению демократических выборов в государствах-участниках ОБСЕ: отчет группы экспертов Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ (Варшава, октябрь 2003) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osce.org/item/13587.html?ch=127&lc=RU>.
541. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. / В. М. Сырых – М.: Юринформцентр, 2000. – Т. 1: Элементный состав. – 500 с.

542. Сырых В. М. Теория государства и права / В. М. Сырых. – М.: Былина, 1998. – 512 с.
543. Табачковський В. Гуманізм та проблеми діалогу культур / В. Табачковський // Філософська думка. – 2001. – № 1. – С. 6 – 25.
544. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія/ Браян Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
545. Тангян С. А. Неолиберальная глобализация / С. А. Тангян. – М.: Современная экономика и право, 2004. – 240 с.
546. Танчев Е. Верховенство конституции в контексте конституционного плюрализма / Е. Танчев // Сравнительное конституционное право. – 2005. – № 4. – С. 104 – 113.
547. Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України / В. Тацій // Право України. – 2010. – № 10. – С. 60 – 88.
548. Темех І. Юридичний статус громадських правозахисних організацій в Україні: проблеми та можливості вдосконалення / І. Темех // Вісник Львівського університету. Сер. Юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 10–18.
549. Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации / С. В. Поленина, О. А. Гаврилов, Н. П. Колдаева [и др.] // Государство и право. – 2005. – № 12. – С.5 – 12.
550. Теоретические и практические аспекты развития правовой системы РФ в условиях глобализации // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 5 – 12.
551. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юрист, 2005. – 768 с.
552. Теория государства и права : учебник / под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2004. – 800 с.
553. Теория государства и права : учебник для вузов / отв. ред. В. Д. Перевалов. – М.: Норма, 2004. – 512 с.
554. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Зерцало М, 2002. – 432 с.
555. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов и ф-тов / под. ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1998. – 570 с.
556. Теория права и государства: учебник / под. ред. В. В. Лазарева. – М.: Новый Юрист. 1997. – 432 с.
557. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука. Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер. 2006. – 688 с.
558. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков [та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер. 2003. – 368 с.
559. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
560. Тимченко Л. Д. Международное право : учебник [для юрид. спец. вузов МВД] / Л. Д. Тимченко ; Ун-т внутренних дел. – Х.: Консум, 1999. – 528 с.
561. Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 23 – 30.
562. Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы /Л. Б. Тиунова // Правоведение. – 1985 – № 1. – С. 23 – 30.

563. Тиунова Л. Б. Системные связи правовой действительности. Методология и теория / Л. Б. Тиунова. – СПб: СПб. ун-т, 1991. – 136 с.
564. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / А. Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 334 с.
565. Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права [Электронный ресурс] / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2002. – №11. – С. – Режим доступа:<http://lawlist.narod.ru/library/public/tgp/tgp23.htm>.
566. Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век» : по материалам выступлений. – М.: Норма, 2004. – С. 158 – 169.
567. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М.: НОРМА, 1996. – 432 с.
568. Тихомиров Ю. А. Международное и внутреннее право: динамика соотношения / Ю. А. Тихомиров // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 56 – 66.
569. Тихомиров Ю. А. Право: национальное, международное, сравнительное / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 5 – 12.
570. Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социализма / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 31 – 40.
571. Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социалистического общества / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 31 – 39.
572. Тихомиров Ю. А. Правовая сфера общества и правовая система / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права – 1998 – № 4. – С. 4 – 11.
573. Тихомиров Ю. А. Публичное право / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 496 с.
574. Тихомиров Ю. А. Сравнительное правоведение и интегрирующая роль международного права: открытая лекция / Ю.А.Тихомиров – Киев, Москва, Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2008. – Вып. 8. – 15 с. – (Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения»).
575. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры: монография // Ю. Н. Тодыка. – Х. : РАЙДЕР, 2001. – 160 с.
576. Токарська А. С. Комунікативна природа права і правової комунікації [Електронний ресурс] / А. С. Токарська. – Режим доступу http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Fmpp/2011_1/tokarska.htm.
577. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.12 / А. С. Токарська. – Львів. – 2008. – 515 с.
578. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. С. Токарська. – К., 2008. – 36 с.
579. Толкачев К. Б. Правовая идеология в структуре профессионального сознания государственных служащих Российской Федерации / К. Б. Толкачев // Государство и право. – 2007. – № 11. – С. 101 – 103.
580. Толстенко В. Правова ідеологія в процесі формування правової культури: проблеми теорії і практики [Електронний ресурс] / В. Толстенко // Юридична

- Україна. – 2009. – № 4. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-604.html>.
581. Толстых В. И. Глобализация в социокультурном измерении / В. И. Толстых // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 23 – 72.
582. Торосян В. Р. Правовая система России в условиях глобализации и межгосударственной унификации правовых стандартов : автореф. дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / В. Р. Торосян, Краснодар. – 2009. – 17 с.
583. Третьякова О. Д. Когеренция правовых систем (на примере конституций США, Афганистана и Филиппин) / О. Д. Третьякова // Российский следователь. – 2008. – № 10. – С. 37 – 40.
584. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб.: Лань. – 224 с.
585. Туниця Ю. Діалектика глобалізації в контексті екологічного імперативу / Ю. Туниця, Е. Семенюк, Т. Туниця // Вісник НАН України. – 2008. – № 2. – С. 8 – 24.
586. Уваров В. Реформування інституту затримання підозрюваного в контексті європейських стандартів та Конституції України / В. Уваров // Право України. – 2012. – № 6. – С. 157 – 162.
587. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. О. Уварова. – Х., 2009. – 20 с.
588. Удовика Л. Г. Права людини в умовах глобалізації / Л. Г. Удовика // Антропологія права: філософський та юридичний виміри: матеріали Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 4-5 грудня 2009 р.). – Львів: «Галицький друкар», 2010. – С. 615 – 633.
589. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
590. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.
591. Управлінські (адміністративні) послуги – новела адміністративного права // Адміністративна реформа для України: наук.-практ. нарис / за заг. ред. І. Коліушка; кол. авт.: І. Б. Коліушко, В. Б. Авер'янов, В. П. Тимощук [та ін.]. – К., 2001. – С. 25 – 35.
592. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 14 – 19.
593. Усенко Е. Т. Теоретические проблемы соотношения международного и внутригосударственного права / Е. Т. Усенко // Советский ежегодник международного права. – 1977. – С. 59 – 60.
594. Файнберг М. Модернизация правовой системы Российской Федерации: проблемы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Файнберг Марина Михайловна. – Краснодар. 2008 – 167 с.

595. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко; пер. с фр. В. И. Визгина, Н. С. Автономовой; вступит. ст. Н. С. Автономовой. – СПб.: А-сад., 1994. – М., 1977. – 488 с.
596. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; пер. с англ. – М.: АСТ : АСТ Москва: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
597. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы: о прошлом и будущем суверенитета и гражданства/ Ю. Хабермас // Нации и национализм / Б. Андерсен, О. Бауэр, М. Хрох [и др.] ; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М.: Праксис, 2002. – С. 364 – 380.
598. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2005. – 264 с.
599. Хамберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна / Т. Хамберг // Право України. – 2010. – № 10. – С. 19 – 24.
600. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські традиції: посібник / О. Харитонов, Є. Харитонов. – Х.: Одиссей, 2002. – 592 с.
601. Хартия Европейского Союза об основных правах: комментарий / под ред. Ю. С. Кашкина. – М.: Юриспруденция, 2001. – 208 с.
602. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства / М. Хаустова // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 29 – 38.
603. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія / М. Г. Хаустова. – Х.: Право, 2008. – 160 с.
604. Цветков В. Державне управління: основні фактори ефективності. Політико-правовий аспект / В. Цветков. – Х.: Право, 1996. – 164 с.
605. Цветков В. В. Демократія. Управління. Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко . – Київ : Ін-тут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 346 с.
606. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2009. – 572 с.
607. Цивільний Кодекс України. Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15//>
608. Циганкова Т. М. Міжнародні організації: навч. посіб. / Т. М. Циганкова, Т. Ф. Гордєєва – К., 2001. – 340 с.
609. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія / М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка, 2008. – 288 с.
610. Черненко А. К. Теоретико-методологические аспекты формирования правовой системы общества: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Черненко Альберт Константинович. – М., 2006. – 382 с.
611. Черниченко С. В. Личность и международное право / С. В. Черниченко. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 168 с.
612. Черниченко С. В. Международное право: современные теоретические проблемы / С. В. Черниченко. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 295 с.

613. Черниченко С. В. Теория международного права : в 2-х т. / С. В. Черниченко. – М.: НИМП, 1999 – .— Т. II: Старые и новые теоретические проблемы. – 1999. – 531 с.
614. Честнов И. Л. Диалогичность правовой реальности / И. Л. Честнов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Chestnov.doc.
615. Чиж І. С Україна: шлях до інформаційного суспільства / І. С. Чиж. – К.: Либідь, 2004. – 286 с.
616. Чижевський Д. Філософія і національність [Електронний ресурс] / Д. Чижевський // Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – С. 5 – 17. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph02.htm>.
617. Черноус О. В. Деякі аспекти глобалізації в екологічному праві / О. В. Черноус // Правова держава: щорічник наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 393 – 398.
618. Швакин С. В. Системный подход и понятие правовой системы [Электронный ресурс] / С. В. Швакин // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета. – 2010. – № 10 (47). – Режим доступа: http://www.advokatymoscow.ru/library/publication/?ELEMENT_ID=1891.
619. Шевчук О. Б. E-Ukraine. Інформаційне суспільство в Україні. Бути чи не бути / О. Б. Шевчук, О. П. Голобуцький. – К., Атлант UMS, 2001. – 104 с.
620. Шевчук О. М. Засоби державного примусу у правовій системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Шевчук. – Х., 2003. – 20 с.
621. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.
622. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 848 с.
623. Шемшученко Ю. С. Екологічна Конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. Шемшученко // Вісник НАН України. – 2007. – № 9. – С. 3 – 7.
624. Шемшученко Ю. С. Правова політика // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2001. – Т. 5: П – С. – С. 38.
625. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом / Ю. Шемшученко // Вісник Академії правових наук. – 2004. – Вип. 3(38). – С. 108 – 109.
626. Шемшученко Ю. С. Теоретичні та практичні проблеми розвитку правової системи України / Ю. С. Шемшученко // [Вибране]. – К.: Юридична наука, 2005 – 592 с.
627. Шепелев А. Н. Некоторые аспекты юридической техники, толкования и юридического языка / А. Н. Шепелев // Юридические технологии в правовой политике: ежегодник 2013. –2013. – № 1. – С. 28 – 40.
628. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. .Ф. Шершеневич. – М.: Издание Бр. Башмаковых, 1912. – Вып. 3. – 851 с.
629. Шибаета Е. А. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций / Е. А. Шибаета, М. Поточный. – М., 1988. – 192 с.
630. Шиянов В. А. Правовая система и правовая жизнь общества : теоретический аспект взаимодействия : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид.

- наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства, история учений о праве и государстве» / В. А. Шиянов – М., 2008. – 26 с.
631. Шкляр Т. О. Правова та економічна системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти взаємовпливу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Шкляр Тетяна Олександрівна. – К., 2007. – 191 с.
632. Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському публічному праві та його розвиток в українському адміністративному праві / Б. Шлоер // Право України. – 2011. – № 4. – С. 65 – 103.
633. Шостко О. Ю. Протидія організованої злочинності в європейських країнах: монографія / О. Ю. Шостко. – Х.: Право, 2009. – 400 с.
634. Шпакович О. Місце міжнародних організацій у сучасній системі міжнародних відносин / О. Шпакович // Право України. – 2010. – № 12. – С. 186–192.
635. Штомпка П. Социология: анализ современного общества / П. Штомпка ; пер. с польского С. М. Червонный. – М.: Логос, 2005. – 655 с.
636. Шугуров М. В. Право человека на признание правосубъектности: нормативно-ценностное содержание и международно-правовые гарантии / М. В. Шугуров // Право и политика. – 2009. – № 11. – С. 21– 29.
637. Шумилов В. М. Международное экономическое право / В. М. Шумилов. – Кн. 1. – М.: ООО ИКК ДеКа, 2002. – 384 с.
638. Щербакова Н. В. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции: (обзор материалов «круглого стола») // Н. В. Щербакова, Е. Г. Лукьянова, Е. В. Скурко // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 102 – 109.
639. Щетинин С. А. Правовая глобализация: понятие и основные формы : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Щетинин Сергей Алексеевич. – Ростов-на-Дону, 2009. – 146 с.
640. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс] – Режим доступу:
file:///D:/!md/Downloads/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%202013_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.pdf.
641. Юдин Е. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки / Е. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978 – 392 с.
642. Юлдашев О. Електронне урядування: проблеми та перспективи / О. Юлдашев // Персонал. – 2007. – № 10. – С. 42–46.
643. Юлдашев О. Правовий статус юридичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jereho.com/legal-science/83-mizhнародne-pruvatne-pravo-yuldashev/5520-14-pravovyy-statys-yurydychnyh-osib.
644. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л.: ЛГУ, 1976. – 298 с.
645. Явич Л. С. Сущность права: социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. – Л.: ЛГУ, 1985. – 207 с.

646. Явлинский Г. А. Социально – экономическая система России и проблема ее модернизации : дисс. ... д-ра экономич. наук : спец. 08.00.01 / Явлинский Григорий Алексеевич. – Москва, 2005. – 356 с.
647. Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 5 – 10.
648. Яковлев В. Ф. Гражданский кодекс и государство / В. Ф. Яковлев // ВВАС РФ. – 1997. – № 6. – С. 132 – 134.
649. Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 22 – 30.
650. Янков В. В. Глобализация в сфере публичного права: теоретико-методологический анализ: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Янков Виктор Викторович. – Ростов-на-Дону, 2009. – 158 с.
651. Alvaares J. E. International Organizations as Law Makers / J. E. Alvaares. – Oxford : New York: Oxford univ. press., 2005. – XIVIII. – 660 p.
652. American Journal of International Law. – 1999. – № 2, Vol. 93. – P. 470.
653. Arminjon P. Traite de droit compare I. / P. Arminjon, B. Nolde, M. Wolf. – Paris, 1950. – P. 42 – 53. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://digitalcommons.law.scu.edu/monographs/10/>.
654. Baffin S. The Globalization of Public Law / S. Baffin // Internationalization of Public Law. European Public Law Center. – London, 2006 – P. 27–50.
655. Benditt Th. M. Law as rule and principle: Problems of legal philosophy / Th. M. Benditt. – Stanford (Cal.): Stanford univ. press, 1978. – IX, 195 p.
656. Bennett J. Public Private Partnerships: the Role of the Private Sector in Preventing Funding Conflict // Vanderbilt Journal of Transnational Law. – 2002. – № 2, Vol. 35. – P. 711 – 727.
657. Bradbrook A. Energy Law as an Academic Discipline / Adrian J Bradbrook. – Journal of Energy and Natural Resources Law. – 1996. – Vol. 14 (2). – P. 203 – 212.
658. Cardenas Gracia J. Hacia un cambio en la cultura juridica nacional / J.Cardenas Gracia // Boletin Mexicano de derecho comparado. Nueva serie. – Mexico, 2007. – A. 40, N. 119. – P. 295 – 324.
659. Chase O. Andrews. Civil Procedure in Comparative Context / O.Chase, H. Hershkoff, L. Silberman., V. Varano, Y.Taniguchi, AZuckennan; Reviewed by N.// C.J.Q. – 2008. – №27(2).
660. Chinkin C. M. The Challenge of Soft Law: Development and Change in International Law / C. M. Chinkin // The International and Comparative Law Quarterly. – Vol. 38. – No.4 (Oct., 1989). – P. 850 – 866.
661. Coleman L. What is American a Study of Alleged American Traits / L. Coleman // Social Forces. – 1941. – Vol. XIX. – № 4. – P. 498.
662. Cruz P. Modern Approach to Comparative Law / P. Cruz. – Boston, 1993. – P. 28.
663. David M. Trubek. Soft Law”, «Hard Law”, and European Integration: Toward a Theory of Hybridity / David M. Trubek, Patrick Cottrell, Mark Nance [Electronic resource] // Jean Monnet Working Paper. – 2005. – № 02/05 // jeanmonnetprogram.org/papers/05/050201.pdf. – P. 5.
664. Di Robilant Anna. Genealogies of Soft Law / Anna Di Robilant / The American Journal of Comparative Law. – Vol. 54 – № 3. – 2006. – P. 499.

665. Dolzer K. Good Governake : Neues transnationales Leitbild der Staatlichkeit? / K. Dolzer // *Zachr. fur auslandisches off. Recht u. Volkerrecht.* – Stuttgart, 2004. – № 3. – S. 535 – 546.
666. Dubi G. Histoire des mentalites // *Histoire et ses methodes. Sous la Dir De Ch Samaran / G. Dubi.* – P., 1961.
667. Endicott T. The impossibility of the Rule of Law / T. Endicott // *Oxford Journal of Legal Studies.* – 1999. – № 4, Vol. 19. – P. 2.
668. Esmein A. Le Droit compare et T'enseignement du Droit', in: *Congres international de droit compare, Proces-verbaux des seances et docuits I.* / A. Esmein. – Paris, 1905. – 445 p.
669. *European Journal of International Law.* – 2006. – Vol. 17, № 1. – P. 12 – 45.
670. Falcon G. Internationalization of Administrative Law / G. Falcon // *Actors, Field and Techniques of Internationalization – Impact of International Law on National Administrative Law.* – P. 217 – 248.
671. Finnis J. *Natural Law and Natural Rights.* – L., 1980. – P. 271.
672. Fischel D. Corporate Crime / D. Fischel, A. Sykes // *The Journal of Legal Studies.* – 1996. – Vol. XV. – P. 319 – 349.
673. Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>.
674. Freedom in the World 2014: Доповідь про стан свободи в світі 2014 р. / [Електронний ресурс] / Міжнародна правозахисна організація Freedom House. – Режим доступу: http://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2014#Uw5nXGJ_t5Y.
675. Friedrichs J. Theorien soziale Integration / J. Friedrichs, W. Jagodzinski // *Soziale Integration. Kolner Zeitschrift fur Soziologie und Sozialpsychologie.* – Koln, 1999. – Sonderheft 39. – S. 9 – 43.
676. Gerven W.Van. Harmonization of private law: do we need it? / W.Van. Gerven // *Common market law rev.* – 2004. – Vol. 41, Winter. – P. 505 – 532.
677. Gerven W.Van. Harmonization of private law: do we need it? / W. Van. Gerven // *Common market law rev.* 2004. – Vol. 41, Winter. – P. 505 – 532.
678. Hartkam A. S. Towards a European civil Code / A. S. Hartkam , M Hondius, C. Joustra, E. du Perron. – 2 ed. – Kluwer, 1998.
679. Heywood P. Political Corruption: Problems and Perspectives / P. Heywood // *Political Studies.* – 1997. – Vol. XLV. – P. 417 – 435.
680. Hsu F. L. K. American Core Value and National Character // *Psychological Anthropology / Ed. by F. L. K. Hsu.* Homewood. – The Dorsey Press Inc., 1961. – P. 209 – 230.
681. *International Encyclopedia of Comparative Law.* – N.Y., 1975. – V. II. – Ch. 5.
682. KOF Index of Globalization: Індекс рівня глобалізації країн світу по версії KOF, 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: KOF Swiss Economic Institute.URL: <http://globalization.kof.ethz.ch/>.
683. Krawietz W. Glokalisierung der Rechtskommunikation? Zum Globalisierungsdiskurs in der modernen Rechts- und Gesellschaftstheorie / W. Krawietz // *Rechtstheorie.* – 2004. – No. 35. – S. XVII-XXI.
684. Kampto M. Mondialisation et droit / M. Kampto // *Athene. Revue hellenique du roit international.* – 2000. – № 2. – P. 457 – 485.

685. Le Goff P. Global Law : A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization / P. Le Goff // *Indiana Journal of Global Legal Studies*. – Spring 2007.
686. Levy-Ullman A. Observations generates sur les communications rela-ires au droit prive dans les pays etrangers", in: *Les Transformations droit dans les principaux pays depuis cinquante ans I.* / A. Levy-Ullman. – 1922. – 81 p.
687. Lindblom A. K. Non-governmental organizations in international law Cambridge / A. K. Lindblom. – Cambridge univ. press, 2005. – XXII. – 559 p.
688. Ludwikowski R. Supreme Law or Basic Law? The Decline of the Concept of Constitutional Supremacy / R. Ludwikowski // *Cardozo Journal of International and Comparative Law*. – 2001. – № 2. – P. 254 – 256.
689. Luyckx M. The transmodern hypothesis: towards a dialogue of cultures // *Futures*. – Guildford , 1999. – P. 977 – 798.
690. Madura M. From Constitutions to Constitutionalism : A Constitutional Approach for Global Governance, Lead Paper to the Workshop Changing Patterns of Rights Politics : A Challenge to a Stateness? Hamnse Institute for Advanced Studies. – Delmenhorst, Germany, 2003. – P. 9 – 12.
691. Martens K. NGOs and the Unitednations Institutionalization and adaptation / K. Martens. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2005. – XV, 1999 p.
692. Meckel M. Kulturelle Konfrontation Oder kommunikative Konvergenz in der Weltgesellschaft? Kommunikation im Zeitalter der Globalisierung // *Rechtstheorie*. 1998. – No. 29. – S. 429 f. – 430 f.
693. Mortelmans K. The Relations hip between the Treatu Rules and Community Measures for the Establishment and functioning of the Internal Market Towards a Concordance Rule / K. Mortelmans // *Common Market Law Review*. – 2002. – №39. – P.1307 – 1310.
694. Oksamytnyi V. V. Legal Systems of the Modern World: Problems of Identification / V. V. Oksamytnyi // *The Journal of Comparative Law*. – 2010. – Vol. V, Issue 1.
695. Orts E. War and Business Corporation / E. Orts // *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. – 2002. – № 2, Vol. 35. – P. 549 – 583.
696. Pieterse J.N. Globalisation as hybridization // *Intern. sociology*. – L., 1994. – Vol. 9, N 2. – P. 161 – 184.
697. Price D. Closing the gender gap in retirement income: What deference will recent UK Pension reforms make? / D. Price // *J. of sozial policy*. – Cambridge, 2007. – Vol. 36, № 4. – P. 561 – 583.
698. Reessler F. Law, De Facto Agreements and Declarations of Principles in International Economic Relations // *German Year Book of International Law*. – 1978. – P. 39 – 52.
699. Report of the Secretary General «An Agenda for Development» A/48/435.6 May 1994. – P. 183 – 184.
700. Sauser-Hall G. Fonction et methode du droit compare / G. Sauser-Hall. – Geneva, Imp A Kundig. – 1913. – 112 p.
701. Schemann A. Strukturelle Kopplung. Zur Festlegung und normativen Bindung offener Möglichkeiten des sozialen Handels / A. Schemann; W. Krawietz, M. Welker(Hg.) // *Kritik der Theorie der sozialer Systeme*. – Frankfurt / M. – 1992. – S. 219 – 224.
702. Schmidt F. A Critical Analysis of Recent Developments in German Law on Civil Procedure / F. A. Schmidt // *C.J.Q.* – 2009. – № 28 (2).
703. Slaughter A. A Global Community of Courts / A. A. Slaughter // *Harvard International Law Journal*. – 2003. – Vol. 44. – № 1. – P. 202 – 215.

704. Statistics by year: Річна статистика Європейського суду з прав людини, 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: European Court of Human Rights.URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2013_ENG.pdf.
705. Swepston L. Indigenous Peoples in International Law and Organisations / L. Swepston // International Law and Indigenous Peoples. – Leiden : Boston, 2005.
706. Swepston L. Indigenous Peoples on the International Scene : A Personal Reminiscence / L. Swepston // Making Peoples Heard. Essays on Human Rights in Honour of Gudmundur Alfredsson. – Leiden : Boston, 2011.
707. The World Justice Project: Rule of Law Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.
708. The World Justice Project: Rule of Law Index 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.
709. The Economist Intelligence Unit Democracy Index 2012: Індекс демократії країн світу, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: The Economist Intelligence Unit.
710. Transparency International: Індекс восприяття корупції 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/12/03/6442>.
711. Underdal A. The Concept of Regime «Effectiveness» / A. Underdal // Cooperation and Conflict. – 1992. – № 3. – P. 227 – 239.
712. Waldron J. Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (in Florida)? 21 Law and Philosophy. – 137 (2002).
713. Weiler J. European Constitutionalism Beyond the State / J. Weiler, M. Wind (eds.). – Cambridge, 2003. – P. 3 – 26.
714. Wet E. The International Constitutional Order / E. Wet // International and Comparative Law Quarterly. – 2006. – Part. 1. – P. 52.
715. Wiegang W. The Reception of American Law in Europe / W. Wiegang // American Journal of Comparative Law. – № 2. – P. 229 – 248.
716. World Justice Project: Індекс верховенства закона в странах мира в 2012 году [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: URL: <http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/51900/5190>.
717. Zea L. Discurso desde la marginación y la barbarie / L. Zea. – Mexico, 1990. – P. 17-242.

КОМЕНТАРІ ДО ТАБЛИЦЬ ТА РИСУНКІВ

1. Номер рейтингу та індекс глобалізації країн світу за версією KOF 2013 (KOF Index Globalization), який визначається Швейцарським економічним інститутом та Федеральним Швейцарським технологічним інститутом. Всі країни, досліджувані в рамках Індексу, оцінюються по 24 показникам, об'єднаним у три основні групи глобальної інтеграції: 1) Економічна глобалізація — обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження й податки на міжнародну торгівлю, і так далі; 2) Соціальна глобалізація — рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіка, поштових відправлень, трансграничних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, і так далі; 3) Політична глобалізація — членство держав у міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств і інших іноземних представництв у країні, і так далі. Індекс рівня глобалізації обчислюється як сума зазначених складових з ваговими коефіцієнтами 36%, 39% і 25%, відповідно. Для всіх країн, охоплених даним дослідженням, складається рейтинг за Індексом глобалізації, що вказує їхнє місце серед інших досліджуваних держав. Джерелами інформації при побудові Індексу служать спеціалізовані бази даних Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій і статистичних інститутів⁸²⁸.

2. Номер рейтингу та індекс глобальної конкурентоспроможності 2013 – 2014 (The Global Competitiveness Index), розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index). Розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), заснованої на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній — великого щорічного дослідження, що проводиться Всесвітнім економічним форумом разом з мережею партнерських організацій — провідних дослідницьких інститутів і організацій у країнах, аналізованих у звіті. Індекс глобальної конкурентоспроможності складено з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів; інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я й початкова освіта, вища освіта й професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал.

Вибір саме цих змінних обумовлений теоретичними й емпіричними дослідженнями, причому жоден фактор не в змозі поодиноці забезпечити конкурентоспроможність економіки⁸²⁹.

828 Индекс глобализации стран мира по версии KOF – информация об исследовании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info>

829 Индекс глобальной конкурентоспособности — информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа : URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

3. Середній показник глобалізації (економічної, політичної, соціальної, культурної) й глобальної конкурентоспроможності.

4. Номер рейтингу та індекс верховенства права (середній) в країнах світу в 2013-2014 р.⁸³⁰.

5. Номер рейтингу та індекс верховенства закону (середній) в країнах світу в 2012 р., представлений Міжнародною неурядовою організацією World Justice Project⁸³¹. Як комбінований показник Індекс формується на основі даних, отриманих з експертних джерел і опитувань суспільної думки в 97 країнах і по восьми ключових показниках: 1) обмеження повноважень інститутів влади; 2) відсутність корупції; 3) порядок і безпека; 4) захист основних прав; 5) прозорість інститутів влади; 6) дотримання законів; 7) цивільне правосуддя; 8) кримінальне правосуддя.

6. Номер рейтингу та індекс демократії країн світу 2012 р., розрахований за методикою британського дослідницького центру The Economist Intelligence Unit (аналітичний підрозділ британського журналу Economist), заснованої на комбінації експертних оцінок і результатів опитувань громадської думки з відповідних країн. Останні оприлюднені дані – за 2012 р. []⁸³² Використовуються 60 показників, згрупованих у п'ять основних категорій: виборчий процес і плюралізм, діяльність уряду, політична участь, політична культура та громадянські свободи. Всі держави віднесені до одного з чотирьох типів режиму влади: повна демократія, недостатня демократія, гібридний режим або авторитарний режим. Індекс оцінюється по десятибальній шкалі⁸³³.

6. Тип режиму влади згідно індексу демократії країн світу 2012 р.⁸³⁴.

7. Статус країни згідно доповіді про стан свобод у світі 2014 р., представлена міжнародною правозахисною організацією Freedom House⁸³⁵. Нова доповідь була представлена 23 січня 2014 року й містить оцінки ступеня політичних і громадянських свобод у 195 країнах світу й 14 територіях, що не мають державного статусу. Всі держави умовно розділені за принципом забезпечення політичних і громадянських свобод на три групи: «вільні», «частково вільні», «невільні». Стан свобод оцінюється по семибальній шкалі (від 1 до 7 балів), де один бал — найвищий показник, а сім балів — найнижчий. Держави, що одержали в середньому від 1 до 2,5 бали, вважаються «вільними», від 3 до 5 балів — «частково вільними», від 5,5 до 7 балів — «невільними».

8. Середній показник правової глобалізації (верховенства закону, демократії, стану свобод).

9. Тип правової системи.

830 The World Justice Project: Rule of Law Index [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>

831 World Justice Project: Индекс верховенства закона в странах мира в 2012 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. - Режим доступу: URL: http://gtmarket.ru/news/2012/11/30/5190_0/5190

832 Индекс демократії [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

833 Индекс демократії [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

834 Индекс демократії [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>

835 Freedom House: доклад о состоянии свободы в мире 2014 года [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2014/02/04/6597>

Наукове видання
(українською мовою)

Удовика Лариса Григорівна

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Монографія

Відповідальний за випуск *Кудінов І.О.*
Підписано до друку 10.04.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,6. Обл.-вид. арк. 20.
Наклад 300 прим. Зам. №19/06-1.
Віддруковано з оригіналів.

ТОВ «КСК-Альянс»

Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Леніна, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99, (067) 755 93 44

skype Gmail

KSK.ALLIANCE

КСК
альянс